

Pestalozzi válogatott műveiből

I-II.

**Válogatta, szerkesztette és a Kísérő írást írta:
Orosz Gábor**

TARTALOM

Egy remete esti órája
Johann Heinrich Pestalozzi levele egy barátjához stansi tartózkodásáról
Emlékirat a párizsi barátokhoz a módszer lényegéről és céljáról
Gondolatok a falusi népnevelésről
Szellem és szív a módszerben
Népnevelés és ipar
Nevelési céljaim és nevelési kísérleteim
A testnevelésről
Beszámoló a szülők és a nagyközönség számára Pestalozzi yverdoni intézetének helyzetéről és nevelési eljárásairól
Hattyúdal
Kísérő írás

Forrás: Tankönyvkiadó, Budapest, 1959.

Egy remete esti órája

1780 ^[95]

Eredeti címe: *Die Abendstunde eines Einsiedlers*

Első kiadása: *Ephemeriden der Menschheit, oder Bibliothek der Sittenlehre, der Politik und Gesetzgebung*, I. kötet, 5. darab, 1780. május, 513-543. p.

A fordítást az első kiadás nyomán, a kritikai kiadás (I. kötet 265-281. p.) szövege alapján *Prohászka Lajos* készítette.

Az *Egy remete esti órájának* némileg módosított változata jelent meg a *Niederer* szerkesztette *Wochenschrift für Menschenbildung* I. kötet, *Aarau*, 1807. 13. darab (1807. X. 21.) 199-208. p. és 14. darab (1807. XI. 4.) 209-221. p. a *Pestalozzi első leírása módszerének lényegéről és tartalmáról* cikk keretében. E második változat fordítását adja *Zsengeri Samu*. (Pestalozzi válogatott pedagógiai munkái, I. kötet, Budapest, 1879. 20-43. p.) ^[96]

Istennek atyai érzülete, az emberek gyermeki érzülete. - A fejedelem atyai érzülete, a polgárok gyermeki érzülete. - Minden boldogság kútforrása.

Az ember - amint a trónon és a lombtető árnyékában örökké ugyanaz - az ember a maga lényege szerint: ugyan micsoda? Miért nem mondják meg nekünk ezt a bölcsek? Miért nem ismerik fel a kimagasló szellemek, hogy mi az emberi nem? Nem igyekeznek-e megismerni a parasztgazda is ökrét, amelyet használ? s a pásztor nem fürkészi-e juhait természetét?

Ti pedig, akik az embert használjátok, és azt állítjátok, hogy őrízitek és gondozzátok őt: fáradtok-e annyit vele, mint a parasztgazda az ökrével? Van-e annyi gondotok rá, mint a pásztor-nak a juhaira? Bölcsességtok vajon nemetek ismerete-e, és jóságtok a nép ihletett pásztorainak jósága?

Hogy mi az ember, mire van szüksége, mi emeli fel és mi süllyeszti le, mi erősíti és mi gyengíti őt, azt szükséges tudniuk a nép pásztorainak, de szükséges tudnia a legalacsonyabb kunyhó lakójának is.

Szerte a világon érzi az emberiség ezt a kíváncsiságot. Szerte a világon küzd, hogy fáradsággal és munkával és erőfeszítéssel felemelkedjék. Ezért hervad egyik nemzedék a másik után elégedetlenül, és az emberiség többségének hangosan hirdeti napjai fogyta, hogy pályájának betelte nem elégíthette ki. Alkonyata nem dús gyümölcsérés szünet idején, hogy rendeltetésének betöltése után téli nyugalomba merülhessen.

Miért kutatja az ember az igazságot rendszertelenül és végső célok kitűzése nélkül? Miért nem kutatja természetének szükségleteit, hogy ezekre építhesse élete örömét és üdvét? Miért nem keresi azt az igazságot, amely nyugalmat és életörömet ad? Azt az igazságot, amely leg-belsőbb valójában kielégíti őt, amely erőit fejleszti, napjait felderíti, és éveit boldoggá teszi.

Az ember, szükségleteitől ösztönözve természete legbelsőbb valójában fogja megtalálni az utat ehhez az igazsághoz.

A kielégített csecsemő ezen az úton tanulja meg, hogy mi neki az anyja. Ő az, aki kifejleszti a szeretet és a hála vonásait benne, még ^[97]mielőtt zsenge korában hallatni tudná a kötelesség és hála hangját. S az a fiú, aki apja kenyerét eszi, s tűzhelyénél melegszik, lényének üdvét a gyermeki kötelességteljesítésben, a természetnek ezen az útján találja meg.

Ember! ha az igazságot a természetnek ebben a rendjében kutatod, akkor majd megtalálod úgy, miként a magad álláspontjából, a saját pályád érdekében szükséged van rá.

Úgy, amiként erre az igazságra nyugalmad és békességed szempontjából rászorulsz, ó ember! úgy amiként legközvetlenebb ügyeidben biztos vezérsillagod, úgy amiként biztos támaszod, amelyen életed nyugszik: oly mértékben jelent egyúttal áldást is számodra.

Mindamelletten ezen a pályán nincs szükséged minden igazságra. Szűk a tudásnak az a köre, amely az embernek sajátos helyzetében üdvére van, és ez a kör hozzá közel, a személye körül, közvetlen életviszonyai körül kezdődik, s innen távol tovább, de minden kitágulásában ehhez a középponti igazsághoz kell igazodnia, amelyből minden áldás fakad.

Tiszta érzék az igazság iránt szűk körben alakul ki, s a tiszta emberi bölcsesség szilárd alapja a legközvetlenebb életviszonyok ismerete és a fejlett képesség legközvetlenebb ügyeink intézésében.

Ez az emberi bölcsesség, amely helyzetünk szükségletei révén tárul fel, növeli és formálja hatóerőnket. Az a szellemiség pedig, amelyet létrehoz, egyszerű és biztos irányulása; a tárgyak reális kapcsolataikban szilárd természeti állapotának teljes ereje formálta, s épp ezért az igazságnak bármely oldala felé könnyen irányítható.

Erő, érzelm és biztos alkalmazás a kifejeződése.

Természetnek magasztos útja! Az az igazság, amelyhez te elvezetsz: erő és tett, a műveltség forrása, az emberiség lényegének teljesülése és hangulata.

Te az embert nem úgy alakítod, ó természet, hogy sietve és látszatra növeszted, hanem korlátozod fiadat, kinek szava tökéletes tárgyi felismerés kifejezése és folyománya. Ha pedig az ember megelőzni törekszik a te rendednek menetét, önmagában dülja szét annak belső erejét, a maga legbelsőbb valójában bontja meg lényegének nyugalma és egyensúlyát.

Ez akkor történik meg, ha az emberek ahelyett, hogy valóságos tárgyak reális ismerete által iparkodnának szellemüket az igazság és bölcsesség iránt fogékonnyá tenni, szóformulák és vélemények kusza tömkelegébe vetik bele magukat, és a pusztá hangzást, a beszédet, a szót teszik meg a tárgyi valóság igazsága helyett szellemi irányuk alapjává, és elsősorban rajta művelik erőiket.

Az iskolának ez a mesterséges útja, amely mindenütt fölbe helyezi a szavak rendjét a szabad, istápoló, lassú menetű természetnek, ^[98] olyan mesterséges csillogásra neveli az embert, amely eltakarja a belső természeti erők hiányát, és csupán olyan kort elégít ki, mint aminő a mi századunk.

Az életnek álláspontja, az embernek egyéni rendeltetése, te vagy a természet könyve, benned rejlik e bölcs vezető ereje és rendje, és minden olyan iskolai képzés, amely az ember művelésének nem erre az alapjára épül, tévútra visz.

Ember! Gyermekednek atyja, ne hajszold szellemi erejüket távoli messzeségekbe, mielőtt szellemük a közelinek gyakorlásában megedződött volna, s óvakodj a kemény bánásmódtól és a megerőltetéstől.

Bár a természet rendje szükségképpen az igazságra vezet, ebben a vezetésben még sincs semmilyen merevség; a fülemüle csattogása a vak sötétségben is hangzik, és a természet tárgyai mind éltető szabadságban mozognak, sehol sincs nyoma sem valamilyen erőszakos rendnek és egyformaságnak.

Ha a természet tanítási módjában erőltetett és merev rend és egymásután volna, akkor az is egyoldalú képzést eredményezne, és igazsága nem áradna ki oly finoman és szabadon az egész emberi lényegre.

A visszás és kimerítő törekvés az igazság pusztá árnyékára, a törekvés a hangra és a zajra és az igazságról szóló szavakra, amelyben nyoma sincs az érdeklődés ingerének, és amelynek

semmiféle alkalmazása nem lehetséges, a felnövekvő ember minden erejének ráirányítása durva és egyoldalú tanítók véleményére, és a szócsavarásnak meg a divatos tanítási módnak az az ezerféle mesterkéltisége, amelyet az ember művelésének alapjává szoktak tenni: mindez a természet útjáról való erőszakos eltérítés.

Ennek erőltetett menete nem képzi az emberben az igazságot az emberiség szelíd szolgálójává, sem érző, jó édesanyává, akinek öröme és bölcsessége gyermekeinek öröme és szükséglete.

Az ember elveszti erejének egyensúlyát, a bölcsesség lendületét, mihelyt szellemét nagyon is egyoldalúan és erőszakosan valamely tárgyra irányítják. Ezért nem erőszakos a természet tanítási módja.

Képzésében mégis szilárdság van, és rendjében gazdaságos gondosság.

A sokat tudásnak összefüggéstelen zűrzavara hasonlóképpen nem a természet útja.

Az az ember, aki könnyed szárnyalással minden tudást körülrepked, s nem edzi megismerését higgadt és következetes alkalmazás által, szintén letéved a természet útjáról, elveszti szemléletének biztonságát, derűjét, figyelmességét s a nyugodt, csendes, a valódi örömek iránt fogékony igazságszeretetet.

Ingadozó lesz azoknak a férfiaknak a lépte, akik sokféle [99] ismereteik zűrzavarában nagy beszédkésztségre tesznek szert ugyan, ennek azonban feláldozzák a tiszta emberi bölcsesség nyugodt értelmét. Bár büszkélkedve handabandáznak, csupa ürességet és sötétséget fogsz találni körülöttük azokban a közeli viszonyokban, amelyekben az áldott bölcs ereje fényesen ragyog.

Emberképzés az igazságra, te az emberek lényének és természetének megnyugtató bölcsességre való képzése vagy.

Hol vagy te, természet ereje, tiszta képzése az emberiségnek? A sötét tudatlanság terméketlen, üres sivatagjai is letérítenek a te utadról. Természeted hiányos ismerete, ember, jobban korlátozza tudásodat, mint lényed szükségletei. Viszonyaid első alapfogalmainak elferdítése, a zsarnokság halálosan nyomasztó hatalma, az ember megfosztása az igazság és az áldás minden élvezetétől, az emberiség leglényegesebb szükségleteit és viszonyait illető általános nemzeti felvilágosítás természetellenes hiánya - a te lomha árnyékok gyanánt a földkerekséget elhomályosítja.

Ennélfogva az emberiség kiművelt ereje, erélyes tetteinek és nyugodt örömeinek ez a forrása nem képzelődő törekvés, sem pedig csalóka tévedés.

Lényünknek kielégítése legbelsőbb valójában, természetünknek tiszta ereje, létünknek üdve, te nem vagy ábránd! Téged keresni és kutatni célja és rendeltetése az emberiségnek, de az én szükségletem is vagy, s ezért legbelsőbb valómnak az a törekvése, hogy téged keresselek, célja és rendeltetése az emberiségnek.

Melyik úton, melyik pályán foglak megtalálni, igazság, aki üdvösségem vagy, és engem természetem tökéletességéig emelsz?

Természetem belsejében táruul fel ez az igazság. Az egész emberiség lényegében azonos, és csak egyetlen útja van ahhoz, hogy megnyugvást leljen. Ezért válhatik az az igazság, amely tisztán fakad lényünk legbensőbb valójából, egyetemes emberi igazsággá, olyan igazsággá, amely egységet teremt a küzdő felek között, akik ezerszámra vitatkoznak hüvelye felett.

*

Az emberiségnek valamennyi tiszta áldást hozó ereje alapjában minden ember belső természetében gyökerezik, s nem mesterkedés, sem pedig véletlen adománya. Kifejlesztésük az emberiség általános szükséglete. Ezért a természet útjának, amely feltárja őket, nyílnak és könnyen járhatóknak, annak az emberképzésnek pedig, amely igaz, megnyugtató bölcsességre vezet, egyszerűnek és általánosan alkalmazhatónak kell lennie.

A természet az emberiség minden erejét gyakorlásuk által tárja fel, növekedésük pedig alkalmazásukon alapszik.^[100]

A természet rendje az emberiség művelődésében - az ereje minden ismerete, tehetsége és hajlama alkalmazásának és kifejtésének.

Ezért vezeti el a természet az egyszerűség és ártatlanság emberét - ki ismereteit tisztán és hűen alkalmazza, minden erejét és hajlamát csendes szorgalommal gyakorolja és használja - az igazi emberi bölcsességre. Ezzel szemben az az ember, aki a természetnek ezt a rendjét legbelsőbb valójában megbontja, és ismeretei hűségének tiszta értelmét gyöngíti, képtelenné válik az igazság áldásának élvezetére.

A jog belső érzése ellen irányuló tettek elkövetése aláássa igazságismeretünk erejét, összezavarja alapfogalmaink és alapérzelmeink nemes, magasztos egyszerűségének tiszta értelmét.

Épp ezért minden emberi bölcsesség egy jó és az igazsághoz hű szívnek erején, és minden emberi üdv ennek az egyszerűségnek és ártatlanságnak érzületén alapszik.

Az egyszerűségnek és ártatlanságnak erre a tiszta érzületére való nevelés: atyai gondja vagy te az emberiségnek, hogy a szív romlatlan alapjai szellemi fejlődésének menetét megóvják, és helyesen irányítsák.

Az emberi természet belső erőinek általános kifejlesztése tiszta emberi bölcsességgé, ez a képzés általános célja a legalacsonyabbrendű emberre nézve is.

Az ember erejének és bölcsességének gyakorlása, alkalmazása és használata az emberiség különleges helyzeteiben és körülményeiben, ez a hivatásra való és rendi képzés. Ezt mindenkor alá kell rendelni az emberképzés általános céljának.

Az egyszerűségen és az ártatlanságon alapuló bölcsesség és erő az emberiségnek bármely állapotában és a legsóbb fokon is áldáshozó osztályrésze, mint ahogy nélkülözhetetlen szükséglete a legmagasabban állóknak is.

Aki nem belső mivoltában ember, nem kiművelt ember, az nélkülözni kénytelen a maga közelebbi rendeltetéséhez és különleges helyzetében szükséges műveltség alapját, pedig ezt semmilyen külső magas rang nem menti.

Az apa és a fejedelem között, a súlyos megélhetési gondokkal terhelt szegény és a még súlyosabb gondok alatt nyögő gazdag között, a tudatlan asszony és a hírhedt mindentudó között, a tunya álomszuszék és a lángész között, aki szárnyaló erejével az egész világra hat - mély szakadék van.

De ha az egyik magas állásában híjával van a tiszta emberiességnek, akkor ott is sötét felhők fogják beburkolni őt, az alacsony kunyhóban kifejlődött tiszta emberiességből ugyanakkor tiszta, magasztos és elégedett emberi nagyság sugárzik.^[101]

Így sóvárog magas helyzetében egy fejedelem bölcs és igazságos törvényekre jobbágysai számára, de alkalmasint hiába veti oda arannyal telt erszényét jutalom gyanánt. Érvényesítse azonban a haditanácsban, a vadászati- és az adóhivatalban ezt az emberiességet, házában belül pedig a tiszta atyai érzületet, s akkor bölcsen, komolyan és atyailag fogja formálni jobbágysainak bíráit meg őrzőit.

Ennek híján a felvilágosodott törvények hangoztatása - szóbeszéd a felebaráti szeretetről a szívtelen ember ajakán.

Ily távol vagy talán, fejedelem, annak az igazságnak üdvétől, amelyet keressz.

Az atyák pedig, akik lábad előtt vannak a porban, bölcsen járnak el elfajult fiaikkal. Fejedelem! tanulj bölcsességet jobbágyaid iránt az ő éji virrasztásaik könnyeiből és az ő napi fáradaik gondjaiból, s a jogot élet és halál felett bízd olyan férfiakra, akik a bölcsességet ezen az úton keresik. Fejedelem! Üdvöt a világra nézve csak a művelt emberiesség jelent, és csakis általa érvényesül a felvilágosodás és a bölcsesség ereje és a törvényekben rejlő áldás.

*

Ember, te magad, lényednek és erőidnek belső érzése az alkotó természet első tárgya, de nem csupán önmagadért élsz a földön. Ezért formál téged a természet külső viszonyok számára is és külső viszonyok által.

Amennyire közletről érintenek téged ezek a viszonyok, ó ember! annyira fontosak rád nézve lényednek rendeltetésed szempontjából való kiművelésére.

Az ember bölcsessége és ereje távolabbi kapcsolatok számára mindig valamely közelebbi kapcsolat kiművelt erejéből fakad.

Az atyai érzület uralkodókat képez - a testvéri érzület polgárokat; mindkettő rendet teremt a házban és az államban.

Az emberiség házi viszonyai a természet első és legfontosabb viszonyai.

Az ember azért munkálkodik hivatásában, s azért viseli a polgári alkotmány terhét, hogy házi boldogságának tiszta áldását nyugtán élvezhesse.

Az embernek hivatásbeli és rendi állására való képzését tehát a tiszta házi boldogság nyújtotta örömnak mint végcélnak kell alárendelni.

Ezért vagy te, atyai ház, alapja az emberiség tiszta természeti képzésének.

Szülői ház, te, iskolája az erkölcsnek és az államnak.

Előbb gyermek vagy, ember, csak utóbb hivatásod tanulója. ^[102]

A gyermeki erény - tanulóéveid üdve és hajlamod első kiművelése az élet minden áldásának élvezetére.

Aki a természetnek ettől a rendjétől eltér, és a társadalmi állásra, hivatásra, uralkodásra és szolgálatra való nevelést természetellenesen előtérbe tolja, az az emberiséget az élet természetes áldásainak élvezetétől szirtes tengerre tereli.

Az embert belső békére kell nevelni. Megelégedettség a helyzetével és a számára elérhető örömökkal, türés, tisztelet és akadályok esetén az atya szeretetébe vetett bizalom - ez az emberi bölcsességre való nevelés.

Belső nyugalom híján úttalan utakon vándorol az ember. Az elérhetetlen messzeségek szomjúhozása és a sóvárgás utánuk megfosztják őt a közeli, a jelenvaló áldás élvezetétől és a bölcs, türelmes és könnyen hajlítható szellem erejétől.

Ha az érzelmet nem hatja át többé belső nyugalom, akkor ereje belsőleg elernyeszti az embert, és keserves kínokkal gyötri olyan napokon, amikor a derűs bölcs mosolyog.

A telhetetlen ember mérgeződik házi áldása körében, hogy táncát az ünnepnapon, hegedűjét a hangversenyteremben és tételeit az előadó teremben nem tüntették ki.

Nyugalom és csendes öröm az ember nevelésének a legfőbb célja és korának kényeztetett gyermekei. Ember! Tudásodat és becsvágyadat alá kell rendelned e magasabb célnak, különben tudásvágyad és becsvágyad emésztő gyötrelemmé és átokká válik rád nézve.

Nem látjátok, emberek, nem érzitek, földi halandók, mint fogatkoznak meg képzésük által belső erejükben felsőbb rendeitek? Nem látod-e, emberiség, hogy eltérésük a természet bölcs rendjétől minő sivár és áldatlan helyzetbe sodorja őket, és hogy ez tőlük a néphez is leszáll? Nem érzed-e, Föld, mint térülnek el az emberi nemzedékek házi viszonyaik tiszta áldásától, s mint tódulnak mindenféle bűvös és csillogó színpadokra, hogy tudásukat mutogassák, és becsvágyukat csiklandozzák.

*

Az emberiségnek Isten a legközelebbi vonatkozása.

Még házad és annak bölcs örömei sem elégítenek ki téged mindig, ember!

Erőszakot és sírt és halált Isten nélkül elszenvedni - erre nincs ereje szelíden, jól és érzőn művelt természetnek.

Isten - házadnak atyja, üdvöd forrása - Isten - a te atyád: ebben a hitben oly megnyugvást, erőt és bölcsességet találsz, amelyet semmilyen hatalom, semmiféle sír benned meg nem ingat.

Az Istenben való hit: az emberi érzelm hangulata ^[103] természetének legmagasabb viszonylatában, az emberiségnek gyermekileg bizakodó érzülete az istenségnek atyai szándékai iránt.

Az Istenben való hit - az élet nyugalmanak forrása - az élet nyugalma a belső rendnek forrása - a belső rend erőink zavartalan alkalmazásának forrása - az erőink alkalmazásában való rend növekedésüknek és a bölcsességre való művelésnek a forrása - a bölcsesség pedig minden emberi üdvösség forrása.

Az Istenben való hit - minden bölcsességnek és minden üdvösségnek a forrása és a természetnek útja az emberiség tiszta kiművelésére.

Istenben való hit, te éppúgy bele vagy ágyazva az emberiség lényegébe, mint a jó és a rossz tudata, mint a jogos és a jogtalan iránt való kiolthatatlan érzék; megingathatatlanul szilárdan gyökerezel - mint emberré nevelésünk alapja - természetünk mélyén.

A nép osztályrésze fent vagy alant; a világ bármely táján, az emberiség ereje minden magasságban és erőssége minden mélységben.

Istenben való hit, te nem a kiművelt bölcsesség következménye és eredménye vagy, te az egyszerűségnek vagy tiszta érzéke, az ártatlanságnak figyelő füle a természetnek arra a szózatára - hogy Isten - a mi atyánk.

A gyermeki érzület és engedelmesség nem valamely befejezett nevelés eredménye és késői következménye; korai és első alapjává kell lennie az ember alakításának.

A bölcsnek a teremtés csodáin való töprengése és a teremtő kifürkészhetetlen titkaiban való bűvárkodás nem neveli az embert erre a hitre. A teremtés mélységeibe a kutató beleszédülhet, és vizein ide-oda hanyórázhatik, távol a feneketlen tengerek forrásától.

Istennek atyai jelenléte az emberek hajlékában, Isten lényemnek belsejében, Isten, adója adományainak és életem örömeinek: ez az emberiségnek erre a hitre való nevelése, ez annak a természetnek az ereje, amely minden hitet öröme és tapasztalatra épít.

Vagy talán hatnak-e rád, ó ember! - én a néphez kiáltok - hatnak-e rád a jónak felülkerekedéséről szóló tantételek? Vigasztal vagy megnyugtató-e téged az, hogy a boldogság a boldogtalanságot általában felülmúlja? Ha a nyomorúság lángjai a fejed felett lobognak és elpusztítanak - vigasztal-e vajon téged a bölcsenek ez a szóbeszéde?

*

De ha atyád belsődben erősíti lényedet, ha napjaidat felderíti, ha erődet a szenvedésre megacélozza és az örömben való részesedésed nagyobb súlyát belsődben számodra feltárja, akkor élvezed a természetnek az istenhitre való nevelését. [104]

Az a szelet kenyér, amelyet gyermekem a kezemből eszik, az fejleszti ki gyermeki érzelmét, nem pedig álmélkodása a miatta való virrasztásomon és későbbi éveiről való gondoskodásomon. Sokat elmélkedni eljárásomon - oktalanság, amely szívét megronthatja, és eltérítheti tőlem.

Egyszerűség és ártatlanság, a hála és a szeretet tiszta emberi érzése: a hit forrása.

Az emberiség tiszta gyermeki érzületében támad fel az örök élet reménye, és az emberiségnek Istenben való tiszta hite nem él erősen e nélkül a remény nélkül.

Amidőn a zsarnok testvéreim, saját istene gyermekeim tapos, belsejében rendül meg az emberiség. Áldozatainak sora, özvegyeik és árváik sírnak, remegnek, éheznek, hisznek és meghalnak. Ha Isten valóban az emberek atyja, akkor haláluk napja nem egyúttal lényük beteljesedésének napja.

Ember! van-e benned érzék az igazság iránt? Szólj! Nem háborítja-e fel legbelsőbb valódat az a gondolat, hogy Isten az emberek atyja, s hogy e nyomorultak lényé ezzel mégis beteljesedett?

Vagy Isten nem az emberek atyja, vagy a halál nem lényünk végső beteljesedése.

Ember! a te belső érzéked biztos vezércsillaga az igazságnak és kötelességednek; s te mégis kételkedel, amikor ez az érzéked oly erővel hirdeti neked a halhatatlanságot.

Higgy magadban, ó ember! Higgy lényed belső érzékében, és akkor hiszel Istenben és a halhatatlanságban is.

Isten az emberiség atyja, Isten gyermekei halhatatlanok. Természeted legmélyén rejlik, ó ember! az, amire az igazság, az ártatlanság és az egyszerűség hittel és imádattal hallgat.

Ámde az egyszerűség és az ártatlanság nem minden ember osztályrésze.

Sokan az emberi természet belső érzékét csupán az álom játékának tartják, s az Istenben és a lélek halhatatlanságában való hit, amely erre a belső érzékre épül, mesterkélt tudásuk számára megvetés tárgya.

Isten, aki ellenállhatatlan erővel nyilatkoztatja ki bensőmben az igazságot, a bölcsességet és a boldogságot, a hitet és a halhatatlanságot; Isten, akinek szavát gyermekei mind hallják; Isten, akit az egész nemes, érző, tiszta, szerető emberiség megért, mégpedig egészen egyformán megért; Isten - ne hallgatnék arra a tanra, amely számomra lényem legbelsejében és természetem szerint igaz, amelynek igaznak kell lennie, s ha nem hinnék benne, ugyan mi volnék és mit tennék? [105]

Az Istenben való hit - az emberiség szétválasztása Isten gyermekeire és a világ gyermekeire.

Hit Istennek atyai jóságában - hit a halhatatlanságban.

Isten az emberiség atyja, az ember Isten gyermeke: ez a hitnek tiszta magva.

Ez az Istenben való hit az emberiség hangulata üdvéhez való viszonylataiban.

Atyai érzület és gyermeki érzület: háznak ez az áldása, ember, a hit következménye.

Jogaidnak élvezete, családátya, feleségednek gyönyörrel teljes odaadása és gyermekeidnek bensőséges, lélekemelő hálaérzése Istenben való hitednek a következménye.

A hit atyámban, aki Istennek gyermeke - Istenben való hitemnek a kialakítása.

Istenben való hitem a biztosítéka atyámba vetett hitemnek és általában minden kötelességemnek, amellyel házam iránt tartozom.

*

Így kapcsolod össze, míg nevelsz, fenséges természet, kötelességeimet és örömeimet, és így halad az ember a te kezéd vezetése mellett az áldásoktól, amelyeket élvezett, új kötelességek felé.

Az egész emberiség, fejedelem és alattvaló, úr és szolga közvetlen természeti viszonyaikban való részesedésük által nevelődnek társadalmi helyzetük sajátos kötelességeire.

Az a fejedelem, aki Istenének gyermeke, atyjának gyermeke is.

Az a fejedelem, aki atyjának gyermeke, népének atya is.

Az az alattvaló, aki Istenének gyermeke, atyjának gyermeke is.

Az az alattvaló, aki atyjának gyermeke, fejedelmének gyermeke is.

A fejedelem állapota: az istenségnek a képe, egy nemzetnek az atya.

Az alattvaló állapota: a fejedelem gyermeke, aki vele együtt az Istennek gyermeke. Mily gyengéd és erős és finom az emberiség természeti viszonyainak ez a szövődése!

Ó emberiség a te fenségedben!

Hasztalan azonban egy lesüllyedt népnél méltóságodnak ez az érzete. Hasztalan hallod, hogy a régi görög ember nem vágta le ökrét!

Ó családátya, a te rangodat nem szabad megneveznem. Ökör a jászol mellett? Háznak ura, a fejedelemnek képe a kunyhódban - ó emberiség a te süllyedségedben! Ó ura és atya - mindenknek!

A szolga - bármely alantas fokon - lényegében urához hasonló, s ez természeti szükségleteinek kielégítésével tartozik neki. ^[106]

A magasan álló azért atya az alsóbb helyzetűnek, hogy a népet lény örömeinek élvezetére nevelje fel.

És az egész nép békeességben élvezi házi örömeit, tiszta gyermeki bizalommal viseltetve urának atyai érzülete iránt, és várja atyai kötelességének teljesítését, hogy felneveli és kiműveli gyermekeit az emberiség minden örömének élvezetére.

Az emberiségnek ez a várakozása vajon merő álom-e, és gyermeki reménye vajon a révület és az elernyedés képe-e a süllyedésben?

Istenben való hit, te vagy ennek a reménynek az ereje.

Azok a fejedelmek, akik hisznek Istenben, és elismerik az emberiség testvériségét, ebből a hitből merítenek ösztönzést hivatásuk minden kötelességének teljesítéséhez. Isteni erővel megáldott férfiak ők, népeik üdvére alkotva.

Azoknak a fejedelmeknek a számára, akik az istenség atyai viszonyát és az emberiség testvériségét tagadják, ebből a hitetlenségből fakad a kötelességeikben való hit legszörnyűbb megsemmisülésének forrása. A rémület emberei ők, s erejük pusztulást idéz elő. Istennek legfőbb atyaként való elismerése által biztosítják maguknak a fejedelmek a nép engedelmisségét, mint az istenség ügyét.

Az a fejedelem pedig, aki nem az Isten iránt való engedelmisségben akarja keresni jogainak és kötelességeinek forrását, trónusát az ő erejébe vetett néphit ingatag homokjára építi.

Az Istenben való hit a kapcsolat a fejedelem és népe között, ez a kapcsolata a belső egyesítésnek az emberiség áldásthozó viszonylataiban.

A hitetlenség, az emberiség testvériségének és testvéri kötelességeinek megtagadása, Isten atyai jogainak félreismerése és megvetése, dacos merészség a kölcsönös hatalommal való visszaélés terén - ez feloldása minden tiszta kapcsolatnak az emberiség áldásthozó viszonylataiban.

A papok az istenség atyai voltának és az emberiség testvériségének hirdetői, hivatásuk pedig középpontja annak, hogy az emberiségnek a természeti viszonyai az Istenben való hit által az ember üdvére egyesüljenek.

Az Istenben való hit forrása az emberiség tiszta atyai és testvéri érzületének - forrása minden igazságosságnak.

Az igazságosság atyai érzület és testvéri érzület nélkül csillogó képtelenség, amelynek nincs áldásthozó ereje.

Kevély igazságosság, ítéletek évekig tartó olyan bűnös mesterkedések után, amelyek csupán a törvénytudókat és törvényszékeket hizlalják - alakoskodás az igazságossággal, s ebből áldás a nép számára nem fakad. ^[107]

Biztonság, ártatlanság és veszélytelenség, a tiszta népi erkölcsnek ezek a forrásai, a bölcs és atyai igazságosságnak ezek a következményei - a hitnek a következményei.

Kihívó vakmerőség az ártatlansággal, joggal és igazsággal szemben, a tiszta és szilárd atyai erő hiányának ez a bizonyítéka az országos igazságszolgáltatásban - a hitetlenség következménye.

Erőszakosság a nemzeti szellemben és a hajlam az igazságot és ártatlanságot sértő, vakmerően bátor visszaélésekre - minden nemzeti elerőtlenedés forrása, s így a hitetlenség a forrása ennek az elerőtlenedésnek.

Ezzel ellentétben atyai érzület és gyermeki érzület a nemzet szellemében - forrása minden tiszta nemzeti áldásnak.

Ilyenformán tehát a nép hite az istenségben a forrása minden tiszta nemzeti erénynek, a nép minden üdvének és a nép minden erejének.

A bűn a hitetlenség forrása és következménye. A bűn az ember cselekvése természetünknek a jogról és a jogtalanságról való tanúbizonysága ellen. A bűn első alapfogalmaink és tiszta természetérzésünk megzavarodásának forrása. Az a bűn, ó ember, amikor elveszted hitedet önmagadban és belső érzékedben, elveszted hitedet Istenben, elveszted az iránta való gyermeki érzületedet.

A nyilvános bűn az emberiség dacos szembeszegülése Istennel.

A büntől való irtózás, ez az emberiségnek Isten iránti tiszta, gyermeki érzülete, kifejezése és következménye az emberiség hitének az isteni kinyilatkoztatásban, amely természete belsejében feltárul.

A nyilvános büntől való irtózás - a gyermek érzése az iránt az ember iránt, aki atyját és anyját gúnyolja.

A nép egyetemes irtózása a nyilvános bünt elkövetőktől - záloga és pecsétje a nemzet hitének és a nép gyermeki érzésének legfelsőbb ura iránt.

A nép egyetemes irtózása az istenséggel nyilvánosan dacoló fejedelmeitől a nemzeti erény bizonyítéka, ennek gyengítése pedig gyengítését jelenti a hit erejének, a nép engedelmes-ségének legfelsőbb ura iránt.

A hitetlenség - forrása a társadalom valamennyi belső köteléke megsemmisülésének.

A felsőbb rendek hitetlensége az alsóbb rendűek engedetlenségének forrása.

A felsőbb rendek atyai szíve és atyai adományai gyökereztetik meg és biztosítják az alsóbb rendűek engedelmisségét.

A hitetlenség megsemmisíti az engedelmisség forrását.

Olyan uralkodó alatt, aki nem atyja népének, a nép hangulata ^[108] nem válhatik tiszta, hálás, gyermeki engedelmisségében megáldott népi érzületté.

A hitetlenség következményei - a napról napra fokozódó bűnözés, a napról napra fogyatkozó atyai jószág, a hatalom önkényeskedése áldásos cél nélkül, fonák, természetellenes kormány-zati torzképek, nyomasztó közbülső hatalom, a nép zsírjának kiszívása, a népi erő csökkenése ezzel a közbülső hatalommal szemben - mindez elkerülhetetlen egy hitetlen, az istenség és az emberiség jogait megvető kormányzat alatt.

Ha a nép úgy érzi, hogy az atyai jogokat természetellenesen gyakorolják, megbomlik a természet tiszta kötelékeinek az ereje a fejedelem és az ő népe között.

Az emberiségnek ez a jó anyai természete fűzi össze a polgári viszonyok kötelékeit a kölcsönös haszon áldása által.

Ami pedig ezeket a viszonyokat - a népnek fejedelme iránti hálája, szeretete és hite által - szentesíti és megerősíti, az a népi érzület, az ennek a haszonnak áldásából fakadó nemzeti érzés.

Olyan húrokat pendíték meg ezzel, amelyeket eddig hangolatlanul hagytak, s nem is szólalnak meg valami divatosan. Gúnyold csak őket, tánczengés, trillázó rágalom, harsogd túl hangju-kat! Igazság és tiszta emberi szándék megnyugvást adnak.

Az emberiség minden ereje csak az istenségben való hite által hoz üdvöt, és a fejedelem atyai érzülete, a népre áradó üdvnek ez az egyetlen forrása, az ő Istenben való hitének a követke-zménye.

Ó ember, bármily alant vagy is! Ha fejedelmed istened gyermeke, akkor hatalma atyai erő.

Ám ha jogait keményszívűen, szerénytelenül érvényesíti, akkor az nem atyai érzületére, nem Istenben való hitére vall, hanem megrontja az ő és országa legfőbb ügyeit, s megrontja a nemzetnek tiszta gyermeki érzületét fejedelme iránt.

Ezek szerint nem nevezhetem az értelmes fejedelmi szolgálatnak ezt az általános szokását felségsértésnek?

Pedig hát mi egyéb az, ha a fejedelem atyai jogát úgy mutatják be, mint jogot a jóra és a rosszra, az igazságra és az igazságtalanságra?

Mi egyéb az, ha a fejedelem nevében megzavarják a házi áldást, a tulajdont nem tartják tiszteletben, és az ártatlanságot gúnyolják és meggyalázzák?

Az emberiség áldásos egyesülésének köteléke, a fejedelemnek és népének hite az emberiség legfőbb urában, Istenben való hit, csakis te biztosítod az emberiséget ez ellen a szirt ellen.

Minden hitetlenség szerénytelenség, ellenben az Istenben való ^[109] hit, az emberiségnek az istenség iránt való gyermeki érzülete csendes felülemelkedés hatásának teljes erejében.

Lényegének ragyogó, kápráztató kimerítése, merész, veszélynek, pusztulásnak fittyet hányó bátorság az ereje az emberiségnek, amely eltér az Isten iránt viseltetett gyermeki érzülettől.

Viszont minden csekélyke képességünk gazdaságos felhasználása, törekvés erőink növelésére: a természet útja valamennyi erőnk kialakítása és megszilárdítása érdekében, és ez - bármely süllyedésben, bármely gyöngeségben - az emberiség tiszta gyermeki érzületének iránya Isten felé.

Hajlam az olcsó látszatra, törekvés képességeinek és erőinek fitogtatására és gyengeségeinek elpalástolására - ez az iránya az emberiség leghitványabb, leggyöngébb részének is, annak, amely a természetnek ettől a formáló útjától eltért.

A természetnek ezen a tiszta útján kiformált külső és belső emberi nagyság: atyai viszony és érzület a szerény erők és képességek iránt.

Ó ember, a te magasságodban e cél szerint mérlegeld erőid használatát!

Az erősebbnek atyai érzülettel kell lennie az emberiség fejletlen, gyenge nyája iránt.

Ó fejedelem, a te fenségedben!

Ó Goethe, a te erődben!

Nem ez vajon a kötelességed?

Ó Goethe, hogy a te utad nem egészen a természeté!

A gyengeség kímélése, atyai érzület, atyai szándék, atyai áldozat erejének használatában: ez az emberiség tiszta nagysága.

Ó Goethe, a te fenségedben, feltekintek hozzád a mélységből, megremegek, hallgatok és sóhajtok.

A te erőd hasonló nagy fejedelmek törekvéséhez, akik birodalmuk fénye érdekében népek millióinak üdvét vetik oda áldozatul.¹

Tiszta üdv az emberiségnek, te a hitnek vagy ereje és következménye. ^[110]

Ó én hajlékom, öröm köröttem! te is ennek a hitnek vagy eredménye.

Üdv nekem és kunyhómnak!

Hogy az emberiség higgyen Istenben, azért nyugszom ebben a kunyhóban.

A nép hite az istenség papjaiban: ez életem nyugalma.

Papjai az istenségnek, tiszta atyai állapota az emberiségnek!

Te, aki felszentelt vagy, a te erőd Isten ihletése!

¹ *Iselinhez intézett levelében Pestalozzi a következőket jegyezte meg a Goethére vonatkozó sorokról: „Goethét szívesen töröltetem. Amiért ott áll, annak következő az értelme: Az évszázadhoz szabott lángelméjének ereje fejedelmek és uralkodók erejével hat, miként Voltaire a maga idejében, és az ő szerénytelen, hitetlen, a világ semmiféle szentségét nem kímélő vakmerősége - igazi gyengeség. Ha atyai érzület, atyai áldozat irányítaná ennek a férfinak a szellemét erőinek felhasználásában, próféta lenne és Isten embere a nép számára. Most bolygó fény angyal és sátán között, és számomra ennyiben az ártatlanság alantas csábítója.”*

Isten ihletése szeretet, bölcsesség és atyai érzület.

Ó te, ki kunyhóhoz közeledel, volnék bár számotokra istenségem erejének árnyéka!

Ó nap, képe az ő erejének, a te pályád véget ért! Lehanyatlász az én hegyem mögött, ó életem beteljesedésének napja! - Ó reménye az eljövendő hajnalnak, ó hitem ereje!

Megjegyzés²

Az Esti óra szerzője egy politikai irat kapcsán hasonló eszméket fejtett ki egy levélben, s ezek talán ennek a cikknek némely helyét is megvilágíthatják.

Minden szabadságot - mondja ebben - önnel egyetértve, az igazságosságra építek. Ámde sehol másutt nem látom ezen a világon az igazságot biztosítva, mint csupán az emberiség azon részénél, amely egyszerűségre, jámborságra és szeretetre hajlik, és ebben a hajlandóságában válik tisztánlátóvá.

A családi igazságnak, amely a legnagyobb, legtisztább és általában az egész világon mindenütt érvényesülő igazság, egészben véve csakis a szeretet a forrása - és mégis ebből árad a népek egyszerű köreiben általános áldás.

S mint ahogy minden igazságosság a szereteten alapszik, úgy rajta alapszik a szabadság is. Tiszta gyermeki érzület a forrása annak a szabadságnak, amely az igazságosságon alapszik, és tiszta atyai érzület a forrása minden olyan kormányzati hatalomnak, amely eléggé emelkedett szellemű ahhoz, hogy az igazságot gyakorolja, és a szabadságot szeresse.

Az igazságnak és a világ minden üdvének a forrása, az emberiség szeretetének és testvéri érzületének a forrása pedig a vallásnak ^[111] abból a nagy eszméjéből fakad, hogy mi mindnyáján Isten gyermekei vagyunk, s hogy ezen igazságba vetett hit a világ minden üdvének biztos alapja. A vallásnak ebben a nagy eszméjében gyökerezik a belső szelleme minden igazi állambölcsességnek, amely csupán a nép üdvére törekszik, mint ahogy az erkölcsiségnek, a megismerésnek és a világbölcsességnek minden belső ereje is az emberiségnek ezen az Istenben való hitén alapszik.

Ezzel szemben a megfélemlítés az Istenről, a félreismerése az emberiség gyermeki viszonyának az istenséggel szemben: az a forrás, amely az emberiségben felbomlasztja az erkölcsiséget, a megismerés és a bölcsesség minden üdvös erejét. Ezért a legnagyobb szerencsétlenség a világon, ha az emberiségnek ez az Isten iránt való gyermeki érzülete elvész, mert lehetetlenné teszi Istennek atyai nevelését. És ennek az elvesztett gyermeki érzületnek visszaszerzése annyi, mint elvesztett gyermekeinek megváltása e földön.

Az Isten embere, aki szenvedésével és halálával helyreállította az emberiségnek Isten iránt való gyermeki érzületét, ennek általában elvesztett érzését, a világ megváltója. Ő az Úrnak feláldozott papja, ő a közvetítő Isten és az Istenről megfélemlített emberiség között. Az ő tana tiszta igazságosság, nevelő népfilozófia, Istennek, az Atyának kinyilatkoztatása gyermekei elvesztett nemzedéke számára. ^[112]

² Pestalozzi levélben kérte *Iselint*, hogy ezt a megjegyzést „illő helyen” a szövegbe „szúrja be”. Pestalozzitól származik a megjegyzés első mondata is, amelyikben a szerzőről harmadik személyben szól. Az itt említett „politikai irat” Pestalozzi *Szülővárosom szabadságáról* c. beszéde. 1779-ben küldte meg *Iselin*nek, de a cenzúrától tartva megjelentetni nem merte. Két részletét később a *Schweizer-blatt*ban tette közzé.

Johann Heinrich Pestalozzi levele egy barátjához stansi tartózkodásáról

1799 ^[5]

A stansi szegényintézet felállításáról és Pestalozzi megbízásáról szóló kormányhatározat 1798. december 5-én kelt. Az első növendékek 1799. január 14-én léptek be az intézetbe, s számuk 14 napon belül 45 főre nőtt. Február 11-én 62, a tavasz végére mintegy 80 növendéke volt Pestalozzinak. Június 8-án rendelte el Heinrich Zschokke kormánybiztos az intézet időleges bezárását, s a rákövetkező napon Pestalozzi elhagyta Stansot. A következő hat hetet a Bern melletti Gurnigel nevű üdülőhelyen töltötte, s itt fogott hozzá a nevezetes *Stansi levél* megírásához. 1799. július végén már Burgdorfban volt, életpályájának új állomásán.

A munka eredeti címe: *Pestalozzi's Brief an einen Freund über seinen Aufenthalt in Stanz*.

Első ízben *Niederer* tette közzé az általa szerkesztett *Wochenschrift für Menschenbildung*ban (I. kötet 7-9. darab, Aarau, 1807.).

A fordítást a kritikai kiadás (XIII. kötet 1-32. lap) szövege alapján *Prohászka Lajos* készítette. ^[6]

Barátom!³ Ismét fölébredék álmomból, ismét azt kell látnom, hogy művem szétdőlvén, s hogy hiába tékoztam el fogyatkozó erőmet.

De bármily gyöngé, bármily szerencsétlen volt is a kísérletem, mégis minden emberbaráti szívnek jót fog tenni, ha néhány pillanatig elidőzik nála, és fontolóra veszi azokat az okokat, amelyek arról győznek meg engem, hogy egy szerencsésebb utókor bizonynyal ismét ott fogja felvenni törekvéseim fonalát, ahol nekem el kellett ejtenem.

Kezdetől fogva úgy tekintettem a forradalmat, mint az *elhanyagolt emberi természet egyenes következményét*, és romlását elkerülhetetlen szükségszerűségnek fogtam fel, hogy ekként az elvadult emberek legfontosabb ügyeik megítélésében a józansághoz visszatérüljenek.

Anélkül, hogy hinnék abban a külső politikai formában, amelyet az embereknek ilyen tömege önmagának adhatna, néhány, általunk napirendre hozott fogalmat és általuk felébresztett érdeket alkalmasnak tartottam arra, hogy valamit, ami az emberiségre nézve valóban üdvös, itt-ott hozzá lehessen fűzni.

Ezért az én régi népnevelési óhajaimat is; amennyire tudtam, forgalomba hoztam, és abban az egész terjedelmükben, úgy ahogyan elképzeltem őket, kiváltképpen Legrandnak⁴ (aki akkoriban Svájc direktorainak egyike volt) elébe tártam. Ő nemcsak érdeklődött a dolog iránt, hanem velem együtt azt vallotta, hogy a köztársaságnak kikerülhetetlenül szüksége van nevelés-ügye átalakítására. Abban is egyetértett velem, hogy *a népnevelésnek lehető legnagyobb hatása jelentékeny számú - az ország legszegényebbjei közül való - gyermekek tökéletes nevelése által volna elérhető, ha ezeket a gyermekeket e nevelésük miatt nem emeljük ki körükből, hanem ellenkezőleg: általa még szorosabban odafűzzük hozzá.* ^[7]

³ Általános felfogás szerint Heinrich Gessner (1768-1813), zürichi könyvkereskedő. (Ugyanaz, akihez a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* levelei szólnak.)

⁴ Johann Lukas Legrand (1755-1836), 1798 szeptemberétől 1799. január végéig a Helvét Köztársaság első vezetője (direktora) volt.

Kívánságaimat erre a szempontra korlátoztam. S Legrand mindenképpen támogatta. Oly fontosnak találta, hogy egy ízben így szólt hozzám: ha távozom is helyemről, ez nem fog korábban megtörténni, mintsem te a magad pályáját megkezdted.

Mivel tervemet a szegények neveléséről a Lénárd és Gertrud (első kiadásának) harmadik és negyedik részében részletesen feltártam, tartalmát itt nem ismétlem. A teljesedésbe menő reményeknek minden lelkesedésével bemutattam *Stapfer*⁵ miniszternek, aki egy nemes szívű, a népnevelés szükségleteit a leglényegesebb és a legmagasabb szempontokból áttekintő férfiú melegségével támogatta. S ugyanezt tette *Rengger*⁶ belügyminiszter is.

Az volt a szándékom, hogy céloknak megfelelően Zürich környékén vagy Aargauban olyan helyet választhassak, amely az ipar, a mezőgazdaság és a külső nevelési eszközök terén mutatkozó kedvező helyi vonatkozásainál fogva feladatokat mind intézetem kiterjesztésére, mind pedig belső céljainak megvalósítására nézve megkönnyítse. Azonban Unterwalden balsorsa⁷ (1798 szeptemberében) eldöntötte annak a helynek az ügyét, amelyet választanom kellett. A kormány sürgősen szükségesnek látta, hogy segítsen ennek a kerületnek ismét talpra állni, és ezért megkért, hogy vállalkozásommal próbálkozzam meg ez egyszer egy olyan helyen, amely valóban mindannak híjával volt, ami a vállalkozás sikerét valamelyest előmozdíthatta.

Szívesen elmentem. Azt reméltem, hogy a vidék ártatlanságában hiányainak pótlását, nyomorúságában pedig hálájának alapját fogom megtalálni. Abban a buzgalmamban, hogy végre egyszer belefoghatok életem álmának megvalósításába, képes lettem volna, hogy az Alpések csúcsain, úgyszólván tűz és víz nélkül hozzáfogjak, ha ugyan engedtek volna hozzáfogni.

Igaz, a kormány kiutalta nekem lakásul az apácák (orsolyák) új épületét Stansban. Ámde ez, amikor megérkeztem, részben még el sem készült egészen, részben pedig árvaház céljára egy tekintélyes létszámú gyermekserg befogadására nem volt berendezve. Ezért mindenekelőtt használható állapotba kellett hozni. Erre nézve a kormány megtette a szükséges intézkedéseket, és Rengger bőkezűen, eréllyel és tevékenyen intézte az ügyeket. Egyáltalán a pénznek a^[8] szükséges berendezés számára, a kormány jóvoltából, nem voltam híjával.

Ámde minden jószándék és minden támogatás mellett is⁸ ezekhez az előkészítő intézkedésekhez legalábbis időre volt szükség. Holott akkor, amikor annak szüksége állt fenn, hogy a - részben elhanyagolt, részben pedig a végbemenő véres események következtében elárvult - gyermekeknek tömegéről gyorsan történjék gondoskodás, éppen az időnek voltunk leginkább szűkében.

A szükséges pénzt nem tekintve, egyébként mindennek híjával voltam, és a gyerekek idetódultak, amikor még sem a konyha, sem a szobák, sem az ágyak nem voltak rendben számukra. Ez a dolog megindulását szerfölött megzavarta. Az első hetekben egy alig 24 négyzetlábnyi

⁵ Philipp Albert *Stapfer* (1766-1840), Pestalozzi őszinte barátja és pedagógiai törekvéseinek támogatója, a tudományok és a művészetek minisztere volt az első helvét direktóriumban.

⁶ Albrecht *Rengger* (1764-1835), az első direktórium belügyminisztere.

⁷ Utalás az 1798 szeptemberében véresen levert felkelésre, amikor a francia csapatok a régi szövetségi alkotmányhoz ragaszkodó unterwaldeniek között heves küzdelem után valóságos vérfürdőt rendeztek.

⁸ A kolostor átalakításához készített és fennmaradt terveik szerint az elhelyezésre nem lehetett panasz. Jól megépített, tágas helyiségek egész sora állott rendelkezésre: külön hálószobák a fiúknak és külön a leányoknak, ebédlők, lakószoba, betegszoba, külön kis szoba Pestalozzi számára. - *Niederer* pedig arról tudósít, hogy Pestalozzi az intézettől megválva több ezer frankot adott vissza a kormánynak.

szobába szorultunk. A kigőzölgés egészségtelen volt, ehhez járult, hogy az időjárás is rosszabbra fordult, a kőműves munka pora pedig, amely minden folyosót ellepett, teljessé tette a kezdet kellemetlenségeit.

Eleinte ágyak hiányában éjszakára haza kellett küldenem a szegény gyermekek jó részét. Ezek azután reggel, amikor visszatértek, mind tele voltak férgekkel. A legtöbb gyerek belépése idején olyan állapotban volt, amely múlhatatlan következménye szokott lenni az emberi természet végtelen elhanyagolásának. Sokan belépésükkor egészen rühesek voltak, úgyhogy alig tudtak járni; soknak a fején sebek fakadtak; sokan rongyokban voltak, s ezekben hemzsegték a férgek; sokan oly soványok, mint a kiaszott csontváz, sárgák, vigyorgók, szemük tele félelemmel, homlokuk a bizalmatlanság és a gond redőivel; némelyek vakmerően szemtelenek, koldulásban, színlelésben és mindenféle hamisságban gyakorlottak; mások, akiket a nyomor lesújtott, türelmesek voltak, de bizalmatlanok, szeretetre képtelenek és félénkek. Akadt aztán köztük néhány elkényeztetett is, aki valamikor jómódban élt: ezek tele voltak igényekkel, összefogtak egymással, a koldusgyermeket és a házi szegények gyermekeit megvetették, nem is érezték jól magukat ebben az új egyenlőségben, s a szegénygondozás úgy, ahogy történt, egyáltalán nem egyezett meg életük régebbi szokásaival, következőleg nem felelt meg kívánságaiknak. A tunya tétlenség, a szellemi képességek és a legfontosabb testi készségek gyakorlásának hiánya általános volt köztük. Tíz gyermek közül alig egy ismerte az ábécét. Az iskolai ^[9] oktatás egyéb tárgyairól vagy a nevelés lényeges eszközeiről még kevésbé lehetett szó.

De az iskolai műveltség teljes hiánya volt éppen az, ami engem a legkevésbé nyugtalanított. Bízva az emberi természetnek azokban az erőiben, amelyeket Isten a legszegényebb és legelhanyagoltabb gyermekekbe is beleoltott, nemcsak korábbi tapasztalásom tanított meg régen arra, hogy ez a természet a szenny és durvaság, az elvadultság és a züllöttség közepett is nagyszerű képességeket és készségeket bontakoztat ki, hanem mostani gyermekeimben is, durvaságuk ellenére, mindenütt a természetnek ezt az eleven erejét láttam előtörni. Tudtam, hogy mennyire maguk az élet nehézségei és szükségletei hatnak közre abban, hogy a dolgok leglényegesebb viszonyait szemléletessé tegyék az ember előtt, hogy egészséges észjárást és józan ítélőképességet fejlesszenek ki benne, és olyan erőket ébresszenek, amelyekről a létnek ezen a mélypontján úgy látszik, mintha undokság borítaná el őket, amelyek azonban a környezet szennyétől megtisztítva tiszta fényben csillognak. S ezt akartam éppen elérni. Ebből a szennyből ki akartam emelni és egyszerű, de tiszta családi környezetbe és viszonyok közé akartam helyezni őket. Biztos voltam abban, hogy csupán erre van szükség, s mint tisztább szándék, mint érettebb tetterő fognak jelentkezni, és derekasságban mindenütt megállják a próbát, ami csak a szellemet ki tudja elégiteni a szívet pedig legbensőbb hajlamában meg tudja indítani.

Kívánságaimat tehát teljesülve láttam, és meg voltam győződve, hogy szívem oly hamar meg fogja változtatni gyermekeim állapotát, miként a tavaszi napsugár a télnek megdermedt talaját.

S nem csalódtam. Még mielőtt a tavaszi nap hegyeink havát megolvasztotta, senki sem ismert volna rá gyermekeimre.

De nem akarok magamnak elébe vágni. Barátom, szeretném, ha palántám növekedését szemléletesen bemutathatnám neked, ahogy magam gyakran végignéztam esténként, mily gyorsan szökkent magasba házam mellett a tők, s nem szándékozom elhallgatni előtted azt sem, mily gyakran rágtá hernyó e tők levelét, sőt olykor a szívét is.

Egy házvezetőnőt nem számítva, egyedül, minden segítő társ nélkül, aki a gyermekek oktatásában vagy házi gondozásában támogatott volna, mentem közénk, és nyitottam meg intézetemet. Egyedül akartam tenni, sőt éppenséggel kellett is tennem; ha azt akartam, hogy

célomat elérjem. Senki nem is mutatkozott a kerek ég alatt, aki az oktatásra és a gyermekek vezetésére vonatkozó szempontjaimból osztozott volna. De akkoriban úgyszólván nem is ismertem senkit, aki erre alkalmas lett volna. Minél tudósabbak és ^[10] műveltebbek voltak azok az emberek, akikkel valamely kapcsolat lehetséges lett volna, annál kevésbé értettek meg engem, s annál alkalmatlanabbnak mutatkoztak arra, hogy azokat az elveket, amelyekre visszamenni iparkodtam, akár csak elméletileg is felfogják. Felfogásuknak egész iránya a berendezkedésre, a vállalkozás szükségleteire stb. nézve teljességgel ellenkezett az enyémmel. Leginkább pedig attól a gondolattól és megvalósításának attól a lehetőségétől idegenkedtek, hogy semmilyen külső segítő eszközt nem vehetnek igénybe nevelési eszközként, hanem *csupán a gyermekeket környező természetet, napi szükségleteiket és mindig eleven tevékenységüket*.

Holott éppen ez a gondolat volt az, amelyre vállalkozásom megvalósítását egészében alapítottam. Ez volt egyúttal a középpont is; amelyhez egy egész sereg más szempont csatlakozott, és úgyszólván belőle bontakozott ki.

Képzett iskolai szakemberek tehát nem segíthettek nekem. Durvákkal és műveletlenekkel természetesen még kevésbé volt mit kezdenem. Nem volt határozott és biztos fonalam, amelyet valamely segítő társnak kezébe adhattam volna, de éppoly kevésbé rendelkeztem olyan ténnyel, olyan szemléleti tárggyal, amelyen eszmémet és eljárásomat érzékeltethettem volna. Tehát akarva, nem akarva előbb magamnak kellett valamilyen ténnyel a saját erőmből felállítanom, és azzal, amit tettem és kezdeményeztem, nézeteim lényegét megvilágítanom, mielőtt mások támogatására ebben a tekintetben számíthattam volna. Lényegileg ebben a helyzetben senki emberfia nem segíthetett nekem. Magamnak kellett segíteni magamon.

Meggyőződésemmel megegyezett a céloommal.

Kísérletemmel voltaképp azt akartam bebizonyítani, hogy azokat az előnyöket, amelyek a családi nevelést kitüntetik, a nyilvános nevelésnek utánoznia kell, s hogy ez csak akkor válik értékké az emberi nem számára, ha utánozza az előbbit.

Az iskolai oktatás, anélkül, hogy magába foglalná azt az egész szellemet, amelyre az ember-nevelésnek szüksége van, és anélkül, hogy a családi viszonylatokban rejlő teljes életre épülne, az én szememben nem eredményez egyebet, mint olyan módszert, amely emberi nemünket mesterségesen elnyomorítja.

Minden helyes embernevelés megköveteli, hogy az anya szeme a családi otthonban mindennap, sőt minden órában bizonyossággal leolvassa gyermeke lelki állapotának minden változását a szeméből, az ajkáról és a homlokáról.

Lényegileg azt követeli, hogy a nevelőnek az ereje tiszta és a családi viszonyoknak egész terjedelmükben való megléte által megelevenedett atyai erő legyen. ^[11]

Erre építettem. Hogy szívem gyermekeimen csüng, hogy boldogságuk az én boldogságom, örömük az én örömöm: ezt akartam, hogy érezzék gyermekeim kora reggeltől késő estig, ezt lássák minden pillanatban homlokomon, és ezt sejtse ajkaimról.

Az ember oly szívesen teszi a jót, a gyermeknek is oly éber a füle iránta; de nem a te kedvedért akarja, ő tanító, nem a te kedvedért, nevelő, hanem magamagának akarja. Az a jó, amelyre rá kell vezetned, nem lehet szeszélyed vagy szenvedélyed ötlete, hanem a dolog természete szerint önmagában kell jónak lennie, és a gyermeknek is úgy kell szemébe tűnnie, mint ami jó. Akaratod szükségképpiségét helyzete és szükségletei szerint éreznie kell, mielőtt maga is akarná.

Mindazt akarja, ami kedvessé teszi. Mindazt akarja, ami becsületére válik. Mindazt akarja, ami nagy várakozásokat ébreszt fel benne. Mindazt akarja, ami erőket elevenít meg benne, ami annak kimondására készíti: én ezt meg tudom tenni.

Ámde ezt az akaratot nem szavakkal, hanem a gyermek mindenoldalú gondozásával indítjuk meg, továbbá azokkal az érzelmekkel és erőkkal, amelyeket e mindenoldalú gondozás révén megelevenítünk benne. A szavak nem adják magát a dolgot, hanem csupán róla való érthető belátást, tudatosságot.

Mindenekelőtt tehát a gyermekek bizalmának és ragaszkodásának megnyerésére akartam és kellett is törekednem. Ha ez sikerül, tudtam, hogy minden továbbit bizton magától várhatok. De, barátom, gondold el a helyzetemet, a nép és a gyermekek hangulatát, és akkor sejtethed, mily akadályokkal kellett eközben megküzdennem.

A szerencsétlen ország átélte a tűzzel-vassal pusztító háború minden borzalmát. A nép nagy része utálta az új alkotmányt. El volt keseredve a kormány ellen, és még a támogatását is gyanakodva nézte. Természettől búskomorságra hajló jelleme folytán minden idegenből jövő újjítással szemben ellenszenvvel viseltetve, elkeseredett és bizalmatlan makacssággal csüngött régi, bár mégoly nyomorult léte valamennyi hagyományán.

Én pedig úgy álltam közöttük, mint az új, gyűlölt rend teremtménye. Bár nem mint annak eszköze, de mint közvetítő oly emberek kezében, akiknek egyrészt szerencsétlenségüket tulajdonították, s akik másrészt egymással sokszorosan kereszteződő nézeteik, vágyaik és balítéleteik miatt semmiképp sem elégíthették ki őket. S ezt a politikailag kedvezőtlen hangulatot még fokozta egy éppoly erős, vallásos természetű kedvetlenség is. Úgy néztek rám, mint valami eretnekre, aki ama kevés jó mellett, amelyet a gyermekeknek tesz, lelki üdvösségüket veszélyezteti. Ezek az emberek még sohasem láttak református embert semmiféle nyilvános szolgálatban, még ^[12] kevésbé gyermekek nevelőjeként és tanítójaként közöttük lakni és tevékenykedni, és az időpont kedvezett a vallásos bizalmatlanságnak, legszorosabb összefüggésben a politikai reszketéssel; habozással és részben képmutatással, amely akkoriban sokkal inkább napirenden volt, mint valaha, amióta csak Stans fennáll.

Képzeld el, barátom; a népnek ezt a hangulatát, s azután az én oly kevésbé tekintélyt keltő erőmet és helyzetemet. Vesd latba, mi mindennek kellett kitennem magamat személyemben, majdnem nyilvánosan, s mily sok jólelkűségre volt ily körülmények közt szükség még magánál ennél a népnél is, hogy utamon tovább haladhassak.

Bármily nyomasztó és riasztó volt azonban tehetetlenségem, más oldalról céljaim lényegére nézve kedvezett. Arra készítetett ugyanis, hogy gyermekeimnek mindenben mindene legyenek. Reggeltől estig úgyszólván egyedül voltam köztük. Minden, ami testüknek és lelküknek javára volt, az én kezemből jött. Minden segítség, minden támogatás szükségükben, minden oktatás, amelyben részesültek, közvetlenül tőlem származott. Kezem az ő kezükben volt, szemem az ő szemükön pihent.

Könnyeim együtt hullottak az övéikkel, és mosolygásom kísérte az övét. Nem a világban, nem Stansban voltak, hanem nálam voltak, és én önáluk voltam. Ételük az enyém is volt, italuk az enyém is volt. Semmim nem volt, sem háztartásom, sem barátom, sem szolgám: ők voltak mindenem. Ha egészségesek voltak, köztük voltam; ha betegek voltak, mellettük voltam. Velük aludtam. Utolsónak feküdtem le este, és elsőnek keltem fel reggel. Mikor már az ágyban voltak, imádkoztam velük, és tanítottam őket, míg el nem aludtak; maguk kívánták így. Minden pillanatban a kettőzött ragályozás veszedelmétől körülvéve, magam tisztítottam meg ruhájukat és testüket a majdnem legyőzhetetlen pizsoktól. Csakis ily módon vált természetesen lehetségessé, hogy a gyermekek mindinkább mellém szegődtek, némelyek oly bensőségesen, hogy mindannak, ami ostobát és szégyenletest szüleiktől és barátaiktól felőlem

hallottak, ellene mondtak. Érezték, hogy igazságtalanság történik velem, és szinte azt mondanám, hogy kétszeresen szerettek ezért. Amde mit ér, hogy a fiókák a fészekben szeretik anyjukat, ha a mindnyájukat halállal fenyegető ragadozó madár mindennap ott kering a fészkük felett!

Ezeknek az alapelveknek és ennek a tevékenységnek első hatása egyébiránt legkevésbé sem volt általánosan kielégítő, s nem is lehetett az. A gyermekek nem egykönnyen hittek az én szeretetemben. Megszokva a semmittevést, a zabolátlan életmódot, minden elvadultságot és a rendetlen kedvteléseket, s abban a reményben ringatódzva, hogy egy kolostorban majd kolostori módra fogják etetni őket, és henyélhetnek, nemsokára többen panaszkodni kezdtek, hogy ^[13] unatkoznak, s nem akartak maradni. Többen valamiféle iskolai lázról beszéltek, amely erőt vesz a gyermekeken, ha egész nap tanulniuk kell. Az első hónapoknak ezt a kedvezőtlen hangulatát még kiváltképpen elősegítette, hogy az egész életmód megváltoztatása, a rossz időjárás és a kolostori folyosók nedvessége együttes hatására több gyermek megbetegedett. Csakhamar egy engem is nyugtalanító köhögés kapott lábra, és a kiütéses tifusz, amely az egész környéken uralkodott, hovatovább több gyermeket ágyba döntött.

Ez a láz mindig hányással kezdődött; de az étrend megváltoztatása lázroham nélkül is gyakran hányást idézett elő. Ezt a lázt általánosan a gyermekek rossz állapotának tulajdonították, ami, miként az eredmény nyilvánvalóan tanúsította, az érintett körülmények összetalálkozásának következménye volt. Mindazonáltal egyetlen gyermek sem halt meg.

S a következőkben teljességgel kiderült, hogy sok gyermek rosszulléte a táplálkozástól ered ugyan, egészségükre valójában mégis jótékonyan hatott. Ez a tapasztalás különös volt. A gyermekek kezdetben nagyon is sok zabdarát kaptak. A nép a hosszadalmas és elterjedt köhögést általánosan ennek a tápláléknak tulajdonította. Most kitűnt, hogy ez igaz, de nem abban az értelemben, ahogy a nép a zablevesről mint valami silány táplálékról beszélt; magam is a gyakori hányást gyermekeim körében ennek tulajdonítottam. Ezt a hatást azonban nem mint hitvány táplálék idézte elő, hanem mint orvosság. A gyermekek állapota korábbi táplálékuk rossz minősége miatt erősen leromlott volt; azon kevesek, akik egészségesek voltak, kezdettől fogva jól fejlődtek, utóbb pedig úgy történt ez a leromlottakkal is. Mihelyt megjött a tavasz, a gyermekek általánosan és feltűnőleg kivirultak; nemcsak növekedésük, hanem színük is észrevehetően és gyorsan megváltozott és oly módon, ahogy az emberek szerencsés gyógykezelés után szoktak gyarapodni. Ez oly igaz, hogy papok és elöljárók, akik utóbb látták őket, általánosan akként nyilatkoztak, hogy nem ismerik fel a gyermekeket, annyira előnyükre változott külsejük.

Többüknek beteges állapota azonban meglehetősen hosszan eltartott, és a szülők befolyása miatt még csak rosszabbodott. Te szegény gyermek, mily nyomorúságos színben vagy! Annyira még mindig el tudlak látni én is, mint ahogy itt vagy ellátva, jer haza! Így beszélt hangosan valamennyi gyermek előtt, mikor a szobába lépett, számos olyan anya, aki koldulva szokott gyermekével házról házra járni. A vasárnap ez időben szörnyű nap volt nekem. Ilyenkor csoportosan jöttek az efféle anyák, apák, fiú- és leánytestvérek, bevonták gyermekeimet az utcán és a házban minden sarokba, többnyire könnyes szemmel beszéltek velük, úgyhogy ezután gyermekeim is ^[14] sírtak, és hazavágyódtak. Hónapokon át úgyszólván nem volt vasárnap, hogy többöket el ne csalogatták volna; de mindig újra mások jöttek helyettük. Nemsokára úgy voltunk, mint egy galambházban, ahol egy-egy galamb majd be-, majd kiröpült.

Az ilyen éppen zsendülő intézetben ennek a váltakozó be- és kirepülésnek következményeit könnyen el lehet képzelni.

Szülők és gyermekek hovatovább azt vélték, hogy személyes kegyben részesítenek engem, ha maradnak; sokan közülük pedig érdeklődtek a kapucinusoknál és másutt is, vajon én már

csakugyan semmi mást nem tudok szerezni magamnak, hogy a gyermekek megtartása oly nagyon érdekemben van. Ezek az emberek általában azt vélték, hogy csupán szegénységből vetem alá magamat ennek a sok fáradságnak, és e feltevésük alapján természetesen felettébb lekicsinylő volt a velem szemben tanúsított viselkedésük.

Némelyek éppenséggel alamizsnát követeltek tőlem, amiért gyermekeiket nálam hagyták, azt mondván, hogy most, mivel ezek a koldulásban nincsenek többé velük, sok veszteség éri őket; mások fenntartva kalapjukat a fejükön, azt mondták, hogy néhány napig még próbát akarnak tenni; ismét mások feltételeket akartak szabni nekem, hogy hányszor kell a gyermekeket haza engednem hozzájuk.

Hónapok teltek el így, mielőtt abban az örömben részesültem volna, hogy egy atya vagy egy anya tiszta hálával eltelt szemmel megszorította a kezemet. A gyermekek hamarabb észbe kaptak. Ez idő tájt többöket sírni láttam amiatt, hogy, szülei jöttek s mentek anélkül, hogy engem üdvözöltek vagy tőlem búcsút vettek volna. Sokan közülük boldogok voltak, s bármit mondott is az anyjuk, azt válaszolták neki: itt jobb dolgom van, mint otthon. Ha egyenként beszélgettem velük, szívesen elmondták nekem, mily boldogtalanok; némelyek azért, mivel naponkénti civakodás és veszekedés közepett kellett élniük, és soha nem volt egyetlen nyugodt, örömteli pillanatuk; mások, mivel sokszor napok hosszat se levest, se kenyeret nem láttak; ismét mások, mivel egész esztendőn át nem kerültek ágyba; mások, mivel mostoha-anyjuk üldözte, és úgyszólván naponkint igazságtalanul verte őket. S mégis ugyanezek a gyermekek a rákövetkező nap reggelén ismét megszöktek anyjukkal.

Néhányan azonban, s nem is kevesen, hovatovább belátták, hogy nálam tanulnak valamit, s hogy lehet belőlük valami, s ezért állhatatosak maradtak abban a ragaszkodásban és abban a buzgalomban, amelyet kezdettől fogva tanúsítottak. Nem telt el sok idő, s ezek oly meleg ragaszkodást s oly szívbeli vonzalmat mutattak, hogy sokan féltékenykedésből utánozták azt, amit nem is éreztek. ^[15]

Azok, akik elszökdöstek, láthatóan mindig a legrosszabbak és a legtehetségtelenebbek voltak.

Abban is bizonyos voltam, hogy gyermekeimet csak akkor csalogatták haza, ha a férgektől és rongyaiktól már megszabadultak. Nyilvánvalóan sokan azzal a határozott szándékkal léptek be hozzám, hogy megtisztuljanak, felruházkodjanak s aztán ismét odébbálljanak.

Végül is azonban saját jobb belátásuk vetett véget szeretetlenségéből fakadó belépésüknek. Az intézet mindinkább növekedett, úgyhogy 1799-ben körülbelül nyolcvan gyermekem volt. E gyermekek legtöbbször jók, némelyiknek közülük éppenséggel kitűnő képességei voltak. A tanulás legtöbbször egészen új dolog volt nekik, s mihelyt némelyek látták, hogy viszik valamire, buzgalmuk fáradhatatlan volt. Olyan gyermekek, akiknek életükben nem volt könyv a kezükben, akik alig hogy a Miatyánkot és az Üdvözlégyet tudták emlékezetből, odáig vitték, hogy kora reggeltől késő estig a legnagyobb érdeklődéssel szinte szakadatlanul tanultak. Sőt még a vacsora után is, főleg kezdetben, ha megkérdeztem tőlük: gyermekek, szívesebben aludni mentek most, vagy tanultok? - rendszerint azt felelték: tanulunk. Ez persze ellanyhult később, mivel korábban kellett felkelniük.

A kezdeti buzgalom azonban az egésznek irányt adott, a tanulásnak pedig olyan sikert biztosított, amely lényegesen meghaladta a magam várakozásait is.

Ennek ellenére kimondhatatlanul nehéz volt a helyzetem. Az oktatásnak valamilyen jó szervezetét feltalálni még lehetetlen volt.

Némelyeknek az elvadulása az egésznek a ziláltsága minden bizalom és minden buzgalom mellett sem szűnt még meg. Eljárásom kellő megszervezése végett még magában az egészben valamilyen végső alapot kellett keresnem, sőt úgyszólván megteremtenem. Amíg ez az alap

nem volt meg, sem az oktatást, sem az intézet gazdasági rendjét és a tanulást nem lehetett kellőképpen megszervezni. De ez nem is volt szándékomban. Előre megfontolt terv helyett mindkettőnek sokkal inkább a gyermekeimmel való kapcsolatomból kellett fakadnia. Ebben is magasabb elveket és alakító erőket kerestem. Ezeknek az intézet magasabb szellemének és a gyermekek harmonikus figyelmének és tevékenységének eredményeként kellett adódniuk, és a gyermekek létéből és szükségleteiből és közösségi kapcsolatukból közvetlenül kifejlődniük. Egyáltalában: sem a gazdasági rend, sem valami más külsőleges dolog nem volt az, amiből eljárásomban kiindulhattam, és amire támaszkodva elkezdhettem kiemelni gyermekeimet környezetüknek szennyéből és durvaságából, amelynek következtében lelkileg elmerültek és elvadultak. Annyira ^[16] kevésbé volt lehetséges mindjárt a kezdet kezdetén valamilyen külső rendnek és tisztességnek a kényszere által, vagy szabályok és rendelkezések prédikálása révén bensőjükben megneemesíteni őket, hogy ezirányú hajlamuknak zabolátlansága és romlottsága következtében így még inkább elidegenítettem volna őket magamtól, és természetük vad erejét közvetlenül céljaim ellen állítottam volna sorompóba. Előbb tehát szükségképpen lelküket és lelkükben a jog iránt fogékony és erkölcsös kedélyhangulatot kellett felébresztenem és megelevenítenem, hogy ezzel azután külső magatartásukban is tevékeny, figyelmes, hajlamossá, engedelmessé tegyem őket. Nem járhattam el másként, mint hogy Jézus Krisztus felséges alapelveire építsék: tisztulj meg előbb belsőben, hogy a külső is meg tisztuljon;⁹ s ha valaha, akkor az én eljárásomban ez az alapelv megcáfolhatatlanul igazolódott.

Az én lényeges szempontom most mindenekelőtt arra irányult, hogy a gyermekeket együttlétük első érzelmi megrezdülései által és erőik fejlődésének megindulásától kezdve testvérekké tegyem, hogy a ház lakóit egy nagy család egyszerű szellemében egybeforasszam, s hogy egy ilyen kapcsolat és a belőle fakadó hangulat alapján a jogi és erkölcsi érzelmet általánosan megelevenítsem.

Ezt a célt eléggé szerencsésen sikerült elérnem. Rövid idő múltán látni lehetett, hogy ez a körülbelül hetven annyira elvadult koldusgyerek oly békésen, szeretettel, figyelmességgel és szívélyességgel élt egymással, aminőt testvérek között is ritka családban lehet feltalálni.

Ezirányú eljárásom ebből az alapvető elvből indult ki: Igyekezzél legelőbb gyermekeid szívét megindítani és a szeretetet és jótékonykodást napi szükségleteik kielégítése által érzületükbe, tapasztalásukba és cselekvésükbe beleoltani, hogy ezzel bensőjükben megszilárdítsad és biztosítsad őket; azután pedig igyekezzél lehetőleg sok készséget elsajátíttatni velük, hogy ezt a jóakaratot körükben biztonsággal és kiterjedten gyakorolhassák.

Végezetül és utoljára állj elő a jónak és a rossznak veszedelmes jeleivel, a szavakkal. Fűzd ezeket a házban naponként lejátszódó jelenetekhez és a környezethez, és jól vigyázz, hogy teljességgel ezekre épüljenek, hogy ily módon jobban meg tudjad világítani gyermekeidnek azt, ami bennük és körülöttük végbemegy, s ezzel életük és körülményeik jogi és erkölcsi felfogását hozd bennük létre. Ha pedig éjjeleket kellene átvirrasztanod azért, hogy két szóval mondhasd meg azt, amit mások hússzal magyaráznak, akkor se sajnáld álmatlan éjszakáidat. ^[17]

Gyermekeimnek végtelenül keveset magyaráztam. Sem erkölcsre, sem vallásra nem tanítottam őket; de ha oly csendben voltak, hogy mindegyikük lélegzetvételét hallani lehetett, akkor megkérdeztem őket: Nem lesztek-e értelmesebbek és derekabbak, ha ilyen csendben vagytok, mint hogyha lármáztok? Ha a nyakamba borultak és atyjuknak neveztek, megkérdeztem őket: Gyerekek, szabad-e atyátok előtt kétszínűsködni? Helyes dolog-e, ha megcsókoltok engem, a hátam megett pedig megteszitek, ami bánt engem? Ha a haza nyomorúságáról volt szó, ők pedig vígan voltak, és boldogoknak érezték magukat, akkor így szóltam hozzájuk: Nem jó-e az Isten, hogy az emberi szívet könyörületessé teremtette?

⁹ Vö.: Máté 23; 26

Olykor azt a kérdést is feltettem nekik: Vajon nincs-e különbség egy olyan kormányzat között, amely a szegényeket arra neveli, hogy egész életük folyamán tudjanak magukon segíteni, s a között, amely vagy magukra hagyja, vagy pedig kolduskenyéren és szegényházakban tartja el őket, anélkül, hogy tényleg enyhítené nyomorúságukat, bűnözésüknek és munkakerülésüknek pedig valóban véget vetne?

Sokszor és nyomatékosan ecseteltem előttük annak a nyugodt, békés családi körnek a boldogságát, amely megfontoltság és szorgalom által biztos kenyérhez és abba a helyzetbe jutott, hogy tudatlan, neveletlen és szerencsétlen embereknek tanácsot tud adni, és rajtuk segíteni tud. Az érzelmesebbek közül nem egyet már az első hónapokban megkérdeztem, miközben keblemhez simult: Nem élnél-e te is szívesen, úgy mint én, szegény szerencsétlenek körében, hogy neveljed és művelt emberekké tegyed őket? Istenem, hogy' felbuzdult erre a szívük, hogy' szökött könny a szemükbe, amikor azt felelték: Jézus Mária! ha én is annyira tudnám vinni!

Minden egyéb szemponton felülkerekedett pedig az a kilátás, hogy nem kell örökké nyomorultnak maradniuk, hanem egykor alapos ismeretekkel és készségekkel léphetnek embertársaik elé, hasznosakká válhatnak rájuk nézve, és megbecsülésükben részesülhetnek. Érezték, hogy nálam jobban előre haladnak, mint más gyermekek; felismerték, hogy az én vezetésem belsőleg mennyire összefügg eljövendő életükkel, és a boldog jövő lehetségesnek, sőt, biztosnak tűnt fel képzeletükben. Ezért nemsokára alig érezték, ha meg kellett erőltetniük magukat. Vágyaik és reményeik összhangban voltak erőfeszítésük céljával. S az erény, barátom, ebből az összhangból csirázik ki, mint a zsenge növény a talajnak meg a maga legfinomabb rostjai természetének és szükségleteinek egybehangzásából.

Láttam, hogy gyermekeimben olyan belső erő fejlődik ki, amely általánosságban jóval felülmúlta várakozásaimat, és amelynek ^[18] megnyilvánulásai gyakran ejtettek mély bámolatba, de meg is hatottak.

Amikor Altdorf leégett,¹⁰ magam köré gyűjtöttem őket, és így szóltam hozzájuk: Altdorf leégett, e pillanatban talán száz gyermeknek nincs hajléka, betevő falatja, ruhája; nem kérnétek-e a mi jó előjáróinkat, hogy körülbelül húszat e gyermekek közül a mi házunkba felvegyenek? Még most is látom a megindultságot, amely az ő „ó, igen”, „ó, Istenem, igen” felkiáltásukat kísérte. De gyerekek, mondtam erre nekik, gondoljátok meg jól, hogy mit kívántok. A mi házunknak nincs annyi pénze, mint szeretné, s nem biztos, hogy e szegény gyermekek kedvéért többet fogunk kapni, mint eddig. E gyermekek miatt tehát abba a helyzetbe kerülhetek, hogy az oktatásért, amelyben részesültök, többet kell dolgoznotok, kevesebb ennyivalót kaptok, sőt esetleg ruhátokat is meg kell majd velük osztanotok. Ezért ne mondjátok, hogy ide kívánjátok ezeket a gyermekeket, csak ha igazán szívesen és őszintén el is akarjátok viselni mindezt, hogy szükségükön segíthessetek. Mindezt teljes szigorúsággal mondtam, amennyire csak képes voltam; meg is ismételtettem velük, amit mondtam, mert meg akartam bizonyosodni afelől, hogy világosan megértették, mire visz ajánlatuk. Azonban állhatatosak maradtak és ismételtették: igen, igen, ha rosszabb ételt kapunk is, és többet dolgozunk is, sőt ruháinkat is meg kell majd osztanunk velük, mégis örülünk, ha jönnek.

Mivel néhány menekült graubündeni¹¹ könnyes szemmel néhány tallért nyomott a kezembe gyermekeim számára, nem hagytam elmenni ezeket, az embereket, odahívtam a gyermekeket, s így szóltam hozzájuk: Gyerekek, ezek az emberek itt honukból menekültek, és maguk sem

¹⁰ 1799. április 5-én a község tövig leégett.

¹¹ Graubündeni polgárok, akiknek hazájukból azért kellett menekülniük, mert a Helvét Köztársasághoz való csatlakozás hívei voltak.

tudják talán holnap, hogy hol fogják lehajtani a fejüket, s hogyan találnak majd megélhetést, és íme mégis, a maguk ínségében is nektek juttatják ezt az adományt; jertek, köszönjétek meg. A gyermekek megindultsága hangos zokogásra készítette ezeket az embereket.

Ilyenformán minden erény érzelmi átélésével megelőztem ez erényről való beszédet; mert kártekonynak tartottam, hogy gyermekekkel beszéljünk valamiről, ha nem tudják egyszersmind, hogy mit mondanak róla.

Ezekhez az érzelmekhez azután az önlegyőzés gyakorlását kapcsoltam, hogy ezzel az életben való közvetlen alkalmazásukat és meggyökerezésüket elősegítsem.

Valamilyen szervezett fegyelem az intézetben nyilván ebben a ^[19] tekintetben sem volt lehetséges. Ennek is a fokról fokra megmutatkozó szükségletből kellett kifejlődnie.

A csend, mint a tevékenység elérésének eszköze, az ilyen intézetnek talán legfőbb titka.

Az a csend, amelyet akkor követeltem, amikor jelen voltam és tanítottam, hathatós eszköz volt célom megvalósításában; de éppúgy a ragaszkodásom ahhoz a testtartáshoz is, ahogyan ülniük kellett.

A csend követelésével elértem, hogy abban a pillanatban, amikor kívántam, még abban az esetben is, ha valamennyi gyermek utána mondott valamit, minden zavaró hang tüstént kitűnt; továbbá, hogy rekedten is taníthattam, és hang se hallatszott azon kívül, amelyen én szóltam, és amelyet a gyermekeknek ismételniük kellett. Persze ez nem történt mindig így.

Többek között tréfából azt is kívántam, hogy az általam mondottak ismétlése közben szemüket hüvelykujjukra irányítsák.

Hihetetlen, hogy ily csekélységek betartása mily alapot ad a nevelőnek nagy célok elérésére.

Egy elvadult kislány, aki megszokja, hogy fejét és testét órák hosszat egyenesen tartsa, szemét pedig ne jártassa körül, már ezáltal olyan előmenetelt tesz az erkölcsi nevelésben, amelyet tapasztalás nélkül senki sem hinne el.

Ezek a tapasztalások azonban arra tanítottak meg engem, hogy az erényes élet pusztán külső viselkedésformáinak megszokása sokkal többet lendít az erényes készségek igazi nevelésében, mint minden prédikáció, amely e készségek kiművelése nélkül marad.

Gyermekeim kedélyhangulata is ez alapelv követésével sokkal derűsebb, nyugodtabb és minden nemesre és jóra fogékonyabb volt, mintsem abból következtenni lehetett volna, hogy fejükből teljességgel hiányzott a jónak minden fogalma. Ez a hiány igen kevésbé akadályozott, alig feszélyezett engem. Sőt ellenkezőleg, eljárásomnak egyszerű menete következtében felettébb előnyösnek tapasztaltam, és valóban hasonlíthatatlanul kevesebb fáradságomba került, hogy egészen tudatlan gyermekekbe egyszerű fogalmakat oltsak, mint olyanokba, akiknek ez vagy amaz a ferde dolog már a fejükbe férközött.

Egyszerű, tiszta érzelmek iránt is sokkal kevésbé volt megkérgesedett a szívük, mint az előbbieknél.

Ámde, ha szívtelenség vagy durvaság jelentkezett a gyermekek körében, akkor szigorú voltam, és testi fenyítéket alkalmaztam.

Kedves barátom; az a pedagógiai alapelv, hogy egy sereg gyermek szívét-lelkét pusztán szavakkal nyerjed meg, és ilyenformán a testi büntetések hatására ne legyen szükséged, szerencsés körülmények közt felnövekvő gyermekek közt természetesen jól ^[20] megvalósítható. De az én koldusgyermekeim egyenlőtlen egyvelegében, koruknál fogva, begyökerezett szokásaiknál fogva, és annak szükségességénél fogva, hogy egyszerű eszközökkel mindnyájukra gyorsan és biztosan hatni lehessen, és mindnyájuknál ugyanazt a célt érhessük el, a

testi fenyíték alkalmazása nélkülözhetetlen volt. Az az aggodalom, hogy ezáltal elveszítjük a gyermek bizalmát, egészen alaptalan. Nem egyszeri, ritka cselekvések határozzák meg a gyermekek kedélyhangulatát, és gondolkodásmódját, hanem a te kedélyállapotod igaz voltának és irántuk való hajlandóságod vagy tőlük való idegenkedésed fokának naponként és óránként ismételten és a szemük előtt megnyilvánuló tömege az, ami érzelmeiket irántad döntően meghatározza, s ha ez már megtörtént, akkor az egyes cselekvések hatását is a gyermekek általános lelki állapotának ez a szilárd tökéje fogja meghatározni.

Ezért az atyai és anyai büntetések ritkán idéznek elő rossz hatást. Egészen másként van a dolog azoknak az iskolai és egyéb tanítóknak büntetéseivel, akik nem élnek a gyermekkel éjjel-nappal egészen természetes kapcsolatban, egyazon háztartás keretén belül együtt. Ezért híjával vannak ezernyi olyan alapvető körülménynek, amely a gyermek szívét vonzza és leköti, hiányuk ellenben a gyermektől elidegeníti és szemükben egészen más emberként tünteti fel őket, mint aminők azok, akik e kapcsolat egész, tiszta terjedelmében vannak összefűzve velük.

Egyetlen büntetésem sem idézett elő makacsságot; ó, örültek, amikor egy pillanattal utóbb kezemet nyújtottam feléjük, és ismét megcsókoltam őket. Gyönyörűséggel mutatták, hogy elégedettek, és hogy örömmel fogadták pofonjaimat. A legmegkapóbb dolog, amit e tekintetben tapasztaltam, a következő volt: egyik legkedvesebb gyermekem visszaélt a szeretetem nyújtotta biztonsággal, és bántalmazni akart egy másikat. Ez felháborított, és keményen éreztettem vele méltatlankodásomat. A gyermek a bánattól, úgy látszott, kétségbeesik; egy negyed óráig szakadatlanul sírt, s mihelyt kiléptem az ajtón, ismét felkelt, odament ahhoz a gyermekhez, aki bevádolta őt, bocsánatot kért tőle, és megköszönte neki, hogy az feljelentette vele szemben való garázda viselkedését. Barátom, ez nem volt komédia; a gyermek azelőtt soha ehhez hasonlót nem látott.

Kedves barátom, az én pofonjaim ezért nem szülhettek rossz vért gyermekeim körében, mert teljesen tiszta vonzalommal irántuk naphosszat közöttük voltam, és feláldoztam nekik magamat. Nem értették félre tetteimet, mert nem ismerhették félre szívemet, mint ahogy szülők, barátok, idegen látogatók és pedagógusok bizonytalansággal megtették. S ez is természetes dolog volt. Én azonban nem törődtem az egész világgal, ha csak a gyermekeim megértettek. [21]

De mindent el is követtem, hogy mindabban, ami figyelmüket felkelthette, vagy érzéseiket felajzhatta, tisztán és világosan megértessem velük, hogy miért cselekszem úgy, ahogy cselekszem. Ez, barátom, visszavisz engem a házi nevelés körében végbemenő erkölcsi nevelésnek egész kérdés-szövedékére.

Az elemi erkölcsi képzésnek egésze általában ezen a három szemponton nyugszik: erkölcsi érzület kialakításán tiszta érzelmek felkeltésével; az erkölcsiség gyakorlásán önlegyőzés és erőfeszítés útján abban, ami helyes és jó; végül pedig valamely erkölcsi nézetnek megszereztesén azokon a jogi és erkölcsi viszonyokon való elmélkedés és ezek összehasonlítása által, amelyekben a gyermek már léte és környezete révén benne él.

Az eddigiekben felhívtam a figyelmedet, kedves barátom, egy s más dologra eljárásom első két szempontját illetően. Eljárásom: a jognak és a kötelességnek képzetét és fogalmát felidézni gyermekeimben éppen olyan egyszerű volt, és éppúgy, mint a másik két esetben, teljességgel környezetük mindennapi szemléletein és tapasztalatain alapult. Ha pl. beszélgettek és tolongtak, csak a saját érzésükre kellett hivatkoznom, hogy lehetséges-e ily módon tanítani. Ellenben soha életemben nem fogom elfelejteni, hogy a jog és méltányosság iránti érzésüket mennyire erősnek és minden merevség nélkül valónak tapasztaltam, s hogy ezt az érzést mily tiszta jóakarat hevítette és biztosította.

Minden esetben, ha a házban valami végbement, hozzájuk magukhoz és ehhez az érzéshez fordultam. Rendszerint egy csendes esti órában kérdeztem szabad véleményüket. Ha pl. az a beszéd járta a faluban, hogy nem kapnak eleget enni, így szóltam hozzájuk: Gyerekek, mondjátok meg nekem magatok, nem vagytok itt jobban ellátva, mint otthon voltatok? Gondolkodjatok csak, és mondjátok meg magatok: jó volna-e az, ha oly módon tartanának el titeket, hogy szorgalommal meg munkával nem bírátok elérni, hogy azt, amit naponként fogyasztani megszoktatok, továbbra is meg tudjátok venni, és meg tudjátok fizetni, vagy talán híjával vagytok a szükségeseknek? Mondjátok meg magatok, úgy vélitek, hogy többet tehetnék értektek megfontolással és méltányossággal? Talán azt akarjátok, hogy azzal a pénzzel, amely felett rendelkezem, csak harminc vagy negyven gyermeket tartsak el, holott most, mint magatok látjátok, hetven-nyolcvan gyermeket tartok el? Helyes volna-e ez?

Éppígy jártam el, amikor a faluban azt beszélték, hogy nagyon is szigorúan bánok velük. Mihelyt erről értesültem, így szóltam hozzájuk: Gyermekek, tudjátok, mily kedvesek vagytok nekem, de mondjátok meg magatok, azt akarjátok, hogy többé ne büntesselek benneteket? Elérhetem-e pofozás nélkül, hogy leszokjatok arról, ami ^[22] oly régtől fogva már belétek gyökerezett? Észben tartjátok-e pofonok nélkül, ha mondok valamit nektek? A magad szemével láttad, barátom, mint kiáltották, hogy tartsd meg nekünk Isten a pofonokat, s minő jóindulattal kérleltek, hogy ne kíméljem őket, ha hibáztak.

Nagy számuk miatt nem tűrhettem sok olyat, amit egy kis létszámú háztartásban könnyen el lehet tûrni; de minden esetben rámutattam előttük világosan a különbségre, és ilyenkor saját magukra hivatkoztam, hogy lehetséges-e vagy tűrhető-e ez vagy amaz olyan körülmények között, amelyeket maguk látnak. Bár a szót „szabadság” és „egyenlőség” sohasem ejtettem ki előttük, mégis mindabban, amit jogosan kívánhattak, olyannyira szabadságot adtam nekik velem szemben is a maguk kedvére, hogy ez a naponként szabadabb és derűsebb légkör olyanná formálta tekintetüket és szemüket, amilyen - tapasztalásom szerint - csak egészen liberális nevelés esetében szokott kifejlődni. Ámde semmiképpen sem volt szándékomban, hogy a szemnek ezt a felvillanását megcsaljam. Azon fáradoztam, hogy naponként szilárdabb erőt ébresszek bennük az otthoni önállóságra anélkül, hogy az angyalszemek varangyüregeké változnának, mint oly gyakran történik. Nekem mindenesetre ezek az angyalszemek életem nagy örömét jelentették. Ráncos homlokot sem tűrtem közöttük, magam kisimítottam, s ilyenkor mosolyogtak, s még egymás előtt is szégyellték, hogy ráncaik legyenek.

Nagy számuk mindennap alkalmat adott nekem arra, hogy szemléletessé tegyem előttük, mi a szép, s mi a rút, mi a jogos s mi a jogtalan.

Mindkettő naponként egyformán ragadós volt, s amilyen mértékben a gyermekek nagyobb száma növelte a veszedelmet, hogy a sokféle rosszal, amit egyesek rendetlenség által, vagy be nem látott és fel nem ismert hibák által elkövettek, magát az intézetet belülről, lényegében dúlják fel, éppen olyan mértékben ez a nagy létszám naponként bőven nyújtott érintkezési pontokat és alkalmakat a jónak, a ritkának elevenebb kifejlesztésére és biztosabb megalapozására is, mintsem ez kisebb létszám mellett lehetséges. Erről is nyíltan beszélgettem gyermekeimmel. Sohasem fogom elfelejteni azt a benyomást, amelyet az keltett bennük, hogy egyszer valaminő rendetlenség előfordulásakor így szóltam hozzájuk: Gyerekek, mi is úgy vagyunk, mint bármely más háztartás. Ahol sok a gyerek, ott a napi zavar és szükség, amely minden rendetlenségből származik, hovatovább a leggyengébb és legrosszabb anyát is arra serkenti, hogy ésszerűbben bánjék gyermekeivel, és rendre meg helyes cselekvésre kényszerítse őket. Valóban itt sincs másként. Ha mégoly szívesen bánnék is veletek valaminő gyöngébáb módjára, s szemet hunynék hibáitok felett, nem tehetem, mert nagyon is sokan vagytok. Mivel oly sokan ^[23] vagytok, s mindenki közületek szabadon üzhetné azokat a hibákat és rossz dolgokat, amelyeket megszokott: rövidesen hetvenszeresen ragadna rátok mindenféle gonoszság, s talán hetvenszeresen rosszabbakká válnátok, mintsem otthon lettetek volna. Mindig így

van ez, hogy ilyen háztartásban nem lehet túrni némely dolgot, amely egy kisebbben fel sem tűnik, és nem hat nyomasztóan. Ámde, ha ti nem akarnátok alávetni magatokat annak a rendnek, amely ilyen körülmények közt szükséges, akkor a ház nem maradhatna fenn, s ti mindnyájan régi nyomorúságtokba süllyednétek vissza. Gondoljátok csak meg: a ti gondtalan evésetek, a ti jobb ruhátok ebben az esetben maga is csak arra való volna, hogy nyomorultabbá tegyen benneteket, mint amilyenekké éhezés és inség mellett valaha is lehettetek volna. Gyermek, ezen a világon az ember csupán szükségből vagy meggyőződésből tanul. Ha az értelem szavát nem akarja követni, és mégsem szenved semmiben szükségét, utálatossá válik. Gondoljátok csak arra, ha egyszer így, minden nyomorúságtól megszabadítva, a gondtalanságnak és féktelenségnek adnátok át magatokat, s nem hagynátok, hogy az, ami igaz és jó, hatással legyen rátok, mi lenne akkor belőletek?

Otthon mindig volt valakitek, aki utánatok nézett, s mivel kevesen voltatok, könnyen utánatok nézhetett; egyébként pedig a szükség és a szegéltség maga is sok jót tesz. Száz esetben észre térít bennünket, még ha nem is nagyon kedvünk szerint való. De fordítva is lehet; ha meggyőződésből helyesen cselekedtek, mint ahogy egykor szükségből egynémely jót nem mulaszthattatok el, szintén sokkal többre vihetitek, mint ahogy otthon bármikor módotokban lett volna. Ha önként törekedtek arra, ami most s majd később javatokra van, akkor az egymás közti serkentések is hetvenszeres, és hetvenszeresen fogjátok látni a jót magatok előtt elevenen élve.

Így beszéltem velük gyakran, teljességgel nem törődve vele, hogy mindegyikük minden szót megértett-e; megbizonyosodtam azonban arról, hogy az egésznek a hatása mindnyájukra egyaránt kiáradt.

Azoknak az állapotoknak élénk elképzelése is, amelyikbe későbbi életük során kell majd kerülniük, nagy hatással volt rájuk. Mindenfajta hibának feltártam előttük következményeit; megkérdeztem tőlük: Nem ismersz-e embereket, kiket rossz nyelvük, szemtelen rágalmazó beszédük miatt mindenki utál? Szívesen lennél-e öreg napjaidra szomszédaid, házad népe, sőt tulajdon gyermekeid előtt magad is ilyen utálat és ellenszenv tárgya? Ily módon saját tapasztalataikat idéztem fel, hogy kézzelfoghatólag szemléltessem azt a végső romlást, amelybe hibák döntenek bennünket; de éppúgy elevenen elképzeltettem velük mindenfajta jónak következményét is; legfőként ^[24] azonban világosan ráeszméltettem őket a jó és az elhanyagolt nevelésnek egymástól annyira elütő következményeire. Nem ismersz-e embereket, akik csak azért lettek boldogtalanok, mert ifjúkorukban nem szoktatták őket meggondolásra és megfontolásra? Nem ismersz-e embereket, akik háromszor-négyszer többet kereshetnének, ha írni és olvasni tudnának, s nem szorul-e el a szíved, hogy saját hibádból öregkorodban egy árva garas nélkül maradj, s talán tulajdon gyermekeidnek vagy pedig alamizsnálkodóknak terhére légy azért, mert most elmulasztod, hogy tanulj valamit.

A következő szempontok is mélyen hatottak a gyermekekre. Tudsz-e valami nagyobb és szebbet, mint tanácsot adni a szegényeknek és kisegíteni a szenvedőt a szükségből, a nyomorúságból? De képes vagy-e erre, ha semmihez sem értesz, nem kell-e tudatlanságod miatt a legjobb akarat mellett úgy hagynod mindent, ahogy van? Mihelyt azonban sokat tudsz, sok tanácsot is adhatsz, és mihelyt sok dologhoz értesz, sok emberen segíthetsz bajában.

Általában azt tapasztaltam, hogy jelentős és sokat felölelő fogalmak lényeges fontosságúak és pótolhatatlanok akkor, amikor lehiggadt érzületeknek, vagy állhatatos akarásnak első kifejezéséről van szó.

Ilyen nagy jelentőségű, hajlamaink és viszonylataink egészét felölelő tételek, ha tiszta pszichológiával, vagyis egyszerűen, szeretettel és nyugodt erővel oltjuk őket az emberi lélekbe, természetüknél fogva szükségképpen olyan jóakarátú, az igazság, és a jog iránt fogékony kedélyállapotot idéznek elő a gyermekekben, hogy az e nagy igazságoknak alárendelt száz

meg száz hasonló tételre azután szinte maguktól ráeszmélnek, azok megismerő képességükben mélyen gyökeret vernek, ha egyébként soha nem kerülnek is abba a helyzetbe, hogy ezt az igazságot szavakban kimondják. Azoknak az igazságoknak, amelyekkel élünk, és amelyek szerint cselekszünk, szavakban való kifejezése az emberi nemre nézve korántsem olyan általánosan hasznos, mint ahogyan ernyedtt korunkban képzelni, amely immár évszázadok folyamán a keresztény tanítás és a hitszónoklatok révén éppoly terjengős, mint felületes számadáshoz szokott, és amelyet egy emberöltő óta a magukat felvilágosultaknak nevezők a legsilányabb beszédességbe sodortak bele.

Különösképpen pedig meggyőződésem az, hogy a gyermekek eszmélkedésének első korszakát a bősavú és a tanuló szellemi alkatának és külső körülményeinek meg nem felelő oktatás megzavarja.

Tapasztalásom szerint azon fordul meg minden, hogy tudatukban minden tantétel szemléletesen, reális viszonyokhoz fűzött tapasztalás által önmaga táruljon fel igaz voltában. [25]

Ily háttér nélkül az igazság rájuk nézve pusztá játék, amely többnyire nem hozzájuk illő, és terhükre esik. Ellenben bizonyos: az emberben lakozó képesség az igazság és a jog iránt lényege szerint magasztos, tiszta, általános érzület, s ez szavak nélküli és egyetemes nagy nézetek, törekvések és érzelmek egyszerűsége által olyan táplálékhoz juthat, amely az igazság és a jog iránt felettebb szilárd érzéket biztosít neki, anélkül, hogy ugyanakkor belső ereje kiműveltségének sok külső jelét adná.

S nem kevésbé igaz az is: az emberi megismerésnek ezek a fő tételei, amelyek természetes úton vezetnek rá az embert igen fejlett, szavakban ellenben szűkölködő igazság- és jogérzetre, ezzel éppen a legkirívóbb és legártalmasabb balítéleteknek minden fajtájú következményét nyomtatékosan ellensúlyozzák lelkében. Az ilyen emberekben sohasem csírázhat ki az oktatásnak olyan fonákul silány magva, amely balítéleteknek kedvez, s ezek a balítéletek, sőt a tudatlanság és maga a babona is, amely mind magában véve sem jó, nem lehetnek azzá, amit a vallásról és a jogról szeretetlenül és jogtalanul fecsegők számára mindig jelentenek, és mindenkor jelenteni fognak.

Az emberi megismerésnek ilyen fő tételei olyanok, mint a tiszta arany, amelyekhez képest a nekik alárendelt és tőlük függő igazságokat pusztá váltópénznek kell tekintenünk. Nem tehetek róla, de az ilyen, ezernyi, de kicsiny csepp-igazságok tengerében úszó és elsüllyedt emberek úgy tűnnek fel mindig nekem, mint valamilyen öreg szatócs, aki kevéske, krajcárnyi nyereségek gyűjtéséből meggazdagodva végül is megszokta, hogy nemcsak a krajcárok gyűjtése, hanem maguk a krajcárok iránt is olyan tisztelettel adózzék, hogy egyformán félelem fogja el, akár egy *krajcár*, akár egy *Lajos arany* elvesztése fenyegeti.

Ahol a lelki erők és hajlamok összhangját az emberi kötelesség-teljesítés nyugodt menete alapozza meg, ahol az emberi kapcsolatokat tiszta örömeik magasabbrendű varázsa éleszti, és az egyszerű, nagy igazságokhoz való szilárd ragaszkodás biztosítja, ott bizvást meghagyhatunk némely balítéletet is ennek a mégoly korlátozott, mégis reális felvilágosításnak tömegében: ezek természetesen tiszta fejlődésének és megnemesedésnek fölényével szemben olyanok lesznek, mintha nem is léteznének, és könnyen szét fognak foszlani, akárcsak az árnyék a fényben - hogyha az ilyen emberek fejlett ereje erre a pontra fogja irányítani őket.

Az emberi ismeretek és a tudás valódi előnye az emberi nemre nézve azoknak az alapoknak biztonságában rejlik, amelyekből kiindulnak, és amelyekben nyugszanak. Azt az embert, aki sokat tud, mindenki másnál inkább és körülményesebben kell az önmagával [26] való meg-egyeztetésre, tudásának a viszonyaival való összhangjára és összes lelki erőinek egyenletes kifejlesztésére rávezetni. Ha ez nem történik meg, akkor tudása lidércfénnyé válik benne, amely lényre legbelsejét megbomlasztja, külsőleg pedig életének azoktól a lényeges javaitól

fosztja meg, amelyeket az egyszerű, egyenes, magával egybehangzó lelkiesség a legfejletlenebb és legközönségesebb embernek is biztosít. Ezek azok a szempontok, kedves barátom, amelyek miatt annyira fontosnak tartom, hogy a lelki erőnek ezt az összhangját, amelyre természetünk és első viszonyaink készítenek, el ne rontsák az emberi mesterkedés tévedései.

Feltártam ekként előtted, barátom, nézeteimet egy iskolai intézmény családias szelleméről és kísérletemet problémájának megoldására. Szeretnék még oktatási menetemnek és a gyermekek tanulásának néhány lényeges szempontjával megismertetni.

Nem ismertem olyan rendet, olyan módszert, olyan eljárást, amely nem a gyermekeim iránt érzett szeretetem meggyőződésének egyszerű következményeiben gyökeredzett volna. Nem is akartam ismerni ilyet.

Ekként a gyermekek tanulását is annak a magasabb szempontnak rendeltem alá, hogy általában jobb érzületet ébresszek bennük, és hogy teljes erejével érvényesülni hagyjam annak a természeti helyzetnek a hatását, amelyben egymás közt és az én gondoskodásom alatt éltek.

Megvolt nekem ugyan *Gedicke* olvasókönyve,¹² használatát azonban oly kevésbé tartottam fontosnak, akárcsak más iskolakönyveket, mivel az ilyen különböző életkorú gyermekekből összevegyült tömegnek első leckéit általában elsősorban eszköznek tekintettem; hogy az egészet olyan hangulatban egyesítsem, amely céloommal egybehangzik. Teljességgel felfogtam annak lehetetlenségét, hogy egy tökéletesen jó iskola módjára tanítsak.

Egyáltalában meglehetősen kevés fontosságot tulajdonítottam a tanulásnak mint pusztán a szavak dolgának, azoknak a szavaknak a szempontjából, amelyeket tanulniuk kellett, sőt azoknak a fogalmaknak a szempontjából is, amelyeket e szavakkal jelöltek.

Tulajdonképpen arra törekedtem, hogy a tanulást a munkával az oktatási intézményt az iparral kapcsoljam össze, és hogy a kettő egymásba olvasszam. Ezt a kísérletet azonban annál kevésbé tudtam megvalósítani, mivel erre még egyáltalán nem voltam ellátva sem személyzet, sem a munkálatok, sem pedig az ehhez szükséges gépek, tekintetében. Csak kevésbé az intézet felosztása előtt fogott hozzá^[27] néhány gyermek a fonáshoz. S azzal is tisztában voltam, hogy mielőtt az ilyen egymásba olvasztásról szó lehetne, előbb külön-külön és önállóan meg kell állapítani a tanulás és a munka elemi képzésének menetét, és tisztázni kell mindkettő sajátos természetét és követelményeit.

Mindazonáltal a munkálkodást már ezen a kezdőfokon is inkább a munkára és a keresni-tudásra való testi gyakorlat, mintsem a munka nyereséges volta szemszögéből tekintettem. S éppúgy a tulajdonképpen, úgynevezett tanulást is általában a lelki erők gyakorlásaként fogtam fel, s főként arra törekedtem, hogy a figyelem, a megfontoltság és a szilárd emlékezet gyakorlása megelőzze az ítélő- és következtető képesség gyakorlást, s hogy az előbbieket jól meg kell alapoznunk, mielőtt az utóbbiakat meg tudnók óvni attól a veszedelemtől, hogy külső, szóbeli könnyítő eszközök igénybevételével felületességre és önhitt, megtévesztő ítéletekre késztesse, holott ezt az ember boldogsága és rendeltetése szempontjából sokkal veszedelmesebbnek tartom, mint tudatlanságát százféle dologban, amelyet azonban közvetlen, lényeges viszonylatainak szilárd, szemléletes megismerése és erejének egyszerű, tiszta, de fejlett érzete biztosít. Inkább azt hiszem, hogy az emberi nemnek legtöbb áldást hozó megismerések általában ebből a szempontból indulnak ki, és a legtisztábban éppen az embereknek tudományosan legkevésbé művelt osztályában találhatók fel.

¹² Friedrich *Gedicke* (1751-1803): *Kinderbuch zur ersten Übung im Lesen ohne ABC und Buchstabieren* - Berlin, 1791. (Második kiadás: 1798.)

Ezektől a szempontoktól indítva tehát éppen kezdetben nem törekedtem, oly nagyon arra, hogy gyermekeim a betűzgetésben, olvasásban és írásban sokra vigyék; inkább az volt a célom, hogy e gyakorlatokkal lelki erőiket általában oly sokoldalúan és eredményesen fejlesszék, amennyire csak lehetséges. Fejből betűztettem őket, még mielőtt az ábécét ismerték volna, és az egész szoba fejből betűzni tudta a legnehezebb szavakat, anélkül, hogy egyetlen betűt ismertek volna. Gondoljuk el a felfogó erőnek azt a fokát, amelyet ez az ilyen gyermekeknél feltételez. Kezdetben azoknál a szavaknál, amelyeket ily módon betűztettem velük, Gedicke olvasási gyakorlatát követtem. Később azonban az erőnek általános és első gyakorlására sokkal üdvösebbnek találtam, hogy az egész ábécét az összes magánhangzók szerint ötszörösen összekapcsoljam, és a gyermekeket ily módon teljesen emlékezetből valamennyi szótag egyszerű gyakorlatára megtanítsam. Az olvasás és írás sorrendjét és megalapozását majd nyomtatásban közzé fogom tenni.¹³ [28] Valamennyi mássalhangzó valamennyi magánhangzón át előre és visszafelé halad: *ab, ba, ec, ce, di, id, fo, of, gu, ug* stb. Ezután három betűvel hajtottam végre ezt a módszert: *bud, dub, bic, cib, fag, gaf, goh, hog*.

Már ebben a vonatkozásban is a kiejtés és az emlékezet szempontjából igen nehéz hangkapcsolatok fordulnak elő, mint pl. *ig, igm, ek, ekp, lug, ulg, quast, staqu, ev, evk*.

A betűknek két-két sorát a gyermekeknek tökéletesen meg kell tanulniuk, mielőtt újra térünk át. A harmadik sorban négy meg öt betűből álló összetételek és kapcsolatok következnek, pl. *dud, dude, rek, reken, erk, erken*. Innen kiindulva azután hozzáfűzöm alapjaikhoz azokat a szavakat, amelyek ebből az egyszerű ősi alapból származtathatók le, mint pl. *eph, ephra, ephraim, buc, buce, bucephal, kur, kurutty, kuruttyol,*¹⁴ *afor, aforiz, aforizmus, mu, muni, munici, municipális, municipalitás, ul, ult, ultra, ultram, ultramon, ultramontán*. Nem is sejtjük, mily könnyen s mily helyesen tanulnak olvasni a gyermekek, ha az olvasás ősi kapcsolatait emlékezetükbe általában bevésték, és beszédszerveik azok könnyed kiejtéséhez hozzászoktak. Nem kell többé a papíron kétszeres, háromszoros, négyszeres betűsorokat, miként együtt vannak, betűzgetniük, hanem egyszerre kell szemügyre venniük és kiejteniük őket. Ámde minden következő betűsort csak akkor mutattam meg nekik a papíron, ha előzetesen már teljesen emlékezetből betűzni tudták; mégpedig előbb írva, majd pedig nyomtatva, mivel az írvatanulás gyakorlataival a betűzgetésnek egyfajta ismétlését köthetjük össze, aminek kettős haszna van.

Ha a gyermekek az ősi kapcsolatok írott sorait olvassák, akkor néhány nap múlva a nyomtatottakat is olvasni tudják, újabb néhány nap elteltével pedig ugyanazokat latin betűkkel írva is.

Az írás terén azt a módszert követtem, hogy annál a három-négy betűnél, amely sok más betűnek alapja, megállapodtam, és szavakat képeztem velük, összetettem őket, még mielőtt szabad volt nekik más betűvel megpróbálkozniuk. Mihelyt az *m*-et és az *a*-t ismerték, le kellett írniuk a *ma*¹⁵ szót, mégpedig annyiszor, mígnem a szót teljesen egyenes sorban és a betűket helyesen írni tudták. Ekként, mihelyt valamely új betűt megismertek, mindjárt egy olyan szóra tértem át, amely ezeket a betűket a már ismertekkel együtt magában foglalta. Ily módon bizonyos fokon már tökéletesen írni tudtak szavakat, még mielőtt az ábécé egyharmadát írni tudták volna.

¹³ A *Wochenschrift für Menschenbildung*ban Niederer megjegyzi, hogy ennek a szándéknak a megvalósítása volt az *Anweisung zum Buchstabieren- und Lesenlehren* (Útmutatás a betűzgetés és olvasás tanításához) c. munka (Zürich és Bern, 1801.).

¹⁴ Az eredetiben: *qua, quak, quaken*.

¹⁵ Az eredetiben: *man*.

Ha a gyermekek ezen az úton csak három betűt meglehetősen helyesen le tudnak írni, akkor a többit játszi könnyedséggel megtanulják. ^[29]

Azokat a földrajzi és természetrajzi töredékeket, amelyeket Gedicke olvasókönyve felölel, futólag átvettem velük. Még mielőtt egyetlen betűt ismertek volna, helyesen és emlékezetből el tudták mondani az országnevek egész sorát, a természetrajz alapfogalmaiban pedig olyan józan észről tettek tanúságot, hogy mindazt, amit az állat- és növényvilágból tapasztalásból ismertek, azokhoz a műszavakhoz tudták kapcsolni, amelyek tapasztalásukat általános fogalmakba rögzítik. Ezért szilárdan meg voltam győződve, hogy - egyszerű eljárásom alapján és azon készségem segítségével, amellyel általában minden tárgyban gyorsan ki tudtam csalni belőlük azt, amit tapasztalási körükben ebből a tárgyból tudhattak - el tudok végezni velük egy bizonyos tanfolyamot, amely egyrészt az emberek nagy tömegére nézve hasznos ismeretek egészét tartalmazta volna, másrészt pedig minden olyan gyermeknek, aki valamely tárgyban kiváló képességekkel rendelkezett, elégséges előismereteket nyújtott volna ahhoz, hogy megkönnyítse művelődésének további egyéni haladását, anélkül, hogy az egészét általában kiemelje a gyermekek helyzete szabta korlátoknak egyszerű szelleméből. Minthogy magam ezeknek a korlátoknak pszichológiailag emberi megőrzését a legkitűnőbb eszköznek tartom arra, hogy az emberek tehetségét helyesen felismerjük, és kifejlesztésüket igaz értékelésüknek megfelelően és hathatósan elősegítsük.

Mindenben az volt az alapelvem, hogy a legjelentéktelenebb dolgot is, amit a gyermekek tanultak, tökéletességre vigyem, és soha semmiben se mutassak hanyatlást, hogy egyetlen, már egyszer megtanult szót se hagyjak feledésbe menni, egyetlen már jól írt betűt se hagyjak ismét rosszabbul írni. Türelmes voltam a leglassúbbakkal is; de ha valamelyikük rosszabbul végzett el olyasmit, amit egyszer már jól csinált, szigorú voltam.

A gyermekek tömege és egyenlőtlensége megkönnyítette eljárásomat.¹⁶ Mint ahogy az idősebb és tehetségesebb testvér az anya szeme előtt mindent, amit csak tud, könnyen megmutat a kisebb testvéreknek, s boldognak meg nagynak érzi magát, ha ekként az anyát helyettesítheti, úgy örültek gyermekeim, hogy arra, amit tudnak, másokat is megtaníthattak. Felébredt a becsületérzésük, és kétszeresen tanultak, amennyiben azt, amit ismételték, másokkal utána-mondatták. Ily módon hamarosan a magam gyermekei közt támadtak segédeim és munkatársaim. Az első napokban néhány igen nehéz szót betűztettem velük könyv nélkül, s mihelyt valamelyikük a szót tudta, tüstént maga köré vett néhány olyan gyermeket, aki még nem tudta, ^[30] megtanította rá. Így képeztem magamnak kezdettől fogva segédeket. Rövidesen olyan munkatársaim akadtak gyermekeim között, akik az intézettel együtt tökéletesedtek abban, hogy megtanítsák a gyöngébbeket azokra a készségekre, amelyeket ezek még nem tudtak, és az intézet pillanatnyi szükségletei számára kétségkívül használhatóbbak, és több tekintetben hasznosabbak is lettek volna, mint alkalmazott tanítók.

Magam velük tanultam. Az intézet egésze oly mesterkéetlen egyszerűségeen nyugodott, hogy nem találtam volna tanítót, aki vállalta volna, hogy úgy tanítson és tanuljon, ahogy én tettem.

A célom az volt ezzel, hogy a tanulás valamennyi eszközének egyszerűsítését annyira vigyem, hogy a legegyszerűbb ember is könnyű szerrel tanítani tudja gyermekeit, és ezzel az iskolák hovatovább az elemi ismeretek tanítására úgyszólván feleslegessé váljanak. Ahogy az anya első táplálója gyermeke testi szervezetének, úgy legyen Isten akarata szerint első szellemi táplálója is; azokat a bajokat pedig, amelyeket a túlságosan korai iskolázás idéz elő, továbbá mindaz, amit az otthonon kívül mesterkednek a gyermekeken, igen súlyosaknak tartom.

¹⁶ Vö.: *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* (Pestalozzi válogatott művei I-II. - Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Zibolen Endre - Tankönyvkiadó, Budapest, 1959, II. kötet 68. p.)

Közeledik az az idő, amikor az oktatás eszközeit annyira egyszerűsíteni fogjuk, hogy minden anya minden idegen segítség nélkül maga taníthat, s ezzel egyszersmind maga is mindig előrehaladhat a tanulásban. Tapasztalásom e tekintetben megerősíti véleményemet. Láttam környezetemben felnővekedni olyan gyermekeket, akik e téren az én utamat járták. Jobban mint valaha, meg vagyok győződve arról is, hogy mihelyt a tanítóintézményeket egyszer annak rendje szerint és pszichológiai belátás alapján össze fogják kapcsolni a munka intézményeivel, szükségképpen olyan nemzedék fog felnővekedni, amely egyrészt tapasztalás útján megtanulja, hogy az eddig tanultak időben és erő kifejtésben tizedrészét sem igénylik annak, amit rendszerint ráfordítani szoktak, másrészt pedig, hogy ez az oktatás az idő, az erők és a segédeszközök szempontjából annyira összhangba hozható az otthoni szükségletekkel, hogy a legegyszerűbb szülőknak is mindenütt az lesz majd a törekvésük, hogy vagy maguk szerezzenek ebben jártasságot, vagy akárki más háztartásuk tagjai közül - ami a tanítási módszerek egyszerűsítése meg a tökéletesen képzett emberek számának növekedése folytán mind könnyebbé lesz.

E kívánatos időpont megközelítésének érdekében tapasztalásaim közül főleg kettőt tartok fontosnak. Először is: lehetséges és könnyű dolog a gyermekeknek igen nagy számát, még különböző életkorúak esetében is, egyszerre, tömegben tanítani és velük sikeresen előhaladni. Másodszor pedig: hogy ezt a tömeget igen sok tekintetben munka közben lehet tanítani. Magától értetődik, hogy az ^[31] oktatásnak ez a módja emlékezeti munkának látszik, s külső formája szerint valóban az emlékezet munkájaként kell is végezni.

Az emlékezet azonban, ha lélektanilag jól rendezett megismerések során halad előre, magától mozgásba hozza a többi lelki erőt is. Az emlékezet, amikor nehéz betűket fűz össze, meg-eleveníti a képzelő erőt; az emlékezet, amikor számsorokat követ, belső viszonyaikra rögzíti a szellemet; az emlékezet, amikor sokoldalú igazságokat vés be, a szellemet az egyszerűnek és a sokoldalúnak figyelembevételére készíti elő.

Az emlékezet, amikor felöleli az éneket és a dalokat, kifejleszti a lélekben az érzéket a harmónia és a fennkölt érzelmek iránt. Van tehát olyan eljárás, amely pusztán az emlékezet útján is minden fajtájú szellemi tevékenységre általában és biztosan előkészíti a gyermeket.

Ezeknek a gyakorlatoknak az eredménye általában nemcsak fokozatos megfontoltságot idézett elő gyermekeim körében, hanem nyilvánvalóan lelki erőik egészére kiterjeszkedő növekedésüket is, általában pedig olyan érzületet teremtett, amelyben az emberi bölcsesség alapjait sokoldalúan és biztosan kifejlődve láttam.

Láttad, barátom, miként törtek ki könnyzáporban még a legkönnyelműbbek is, miként fejlődött ki az ártatlanság bátorsága, miként elevenedett meg az értelmesebbekben a lélek emelkedése; ámde ez még ne tévesszen meg. Ne álmodj még valamilyen tökéletes műről: A nagy fellendülés pillanatai váltakoztak a rendetlenség, a bosszúság, a gond óráival.

Sőt magam sem voltam mindenkor egyforma. Ismersz engem, ha rosszakarat és gúny környékeznak. Mint ahogy a fűreg könnyen befészkel magát gyorsan fejlődő növényekbe, úgy rágott az alattomos rosszakarat vállalkozásom gyökereinek mélyén.

A legterhesebb a dologban azonban az volt, hogy olyan emberek, akik egy pillanatra betekintettek kimerhetetlen nehézségeimbe, s itt vagy ott láttak valamit, ami náluk a szobában vagy a konyhában nagyobb rendben volt, vagy pedig, hogy nem úgy ment a dolog, mint egy olyan intézetben, amelyet százezrekkel alapoztak meg, bölcsen tanácsot és útbaigazítást próbáltak nekem adni; s ha ilyenkor egy olyan pallót, amely az *ő lábuknak* jó volt, *a magaménak* nem találtam megfelelőnek, azt vélték, hogy képtelen vagyok jó tanács elfogadására, sőt odáig mentek, hogy mindjárt sugdolózni kezdtek: ezzel az emberrel mit sem lehet kezdeni, ennek bogara van.

Barátom, elhiszed-e, hogy a legtöbb jóindulatot munkám iránt a kapucinusoknál és az apácáknál tapasztaltam. Tevékeny ^[32] érdeklődést *Truttmannon*¹⁷ kívül kevesen tanúsítottak a dolog iránt. Azok, akiktől a legtöbbet reméltem, annyira beletemetkeztek politikai kapcsolatokba és érdekekbe, hogy ez a szerény kezdemény az ő nagy hatáskörükhöz képest csak elenyésző fontosságúnak tűnhetett.

Ezek voltak álmaim; el kellett hagynom Stansot, amikor teljesülésükhöz már oly közel véltem magamat. ^[33]

¹⁷ Ignatz *Truttmann* (1752-1821), Pestalozzi stansi intézetének felügyeletével megbízott egyik kormánybiztos.

Emlékirat a párizsi barátokhoz a módszer lényegéről és céljáról

(részlet)

[1802] ^[221]

Párizsi barátainak szóló emlékiratát Pestalozzi 1802 november-december havában írta, amikor a Napóleon által egybehívott consulta tagjaként a francia fővárosban tartózkodott, mégpedig azzal a céllal, hogy módszerének Franciaországban híveket toborozzon. Irata lényegében a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* eszméit foglalja össze, erősen hangsúlyozza azonban az összhangzatos nevelés szükségességét. Az emlékiratból kiemelt részlet ez utóbbi szempontnak a lendületes kifejtése.

A Pestalozzi kezeírásával fennmaradt művet első ízben Morf tette közzé *Zur Biographie Pestalozzis* (Winterthur, 1868.) c. munkájának második kötetében (147-163. p.). Seyffarth a következő címet adta neki: *Wesen und Zweck der Methode. Eine Denkschrift Pestalozzis an seine Pariser Freunde*. (A Pestalozzi-irodalomban többnyire ezen a címen hivatkoznak rá.) Gyűjteményünk a cím tekintetében is a kritikai kiadást követi: *Denkschrift an die Pariser Freunde über Wesen und Zweck der Methode*.

A fordítást a kritikai kiadás (XIV. kötet 330-340. p.) szövege alapján Faragó László készítette. ^[222]

Az embernek nemcsak ismernie kell az igazat, hanem meg kell tudnia cselekedni, és akarnia is kell a helyeset.

Ennek a cáfolhatatlan alapelvnek következtében az emberi nem elemi képzése lényegében véve három részre oszlik:

1. Az értelem elemi képzésére; ennek az a célja, hogy a szellem adottságait, melyek kiképzését az ember értelmi önállóságának elérése érdekében igényli, helyesen, általánosan és harmonikusan bontakoztassuk ki benne, s ezáltal azokat a biztosan működő és gyakorlott készségek színvonalára emeljük.
2. A test elemi képzésére; ennek az a célja, hogy a testi adottságokat, melyek kifejlesztését az ember fizikai önállóságának és teste megnyugtatásának elérése érdekében igényli, helyesen és harmonikusan bontakoztassuk ki benne, és a fejlett készségek színvonalára emeljük.
3. Az elemi erkölcsi képzésre, amelynek az a feladata, hogy a szív adottságait, melyek kifejlesztését az ember erkölcsi önállóságának elérése érdekében igényli, helyesen, általánosan és harmonikusan bontakoztassuk ki benne, s azokat is a biztosan működő készségek színvonalára emeljük.

De ha feltesszük a kérdést: mit jelent és mit eredményez különvéve, elszigetelten tekintve az értelem, a test és az erkölcsiség elemi képzése? - akkor mindjárt belátjuk, hogy ha elszigetelten tekintjük őket, akkor azok éppen emiatt többé már nem elemiek, s ha már nem elemiek, ugyanazt eredményezik, amit minden egyoldalú, rutinból fakadó nevelés eredményez, és kell, hogy eredményezzen, épp amiatt, mert nem elemi jellegű, azaz mert az emberi természettel való általános és tiszta megegyezéséről lemondott. Az olyan önállóság pedig, amelyet a képzés egymástól elszigetelt három részének bármelyike nyújt - és nyújthat - az emberiségnek, a legkevésbé sem jelent igazi emberi önállóságot; nem egyéb ez az értelem, a szív vagy a test bolondjának csalfa és látszólagos önállóságánál.

Ez az önzésünk és önszeretetünk áldozatául esett, egymástól elszigetelt három képzési irány mindegyike külön-külön természetesen még sok változatot tartalmaz. Az értelmi szédelgő

világ csodája lehet mérhetetlen tudásának birtokában, de ugyanakkor ^[223] előfordulhat, hogy családi feladatait nem tudja teljesíteni, szűk körben hasznavehetetlen, a legközvetlenebb kötelességeinek teljesítésére, övéi boldogságának megalapozására stb., stb. teljesen alkalmatlan. Otthonában angyal lehet, viszont előfordulhat, hogy az utcán a legműveltebb polgárt is, akinek csak az a hibája, hogy az ő rendszerét nem ismeri, nem tekinti egyébnek ostoba parasztnál. Az is megtörténhetik, hogy feleségét, gyermekét és önmagát is teljesen elhanyagolja, míg szakmáját az irodalmi tökély színvonalán képviseli; magánéletében ugyanakkor semmit sem tesz, még a kisujját sem mozdítja meg annak érdekében, hogy a nagy tömegekben lerakja az értelem, a jogtisztelet és a jártasság alapjait, melyek egyedül biztosították a múltban, biztosítják a jelenben és a jövőben is a szilárdan megalapozott nemzeti irodalom és a nemzet szilárdan megalapozott szakmai készségeinek kialakulását.

Ezek azonban az értelmi képzés egyoldalúságának még a legkedvezőbb következményei, a legnagyobb mérvű lelki tisztaság és a legkiemelkedőbb érdem következményei a tárgyalt hiba keretei között. De ritka is az olyan ember, aki eszét ilyen értelemben használja egyoldalúan. Az ilyen embert szentnek tekintem, s az ilyen hasznos is, noha hasonlíthatatlanul kisebb mértékben, mintha nem ilyen egyoldalú képzésben részesülve mutatna ugyanilyen tiszta akaratot és ugyanilyen érdemekre való törekvést. Mindazonáltal az ilyen ember hasznos, nagyon hasznos. Ámde ritka jelenség. S ha sok jót tesz is, mégis mérhetetlenül kevesebbet, mint amennyit tehetne és tenne, ha nem részesült volna ilyen egyoldalú képzésben.

Az egyoldalúan képzett észemberek, értelmi szédelgőink és önző észlényeink nagyobb részének esetében azonban nem az a helyzet, hogy semmi jót sem tesznek, hanem az, hogy mérhetetlenül sok rosszat cselekednek; parlagon heverő értelmi képességeiket a jó iránti határtalan érzéketlenséggel, az önzésüket szolgáló és legyezgető hatások megörökítését és biztosítását célzó állatian erőszakos akarat határtalan felgerjesztésével társítják anélkül, hogy a legcsekélyebb tekintettel lennének az igazságra és a jogra.

Az emberiség ilyen irányú értelmi fejlődése: az önző értelmi képességek egyoldalú, szívtelen, állati jellegű kibontakoztatása - valamennyi társadalmi rendben mérhetetlenül elterjedt jelenség. Valamennyi társadalmi rendben hihetetlenül nagyszámú értelmi ragadozó él. Az erdők ragadozóit - de csakis ezeket - a törvény üldözi. A náluk százszorta veszedelmesebb értelmi ragadozókat azonban a törvény ápolja, óvja és nagyra növeszti. Valóban igaz, ezek azok az emberek, akiket ápol, óv és nagyra növeszt a polgári, a katonai, a pénzügyi és a rendi törvényhozás. ^[224]

Valóban igaz, hogy a rengeteg sok értelmi ragadozó létét azoknak az aránytalan lehetőségeknek köszönheti, amelyeket az állam helytelen intézményei biztosítanak a csavaros eszű és erőszakos embereknek az igazság és a jog eltiprására és az ország gyengéinek kihasználására. Ezek a hibás intézmények az adottságokban és képességekben mutatkozó egyenlőtlenségeket, amelyek bölcs és igazságos törvényhozás esetén az ország javát szolgálnák, az állam kárhózatává teszik, mert felfalják a szeretetet - igen, mert kitépik a szeretetet az emberek szívéből, s cinizmust, szemérmertlenséget, rabló szellemet és hideg önzést ültetnek helyébe, ezeket táplálják és növelik nagyra az emberi szívben - mivel a polgárokat tízszerre inkább teszik gazdaggá, megbecsültté és hatalmassá csavaros eszű hitszegések, szeretetlenség és erőszakoskodások révén, mint ellenkező módon. S nem az érdemtelenül hibáztatott emberi természet, nem, nem az érdemtelenül hibáztatott emberi természet, hanem - szomorú tény ez - a soha eléggé nem kárhóztatható társadalmi romlás játssza az értelmi ragadozók kezére mindenütt - a falusi kunyhóktól a trónusig - az emberi természet szentélyét. S ezek az értelmi ragadozók a trónustól kezdve a városi és falusi kunyhóig abban a mértékben jelentenek halálos veszélyt az igazságra, továbbá az emberi természet becsületességére és boldogulására nézve, amilyen mértékben az állam szervezett durvaságai, erőszakoskodásai, szemérmertlenségei és hitszegései mentséget és oltalmat nyújtanak az ő egyéni durvaságaik, erőszakoskodásaik, hitszegéseik és szemérmertlenségeik számára.

A társadalmi életben teljes gyámoltalanságot eredményező törvényes értelmi egyoldalúságon és a magasabb rendű értelmi képességek ördögi egyoldalúságán kívül, amely a társadalmi élet ragadozóit szüli, a képzett értelmi képességek alkalmazásának van egy harmadik egyoldalú formája is, mégpedig egy gazdasági jellegű egyoldalúság: a minden szellemi erőnek gazdasági előnyök elérésére való ráirányulása. Ha az elsőnek említett egyoldalúság képviselőit az értelem bolondjainak, a másodiknak említetteket gazfickóknak neveztem, akkor ez utóbbiakat az értelem szamarainak nevezhetném. Lelkük önmagának okozza vesztét, amikor az valamennyi képességüket krajcárokká és filléreké változtatja, majd azután e krajcárokat és filléreket saját hátára rakja, míg végül is a pénz terhének állandó cipelése következtében valamennyi érzelme szamar-érzelemmé alakul át. Érzelmei teljesen leszűkülnek a hitvány füvek legelésének körére, hiszen különben nem tudná terhét hordani, és a teherhordásra, hiszen különben nem leghelhetne hitvány füveket.

Hasonló eltévelyedések észlelhetők a testi képességek kifejlődésével kapcsolatban is. Ezek egyoldalúságai fizikai szempontból ^[225] vezetnek megvetésre méltó szédelgőkhöz, erőszakoskodó ragadozókhöz és teherhordó szamarakhoz.

Ha a táncolást, a vívást, a lovaglást, az úszást, a mászást és a voltizsálást¹⁸ a tömegek pénzt és időt emésztő szükségletévé avatják, s ráadásul még a színészkedés és a ripacshiúság varázsával is felruhazzák, viszont egyáltalán nem hozzák kapcsolatba és összhangba az emberek kötelességeivel és helyzetével, akkor ezek a testgyakorlatok épp olyan szédelgéshez és donkihotizmushoz vezetnek mint amilyennek értelmi szempontból esünk áldozatául, ha bizonyos egyoldalú tudományszakok szenvedélyes művelése egész lelkünkkel letérít bennünket a helyzetünk megszabta kötelezettségek vágányáról, és megszünteti azokat a szeretetet és tisztaságot ápoló kapcsolatainkat, melyek közé az isteni gondviselés helyezte bennünket. Azt eredményezi, hogy lovagolni akarunk, amikor nincs is lovunk, és táncolni szeretnénk, amikor nem vagyunk abban a helyzetben, hogy tánccipőt vásároljunk. Ez készíti a kisvárosi polgári családból származó lányokat fényes estélyek és összejövetelek rendezésére, pedig apjuk nehéz testi munkával keresi kenyerét. Ő, ez a szédelgés eredményezi azt is, hogy az ilyen apák fiai undorodnak a testi munkától, pedig derék, de helytelen úton járó atyjuk ennek jövedelméből taníttatta őket táncolni, vívni, voltizsálni és mászni. Ó! ez eredményezi azt, hogy nyomorúságos lelkű ifjak kilopják apjuk, anyjuk és idegen urak zsebéből a pénzt, hogy megtehessék a lutrin, melynek főnyereménye majd abba a helyzetbe hozhatja őket, hogy amíg csak élnek, elegendő pénzük lesz a táncolásra, lovaglásra és vívásra - s mindenre, amit csak megkívánnak. Ebben is az állam a hibás. Igen, az államot kell hibáztatnunk, ha az emberek a táncsal, a lovaglással és a vívással több megbecsülést, pénzt és tiszteletet szereznek maguknak, mint a csendben munkálkodó érdem, amelynek neveltetését semmiféle szédelgő egyoldalúság nem rontotta meg. Igen, az állam a hibás abban, ha a táncosnő ékszerekkel teleaggatva és pénzzel teletömve lép ki a miniszter szobájából, s ha a pénzükért hiába kilincselő, hosszú sorban várakozó polgároknak odavághatja: Miért nem tanultatok ti is valami hasznosat?!

De jaj, az olyan emberek, akiket az egyoldalú testnevelés csupán szédelgőkké tett, még a jobbak közé tartoznak. A félrenevelésnek ezen a téren van egy másik válfaja is, amely mérhetetlenül rombolóbb hatással van az emberiségre. Létezik egy már nem is hiú, nem is becsavágyó testi erőgyarapodás, amely - a félszemű ^[226] küklöpszhoz¹⁹ hasonlóan - barlangjában már semmi mással nem törődik mint hogy megfogja zsákmányát, amelyet mérhetetlen embertelenséggel vág a falhoz és marcangol szét. Létezik a testi nevelés területén is az emberi természetnek olyan félrenevelése, amely a testi erő ragadozóit hozza létre, akik testi szem-

¹⁸ A *voltiger* (fr.) szóból: a mai tornalóhoz hasonló szeren végzett gyakorlatok neve.

¹⁹ *Polüphémosz* óriás, akit *Odüsszeusz* fosztott meg szemvilágától (Odüsszeia, IX. ének).

pontból ugyanazt jelentik az emberiség számára, mint amit értelmi szempontból az ész ragadozói jelentenek. A mi világunkat az omlatag kunyhóktól a trónusig éppúgy elárasztják a testi erő ragadozói - úgy is nevezhetném őket, hogy az ököl ragadozói -, mint amennyire értelem ragadozói hemzsegnek benne - kezdve a rablóval, aki reád támad, hogy megszerezze a vagyondat, folytatva a falusi mágnással, aki öklével az orrod alatt és cipőjével a hátsófeleden bizonyítja, hogy veled szemben támasztott követelése igazságos és méltányos, egészen addig az emberig, aki a poroszlóval elvitet, és börtönbe csukat, ha nem szűnsz meg igazságoddal és jogigényeddel azon a koncon rágódni, amelyet már egészen megszokott, és amelyet magáénak akar tudni, még akkor is, ha azt öklével kell veled szemben biztosítania.

A mi világunk hemzseg az ilyen - magános vagy szövetkezett - ököljog- és erőszak-ragadozóktól, és az államok szervezete semmiféle védelmet sem tud velük szemben nyújtani. Az olyan berendezkedés, amely egyoldalúan az erőszakon épül, egymagában semmivel sem tudja megakadályozni az erőszakkal való visszaélést. Az erőszak önmagában véve természete szerint és örökké szemben áll a joggal.

Az ököljoggal szemben az egyetlen lehetséges védekezési eszköz az önmagunkról való gondoskodás és az önsegélyezés, és a nemeslelkűek a tróntól a nyomorúságos kunyhóig az önsegélyre való bölcs nevelésbe vetik egyedüli reményüket. Igen, a tróntól kezdve. Mert a trónon ülő sem szereti az ököljogot, amely ellenkezik az emberi természettel; nem szereti, mert a jogot szereti, ha valóban embernek tartja magát. De azok az ezrek meg ezrek, akik mint az erőszak ragadozói még a falusi kunyhókban is kényelmesen élnek, s mint ragadozók, könnyebben megszerezhetik és könnyebben biztosíthatják bőséges zsákmányukat, szinte lehetetlenné eszik, hogy a trónon ülő vezesse őket, és emberré válják - emberré válják velük szemben és ragadozó természetükkel szemben.

Az egyoldalú testi nevelés által képzett szédelgőkön és ragadozókon kívül a félrenevelt embereknek - ugyanúgy, mint az értelmi nevelés területén - van egy harmadik csoportja is. ^[227] Nevezetesen azok az emberek, akik minden *általános* testi, erkölcsi és értelmi képzés elhanyagolásával egy meghatározott mesterség gyakorlásához szükséges testi képesség kialakítása következtében testi szempontból általánosan tehetetlenné válnak, és a kenyérkereset utáni napról napra ismétlődő hajszaikban az értelmi és erkölcsi képzettséget elszigetelten kibontakoztatott kézműves és kenyérkereseti képességük héjájának és burkának tekintik, s minden másfajta mozgásra és minden másfajta erőfeszítésre képtelenné válnak miként a molnár számára, amely állandóan ugyanazt a kereket hajtja.

S mint ahogyan a testi szempontból félrenevelt emberek első két csoportjába tartozókat szédelgőknek, illetve az ököl és az erőszak ragadozóinak neveztem, a legutóbb említett csoportba tartozókat az ipar és a hivatás számarainak nevezem; annál is inkább, mert minden bizonnyal ugyanazokról a személyekről van szó, akiket az értelmi nevelés szempontjából az értelem számarainak neveztem. Eljárásuk itt is és ott is tökéletesen azonos: reggeltől estig hajtják a nyomorúságos kereket, hogy hitvány füveket abrakolhassanak, s napról napra hitvány füveket abrakolnak, hogy reggeltől estig hajthassák a kereket.

Az ember valamennyi szempontból azonos önmagával. Erkölcsi szempontból is ugyanolyan, mint amilyennek értelmi és testi szempontból mutatkozik. Ha erkölcsi szempontból félre-nevelték, akkor ugyanolyannak bizonyul erkölcsi szempontból, mint amilyené helytelen irányú értelmi és testi nevelése esetén értelmi és testi szempontból válik: Don Quijote-tá, szédelgővé, ragadozóvá és számárrá. Az érzelmi szédelgőt - ugyanúgy, mint az értelmi szédelgőt - mérhetetlen nagy tudása a tudomány fáklyájává teheti, s ugyanakkor a legszívtelenebb embernek bizonyulhat családjával és a vele közeli kapcsolatban állókkal szemben. Az értelmi szédelgés rendszerint az érzelmi szédelgéssel összeszővődve szokott jelentkezni.

Az olyan erkölcsi tettetés, amely nem az emberben ténylegesen élő szeretetből, hálából és bizalomból, az erkölcsiségnek olyan látszata, amely nem a szépség, a rend és a nyugalom bennünk élő, eleven és általános érzelmeiből indul ki - az ilyen viselkedés egyáltalán nem az igazságból indul ki, és nem is képvisel igazságot. És ha az ilyen tettetést szavakkal cifrázod, és egész szóhegyeket tornyozol fel, hogy az erkölcsiség épületét ezekre a szavakra építsd - csupán homokra építesz, szavaid nem egyebek merő homoknál. És ha ezeket a homokhegyeket képzeletedben Istentől származó szikláknak teszed meg, és minden értelmi képességedet arra pazarlod, hogy becsapd önmagadat, és elhited magaddal, hogy az ^[228] erkölcsiség az emberi lélekben fecsegésből és kényeskedésből csírázik ki, akkor is csak a te homokhegyeid azok, és nem Isten sziklái. A te homokhegyed a merő fecsegés, s amikor eljönnek a szomorság hullámai akkor szívedben már semmi erkölcsi erő sincs, még annál is kevesebb, mintha életedben egyetlen pillanatra sem csaptad volna be önmagadat, és sohasem fuvalkodtál volna fel az erkölcsre vonatkozó hamis szavaid következtében.

De ezek az erkölcsi szédelgők még dicséretet is érdemelnek. Miként az emberi természet legkülönbözőbb fajta donkihótizmusainak egyéb válfajai, a szédelésnek ez a neme is érzéki életünk számára sokféle ingert és számos előnyt rejt magában; előnyei testi és értelmi szempontból is sok más előnnyel szövődnek össze. Igaz, az embernek egy ideig nagyon jól eshetik a romantikus álmodozás, míg csak fel nem ébred álmából, ámde mégiscsak az a rendeltetése, hogy lényeges tennivalói érdekében felébredjen álmából, ha megannyira kedvére van is az álmodozás. Az erkölcsi álmodozók a legjobban tulajdonképpen önmagukat csapják be, s legalábbis senki másnak nem *akarnak* ártani; álmuk épp az ellenkezőt célozza.

Az erkölcsi szempontból félrenevelt embereknek egy másik osztálya azonban rendkívüli mértékben árt nemünknek, és erőszakot is alkalmaz ártalmas céljai érdekében. Olyan emberek tartoznak ebbe a csoportba, akik a jó iránti határtalan érzéketlenségükkel, az önzésüket szolgáló és önzésüket legyezgető dolgok iránti állati, erőszakos törekvésük korlátlan érvényesítésével az emberi természet legbelső szentélyében elfojtják és megölik az erkölcs tanításait, a szív tisztaságának örök következményeit, a szeretet, a hála és a bizalom érzelmeit, ugyanakkor azonban mindezt külsőleg, szavaikban elismerik, sőt maguk is tanítják és dicsőítik. Olyan emberek ezek, akik az igazság, a hit és a szeretet tanait csupán a bőséges zabálással kapcsolják össze, és semmi mással nem, akik azután minden olyan ítéletben és minden olyan véleményben, amely előbb vagy utóbb korlátozhatná mértéktelen zabálásukat, a hit, a szeretet és az erkölcs felforgatását látják, s akik a szeretet, a hit, és az erkölcs tanításának fenntartása védelmében - amennyiben abban zabálásuk külső biztosítékát látják - tüzzel-vassal, gyilokkal és méreggel képesek pusztítani az emberiséget. Olyan emberek ezek, akiknek szája állandóan Istenről és a szeretetről szól, és Isten nevében és a szeretet nevében az özvegyekkel, árvákkal és gyengékkel szemben falun és városon egyaránt szövetségre lépnek az értelem és az ököljog minden ragadozójával. Olyan emberek, akik nem fogynak ki az imádkozásból, a köménymag után is tizedet adnak, alamizsnát is adnak az utcán a koldusnak, de minden peres ügyben megvesztegetik a bírót. Olyan emberek; akik a háztetőkön is ^[229] Istenről, az igazságról és a szeretetről prédikálnak, viszont az iskolában, a szószéken, a gyóntatószékben és a rejtett zugokban mindent meg tesznek, nehogy a nép bármely területen, amelyen jogtalanság esik rajta, eljusson az igazság felismeréséhez. Azok ezek, akik - miközben szájukból az irgalom és az igazság igéi folynak - szívük mélyén ellene vannak annak, hogy a nép éljen, és emberré váljék, mert azt akarják, hogy úgy éljen és úgy haljon meg, mint a barom. Azok az emberek, akik - amíg világ a világ - szívükben és lelkükben teljesen eggyé válnak azokkal, akik bűnre csábítják a népet hogy megbüntethessék, és megbüntetik, mert sikerült bűnre csábítaniuk. Olyan emberek ezek, akik - Mózesről Krisztusig és Krisztustól kezdve napjainkig - a nép embereit az igazság embereit és a jog támaszait, az alsó osztályok és a szegények támaszait erőszakosan eltiporták. Olyan emberek, akik az igazság embereit, mintha azok Isten ellensé-

gei és a nép ellenségei lennének, mindig üldözték, rágalmazták és megkövezték, majd pedig, miután meggyilkolták őket, síremléket emeltek nekik. Többet már nem is kell mondanom. Ezek nem újfajta emberek; ilyen emberek mindig léteztek. Kain bélyege, amely megjelöli őket, minden időben jellemző bélyegük. Ég és föld elmúlnak, de az ő homlokukra égetett bélyeg sohasem múlik el. Mindig és örökké változatlanul megmarad.

Mivel azokat az embereket, akik testi és értelmi szempontból a jó iránti határtalan érzéketlenségüket az önzésüket legyezgető és szolgáló dolgok fenntartására és biztosítására való állati, erőszakos törekvésük határtalan felfokozásával egyesítik, az értelem ragadozóinak és az ököljog ragadozóinak neveztem, ezeket a legutóbb tárgyalt csoportba tartozó embereket sem nevezhetem másként, mint a szív ragadozóinak. A világ az ilyen emberekben is bővelkedik, és mindig bővében is volt. Jézus Krisztus harca is sokkal inkább az ilyenfajta emberek ellen irányult, mint a tulajdonképpeni értelmi ragadozók és a tulajdonképpeni ököljog-ragadozók ellen. Határozottan kijelentette, hogy a legutóbb említettek közelebb vannak Isten országához, mint az elsőként említettek. Határozottan felismerte, hogy az ököljog ártalma és az értelem romlása által előidézett elfajulás a szív eldurvulásának következménye, mégpedig olyanfajta eldurvulásé, amely - amikor a legnagyobb mérvű ^[230] beszűkülést, a legnagyobb fokú szeretetlenséget, a legszélsőségesebb embergyűlöletet és embermegvetést mutatja - ugyanakkor még képes azt hinni, hogy Istent szolgálja, és még ki meri mondani: Uram, hálát adok teneked, hogy nem vagyok olyan, mint a többi ember stb., stb. - Elhallgatók.

S mint ahogyan az erkölcsi nevelés eltévelyedései és egyoldalúságai érzelmi donkihótokat és érzelmi ragadozókat termelnek, nem mulasztják el ezen a téren - mint ahogyan a testi és érzelmi nevelés terén sem -, hogy ne eredményezzenek érzelmi szamarakat is. Ó mily nagy ezeknek is a száma! S mindaddig, amíg az elsőnek említett két eltévelyedés részben uralkodik, részben uralkodni látszik, ezek az érzelmi szamarak felette tiszteletreméltók lesznek. Az emberek nagy tömege az előbbieknél uralma vagy látszólagos uralma esetén *mint tömeg* nem juthat tovább a teherhordásnak ennél a kézműves erényénél. Határozottan kijelenthetem, és fájdalom tölti el szívemet, amikor kimondom - de vajon nem tévedek-e? -, tehát fájdalom tölti el szívemet, amikor kimondom, de ki kell mondanom: véleményem szerint elsősorban a szóban forgó emberfajta képviselőihez intézte Jézus a következő szavakat: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és megterhelgettetek, és én megnyugosztalak titeket.”²⁰ Bizonyos, hogy Judea Jézus fellépése előtt erkölcsi haladását tekintve nem jutott tovább népe egyoldalú jólelkűségéből és puha jóakaratából származó megterheltségének következményeinél, és ezt a népet heves és önző nemzeti jelleméből következő eredeti eldurvultságán kívül ebben az időben még a farizeusok, szadduceusok és herodiánusok²¹ különben egymásnak ellentmondó, de most önző célokból összeszövetkezett jogai, kiváltságai, hetvenkedései, üzelmei és álnokságai bénították, s ezenkívül a rómaiak katonai megszállása nyugtalanította, sértette és nyomasztotta, íme, ez az eredménye az emberi nem egyoldalú értelmi, erkölcsi és testi képzésének. Az emberiség persze ténylegesen nem oszlik szédelgők, szamarak és erőszakoskodók csoportjaira. A képzés egyoldalúsága számos ember esetében valóban mind a három területen azonos jellegű, úgyhogy bizonyos esetekben nehezebb lenne besorolni az egyént kiemelkedő jellemvonása alapján a megfelelő csoportba, mint az említett gyengeségeket egyenként külön felfedezni rajta. Mert vannak olyan karakterek is, akik még tetszelegnek is azzal, hogy a szédelgésben éppúgy élen járnak, mint a számázkodásban, és a donkihótizmusban éppúgy kitüntetik magukat, mint az erőszakoskodásban. Vannak olyan emberek is, akik ^[231] nem elégszenek meg azzal, ha csak egy bizonyos szempontból vannak

²⁰ Máté 11, 28.

²¹ A zsidóság különböző vallási irányzatai, illetve csoportjai.

félre nevelve; mások meg olyanok, hogy bizonyos napokon bizonyos társaságban és bizonyos ruhában a jó szamarat játsszák, viszont más napokon, más társaságban és más ruhában semmiként nem viselik el, hogy ne tartozzanak a legelszántabb értelmi- és ökoljog-ragadozók közé. Olyan emberek ezek, akik bizonyos napokon báránybőrbe öltöznek, más napokon viszont oly nyíltan viselik a farkasbőrt, mintha évszámra se mutatkoztak volna báránybőrben. Ezek a torzfintor-emberek,²² akik fejüket, szívüket és öklüket tekintve egyaránt a hivatkozás emberei, és semmilyen területen sem képviselnek még egyoldalúságukkal sem értéket - félre neveltetésünk legnyomorultabb áldozatai; ezek majomszerű pofájukat fintorgatják, ami többé-kevésbé minden olyan esetben bekövetkezik, amikor egyrészt gyengeségük érzete zavarttá teszi őket, másrészt gyönyörhajhászásuk és ugyanakkor gyengeségükből származó teljes tehetetlenségük miatt megjelenik arcukon a két merev szemük és az ajkuk által képzett kétértelmű, vigyorgó *négyszög*, amely polgári félre neveltetésünk nyomorúságának örökké a non plus ultráját fogja kifejezni.

Minél magasabbra emelkedik valamely nemzet egyoldalú készségeiben, annál mélyebbre süllyed félre neveltetésében. Ezzel és csakis ezzel magyarázható az a titok, hogy az ördögi értelem és a nemzeti ostobaság, a lázadás szelleme és a hihetetlen terhek cipelésének számtart-ürelme, a szédelgő fondorlatosság és a hivatásbeli képességek területén szembe tűnő tehetetlenség nemcsak hogy jól megférnek egymás mellett az olyan államokban, amelyekben az embernevelés alapja az egyoldalúság, hanem ezek az egymással szemben álló képességek és gyengeségek egymástól hihetetlenül elütő nemzeti tulajdonságok kialakításához is vezetnek. Ámde semmi sem jelzi biztosabban a küszöbön álló halált, mint amikor a magas láz teljes ideggyengeséggel párosul. Az olyan nemzeti nagyság diadala, amely szervezett nemzeti romlásra alapszik, annak az előőrsnek a győzelméhez hasonlítható, amelynek viselkedése miatt veszt el a sereg az általa felidézett ütközetet. [232]

Európát semmi más nem menti meg és nem mentheti meg, a nemzeti nevelés magasztos és egyszzerű ereje!

Európát semmi más nem menti meg és nem mentheti meg, csak az, ha határozottan visszatér azokhoz az alapelvekhez, amelyek az emberi természettel éppolyan mértékben megegyeznek, mint milyen mértékben eltérnek tőle azok, amelyek a közeli pusztulás veszélyével fenyegetik.

Európát semmi más nem menti meg, mint azoknak a tiszta elemeknek elismerése, amelyekből az emberi nem testi, értelmi és erkölcsi nevelésének ki kell indulnia.²³ [233]

²² A *Lénárd és Gertrúd* második részében így írja le Pestalozzi a hamisan esküvő *Keibaker* rézbe metszett képét:

„Haja a metszetlen égnek áll, akár a vaddisznó sörétje. Szeméről lerí, hogy fél a pokoltól, de kutya-szíve mégis esküvésre hajtja, mert maga előtt látja a falatot, amelyet majd odavetnek neki. A szája nyitva, s mintha látnók, hogy a szívdobogástól nem jut lélegzethez, s szuszogni kénytelen részeges orrával. Szeme félig lehunyva, homlokának ráncai mindenünnen szeme és orra felé futnak; éppen felemeli három ujját, keze (azt hinnők, látjuk, hogy remeg) csupa tinta attól a gaz irattól, amelyre az imént mázolta oda a maga +-jét.”

²³ Nem sokkal ez után a szövegrész után a következő mondatokban összegzi Pestalozzi az itt kifejtett álláspontot: „Az elemi képzés nagy szelleme az összes erők harmóniája, azonban alárendelve használatukat az ember egyedi helyzetéből fakadó szükségleteknek.”

Gondolatok a falusi népnevelésről

(Charlotte Schimmelmänn grófnőhöz)

[1803] ^[235]

Pestalozzi a falusi népnevelésről szóló emlékiratát 1803 nyarán fogalmazta. A töredékben fennmaradt fogalmazvány fordítását tartalmazza gyűjteményünk. Az emlékirat kész kidolgozása nem ismeretes, és annak sincs nyoma, hogy Pestalozzi a címzettnek megküldötte-e.

Teljes terjedelmében első ízben Herbert *Schönebaum* tette közzé 1935-ben a kritikai kiadás XVI. kötetében (7-21. p.). Tőle származik a cím is: *Gedanken über die Volkserziehung auf dem Lande. (An die Gräfin Charlotte Schimmelmänn.)*

A fordítást a kritikai kiadás szövege alapján *Faragó László* készítette. ^[236]

Egy pillanatig sem kételkedem abban, Grófnő, hogy a Kegyed jószívűsége levelem késését - amit különben semmivel sem menthetek - minden bizonnyal meg fogja bocsátani.

Nagy örömet jelent számomra, Grófnő, hogy kifejthetem Kegyed előtt azokat az elgondolásaimat, hogy mit lehetne a Kegyed helyzetében a népnevelés érdekében tenni.²⁴ Igyekszem olyan pontos és rövid lenni, amennyire csak lehetséges.

Azt hiszem, aligha tévedek, ha feltételezem, hogy Kegyednek az az óhajta, hogy szeretett népét - amennyire Kegyeden múlik - a polgári társadalom békés, jóindulatú és kialakított képességeik révén önmagukkal elégedetten élő tagjaivá nevelje. A boldog életet, amit gyermekeinek biztosítani szeretne, annak a békés állapotnak elérését célzó eszköznek kell tekintenie, amely nemünk megnemesítését társadalmi létünk feltételei között rendkívül megkönnyíti; látni fogja majd, Grófnő, hogy ezt a békés állapotot mindig képességeink és vágyaink összhangja alapozza meg. Ennek köszönhetőek atyáink is, ha békességes életútjukon emelt fővel haladhattak az öregkor felé, és *utódjaikról gondoskodni tudván*, boldogan és vidáman takaríthatták be nemzedékük áldásos munkájának gyümölcseit. Legjobb napjaik során hivatásukban kifejtett igénytelen buzgalmuk gondtalan, örömeikben gazdag öregséget biztosított számukra, Grófnő; az emberi életút végének ilyen nyugodt, gondtalan és örömeikben gazdag állapotát tekintem *az el nem vesztegetett és el nem rontott életpálya* igazi kritériumának, valamint - akár a *természet*, akár a *nevelés* nyújtotta - kiváló polgári képzettség leginkább megbízható *ismervéne*k.

A képességek és vágyak összhangja, amelytől nemünk nyugodt kedély állapota függ, lényegében véve azon alapszik, hogy nem ^[237] vesszük tudomásul az olyan tárgyak felől érkező ingereket, amelyeket még abban az esetben is csak igen kis valószínűséggel birtokolhatnánk nyugodtan, ha képességeink összhangban lennének velük, vagy a vágyaink kielégítését szolgáló eszközöknek vágyaink kibontakozásával lépést tartó gazdagodásán, vagy a jog és a kötelesség iránti, lelkünk legmélyén kialakult önmegtagadó odaadásunkon.

²⁴ Az 1800-as évek elején Dániában több befolyásos személyiség érdeklődése fordult Pestalozzi és módszere felé. Felszólították, válasszon ki nyolc családot, hogy a dán király kastélyának közelében letelepíthessék őket. Tanítványokat is küldtek hozzá.

Charlotte *Schimmelmänn* grófnő (1757-1816), akihez az emlékirat szól, szintén figyelemmel kísérte Pestalozzi törekvéseit, és levelezésben állott vele. Férje dán miniszter és a Jylland félszigeten levő Lindenberg földesura volt. Az ő hűbérbirtoka szegényparasztságának nevelését kívánja szolgálni Pestalozzi emlékirata.

A legcélszerűbb nevelés - úgy látszik - bárki számára e három szempont egyesítésén alapul, és a következők figyelembevételét követeli:

1. hogy nemünk állati érzékét, amennyire csak lehetséges, tartsuk távol mindazoktól az ismeretektől és minden olyan életmód csábításaitól, amelyek nincsenek összhangban azokkal a képességekkel, amelyek a nevelendő egyénnek valószínűleg rendelkezésére fognak állni; ezáltal megelőzhetjük, hogy az ilyen jogokra és javakra irányuló igények túlságosan foglalkoztassák képzeletünket, és ezáltal az ilyen vágyakkal szembeszegülő észokokat meggyengítsék bennünk;

2. hogy a ránk bízott gyermekeket kenyérkereső munkájuk révén, amennyire csak lehetséges, hozzásegítsük a polgári igények és a létfenntartási eszközök birtoklásához, melyeknek ingerei - *szerte a világon a dolgok elfogadott mértéke* - általánosan el vannak terjedve. Végül

3. a kötelesség és a jog fogalmát a gyermekek szívében olyan melegen átélt élménnyé kell avatnunk, hogy azok érzéki természetünkben hatékonyan szembeszegülhessenek a jogtalanságra és a kötelességmulasztásra csábító állati ingerekkel.

Most pedig felmerül a kérdés: Melyek azok az eszközök, amelyek révén a helyes nevelés most kifejtett hármas céljához bárhol közelebb lehet jutni?

Mindenekelőtt fontosnak tartom, hogy az az állapot, amelynek elérésére Kegyed ésszerűen és teljes joggal törekedhetik, lényegéből fakadóan kielégítse az emberi természetet. Azt hiszem azonban, hogy erről semmi esetre sem lehet szó, ha az ember nélkülözni kénytelen a testi növekedését, egészségét és erőteljes állapotát biztosító táplálkozást, ruházatot és lakást, ha a létfenntartás eszközeinek megteremtése annyira kimeríti az embert, hogy azok már nem is tekinthetők a család függetlenségét biztosító eszközöknek, hanem csupán az élet terhét nyomorúságosan hordozó lét eszközeinek - ha az örökség és a tulajdon általában már nem tekinthető a családi kapcsolatok alapjának, sem létünk legfontosabb szükségleteinek biztosítását célzó eszközöknek; ha az apa kereső munkájának és az anya gondoskodásának nincs halálukat is túlélő eredménye, ha erényes életük és erőfeszítéseik nem képesek gyermekeik helyzetében [238] lényeges változást előidézni, ha az atya minden képességével és erőfeszítésével sem tudja elérni, hogy utódainak helyzetét hosszú évekre kihatóan és igen nagy valószínűséggel teljesen biztosítottan lássa. Az ilyen esetekben a nevelés megalapozatlan. Ilyen esetben minden gyermek a szerencse játékszere, és neveltetésének sikere a vaksorson múlik. A nevelés ténylegesen csak akkor megalapozott, ha maga az az állapot, amely felé az emberek ésszerűen és jogosan törekedhetnek, kielégíti az emberi természetet, csak akkor, ha ez az állapot nem hordozza magában a reménytelen polgári elernyedés csíráját, csak akkor, ha az a cél, amelyet a gyermekkel el akarunk érni, magában véve is, de úgy is, ahogy a gyermek maga előtt látja, tényleges és lényeges vonzóerővel bír.

Az emberek helyes nevelésének művészetére, arra a művészetre, hogy őket megalázott, támasz nélküli és jogtalan, sérelmes és nyomasztó, az igazságtalan bántalmakkal szemben *általában* semmiféle védelmet nem nyújtó, elmaradott helyzetükben is *helyes nevelésben részesítsük*, földrészünknek természetesen igen nagy szüksége lenne. Földrészünk ma a nyomor és a jogtalanság következményeiben találja meg vakítóan csillogó romlásának eszközeit; de az embereket - természetesen - csak akkor lehet majd megint jó nevelésben részesíteni, ha nem lesz már szükség arra, ha nem törekszenek többé erre a művészetre.

Kegyed, Grófnő, nem különféle titkok leleplezését várja tőlem. Kegyed előtt nyíltan a nép szükségleteiről beszélhetek, amikor a nép *szükségleteiről* van szó. Kegyed előtt nyíltan az emberi nem természetéről beszélhetek, ha alattvalóinak helyzetéről van szó. De természetesen nem minden esetben járhatok el így. Elaggott földrészünk, amely zsábás és köszvényes kezével s lábával nemünket csak az ifjúkori szükségleteinek és szeszélyeinek kielégítésére és

az ifjúkorában adódó nehézségekkel való megküzdésre akarja nevelni - ha a népnevelésről van szó, egészen más kérdéseket tesz fel, mint Kegyed, Grófnő. Csak kevés emberrel szabad erről a kérdéstről úgy beszélnem, mint Kegyeddal - mintha nem olyan korban élnénk, amelyben az állam rosszul értelmezett szolgálatára irányuló törekvés és erőfeszítés elnyel és kiolt minden erőt, minden törekvést és minden becsületes igyekezetet a nép helyzetének biztos megalapozása érdekében.

Grófnő, amivé az embernek lennie kell, arra kell neveltetését is alapoznunk. Az embert szükségletei és helyzete számára kell kiképeznünk, különben nem mondhatjuk, hogy nevelésben részesült. Az olyan ismeretek és az olyan szavak, amelyek nem kapcsolódnak szilárdan szükségleteihez és helyzetéhez, úgyszólván semmi hatást sem gyakorolnak létének egészére. Ezért a polgári lét egyéni célját ^[239] már kicsiny korától kezdve vonzó formában kell a gyermek képzelete elé állítani.

A nép megélhetésének legfontosabb forrásait - akár a *földművelésről*, akár a *gyári* vagy a *kézműipari* munkáról legyen szó - kedvelté és becsessé kell tenni a nép szívében. Képzeletére feltétlenül lélektanilag hatékony benyomást kell gyakorolniuk. Ha nem is várhatjuk, hogy ezek a hatások elbűvöljenek, de feltétlenül kell, hogy élénken érdekeljék természetünk érzéki részét.

De felmerül most a kérdés: melyek tehát egy-egy faluban a nép megélhetésének igazi forrásai? Mit tekint az alattvaló boldogságának és jogának? Vajon általában véve inkább érzéki és tunya, vagy fősvény és kitartó? Vajon inkább az élvezet derűjére vagy a szerzés keménységére hajlik? Ha az előbbi eset áll fenn, akkor az a kérdés, hogy milyen fogalmak, igazságok és előítéletek kapcsolhatók hozzá az atyai gondoskodásnak, az anyai gondoskodásnak, a testvéri szeretetnek benne élő tiszta és nemes érzületéhez, valamint az őt jellemző érdeklődéshez minden iránt, ami tartóssá és általánossá teheti, illetve általánosan biztosíthatja azt a derűs érzületet, amelyet szeret. Az a kérdés továbbá, hogy érzéki alapokon nyugvó jólelkűségét hogyan lehetne a tunyaság és a gondolatszegénység káros következményeivel szemben tette készíteni? Ha viszont az utóbbi eset áll fenn, akkor a következő kérdés tehető fel: milyen fogalmak, igazságok és előítéletek révén lehetne az erőfeszítéseket és a szerzésre irányuló törekvést - amely a birtoklás vágyában leli gyökerét az embernél - a kapzsiság és a szívtelenség káros következményeitől bármely konkrét esetben megóvni? Az ember ugyanis majdnem minden esetben áldozatul esik ezeknek, ha a kapzsiság és a szívtelenség természetes lélektani következményeit nem sikerül gátak közé szorítanunk.

Hogyan lehet elérni, hogy a nép annak a polgári erőnek a birtokában, amelyet a jó hivatásnevelésnek számára nyújtania kell, mégis megőrizze keblében a nyíltszívűséget, a jóakaratot és a részvétet? Melyek azok a körülmények, amelyek bármely konkrét esetben fokozni tudják az erőfeszítéseket kiváltó hatásokat, ámde ugyanakkor azt is mindig meg tudják akadályozni, hogy az értelem és a nyíltszívűség áldozatul essék az erőfeszítések szinte állati eldurulásának? S ugyanígy: melyek azok a körülmények, amelyek bármely konkrét esetben fokozni tudják a jóakaraton alapuló emberi kapcsolatok kialakulását elősegítő hatásokat, ámde ugyanakkor meg tudják akadályozni, hogy a létbiztonság megteremtését célzó észszerű gondoskodás áldozatul essék az ugyancsak állati jellegű jólelkűség érzéki gondolatszegénységének? Hogyan érzékeltethetem bármely konkrét esetben példákkal, kioktatásokkal és elvek ^[240] közlésével - röviden: ténylegesen meglevő és kellőképpen meg is alapozott dolgokkal - a nép előtt az erőfeszítések és az emberi részvét együttes megnyilvánulásainak előnyét? Hogyan ébreszthetünk benne bizonyos fajta honvágyat egy olyan állapot iránt, amelyben a polgári erő együtt jár a jóakarattal indítékaival?

A szóban forgó cél elérését szolgáló eszközöket az uraságok alattvalóikhoz való viszonyaiban s egyszersmind az alattvalók egymás közti viszonyaiban kell keresnünk.

Az elsőnek említett kapcsolatokat tekintve, a nép szolgáltatásai erőforrást is jelentenek ugyan, de mélységesen lényegükben hordozzák a társadalmi eldurvulás csíráit; a nemességnek a néphez való viszonyában tehát feltétlenül kell bizonyos ellensúlynak is rejtenie ezzel a bajjal szemben. A nemességnek nem annyira önmagával szemben, mint inkább önmagával szemben *is* nemesnek kellene lennie. A nemességnek elsősorban a néppel szemben kell *nemesnek* lennie; a népre gyakorolt hatása meg kell hogy feleljen helyzeté kiváltságos voltának. Az *előjárói szellem garaszkodása* alapjaiban ingatta meg a nemességnek a néphez való viszonyát, de a nemesi udvarok adósságai és talmi csillogása majdnem lehetetlenné teszik, hogy a nemesség helyzetének lényegét a néphez való becsületes viszonyulásban keresse. A nemeségtől mint ilyentől ebben a tekintetben nem sokat várhatunk, hiszen ez az osztály szinte már egyáltalában nem a nép érdekében létezik. Ez a helyzet nagymértékben megnehezíti majd Kegyednek azokat a próbálkozásait is, hogy a nép szívét megnyerje. Ha az a benyomás, amelyet nemzedékek óta megrögződött módszereivel egy testület a maga egészében gyakorolt a néptömegekre, a nép szívében határozottan és általánosan tanúskodik ez ellen a testület ellen, akkor szinte teljesen hiábavaló e csoport egyes tagjainak arra irányuló fáradozása, hogy ezt a benyomást onnan kitöröljék.

Nagyságos Asszonyom, Kegyed mint ember sokat, de mint uraság keveset érhet el alattvalóinál. Kegyednek ebben a helyzetében azokat a hatékony eszközöket, amelyek együttesen képesek megalapozni gyermekeiben a jóakaratot és a megélhetéshez szükséges képességeket, elsősorban alattvalóinak egymás közti kapcsolataiban kell keresnie.

Mind a jóakaratnak, mind pedig a létfenntartáshoz szükséges erőfeszítéseknek legtisztább természeti indítéka a vérségi kötelékekben rejlik. Mindaz, ami ezeket a kötelékeket az egyes családokban bármely konkrét esetben egybefűzi és élettel telíti, az az illető konkrét esetben megteremti a népnevelés legfontosabb eszközeit is. Aki szereti apját és anyját, az gondoskodik gyermekéről, a szeretetet élvező gyermek gondoskodik kistestvéreiről, és az egymásra gondot ^[241] viselő testvérek még ivadékaikban is egymást barátságosan támogató rokonok maradnak, és ahol a rokonok barátságosan segítik egymást, az olyan faluban közösségi szellem alakul ki. Grófnő, a nép nevelésére hatni képes tényleges eszközök után kutatva tartsa magát ehhez az irányvonalhoz, amit a természet mutat Kegyedet a célja felé vezető úton! Mert ki tudna olyan népet nevelni, amelynek nincsenek tiszta lakószobái? Bármely faluban és bármely városban csak abban az esetben lehet szó jó nevelésről, ha a nép szellemét az egyes családokban - ha nem is általánosan, de legalábbis túlnyomó részben - el lehet juttatni arra a fokra, hogy az alapvető és leglényegesebb emberi szükségleteknek ne akarjanak erőszakosan ellene dolgozni. Vajon ki lenne képes az igazság fogalmát eredményesen belegyökereztetni a falusi bíró fiába, ha apja a gyermek szeme láttára szipolyozza ki a falu népét? S ha egy társadalmi közösségnek évszázadok óta a lealacsonyító gyalázat az osztályrésze, az ínség az útítársa, és a kocsma egyetlen vigasza, akkor mit ér a katekizmus, mit érnek az elvek és a szabályok azokkal a benyomásokkal szemben, amelyeket az említett körülmények gyakorolnak az ilyen állam vagy az ilyen falu szerencsétlen gyermekeire?

Ahol az állam alkotmánya, *mint ilyen*, csöcselékszellemet gyökereztet meg a népben, és lényegéből fakadóan nem is tehet másként, mint hogy ilyen szellemet alakítson ki benne, ott meg kell változtatni az alkotmányt, ha nevelésben akarjuk részesíteni a népet. Ne rémüljön meg, Grófnő! Nem azt akarom mondani, hogy a népnek kell megváltoztatnia az alkotmányt, abból a célból, hogy megnevelhesse önmagát; csak azt akarom mondani, hogy azoknak kell azt megváltoztatniuk, akik a népet nevelni fogják. Ha a nép is így akarja, akkor lehetővé is kell tennie, hogy nevelésben *lehessen* részesíteni, vagy pedig abba kell hagynia annak hangoztatását, hogy *kívánja* ezt a nevelést. Egyes emberek természetesen ezen a téren semmit sem érhetnek el, és nem is nagyon sokat *kívánhatnak*. Túlságosan messze vezető óhajok csak eltéríthetik az embert a célja eléréséhez szükséges legfontosabb teendőktől. A világnak a

nyilvános tévelygései és nyilvános jogtalankodásai által emelt korlátok közepette néhány nemes lelkű ember erőfeszítésére van szüksége, akik kicsiben meg tudják mutatni, hogy mit lehet majd elérni és ténylegesen megvalósítani nagyban. Ha az egyes ember hatást akar gyakorolni a népre, akkor úgyszólván meg kell feledkeznie a népről, hogy teljesen beáshassa magát abba, amit ténylegesen megtehet, és meg is kell tennie. Az általános célok elérését senki sem hátráltathatja jobban az *általánosságokat* álmodóknál, és senki sem mozdíthatja elő jobban a részleteken munkálkodó ébereknél. Ezért a népnevelés szabályait szorosan a részletekből fakadó ^[242] szükségletekkel kapcsolnunk; a felvilágosítás eszközeit tekintve, és általamindabban, amit a nép nevelése érdekében tenni óhajtunk, abból a jóból kell kiindulnunk, ami az illető országban és az illető helyen már ténylegesen rendelkezésre áll.

Pontosan látnia kell, Grófnő, hogy ebben mindig és mindenütt sok jó rejlik. Egyet s mást maga a természet alapoz meg bennünk. Alapvető hajlamaink lényegüket illetően békések és jóakaratók, tehát jók, és ha az embereket általában eldurvultaknak látjuk is, a *romlottságból fakadó durvaság mögött* akkor is a legtöbb esetben a jóakarat és a jóindulat alkotja az ember jellemének fő vonását. Ezrek és ezrek szívesen lennének jók, ha képesek lennének jónak lenni, ha képességeik kialakítását, a jóra ösztönző ingereket és a jócselekedetekhez szükséges támogatást nem nélkülöznék. A természet ezenkívül számos szellemi kiválóságot és akarat-erőt is oltott belénk, amit semmiféle elhanyagoltság, semmiféle méltatlanság nem tud teljesen kiölni lelkünkéből. Ennyi mindent tesz a természet érdekünkben; minden téren alapvető képességeket nyújt számunkra, csak meg kell azokat keresnünk.

Sok más jótulajdonságot nemünk nevelési eljárásai alapoznak meg bennünk. A nevelés kényszerítő ereje, a vele kapcsolatos jog és jogtalanság, a vele kapcsolatos jólét és ínség általában kimondhatatlanul sok jót bontakoztat ki nemünkben. Lényegében véve már maga az eke is képességformáló tényező. De az általa kialakított képesség - miként többé-kevésbé bármely más hivatásbeli képesség is - természetesen kétféleképpen nyilvánulhat meg. Lehet, hogy nemünket férfiasá, jogtisztelővé és becsületessé teszi, de az is lehetséges, hogy aljassá, szégyentelenné és hitszegővé silányítja. Ugyanez érvényes az ország jogi viszonyaira, az alattvalók törvényes helyzetére vonatkozóan is; ezek is majdnem minden esetben alakító hatással vannak képességeinkre. De ezek a képességek ismét csak vagy férfiasá, jogtisztelővé és becsületessé, vagy aljassá, becstelenné, hitszegővé és szégyentelenné formálják az alattvalókat. S még valamit! Az ínségnek is éppilyen kettős hatása lehet: az általa kialakított képességek révén az ember vagy rendkívül jóvá, vagy rendkívül rosszra válik, gyakran pedig a rendkívül jó és rendkívül rossz tulajdonságok *rikítóan tarka egyvelegét* mutatja. Bizonyos esetekben sok jó tulajdonságot gyökereztet meg az, ha valamely helységben az emberek előítéletei megegyeznek az igazság felismerésének azzal a fokával, amelyre az illető helység lakosainak ténylegesen sikerült eljutniuk. A tudatlan és gyakorlatlan ember esetében az a helyzet, hogy jótulajdonságai olyan képekhez kapcsolódnak, amelyek a képzeletére gyakorolt benyomásaik révén jóakaratóvá részvétteljessé és gondossá alakítják őt. ^[243]

Grófnő, vizsgálja meg pontosan, hogy falvaiban milyen mértékben eleven még a nemünket oly természetesen jellemző jóakarat és a békés, jóindulatú kedély állapot. Vizsgálja meg pontosan, hogy milyen hatást gyakorolnak a nép kedélyállapotára a különféle hivatások, a jogi viszonylatok, a szükségletek és maga a nélkülözés; vizsgálja meg végül azt is, hogy az igazság felismerésének azon a szintjén, amelyre valamely falu népének ténylegesen eljutnia sikerült hogyan *befolyásolják* - a nép tényleges körülményeinek reális befolyását figyelembe véve - ezek az ismeretek a helység kedélyállapotát és lakosai képességeinek alakulását.

Minden igazi népiskolát *minden helységben* mindezekre a körülményekre kell alapozni, vagy még inkább minden faluban helyesen kell befolyásolni a népoktatásnak ezeket az alapjait, ha azt akarjuk, hogy a népiskola elérje célját - legfőbb célját -, ti. hogy az illető helység helyzetén lényegesen javítson. Ezért Kegyednek célja elérése érdekében olyan emberekre kell

támaszkodnia, elsősorban olyan emberekre kell szert tennie, akik a Kegyed falvaiban tekintettel vannak ezekre a szempontokra, vagy akikben figyelmet lehet ébresztetni irántuk.

A népoktatás ügyét nem lehet előbbre vinni, ha nem tudjuk a nép érdeklődését *neveltetése iránt felkelteni*. Elengedhetetlen tehát, hogy Kegyed is mindent megtegyen annak érdekében, hogy érdeklődést ébresszen falvaiban a szóban forgó ügy iránt, és ebben a kérdésben se a tisztségviselőktől, se a paptól, se a falu módos gazdáitól ne hagyja magát megtévesztetni. A jog iránti érdeklődés a legtisztábban a szegények ínségéhez kapcsolódva bontakozik ki, és az igazság megpillantására mindig a szenvedők szeme a legalkalmasabb. A céljai iránti legönzetlenebb érdeklődést tehát, Grófnő, azokban az emberekben keresse, akiknek sok jogtalan-ságot kellett elszenvedniük, és akiknek nagy nyomor jutott osztályrészükül. Amilyen mértékben támaszkodik a *nyomorúságból* fakadó bölcsességre, s amilyen mértékben épít az ínségből fakadó erőre, olyan mértékben bízik majd a nép a Kegyed céljaiban, s olyan mértékben fog bizalma alapján érdeklődni irántuk. Grófnő, a nép ezekben a kérdésekben nem hisz sem a könyveknek, sem a tisztségviselőknek, sem a gazdagoknak, s ha nem hisz nekik, igaza van. A könyvek íróit maga az írásmű, a hivatalviselőket saját szerű helyzetük és a gazdagokat vagyunk végtelen sokféleképpen meggátolja abban, hogy felismerjék a nép igazságát és jogát, és hogy előmozdítsák annak a célnak elérését, amely a nép *erejét és jóakarátát* együttesen akarja életre kelteni, amely minden emberben biztos alapokra akarja helyezni az emberséget, a jogtiszteletet, a becsületességet és a közösségi szellemet, minden ember szívét alkalmassá akarja tenni az erény ^[244] befogadására, és mindenkinek a maga helyzetében széles körű lehetőségeket akar biztosítani az erény gyakorlására. Az ilyen kérdések iránti érdeklődés elsősorban azokban az emberekben eleven, akik számára a természet jó iskolát jelentett, akiknek azonban a sors rossz pártfogólyuk volt; és egészen biztos, hogy bármely helységben több olyan ember is akad, akiket abból kiindulva, amivé váltak, amijük van, és amit *el akarnak érni*, rendkívül könnyű rábírní, hogy önmaguk és mások számára is még többet jelentsenek, még többjük legyen, és még többet akarjanak.

Grófnő! Méltó lenne a Kegyed tiszta lényéhez és képességeihez, hogy megpróbálja megvalósítani azt, amit a korszellem merő *álmódózásnak* és *okvetetlenkedésnek*, s mint ilyent, elérhetetlennek nyilvánított, és amit korunk vele született önzése, hetvenkedése és tunyasága miatt valóban képtelen is elérni. Az emberi szeretetet, miként minden üdvös dolgot, elbaggatellizáljuk, ha a *nyomorúság hatalmas kőszikláit* könnyű pálcával akarjuk félrelökni, és alig öltözötten, félig szenderegve akarjuk elvégezni azt, amit az emberiség nyitott szemmel és képességeinek teljes vértetében sem tudott még sohasem véghezvinni. Félre tehát felszínes iskoláink szemfényvesztéseivel, félre azzal a hiú reménységgel, hogy az emberiség javát az alattvalók tényleges helyzetét alapjaiban befolyásoló és szilárdan biztosított hatások nélkül is szolgálni lehet!

Nemes hölgy, mindezt korántsem azért mondom, hogy elriasszam arról az útról, amelyen az emberi tudás illúziójába vetett hitét elveszítheti. A gondozására bízott egyéneket anyai lelkülettel hozza közel szívéhez, lankadatlan erővel hasson az egyének minden esetben fellelhető jó oldalaira, és ne higgye, hogy az igazi népoktatás célja érdekében bármit is el lehet érni, ha nem próbálunk személy szerint közel férközni a nép szívében élő igazság- és jogérzethez, és ha nem próbálunk benne épp *erre támaszkodva* általános és élénk érdeklődést kelteni az igazság és a jog iránt.

De miért is mondom mindezt Kegyednek, hiszen Kegyedet amúgy is ez a szellem hatja át? Lankadatlan erővel azon munkálkodik, hogy a jót, amit minden emberben fellelhet, céljai érdekében életre keltse; s ha bármikor is sikerült valakinek, akkor Kegyednek végül is sikerülni fog eljutni ahhoz a tapasztalathoz, hogy még a hitvány növény is, ha valóban helyes ápolásban részesült, magától növekedik tovább.

De másfajta út nem is lehetséges. Kegyednek magának kell a nép könyvévé válnia, különben a nép egy szót sem fog megérteni mindazokból a könyvekből, amelyeket majd a kezébe ad. S Kegyed valóban könyve népének, és ezért, Grófnő, ne engedje magát, ne engedje jószívűségét megtéveszteni, s ne engedje egyoldalúan a ^[245] kétes értékű vezetés javára írni azt, ami lényegében véve emberségnek a népre gyakorolt és *mélyebbre ható befolyásából* származik. Tisztalelkűségével senkiben se keltse azt a téves hitet, hogy az olyan *könyvek*, amelyek a Kegyed anyai gondoskodásához kapcsolódva tiszta gyermeki érzületet tudnak létrehozni, a divat embereinek kezében bármi mást elérhetnének, mint pusztán színészi hatást. Ellenkezőleg, használjon fel mindent annak a meggyőződésnek általánossá tétele érdekében, hogy az ember képzése teljes egészében emberségünk igazságán alapul, és hogy a tényleges igazság hatását itt semmiféle árnyjáték sem pótolhatja.

Ha apám vagy anyám így szól hozzám: gyermekem, ügyelj erre vagy arra - akkor egész lelkemmel csüggök szavaikon. Ugyanúgy, ha családi otthonunk körülményei figyelmemet tíz, húsz vagy száz tárgyra irányítják rá, akkor lelki képességeim figyelmemmel szoros összefüggésben, tisztán és egybehangzóan fognak kifejlődni. Ész és szív, emlékezet és ítélőképesség, képzelet és értelem a családi nevelésben állandóan együtt és egymással összeszővődve nyilvánulnak meg, tehát harmonikus képzésben részesülnek. Mindaz, amit szoros kapcsolatuk következtében megtanulok, egész emberi lényemre gyakorol hatást, és azt tulajdonképpen teljes, egységbe szővődött emberségemmel tanulom meg. Az iskolában már egészen más a helyzet: itt hol az eszem, hol az emlékezetem, ismét máskor a képzeletem vesz részt a tanulásban; ritka eset az, amikor maga az ember tanul. Ha tehát az iskola a családi nevelés szilárd alapokra helyezett hatása nélkül, egymaga gyakorol rám hatást, ez gyakran emberségem rovására történik.

Kérdezze csak meg a saját tapasztalatait! Az ember számára tudása nem sokat jelent; számára a szokás jelent mindent. Ezért a szoktatás szabályai rendkívül fontosak a nevelésben, s közülük is elsősorban a következők érdemelnek figyelmet:

Amit szokássá akarunk tenni a népben, azt kapcsoljuk mindig szilárdan már meglevő szokásaihoz; viszont amiről le akarjuk szoktatni, azt gondosan el kell választanunk attól, amiről nem akarjuk leszoktatni. Azon kell lennünk, hogy a kívülről érkező benyomásokat, amennyire csak lehet, hozzuk összhangba a szoktatással és leszoktatással kapcsolatos céljainkkal, s mivel a szoktatásra és leszoktatásra irányuló fáradozásaink alapvető szempontja a képességek és vágyak összhangja kell hogy legyen, ezért az imént érintett szempontok alapján minden egyes esetben a következő kérdéseket kell feltennünk:

1. Milyen eszközök rejlenek a nép mindenkor konkrét helyzetében az olyanfajta dolgok ismeretének távoltartására, amelyek ^[246] birtoklása nem áll arányban a nép képességeivel? - Ezek az eszközök azonosak a fényűzés csábításainak és az újdonságahajhászásnak távoltartásával; kiegészítésükül pozitív értelemben az ősi szokásokhoz való ragaszkodást, a falusi ember becsületességének és jellemszilárdságának új életre keltését és az alsó néposztály létbiztonságának és életörömeinek fokozása révén a nép életszínvonalának emelését követelik. Nagymértékben elősegítheti továbbá a vagyoni helyzetben mutatkozó különbségek bizonyos fokú kiegyenlítésére irányuló bölcs befolyás az alsóbb rendhez tartozók többségénél.

2. Milyen eszközök állnak rendelkezésünkre? Hogyan könnyítik meg és tehetik lehetővé bármely konkrét esetben a létfenntartást mindazok a kenyérkereseti módok, amelyek közel állnak a néphez és így élénk vonzóerőt gyakorolnak képzeletére, s amelyek összhangban vannak a nép vagyoni, műveltségi és társadalmi helyzetével?

Ennek a célnak elérése feltételezi, hogy egyetlen olyan megélhetési mód se hasson ellenállhatatlan varázssal a népre, amely annak helyzetével, műveltségével és jogaival teljes mértékben és élesen ellentétes; ha ezt nem merjük vagy nem akarjuk legalábbis bizonyos mértékig

megakadályozni, akkor a szóban forgó célt sem érhetjük el. Az olyan falvakban, ahol kiváltságos tisztségviselők és kocsmárosok vagy kiérdemesült komornak és megházasodott urasági inasok léphetnek fel hangadókként, vagy legalább zugkocsmáikat kezükben tartják,²⁵ ott éppoly kevésbé érhető el ez a cél, mint ott, ahol a nép szorgos munkájának eredményét egy gazdag embertől teszik függővé. A legkevésbé természetesen ott érhető el, ahol a kettő együtt jár, s ahol monopóliumok és kocsmák, kiváltságos gazdagok és kiváltságos urasági inasok a tékozlást és a kiszípolozást egyaránt lehetővé tevő pártfogásuknak odavetett népet csak pénzes zsákjuk érdekében dolgozzák meg.

A cél elérése feltételezi, hogy az uraságnak semmi érdeke se fűződjék a nép gazdasági romlásához és gazdasági elmaradottságához, s hogy ne hagyja magát megtéveszteni olyanoktól, akik akár az egyikben, akár a másikban érdekeltek. Csak ebben az esetben érvényesülhetnek valóban azok a gazdasági alapelvek, amelyek lényegesek a nép képességei és vágyai egyensúlyának biztosítása szempontjából. Ehhez az szükséges, hogy a faluban a középrendet tekintsük a legfontosabb *rendnek*, s azt még saját félrevezető vágyaival szemben is megtartsuk ebben a minőségében. Az szükséges, hogy a középrend józan szokásait - megbecsülésünk, szeretetünk és részvevő érdeklődésünk kimutatásával - megbecsültessük és ^[247] megszerettes- sük a nép tömegeivel, továbbá, hogy ezek a szokások a gazdálkodás alapelveiben is érvényesüljenek.

Az egyének egyéni emberségének életre keltése azonban csak úgy érhető el, ha a nép befolyásolására törekvő emberek emberileg is közelednek a néphez. Le kell dőlnie minden korlátnak, amely megakadályozná alattvalóinkhoz való emberi közeledésünket. Kegyed is, Grófnő, úgy döntsön le minden korlátot, mintha az nem is létezett volna. Ne engedje, hogy a feudális aljasságok útjába álljanak! Az alattvalók uraságukhoz való bonyolult kapcsolatainak zűrzavaros tömkelegét Kegyed is gyűlöli. A Kegyed látását *anyai szíve* oltalmazza; az ilyen látást semmiféle tisztségviselő és semmiféle írnok nem tudja elhomályosítani. Kegyed az alattvalóinak egyszerű tiszta életét, biztonságát és zavartalan óráit szentnek tartja; Kegyed képtelen arra, hogy bármely olyan dolgot az uraság eszmei vagy anyagi kiváltságának vindikáljon, amit csak e szentségek megcsorbításával lehetne elérni. Grófnő, Kegyed a *dolgok lényegéből fakadóan lehetetlennek tartja*, hogy az uraság eszmei vagy gazdasági jogait az alattvalók szellemi, gazdasági vagy erkölcsi haladása veszélyeztethetné. Mindazonáltal ne engedje, hogy nemeslelkűsége ezen a téren félrevezesse. Csak arról van szó, hogy az alattvalóknak az urasághoz való viszonyát az igazság és a jog alapján egyszerűbbé kell tenni, korántsem arról, hogy ezt a viszonyt vak lágyszívűséggel fel kellene számolni, vagy csalárd álnoksággal szabad lenne megrontani. Aki alattvalóit *a róluk való gondoskodás kötelezettségét megtagadva* szabadjára hagyja, az megrontja az emberiséget, akárcsak az olyan ember, aki a szóban forgó kötelezettség elismerése nélkül tartja őket függőségben. S aki korlátozza azokat a lehetőségeit, hogy a falu elesettjeit és szegényeit a külső és belső jogtalanságok ellen megvédelmezze, az önmagát alacsonyítja le, és szégyent hoz a nemesi névre. Kegyed minderre képtelen. Csak egy dologtól kell óvnom Kegyedet, Grófnő. Az alattvalói jólétének emelésére irányuló törekvésektől ne vakítsa el magát annyira, hogy bármikor is beleessék kereskedők hálójába. Az iparnak, amelynek érdekében napjainkban oly gyakran mindent feláldoznak, ragyogó oldalai vannak, és a nemzetet valóban meg lehet nemesíteni általa. Ez azonban az állam feladata; a kereskedő képtelen erre, és ezt nem is tekinti céljának. A kereskedő, mint ilyen, megrontja a céljainak szolgálatába állított embereket; érdekei követelik, hogy ekként cselekedjék. Az olyan eljárás mód, amely el akarja kerülni a nép megrontását, a verseny feltétlen szabadságán, a monopóliumok bármely válfajával szemben való törvényes biztosítékokon, a népnevelési, népgondozási és népnevelési intézmények tízszeres megerősítésén, röviden

²⁵ A kifejezés értelmezése bizonytalan.

szólva; ^[248] angol módra való szerzési szabadságon, angol módra való szerzési *bölcsességen* alapul; ezt természetesen a nép közreműködésével maguk a népnevelési és népgondozási intézmények teremtik meg. Az olyan ipar azonban, melynek lehetőségeit meggazdagodott kalandorok szűkkeblűsége korlátozza, a nép megnemesítésének legfontosabb igényei szempontjából mindennél veszedelmesebb. ^[249]

Szellem és szív a módszerben

[1805] ^[251]

Az oktatás módszerének kidolgozásában elért burgdorfi eredmények után szükségszerűen merült fel a kérdés, miképpen gondolja Pestalozzi a nevelés egyéb területeinek megújítását. Különösen sürgetőnek érezte, hogy nyilatkozzék az erkölcsi nevelés kérdéseit illető felfogásáról. Ebből a célból írta a *Szellem és szív a módszerben* c. munkát 1805 második felében. A csonkán maradt mű egyúttal megragadó dokumentuma az yverdoni intézetben érvényesülő nevelői szemléletnek.

A munka Pestalozzi életében nyomtatásban nem jelent meg. Szövegét több töredékes kézirat alapján Emanuel *Dejung* állította össze, és tette közzé 1943-ban a kritikai kiadás XVIII. kötetében (1-52. p.). Tőle származik a cím is: *Geist und Herz in der Methode*.

A fordítást a kritikai kiadás szövege alapján *Faragó László* készítette. ^[252]

A nevelésre vonatkozó elgondolásaimat különféle utakon-módokon részben már kifejtettem.

A legbehatóbban természetesen az értelmi nevelésre vonatkozó részt. Vajon miért?

Az értelmi nevelés kérdését általános figyelem kíséri.

Napról napra egyre jobban érzem, hogy mi mindent lehetne tenni az erkölcsi és a vallásos nevelés érdekében is.

A hivatásbeli képességek, a mesterségre való nevelés terén is a képzés új forrásai tárulnak fel.²⁶

Egyre szélesebb körűvé és egyre általánosabbá válik az az óhaj, hogy tegyem ismertté, hajtsam végre és terjesszem ki szélesebb körre, amihez hozzáfogtam.

Megvalósítható ez vajon pusztán kormányhatározatokkal, az erre a célra tökéletesen kiképzett emberek támogatása nélkül? A cél elérése érdekében egy maradandó képzőintézetet kellene szervezni.

Erre vonatkozó felfogásom egybefonódik a szegények megsegítésére irányuló régi kísérleteimmel, vágyaimmal és terveimmel. Mi áll ennek elérésére rendelkezésemre? Mire lenne még szükségem? ^[253]

A céljaim megvalósítása érdekében rendelkezésemre álló eszközök mindössze nevelőintézetekre korlátozódnak. Világosan érzem, mi mindenre lenne még szükségem, hogy a módszert egyre tökéletesebbé tegyem, hibáit kiküszöböljem, és hogy nélkülözhetetlen eszközeinek teljes sorozatait egyrészt megteremtsem, másrészt a már meglévővel összhangba hozzam. Még sokat, nagyon is sokat kell tennem annak érdekében, hogy módszerem hatékonyságát a tanítványaimmal elért eredményeivel igazolhassam, továbbá, hogy az egyre növekedő szükségleteknek megfelelően gyarapítsam azoknak az embereknek a számát, akiket a módszer egyre szélesebb körben való elterjesztése érdekében e célra lassanként ki kell majd képezni, végül hogy irodalmi munkásságommal is megtegyek mindent, amire ezen a téren szükség van. Mindezeknek elérése érdekében meg kell majd próbálnom, hogy a szükséges eszközöket

²⁶ Ebben az összefüggésben *hivatáson* (Beruf) elsősorban kézműves *mesterségen* (Kunst) pedig inkább az ipart kell értenünk. - Pestalozzi idevágó nézeteinek kifejtését tartalmazza *Népnevelés és ipar* c. írása.

és erőket intézetemben teremtem meg, és ide összpontosítsam. Sok mindenre van még szükségem, intézetem azonban mindenesetre komoly eszközökkel rendelkezik. Olyan munkatársak vesznek körül és támogatnak munkámban, akik egyéni önállóságukat tekintve nagymértékben különböznek egymástól, de közös célunk a legszorosabb egységbe fűzte őket, és helyzetük már megmutatta, hogy milyen önfeláldozással ragaszkodnak intézetemhez és személyemhez. Mellettük és mellettem tekintélyes számú ifjú nő fel, akik - miként a mintaszerű családban felnövőek - a szeretet és a szabadság áldásaiban részesedve úgy viszonyulnak hozzám és munkatársaimhoz, mint jósaik atyjukhoz és szerető bátyjukhoz; ebben a szellemben vesznek részt mindenben, ami növendékeink képzése érdekében a mi körünkben történik.

Ezekre az ifjakra, akik intézetem vezető tanítóival tanítványi, növendékeivel pedig tanítói viszonyban vannak, két jelentős és képzésük szempontjából egyaránt fontos tapasztalati sorozat gyakorol kétfelől hatást, ami az egész világon eléggé ritka jelenség. Miközben ezek a hatások élénken befolyásolják őket, egyéniségüket intézetem szelleme is óvja és irányítja. Mindezek alapján el sem képzelhető másként, mint hogy intézetem céljaival teljes összhangban növekedjenek fel, annak szolgálatára minden tekintetben felkészüljenek, ugyanúgy, mint ahogyan intézetem kedves élményei, örömei és ^[254] sikerei elbűvölik szívüket. Majdnem valamennyiüket mi ragadtuk ki elhagyatottság és műveletlenség állapotából; s miután napról napra látniuk kellett, hogy közösségünk milyen komoly erőfeszítést fejtett ki neveltetésük és a népnevelés érdekében, őket is valamennyiüket egyre nagyobb lelkesedés szállta meg ügyünk iránt, abban a mértékben, ahogy maguk is egyre alkalmasabbá váltak annak szolgálatára. A módszer elsajátításán kívül, amiben életcéljukat hivatásukat ismerték fel, egyéni adottságaik szerint szinte kivétel nélkül választanak maguknak még egy mesterséget is, de nemcsak azért, hogy gyarapítsák azoknak az eszközöknek a számát, amelyekkel zavartalan és független életet biztosíthatnak maguknak, hanem kétségkívül azért is, hogy feltétlenül képessé váljanak jövőendő tevékenységi körükben a kiemelkedő értelmű és szívű elhagyott gyermekek érdekében azt is megtenni, amit mi a magunk hatáskörében jelenleg az ő érdekükben megteszünk, továbbá, hogy kenyérkereső foglalkozásuk lehetővé tegye majd számukra, hogy az ilyen gyermekeket könnyebben befogadhassák házukba, és gazdasági kényszerszertől mentesen olyan módszert sajátíttathassanak el velük, amelynek birtokában bármely kiemelkedő elme hamar függetleníteni tudja magát képzésében a külső segítségtől.

Intézetünknek - hogy céljának megfelelhessen - sokkal inkább kellett családi nevelő otthonná válnia, mint nyilvános oktatóintézménnyé.

Jókedv, gyermeki ragaszkodás, nyílt bizalom, a tanító szeretete iránti vágyakozás - mintha csak anyja ölelése után vágyakozna a gyermek -, az engedelmesség, az erőfeszítés és az ön-maga fölé való kerekedés készségeinek e jókedv és ragaszkodás légkörében való kialakítása: ezek azok az erények és eljárások, melyekre intézetünket alapoznunk kellett, s melyekre azt alapozni akartuk - még a nagyvilág felfogása ellenére is, amely jelenleg minden nevelőintézetet főként oktatási eszközei által elért eredményei alapján ítél meg.

Ez a felfogás ugyanolyan ellenállhatatlanul vezet nemünk egyre fokozódó félreneveléséhez, mint amennyire általánosan elterjedt és téves. Nem tagadható azonban, hogy minden nyilvános nevelőintézet - éppen azért és épp azáltal, mert nem családi jellegű, hanem nyilvános intézmény - könnyen vezet ennek a felfogásnak a kialakulásához; a szellemi és szakmai képzés eredményeitől könnyen elvakíttatja magát, úgyhogy azután már aránytalanul kevesebbet tesz az ember képzésének másfajta igényei érdekében, mint amennyit tennie kellene. Természetesen rendkívül sokféle magyarázatot tud felhozni annak igazolására, hogy ez miért történik így, és sokféle mentséget talál arra nézve is, hogy miért nem kell rossz néven venni az emberektől, ha ebben a tekintetben annyira téves nézeteket ^[255] vallanak. S mint ahogyan a magánélet is sok olyan dolognak van híjával, amit a szellemi és szakmai képzés érdekében

bármely nyilvános intézmény könnyen elő tud teremteni, a nyilvános intézmények viszont a szív alakításának eszközeit tekintve nélkülöznek végtelen sok olyan dolgot, amely a közönséges családi élet egyszerűségében és tisztaságában szinte általánosan fellelhető.

Ezt a tényt mélységesen átérettük, s kezdettől fogva arra törekedtünk, hogy pótoljuk azt a hiányosságot, amely ezen a téren nyilvános intézetekben oly sokféleképpen mutatkozik meg.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a szellem elemi képzése kiindulópontjainak nyomozásába fogtunk, vagyis hat esztendő óta világosan látjuk, hogy ezen az úton ezeket a hiányosságokat is pótolni tudjuk, és növendékeim idevágó képességeit jóval magasabb szintre emelhetjük, mint amilyenre az ilyenfajta képzés alapelvei nélkül bármikor is el lehetne juttatni.

Csodálatos látvány volt számomra és minden más szemlélő számára is, hogy kísérleteim valamennyi adottságukkal és képességükkel együtt mennyire megragadták a gyermekeket. Kiderült az, amiről nem is sejtettem, hogy szintén szükségszerűen rejlik természetünkben: nevezetesen a gondolkodás általunk megtalált kiindulópontjai oly általánosan, annyira erőteljesen és oly egyenletesen ragadták meg a szellemet, mint ahogyan a szeretet a szívet. A szellemi kultúra elemei, ha azokat megfelelő formák között nyújtjuk, egész másképpen ragadják meg a gyermek lelkét, mint az emberi szellem olyan fejlesztési és képzési módjai, amelyek kívülről irányított és kívülről nyújtott tudás segítségével érik el eredményeiket. Az előbbi esetben a gyermek valamennyi adottságát korábban keltjük életre, és serkentjük működésre, míg az utóbbiban a gyermek lelke olyan üres és sivár marad, hogy az - bárminemű mesterkedéssel próbálja is azt a világ elleplezni - mindenkinek azonnal feltűnik, mihelyt cáfolhatatlan tényként szembeállítjuk vele az ellenkező értelmű nevelés eredményét.

A kétféle nevelés ellentéte rendkívül nagy. Lehetetlen, hogy amikor a természetes képzési mód szerint gondosan nevelt gyermekek bátorságát, elevenségét, bizalmát és nyílt szívű ragaszkodását látom, ugyanakkor ne vessem meg, ne viszolyogjak és ne próbáljam elkerülni az általánosan alkalmazott iskolai nevelés szokásszerű eredményeinek megnyilvánulását: az elégedetlen, nyugtalan, szerénytelen, hol élénk buzgalmat, hol a legnagyobb fokú ernyedtséget és érdektelenséget mutató következetlen viselkedést.

Az előbbi esetnek megfelelő képzés nem jelenti - miként az utóbbi esetben - a gyermek fejlődési foka által belülről meg nem alapozott ismereteknek a gyermekbe kívülről történő beoltását. A ^[256] gyerekeknek nyújtott képzés lényege az előbbi esetben a bennük rejlő adottságok és képességek belülről való felserkentéséből fakad. Ma már nyitva áll az út, amelyen ez a különbség tényként észlelhető. Mint ahogyan a világ emberöltők óta az ősi természetellenes iskolai képzés fentebb említett következményeinek szinte szakadatlan és saját szemléletén alapuló tapasztalatai közepette élt, úgy élek én most néhány év óta az ellenkező jellegű képzés következményeink nagyszzerű tapasztalatai közepette.

Lélekemelő érzés hatja át a kiváló anyát, amikor tehetetlen kicsinyeinek foglalkoztatását a kisgyermekkorból alig felcseperedett gyermekeire bízva, ez utóbbiakat segítő társakul tudja maga mellé állítani, és ezzel őket elő tudja készíteni és ki tudja képezni azokra a tevékenységekre és jártasságokra, arra a szeretetre, azokra a képességekre és ügyességekre, amelyekre későbbi éveikben majd szükségük lesz.

S vajon miért ne érhetnék el az anyák gyermekeik szellemi képzése terén is azt, amit háziassá váló nevelésük terén el tudnak érni?

Igenis, el fogják tudni érni; a módszer gyermekeikkel együtt őket is képessé teszi majd erre. Mivel mindazt, amit módszerem közvetítésével megtanulnak, a módszer lelkük legmélyéből emeli ki, szükségszerűen és élénken felelevenedik bennük belső képességeik tudata, valamint azoknak a magaslatoknak a megsejtése is, amelyekre képességeik eljuthatnak, ha a képességek tudatosításán alapuló és tudatosításukból kiinduló törekvésük azt a célt tűzi maga elé,

hogy öntevékenyséjük révén önállóvá váljanak, és az öntevékenységet életre keltő *egyedi* képességek tökéletes kifejlesztése révén az öntevékenyséjük céljául szolgáló *egésznek*, vagyis önmaguknak tökéletes kifejlesztéséhez is egyre közelebb jussanak.

Ha mármost feltételezzük, hogy módszeremmel elérhetők ezek az eredmények, akkor ki vonhatná kétségbe azokat a komoly eredményeket, amelyeket azáltal lehetne elérni, ha a módszer mélyebbre nyúlóan és hatékonyabban alkalmaznánk azokra a lehetőségekre, amelyek a gyermekek szellemének és szívének képzése érdekében eleve megtalálhatók a családi életben? Ki állítaná, hogy az említett elvek szerint képzett gyermekekkel nem lehetne elérni, hogy anyjuknak éppoly eredményesen kezére tudjanak járni kistestvéreik tanításában, mint ahogyan sokan kistestvéreik testi gondozásában és jó kedvre derítésében tudnak segítséget nyújtani neki, s mint ahogyan intézetemben az idősebb növendékek az értelmi nevelés területén is segíteni és támogatni tudják a fiatalabbakat?

Feltétlenül el fogunk jutni ide, és ekkor majd megdől az az ellenvetés is, amely szerint „országunkban az anyák még akkor sem tudnák tanítani gyermekeiket, ha akarnák, s még ha tudnák és ^[257] akarnák is oktatni őket, akkor sem lenne rá idejük, mert teendőik meggátolnák őket ebben”.²⁷ Nem, semmi sem fogja őket ebben meggátolni. A nagyvilág kötelességeinkről fecsegő alakjai visszaélnék és mindig is visszaéltek az emberek legfontosabb kötelességeivel. Nem tudom megállni, hogy le ne fessek ezeket az embereket - mégpedig olyanoknak, mint ahogyan én látom őket; lehet, hogy mások jobb példákat találnak, és jobban le tudják rajzolni őket. Az én köröm kicsiny ugyan, de ebben ezek alakok a következőképpen festenek: Már eleve megfizették még a kömény és a menta után is a tizedet a papnak, hogy engesztelő áldozatot helyezzen nevükben az oltárra, és bűnbocsánatban részesítse őket azért, hogy felzabálták az özvegy házikóját, és elsikkasztották az árva vagyonát. A gyengék vállára mindig olyan terheket raktak, amelyek őket - az erőseket - egyáltalában nem érintik. S ha a bíróság, az igazságszolgáltatás színe előtt a szegények bűnéről, akár nem bizonyítható, nagyon is kétséges bűnéről van szó, mindig megszűrjük a szűnyogot, ha viszont a gazdagok cáfolhatatlanul bebizonyított bűne kerül szóba, nem tartják túlzásnak, hogy még a tevét is elnyeljük.²⁸

Ha mármost ebben a mi kötelességekből szőtt világunkban minden naplopónak minden ostobaságra ideje van, akkor csak az anyáknak ne lenne idejük arra, amiről beszéltem - az anyáknak, akik szívüket-lelküket odaadnák gyermekükért? Én sehol a világon nem találkoztam ezzel az időhiánnyal. Nem, az igazi anyáknak ezen a téren nem időre, hanem képzettségre és kötelességeik teljesítése érdekében segítségre lenne szükségük. S ezt meg is kaphatják: az elemi képzés eszközei minden bizonnyal meg tudják adni azt a segítséget, amire kötelességeik teljesítése céljából szükségük van. S ha ezeket sikerült megállapítani, sikerült kipróbálni, és eredményeik is szemmel láthatókká válnak, akkor az anyák két kézzel kapnak majd utánuk. Szó sincs róla, hogy emiatt időt vesztenének, vagy hogy kötelességérzetükben és kötelességeik teljesítésében megfogyatkoznának; épp ellenkezőleg: időt fognak nyerni, s kötelességérzetükben, kötelességeik teljesítésében gyarapodni fognak általa.

Igazi anya! Te, aki - bármilyen helyzetben és bármilyen körülmények között élj is - mindig is érezted ezeknek az eszközöknek a ^[258] hiányát, és idődet - fölösleges idődet - nem tudtad gyermeked érdekében kiaknázni, mint ahogy szeretted volna, és ahogy kellett volna - te igazi anya, hidd el, nem fogod nélkülözni a segítséget. Megtalálsz majd a segítő kezet, jó példákat

²⁷ A *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* - alcíme szerint: *Kísérlet az anyáknak szóló útmutatásra, hogy maguk oktathassák gyermeküket* - nem alaptalanul találkozott az ellenvetéssel, hogy alig akad anya, aki haszonnal tudná olvasni. Az idézőjelbe tett sorok feltehetően az efféle bírálatokra vonatkozó általános utalást jelentenek, nem pedig konkrét szövegidézetet.

²⁸ Vö.: Máté 23, 24.

látsz majd magad előtt és a jobb belátásból fakadó nevelői tevékenység annyira általános lesz, hogy ha egy anya ma még a világ csábításaitól elkényeztetve, vagy a könyvek ostoba fecsegéseitől megtévesztve meg is tud feledkezni szívének gyermekéről, és képes is kijelenteni: Nem akarom gyermekemet tanítani! - akkor az utcáról hazatérő gyermeke így szól majd hozzá: Anyám! A szomszédasszony tanítja gyermekét, és az olyan dolgokat tud, amilyeneket én nem tudok, és olyan dolgokra képes, amilyenekre én nem vagyok képes. Édesanyám, nem segítenél hozzá, hogy én is tudjam, amit ő tud, és én is képes legyek arra, amire ő? Édesanyám, nem lennél szíves engemet is tanítani? S akkor azután a megtévesztett anya is könyörölni fog szívének gyermekén, és el fogja fordítani fülét az ostoba fecsegésektől és a különféle ferde dolgok csábításaitól, így fog ez történni, így kell történnie, másként nem is lehetséges.

Az igazi elemi képzés alapelveit nem lehet sokáig tisztázatlanul hagyni, épp azokra való tekintettel, akiknek a leginkább van szükségük rájuk. Ugyanis ezek az emberek lesznek mindenkor azok, akiknek épp a körülményeik segítik elő, hogy eleven érzék alakuljon ki bennük az öntevékenység és az önmagukon való segítség iránt. Ezeket az elveket nem lehet tisztázatlanul hagyni az emberiség nagy tömegeire való tekintettel, hiszen elsősorban éppen a közönséges józanészre utalnak, s minden bizonnyal elsősorban a nép egyszerű gyermekeinek van fülük hallásukra és szemük látásukra. Következményeik egy új emberfajtát fognak kinevelni, csak arra ügyeljünk, hogy ezeket az elveket ne egyoldalúan vegyük figyelembe, és ne rekedjünk meg felemás módon és ostobán egyiküknél vagy másikuknál.

A módszer lényeges eszközeinek és formáinak begyakorlását feltétlenül nyomon követő belső fejlődés az emberi természetben szükségképpen eleven és tevékeny erőt indít működésre, amelynek következményei nemünk jóléte és képzése szempontjából egyaránt kiszámíthatatlanok.

Aki elsajátította a módszert - legyen az akár gyermek, akár ifjú, akár férfi, akár asszony - gyakorlati során feltétlenül el fog jutni olyan ponthoz, amely kiválóan megfelel egyéniségének, s amelynek megragadása és kifejtése révén minden bizonnyal olyan képességek és olyan eszközök bontakoznak ki benne, amelyek nagyrészt függetlenítik attól, hogy támogatásra és segítségre szoruljon kiképeztetésében, amire mások annyira rászorulnak; az ilyen ember ^[259] képessé válik arra, hogy kiképeztetésének és továbbképzésének útját biztos léptekkel, önállóan járja végig és fejezze be. Ha ez nem így lenne, akkor intézetem sem állna fenn, és vállalkozásom is megbukott volna. Mert nem én vagyok az, aki létrehozta intézetem, nem én vagyok az, aki vállalkozásomat megmentette a bukástól, hanem a módszer. De még a módszer sem az én művem, hiszen az örök időktől fogva az emberi természetben rejtett, és abból magától bontakozott ki.

Az oktatásnak a szám, az alak és a szó elemei által való meg alapozására irányuló, teljesen nem is tudatosított törekvés indította a környezetemben tevékenykedő férfiak szellemét a velem együtt végzett szabad és önálló kutatómunkára, az együttműködésre és a velem való közös alkotó tevékenységre. A módszer mindenütt maga szövi ki magát az emberi szellemből. Mindenki, akit rávezettek nyomára - legyen szó bár a legifjabb gyermekekről -, önmagában bukkant rá elveire. A legkisebb gyermekek adottságai és képességei is szembeötlő módon ugyanazon a fonálon, ugyanazon törvények szerint és ugyanabból a pontból kiindulva bontakoztak ki, mint amilyen pontból tanítóik adottságai kialakultak. Intézetem első tanítói ugyanúgy és ugyanazt kutatták és tanulták meg a módszer fonálán, mint ahogyan és amit a legkisebb gyermekek kutattak és tanultak vezetésével. A módszer eszközeinek lassan kialakuló tisztázásában és megszervezésében nemcsak az volt a döntő, amit a tanítók kutató és irányító munkájuk során az említett fonál által vezetettve fedeztek fel és találtak meg, hanem gyakran és sok esetben az is, amit az ugyanazon fonál által vezetett gyermekek a feltett kérdésekre feletetet adva találtak meg és fejeztek ki.

S amikor hálás köszönetet mondok Istennek, akinek ereje erőtlenségben fejezt ki,²⁹ valamint barátainknak, akiknek oly sokat köszönhetek, ugyanakkor nyíltan, tiszta szívvel és újólaj kijelentem, hogy közülük többeknek oly nagy és oly döntő érdemei vannak a módszer eszközeinek végleges tisztázásában és megszervezésében, hogy inkább tekintem azokat az ő művüknek, mint a magaménak. Viszont ugyanakkor az is igaz, hogy senki sem állíthatja közülünk, hogy bármelyik eszköz tisztázása és megszervezése teljesen és kizárólag az ő műve lenne. Módszerem bármelyik eszköze - jelenlegi formájában - az egészre irányuló kutatómunkában megnyilvánuló összefogásunk eredménye. Istenem, ha valaha is fáradóztál annak érdekében, hogy a gyámoltalan kisgyermek és a csecsemő ajkát előkészítsd dicséretedre, akkor az én esetemben valóban megtetted ezt. Semmiképpen, sem cáfolható az a tény, hogy azoknak a [260] gyakorlatoknak a során, amelyekben úgyszólván még csak a módszer eszközeinket használtunk és töprengtünk, igen gyakran egészen kis gyermekek feleleteiben is olyan egyszerűség és mélység nyilvánul meg, hogy ezek a feleletek intézetem első tanítóit több ízben is leterítették az általuk választott tanítási forma útjáról, és arra az útra irányították, amelyet az együgyű és ártatlan gyermekek önmagukban találtak meg.

Ennyire biztos ez a tapasztalat, vagy inkább az idevágó tapasztalatok összessége. Mindazonáltal engem is tévútra vezethettek volna, ha azokat egyoldalúan az értelmi képzésre vonatkozó tapasztalatokként fogtam volna fel. De nem így tettem - és jól tettem, hogy nem ekként cselekedtem.

Az értelmi képzés önmagában tekintve egyáltalán nem alkalmas arra, hogy létrehozza bennünk azt a tisztalelkűséget és azt a gyermeki érzületet, amelyből a magasabb rendű, isteni érzületig való felemelkedésünk eszközei kiindulnak. A szív képzésétől elszakított, egyoldalúan üzött szellemi képzés éppoly kevésbé termi meg a szeretet gyümölcseit, mint amennyire nem terem a tövis fűgét és a bogáncs szőlőt. Az ilyenfajta képzés, az elszigeteltségéből fakadó önzésnek és gyengeségnek kiszolgáltatva, romlásának okát önmagában hordja, s önmagát emészti el, miként a lángnak is önmagába kell hamvadnia, ha tápláló anyagát kiöntötték a lámpából.

A szellemi képzés és a szellemi képzést szolgáló eszközök végső eredményeinek - a tanítás végső eredményeinek - végül is el kell veszíteniük az emberben eredeti egyoldalúságukat és korlátozottságukat, s fel kell oldódniuk a tökéletes szeretet kifürkészhetetlen erejében mint a tökéletes embernevelés együttes eredményében. Hogy azonban ez lehetővé válhassék, a szellemi képzés eszközeit határozott következetességgel alá kell rendelnünk az erkölcsi képzés eszközeinek. Ne áltassuk magunkat; a szellemi képzés és a szív képzése az emberi természet követelményeinek és igényeinek egészét tekintve egyáltalán nem azonos jelentőségűek. Az emberi természet képzésének nagy összefüggésében mint egységben, mint osztatlan egészben tekintve, a szellemi képzés a szív képzésével ellentétben olyan folyamhoz hasonlítható, amelynek vize - bármilyen erővel, bármilyen sokáig és bármilyen szabadon áramoljék is partjai között országokon át - végül mégis szükségképpen eltűnik a mélységes tengerben, és független, eleven mozgásának igényeit fel kell hogy áldozza a kifürkészhetetlen tenger magasabb igényeinek.

Az értelmi képzés eszközeinek az erkölcsi képzés eszközei alá való rendelése a nevelés végső céljának elismeréséből, továbbá természetünk belső méltóságának és a bennünk rejlő tiszta, magasabb rendű isteni lényeknek megérzéséből fakadó közvetlen következmény. [261] Ez az érzés nem szellemünknek a gondolkodásban megnyilvánuló képességéből, hanem szívünknek a szeretetben megnyilvánuló képessége révén bontakozik ki. Fejlődése során a gondolkodás kialakított képessége hozzájárul megerősödéséhez és intenzívebbé válásához, továbbá gyű-

²⁹ Vö.: Kor. II. 12, 9.

mölcseinek megérleléséhez, de kibontakozásának megindítását nem a gondolkodásnak köszönheti, és a kibontakozásának megindulását elősegítő gondoskodás szükségképpen meg kell, hogy előzze a fejlődésének erősítését célzó gondoskodást és a gyümölcseinek megérlelésére irányuló gondoskodást.

Az elemi képzés elismeri annak szükségességét, hogy az értelmi képzést teljes mértékben alá kell rendelni az erkölcsnek. Ugyanis az értelmi képzés egyedi eszközeit csak abban az esetben tekinti az emberi természet valamennyi szükségletét kielégítő elemi eszközöknek, ha azokat természetünk erkölcsi és vallásos képességeinek meghatározó erejű éltető befolyása mintegy megszenteli, és képessé teszi arra, hogy ne csak egymagában gondolkodási képességünket növeljék, hanem gondolkodásunk megnövekedett képességeit összhangba tudják hozni és összhangban tudják tartani belső természetünk biztos alapokra helyezett kiképzetésének végső céljával és a bennünk rejlő magasabb rendű isteni érzülettel.

Megtanítja a gyermeket arra, hogy minden gondolatával szeressen, és szeretetének minden megnyilvánulásával gondolkozzék. Azonban a természet a szeretet kibontakoztatását a gondolkodás kifejlődése előtt biztosítja. S mint ahogyan a gondolkodás elemi képzése nem a gondolkodásra vonatkozó oktatásból, hanem a gondolkodási képesség képzéséből indul ki, s minden gondoskodásával arra törekszik, hogy a gyermek gondolkodását tevékenységre serkentse, és őt gondolkodásának mindennapos alkalmazásában jártassá tegye, ugyanúgy az elemi erkölcsi képzés, amely belső természetünk méltóságát lelkünk megszentelésével törekszik biztosítani, eszközeit tekintve nem az istenfélelemre és az erényre vonatkozó tanításból indul ki, hanem ugyanolyan gondos munkával azon iparkodik, hogy a magasabb rendű érzület elemeit, az istenfélelmet, továbbá a szeretet, a hála és a bizalom erényeit életre keltse bennünk, és ezeket állandó alkalmazásra érett készségekké avassa lelkünkben. Mindez azonban csak akkor érhető el, ha az ember egyes képességeinek és adottságainak fejlődése és azok képzésének módja - és így az ember teljes szellemi képzése, egész oktatása is - a családi élet tisztaságából és romlatlanságából indul ki, és vele a legbensőségesebb összhangba kerül.

Jól tudom azonban, hogy korunknak kevés érzéke van ez iránt a szempont iránt - és épp azon a téren van a legkevesebb érzéke, ahol úgy tesz, mintha volna ilyenfajta érzéke. Elődeink ^[262] erkölcsétől - akiknek erényei közé tartozott ez az érzék - korunk annyira eltávolodott, kiváltképpen pedig az oktatómunkának kölcsönzött olyan szellemet és olyan formát, hogy azok - legalábbis általánosságban tekintve - már nyomokban sem árulják el, hogy földünkön egykor olyan emberek éltek, akik a szellemi képzés eszközeit, az oktatás tárgyait alárendelték a családi érzületre, a családban kibontakozó szeretetből fakadó képességekre és tevékenységekre és a szeretet jegyében való jámbor és tiszta szívű munkálkodásra való nevelés eszközeinek.

De épp ez az oka annak, hogy korunkat oly szembetűnően jellemzi a félrenevelés és a nevelletlenség - anélkül, hogy el tudta volna nyerni ezen az áron azt a dicsőséget, amelyre törekszik, ti. hogy a helyesen tanított emberek korának nevezzék. A gyermekek félrenevelése és nevelletlensége, ha nem csupán elszigetelt, feltűnő nevelési eltorzulások következményeként, hanem az országban általánosan gyakorolt, sőt megbecsült és dicsőített nevelési szokások eredményeként jelentkezik, a legnyilvánvalóbb ismérve annak a legvégső züllésnek, ahová a nevelési rendszernek az egész nemzetre kiható visszasságai egyáltalán lesüllyedhetnek.

Az emberi természet hangos szóval követeli, hogy foganatosítsunk megfelelő eljárásokat azzal a korszellemmel szemben, amely - miközben a szeretetre, a szeretetből fakadó képességekre és tevékenységekre való nevelés eszközeinek alkalmazását teljesen elmulasztja - az értelemnek, az értelmi képességeknek és az értelem erényeinek képzését szolgáló eszközöket csupán homokrakásra építi, úgyhogy a hiú tákolmány összedöntéséhez még a kiábrándultság

nagyobb hullámcapásaira sincs szükség: éppoly biztosan összeomlik az a nyugalom és a boldogság csendes napjaiban is.

Ebben a helyzetben semmilyen más rendszabály sem segíthet rajtunk, csak ha sietve visszatérünk arra, hogy a szellemi képzés összes eszközeit határozottan alárendeljük a szív képzését szolgáló eszközöknek.

Mi azonban vonakodunk ezt a rendszabályt alkalmazni. Arról álmodunk, hogy a nevelésben olyan magaslatokra sikerült eljutnunk, amelyektől a valóságban nagyon is távol vagyunk. Nevelési rendszerünk egyoldalú eredményeinek - ismereteinknek - oly nagy jelentőséget tulajdonítunk, amilyennel azok létünk és tevékenységeink mérlegén, emberségünk mérlegén egyáltalán nem rendelkeznek. Nem ismerjük magát a mérleget, és nem ismerjük a szeretet súlyát sem, hiszen a szeretet hiányzik belőlünk. Szemlélete nem él bennünk, s azt különböző környezeteinkben sem találjuk. Pedig az embert csak a szeretet emelheti fel osztatlan lénye belső egységének szintjére. Szeretet nélkül arra a fokra süllyedünk, hogy ^[263] képességeinket és adottságainkat mint lelkünkben egymástól elszigetelt tényezőket fogjuk fel, és hogy be-érjük e szétdarabolt képességek és adottságok önértékének látszatszillogásával.

Ha bármikor is fontos volt felhívni az emberek figyelmét lényünk belső egységére és arra az elkorcsosulásra, amely minden egyes adottságunkat és képességünket fenyegeti, ha a nevelési rendszer nem lényünk belső egységének tekintetbe vételéből indul ki, ha nem mond le az egymástól elszigetelt adottságok és képességek látszatképzésének szemfényvesztéséről, s ha nem arra törekszik, hogy a nevelés eredményét csak az adottságok és képességek közti szilárd összhang megteremtésében keresse és találja meg, s ha nem tesz meg mindent annak érdekében, hogy a szellem képzésének a szív képzése alá való rendelését feltétlenül és minden elképzelhető ellenállással szemben megvalósítsa és érvényesítse - akkor ma valóban itt az ideje ezt megcselekedni. Ennek a helyes nevelés útjára vezető és számunkra annyira fontos lépésnek megtétele a szellem ellen vétkező, megkérgesedett szívű ember számára természetesen oly mértékben kellemetlen és vágyai ellenére való dolog lesz, hogy magát a lépés megtételét javasló indítványt is - elengedhetetlenül szükséges széles körű jellegében és a megkívánt bizonyítékokkal együtt - felforgató, romboló és forradalmi jellegű indítványnak fogja nyilvánítani. Bármit mondjon is azonban a szellem ellen vétkező, a szeretet sohasem romboló, sohasem felforgató, sohasem forradalmi - és én csak szeretetért kiáltok.

Az értelmi képzésnek az erkölcsi képzés alá való rendelése nélkül a szív elemi képzésének első alapelve - amely szerint a szív képzése lényegében véve önálló feladat, azonban formái és az elemi értelmi képzés formái között a legmagasabb rendű összhang áll fenn - nem egyéb üres fecsegésnél, s mint ilyen megvalósíthatatlan, és semmilyen eredményre sem vezet. A szív elemi képzése azonban e nélkül az alapelv nélkül elképzelhetetlen.

Mint ahogyan a szellem lényegében véve a számban, az alakban és a szóban nyilvánul meg, és képzésének eszközei mind kibontakozásának ebből a három alapelvéből indulnak ki, ugyanúgy a szív lényegében véve a szeretetben nyilvánul meg, és képzésének eszközei is szükségképpen ebből az ösképzéséből indulnak ki, és gyakorlásuk valamennyi válfajában a szeretethez kell kapcsolódniuk.

Erkölciségünknek ez az *ősi erőforrása* önálló képesség, és lényünk értelmi megnyilvánulásainak ősi erőforrásától alapvetően különbözik. Mindazonáltal az *erkölcsi* képzés - mint az önmagában legmagasabb rendű egységet és legmagasabb rendű harmóniát megvalósítani képes lényünk általános képzésének része - ugyanazon törvényeknek van alávetve, mint az értelmi képzés, úgyhogy a ^[264] kétféle képzés menete is azonos. Vegyük szemügyre néhány pillanatot a kettő párhuzamát.

Az elemi értelmi képzés, ha kiindulópontjaiból zavartalanul bontakozik ki, és menetét hézag-talanul folytatja, semmit sem olt bele kívülről a gyermekbe, hanem mindazt, amit életre kelt benne - tevékenységre serkentett képességek formájában - eleve meglevő és öntevékenyen külső kibontakozásra törő tényezőkként leli fel a gyermekben. Ugyanez a helyzet az elemi erkölcsi képzést tekintve is: ez sem olt bele kívülről semmit a gyermekbe, hanem ha az elemi értelmi képzéshez hasonló módon, zavartalanul bontakozik ki kiinduló pontjából, és menetét hézag-talanul folytatja, akkor mindazt, amit életre kelt benne, tevékenységre serkentett képes-ségek formájában eleve meglevő és öntevékenyen külső kibontakozásra törő tényezőkként leli fel benne.

S mint ahogyan az elemi értelmi képzés eszközei lényegükben a gondolkodás gyakorlásából és nem a gondolkodásra vonatkozó tanításból indulnak ki, mint ahogyan az a tény, amely szerint a gondolkodás gyakorlásának meg kell előznie a gondolkodásra vonatkozó tanítást, olyan rendet fejez ki, amelyet nem az emberi akarat határozott meg, hanem amely természetünk örök alapjaként magától Istentől származik - ugyanúgy az erkölcsi képzés eszközei is a szeretet, a hála és a hit gyakorlásából indulnak ki. Az erkölcsi képzés tehát szent művét nem az erkölcsi és vallásos igazságok tanításával, hanem az erkölcsi és vallásos érzület gondos kibontakoztatásával kezdi, és azt aényt, hogy az istenfélelemre való nevelésnek meg kell előznie az istentisztelet tárgyaival foglalkozó tanítást, olyan sorrendnek tekinti, amelyet nem az emberi akarat határozott meg, hanem amely természetünk örök alapjaként magától Istentől származik.

Továbbá, mint ahogyan az értelmi képzés minden egyes lépcsőfokán törekvést ébreszt az illető lépcsőfokra eljutott gyermekben, hogy az adott fokon tökéletességre tegyen szert, s hogy általában iparkodjék elérni a legtöbbet és a legnagyobbat, amit az ezen a fokon benne életre keltett képességek révén csak elérhet, s mint ahogyan az értelmi képzés a gyermeknek ezt a törekvését azoknak a céloknak az érdekében való erőfeszítés és kitartás ösztönzésével támogatja és alapozza meg, amelyeket a szóban forgó képességekkel megvalósítani és elérni akar - ugyanúgy ébreszt az elemi erkölcsi képzés is minden egyes lépcsőfokán az oda eljutott gyermekben olyan belülről fakadó törekvést, amely arra sarkallja őt, hogy az adott fokon tökéletessé érlelje önmagát, s hogy általában iparkodjék elérni a legtöbbet és a legnagyobbat, amit a szeretet benne életre keltett képessége révén csak elérhet; az elemi erkölcsi képzés ezt a törekvést ismét az abban való erőfeszítés és kitartás ösztönzése révén valósítja [265] meg, amit a gyermek a szeretet benne életre kelt erejével megvalósítani és elérni kívánt célként maga elé tűz.

Mint ahogyan az elemi értelmi képzés az emberi szellemet valamennyi adottságával együtt teljes egészében ragadja meg, úgyhogy amikor valamelyik adottságát - bármelyik legyen is az - természetének megfelelő módon felserkenti és életre kelti, ezáltal az össze többi is tevékenységre készíti, fejleszti és erősíti, ugyanúgy az elemi erkölcsi képzés is az emberi szívet a maga egészében ragadja meg, úgyhogy amikor a szív valamelyik adottságát - bármelyik legyen is az - természetének megfelelő módon felserkenti és életre kelti, ezáltal az összes többi is tevékenységre készíti, fejleszti és erősíti. S mint ahogyan az elemi értelmi képzés speciális gyakorlataival és eljárásaival csak abban az esetben haladhat a biztos siker reményében előre, ha ezeket a gyakorlatokat és eljárásokat mindazzal összeszővődve, együttesen életre keltve és gondosan összeegyeztetve hajtjuk végre, amire az embernek szellemi adottságai általános kifejlesztése céljából szüksége van - ugyanúgy az elemi erkölcsi képzés is csak akkor haladhat speciális eljárásaival és gyakorlataival a biztos siker reményében célja felé, ha eljárásait és gyakorlatait mindazzal összeszővődve, együttesen életre keltve és gondosan összeegyeztetve hajtjuk végre, amire az embernek szíve valamennyi adottságának általános kifejlesztése céljából szüksége van.

Az elemi szellemi képzés elegendő ösztönzést talál magában az emberi természetben a szellemi képességek életre keltéséhez, és ezért minden veszély nélkül lemondhat azokról a

kisegítő eszközökről, amelyeket a jutalmazás és büntetés, a gyermekek közti különbségtétel és az egyes tanulók haladásának összehasonlítása jelent. Mindezeket hátrányosaknak és veszélyeseknek tartja azoknak a magasabb rendű ösztönzéseknek szempontjából, amelyek az egyes gyermekek meglevő képességeinek és lehetőségeinek egyszerű tudatosításából és a gyermek önmagához való tisztaszívű és ártatlan hozzáméréséből fakadnak. Hasonlóképpen az elemi erkölcsi képzés is elegendő ösztönzést talál magában az emberi szívben feladatának és céljának eléréséhez, és az elemi szellemi képzésnél is jobban idegenkedik a gyermek saját képességeinek tudatosításán kívül a becsvágy és a hiúság minden más ösztökéjétől, mivel azok ellenkeznek azokkal a magasabb rendű ösztönzésekkel, amelyek magából az erkölcsi-ségből, a tiszta öntudat ártatlanságából, a gyermek saját magához való tisztaszívű hozzáméréséből, a világról való megfélelkezésből és az önismeretből fakadnak.

Sőt, mi több: mint ahogyan az elemi értelmi képzést egyáltalán nem az ismeretkör kiterjesztésére kell építeni, hanem a bennünket közlelő érintő tárgyakra és a kevés tárgy tökéletes megismerésére ^[266] kell korlátozni, ugyanúgy az erkölcsi képzés célját sem érzelmeink körének kiszélesítésével érhetjük el, hanem csak úgy, ha érzelmeinket szeretetünk közeli tárgyaira korlátozzuk, és ha sikerül e néhány tárgyra irányuló szeretetünket tökéletessé tennünk. A természet ezen a téren is minden vonatkozásban azonos önmagával.

Ahhoz, hogy az ember mindazokat az előnyöket élvezhesse, amelyeket a víz - ez a nagyszerű isteni adomány - nyújthat számára, egyáltalán nem szükséges, hogy elvezessék a tenger partjára, azért, hogy a tenger vizének mérhetetlen kiterjedését saját szemével lássa, vagy éppen hogy a tenger habjai közé vessék, hogy mélységének kifürkészhetetlen volta nyilvánvalóvá váljék számára. Ha mindennap csak annyi - de tiszta és jó - vize van, amennyivel megmosakodhatik, felüdítheti magát, és szomját olthatja, akkor mindene megvan, amit ebből a nagyszerű isteni adományból kívánhat magának. S még akkor is, amikor égő házat kell oltani, az ehhez szükséges víz csak néhány cseppje az örök áradatnak. De még ehhez is csak úgy juthat hozzá, ha vannak barátai és jószomszédai, akik nagy bajában segítenek a vizet hordani és a lángok közé önteni. Ugyanez a helyzet a tudás és az akarat tárgyait illetően is: teljességükben tekintve ezek is mérhetetlenek és kifürkészhetetlenek. De jaj az olyan embernek, akit úgy akarnak értelmessé és szerető szívűvé nevelni, hogy elvezetik ennek a mérhetetlen és kifürkészhetetlen tengernek a partjához, és ott megkísérti az ördög, mondván: Mindez a tiéd lehet, csak akarnod kell! Jaj neki, ha ebben a helyzetben hallgat a kísértő szavaira, és a templom oltalmát nyújtó párkányáról a halálnak a lábai alatt elterülő szakadékába veti magát.³⁰

Az embernek nemünk mérhetetlen tudásából csak kevésre van szüksége. Csupán annyira, hogy jól ismerje azt, ami közlelő érinti, s hogy ismereteit jól fel tudja használni,³¹ csak így mehetnek jól a dolgai, tudása csak ebben az esetben üdítheti fel, töltheti meg erővel és étellel, miként a szomjúhozót a friss víz. Azon a területen pedig, ahol tudása hiányos, ha baj és szerencsétlenség éri, olyan barátok és szomszédok segítségére van szüksége, akik ismereteikkel szívesen pótolják tudásának hiányosságait, s akik nagy bajában szeretettel és teljes erejükkel odahordják nekik mindazt, aminek híjával van, mint ahogy tűzvész esetén a kárvallott barátai szeretettel és teljes erejükkel szállítják házához a vizet.

S ugyanez a helyzet az akarat tárgyait, és ezek közül a legnemesebbeket: a szeretet tárgyait illetően is. Ezek is mérhetetlenek. ^[267] Az egyes ember azonban csak keveset fogadhat be ezekből szívébe bármekkora képességei legyenek is különben ebben a tekintetben. Aki sokat szeret, az szétforgácsolja szeretetét.

³⁰ A kép megértéséhez l. Jézus megkísértését a jeruzsálemi templom oromzatán. - Lukács 4, 9.

³¹ A gondolat bővebb kifejtését l. Pestalozzinak Népművelés és ipar c. írásában (II. köt. 277. sköv. p.).

A szeretet esetében ugyanarra van szükségünk, mint a tudás esetében. Az ember azt szeresse, ami közeli tárgya szeretetének, azt szeresse, amit kötelessége szeretni; szeretetében ne legyen csapongó, szeretetével nemesítse meg önmagát. Szeretete ne silányuljon szájtató álmodozássá, hanem váljék benne ténylegesen ható erővé. A pillanat szüksége - bármilyen nagy legyen is az - sohase tévessze meg; szemét sohase fordítsa el bajának múltban rejlő okairól és jövőt fenyegető következményeitől. Segítőkészségével az örökkévalóság számára éljen, életében azonban a jelenen segítsen. Ha ekként cselekszik, ha szerető szívével az örökkévalóságnak és a jelennek él, akkor szeretetének korlátai ne okozzanak gondot számára. Az egész emberiség szeretete ott áll majd az övé mellett. Szeretetében támogatásra talál majd, mint ahogyan a szükségét szenvedő nemes lelkű ember is támogatásra talál ínségében. Az olyan embernek, aki így cselekszik, akit szeretete megnemesített, annak szeretetét az egész emberiség és maga a természet is támogatja.

Az elemi képzés célja az emberi természetnek az ilyenfajta szeretet fokára való felemelése. Ámde éppen ezért ez a cél ténylegesen csak ott valósulhat meg, ahol a képzés eszközei a legmagasabb rendű összhangban szolgálják elérését. E képzés alapja abban az elsőbségben rejlik, amelyet az erkölcsi képzés Isten akaratából az értelmi képzéssel szemben igényel, s kell hogy igényeljen. Az eszköz pedig, amellyel igényét érvényesítheti, és érzéki természetünk okvetetlenkedését a szeretet és a kötelesség örök idők óta megszabott korlátai közé szoríthatja, valamint amellyel az ember egyoldalúan kialakított képességeiből és adottságaiból fakadó korlátozottság és önzés következményeit végül természetünk rendeltetésében: a szeretetben oldhatja fel, és így bennünket is összhangba hozhat önmagunkkal, azonos azzal az eszközzel, amellyel az erkölcsi képzésnek a szellemi képzéssel szemben való elsőbsége megvalósítható és biztosítható. Ezzel magyarázható azután, hogy a szív elemi képzése - amely csírájában és meginduló kibontakozásának kezdőpontjában önálló, a szellemi képzés csírájától és kezdőpontjaitól lényegileg el van választva - eszközeiben a szellemi képzés eszközeivel egybehangozóan folyik. Lényegéből következő magasabb rendű igényeinek tudatában és azzal a lényegéből fakadó erővel, amelyre eszközeinek az értelmi képzés eszközeivel való egyesítése révén szert tett, visszatér eredeti önállóságához, és a szellemi képzés eredményeit mint magasabb rendű álláspontjának eléréséhez szükséges, Isten által kölcsönzött ^[268] eszközöket, tehát mint alárendelt képességeket és készségeket igényli s használja fel. Ebből a felfogásból következik azután, hogy az elemi képzés - tisztaságát megőrizve, sőt a szóban forgó felfogás révén erejében gyarapodva - arra a fokra emelkedik, amelyen felismeri, hogy célja elismerésének Istentől adott egyedüli alapja, valamennyi eszközének egyetlen, a cél által igazolt vezérfonala az anya kapcsolata gyermekével és az a kedélyállapot, amely ezt a kapcsolatot oly döntő módon jellemzi.

Az így vezetett gyermek határtalanul szereti szeretetének legelső tárgyát, határtalanul hálás iránta, és határtalan bizalommal van hozzá. Szeretete, bizalma és hálája korlátozott ugyan - hiszen érzéki jellegű -, ámde a gyermek fejlődési fokának megfelelően tökéletes. A gyermek nem szerethet jobban, nem bízhatik jobban és nem lehet hálásabb, mint amennyire tényleg szeret, bízik és hálás. Tevékenysége a tökéletességének megfelelő formában létének egész körére kiterjed; viszont fél az emberi nemtől, fél a természettől, és fél mindattól, amit nem ismer. Azonban szereti anyját, és hozzásimul, hogy védje meg az emberektől, az egész természettől és mindattól, amit nem ismer. Ámde anyja iránti szeretetében kiteljesedve, még jobban akar szeretni, s hogy jobban szerethessen, jobban kell bíznia is. Most bizalommal fordul az olyan emberek felé is, akikben anyja is bízik, és így eljut oda, hogy mindazokat szeresse, akiket anyja is szeret, higgyen mindazokban és mindabban, akikben és amiben anyja is hisz. Szerencséje van, ha anyja hisz Istenben; ekkor anyja iránti feltétlen hite eljuttatja az Istenbe vetett hithez is. Ha az anya erkölcsi képzést akar nyújtani gyermekének, feltétlenül el kell hogy juttassa őt az Istenbe vetett hit fokára. A természet maga szinte ösztönösen vezeti el az anyát ennek a lépésnek a megtételéhez. Gyermekének szeretete, hálája és bizalma érzéki győ-

nyörűség forrása számára. Az anya maga is hozzájárulhat ennek a gyönyörűségnek a fokozásához, és ezt meg is kell tennie: feltétlenül arra kell törekednie, hogy gyermeke egyre szeretőbb szívű legyen, egyre több hálát érezzen, és egyre több bizalmat tanúsítson. S az anya valóban erre törekszik: ráirányítja gyermeke figyelmét apjára, hogy őt is szeresse, iránta is hálás legyen, s benne is bízzék. S ha gyermeke figyelmét ráirányítja földi atyjára, hogy őt is szeresse, iránta is hálát és bizalmat érezzen, hogyne fordítaná akkor figyelmét - ha hisz Istenben - mennyei Atyjára, hogy ezáltal megtanítsa gyermekét arra, hogy a mennyei Atyát végtelenül jobban szeresse, hogy iránta végtelenül hálásabb legyen, hogy tehát hite, szeretete és hálája átölelje a végtelenséget, és ennek révén az anya gyermeke miatt érzett gyönyörűsége is végtelenné fokozódjék. [269]

Az elemi képzés - az anya és gyermeke közti kapcsolat tisztaságából s ártatlanságából kiindulva és eszközeit szilárdan és hézagatlanul ehhez a kapcsolathoz csatolva, továbbá eszközeivel valamennyi adottságunkat egyformán tökéletessé fejlesztve - a fentebb kifejtett felfogás alapján megismerteti a gyermekkel adottságait és isteni képességeit, amelyek révén önmagában talál majd ösztönzést és egyre fokozódó erőt ahhoz, hogy minden földi dolognak fölébe emelkedve, minden tökéletesség forrásához, Istenhez jusson el. Minden belső igazság, belső erő és önállóság feltétele nyilvánvaló módon a dolgok vallásos szemlélete, az Istenbe vetett hit és ezzel együtt az emelkedettségnek és a lelki nemességnek az a legfelső foka, amelyre Jézus Krisztus az emberi természetet képessé tette, s úgyszólván megszervezte - mindazzal, amit megcselekedett előtte, amit megkövetelt tőle, amit példának állított eléje, és amit kinyilatkoztatott számára. A magasztos cél elérése ártatlanságot, jámborságot, harmóniát és családi érzületet követel; mind az erkölcsi, mind az értelmi nevelés tekintetében a közönséges, hétköznapi dolgok fölé való emelkedést igényli. Azt követeli, hogy emelkedjünk a világiasság fölé, a világ látszatmagaslatainak szélhámosságai és látszatzélességeinek szakadékai fölé. S ami igaz az ember értelmi és erkölcsi képzésére vonatkozóan, annak az ember hivatásbeli képzésére való tekintettel is igaznak kell lennie.

Az Istenbe vetett hit - amelyet az elemi erkölcsi képzés ilyen módon az emberi természetnek megfelelően alapoz meg és biztosít - a képzés belső igazságának is egyetlen lehetséges biztosítója. Nélküle nem képzelhető el a képzés eszközeinek hézagtalansága, nem képzelhető el tehát tökéletessé fejlesztése, belső igazsága sem. Ahol hiányosságok vannak, ott a természet belső organizmusa megszakad; ott tehát semmi sem lehet egészséges és igaz. Ahol hiányosságok vannak, ott a világ nem tökéletes mű többé. Ahol hiányosságok mutatkoznak, ott mindenütt a világ gonosz hatalmáé a szó, hisz a világ romlottsága mindig erőszakoskodásban jut torz kifejezésre. Ahol hiányosságok mutatkoznak, ott a halál férgé végzi romboló munkáját, ott elapad az élet forrása, ott az ezerfejű tévedés már az igazság gyökerébe vágta fejszéjét, a könyörtelen erőszak pedig a jog gyökerére tette vaskezét.

Ha ezek a hiányosságok a szellemi képzés eszközeiben mutatkoznak, akkor szellemi ürességet és ennek következményeképpen beképzeltséget és önzést eredményeznek, a felületes tudás áltéljességének szörnyű öncsalásához vezetnek, amely durván és szeretet nélkül vet el minden igazságot, ha az nem illik bele a tudásnak ebbe az áltéljességébe. Ebben az esetben az ember a szellemi képzés értelmét abban ismeri fel, hogy minél fejlettebb készséggel [270] tudja megragadni és imádatának tárgyává tenni korunk felvilágosodásának divatos jelszavait, különösen pedig, hogy a közvéleményt hódolatra tudja készíteni a kor felvilágosodásának formái előtt, melyek bár látszatra az értelem szavait adják szájunkra - az értelem erejét szellemünkben kioltják, és az értelem szentségét szívünkben elpusztítják.

Ha ezek a hiányosságok a szív képzésének eszközeiben mutatkoznak, akkor eszközei a szív ürességét okozzák, és ennek következményeképpen önhittséget és önzést eredményeznek, a szeretet áltéljességének szörnyű öncsalásához, a szeretet tetteinek háttérbe szorításához és elhanyagolásához vezetnek; a szeretet tettei számára ugyanis az álszeretet törpékre szabott

köntöse túlságosan szűk. Ebben az esetben az ember a szív képzésének értelmét abban ismeri fel, hogy a szeretetre vonatkozó divatos jelszavakat és kijelentéseket minél gyorsabban fel tudja szedni és azokat másoknak ügyesen utána tudja mondani. Különösen pedig azon igyekszik, hogy a közvéleményt hódolatra tudja készíteni a szeretetre vonatkozó kijelentések olyan formái előtt, amelyek hatására látszólag ugyan a szeretet szavai folynak szájunkból, ugyanakkor azonban a szeretet ereje kivesz szívünkől, és a szeretet szentsége kipusztul kedélyünkől. Olyan formák ezek, amelyek még szellemünket is összezavarják, úgyhogy a szeretet igazi mivoltában idegenné válik számunkra; miután pedig hozzászoktunk a szeretet látszatának fitogtatásához, végül is már semmilyen szükségletet sem érzünk magunkban az igazi szeretet iránt.

Az elemi képzés szembefordul a világgal és az Isten művébe való mindenféle belekontárkodással, s határozottan szembeszáll a dolgok fent jellemzett gonosz állapotával. Miközben szilárd és megváltoztathatatlan céljául természetünknek emberi méltóságunk megérzésére, a belső méltóságunkban rejlő minden isteni és szent vonás megérzésére való képessé tételét tűzi ki, az értelmi és erkölcsi nevelés eszközeit teljes egészükben belső igazságukra és belső erejükre alapozza. Mindenütt és mindenben az ártatlanságra, a jámborságra, a harmóniára és a családi érzületre támaszkodik, és mind az értelmi, mind pedig az erkölcsi képzés területén arra törekszik, hogy fölébe kerekedjék a közönségesnek, a hétköznapiak és a megszokottnak; mindenütt a világiasság fölé, a világ álmagaslatainak szédelgése és sötét szakadékainak tévutai fölé való kerekedésre törekszik.

Mindaz, ami igaz az ember értelmi és erkölcsi képzésére vonatkozóan, igaz minden külsőleges jellegű képzésre: esztétikai képzésre, a mesterségre és hivatásra való képzésre nézve is. A képzés mindezen válfajainak lényege az erkölcsi és értelmi képességek alkalmazása az érzékekkel felfogható eszközök révén. [271] Mármint most valamely képesség alkalmazásának célja sohasem mondhat ellent az illető képesség alapvető rendeltetésének. Az esztétikai képzés, továbbá a mesterségre és a hivatásra való képzés valamennyi céljának és eszközének az erkölcsi képzés céljai és eszközei alá való rendelése, ugyanúgy, mint ahogyan az értelmi képzés céljainak és eszközeinek az erkölcsi képzés céljai és eszközei alá való rendelés is, nem az emberi akarat által megszabott, önkényes nevelési rendszabály, hanem - mint természetünk öröktől fogva adott alapja - Istentől származó adottság.

S mint ahogyan az esztétikai, a mesterségre és hivatásra való képzésnek vagy közülük bármelyiknek összhangban kell állnia az általános embernevelés céljával, természetünk igazi belső megnevelésével, ugyanúgy eszközeiknek is tökéletes harmóniában kell lenniük a nemünk erkölcsi és értelmi képzését szolgáló eszközökkel.

Mindaz, amit az anya és gyermeke közti kapcsolatra, a lakószobák szentségére, természettől adott viszonylataink fontosságára, a házagalanságra, rendre, korlátozottságra s kinek-kinek a maga helyzetében és a maga egyéniségében való kiteljesedésére vonatkozóan az elemi értelmi és erkölcsi képzéssel kapcsolatban mondtam, az ugyanúgy érvényes az esztétikai, a mesterségre és a hivatásra való képzésre is. Minden olyan eszközt, amely a képzés bármelyik ágának célját úgy akarja elérni, hogy az embert nem létének teljességében ragadja meg, és az embernek éppen mint embernek megnevelésére alkalmas képességeit nem teljességükben serkenti működésre és erősíti - minden ilyen eszközt el kell vetnünk, mint amely nem alkalmas arra, hogy természetünk képzését szolgáló elemi eszköznek tekintsük, és így nem tekinthetjük az esztétikai, a mesterségre és a hivatásra való képzés eszközének sem.

Semmilyen esztétikai, semmilyen mesterségre és semmilyen hivatásra való képzés nem tekinthető igazi elemi képzésnek, ha nem az elemi igazságból, az értelmi és erkölcsi képzés igazságából indul ki. Minden igazi képzés természetünk magasabb rendű, isteni lényegének képzését tekinti céljának, s vele hozza összhangba összes eszközeit. Minden ilyen képzés

Jézus Krisztus nagyszerű cselekedeteinek alapjaira épít, és a növendéket mindazzal, amit előtte végbevisz, mindazzal, amit tőle követel, mindazzal, amit neki megmutat, és előtte ki nyilatkoztat, a legmagasztosabb és legnemesebb törekvésekig emeli fel, amelyekre természete egyáltalában képes.

Amikor tehát az ember elemi képzését megvédelmezem az egyoldalúság és korlátozottság minden lehetséges vádjával szemben, amikor azt is elhárítom, hogy túlságosan sokat markoljon, és hogy ábrándokat kergetve határain túl terjeszkedjék, amikor továbbá az elemi képzést nem az ember művészi kicsiszolását célzó eljárásnak, ^[272] nem a természet és az örök természeti törvények mellett kitartó munkának fogom fel - tehát teljes egyszerűségében és teljes erejében tekintem, és törekszem éppannyira sokoldalú, mint amennyire egymással összhangban lévő, egymást átható s mégis önmagukban zárt és tökéletes eszközeinek megkeresésére és megszervezésére -, akkor ezzel sokkal inkább elismertem és rámutattam, mint ahogy ez bármilyen más módon lehetséges lenne, hogy milyen nehéz feladat ennek a képzési módnak a kidolgozása. Erre azonban szükség is van, nehogy bárkit is, aki kisebb vagy nagyobb részt vállalt kísérleteinkből, csalódás érhesse. Az elemi képzés nem kisebb célt tűz maga elé, mint hogy valamennyi eszközével és eszközeinek összhangba hozatalával eljuttassa az ember szívét, szellemét és kezét arra a legmagasztosabb és legfennköltebb fokra, amelyre természetünk egyáltalán fel tud emelkedni.

De vajon a természet ezért állította-e megneemesedésünk elé ezeket a nyomorúságos korlátokat, vagy talán hibáztatnunk kell, hogy így járt el? Nincs talán igaza, ha a megneemesedésünket célzó neveléstől többet követel, mint ezt? Vajon nincsen igaza, ha többet követel ennek fejében, mint amennyit hetilapjaink kiadói őt megilletőnek elismerni és rendelkezésre bocsátani kegyeskednek?

Vagy talán az én álláspontom helytelen, ha magam is éppen annyit és nem kevesebbet követelek ezért a képzésért, mint amennyit a természet követel érte? Vagy talán azért vetik a szememre, hogy nevelési eszközeim sorában az erkölcsöt és a vallást túlságosan háttérbe szorítom, mert a nép erkölcsi és értelmi képzése számára oly sokat követelek - mert mindkettő érdekében többet követelek, mint amennyit értük általában tenni szoktak?

Vizsgálja csak meg bárki az általam nyújtott erkölcsi képzés eszközeit; eldöntheti majd, hogy azok vajon az emberi természet belső magaslati pontjairól származnak-e. Nem szégyellem kimondani: el lehet majd dönteni, Istentől valók-e azok, vagy a világból származnak.

Meg kell mondanom, sőt jogot is formálok kijelentésére: amint valaki hozzáfog, hogy megpróbálkozzék a szív elemi képzésének feladatával, az elért nagy eredmények ténye is cáfolhatatlanul igazolni fogja, hogy amit a nép erkölcsössé és vallásossá nevelése érdekében általában tenni szoktak, az egész biztosan nemcsak hogy nem elégséges, hanem ellenkezőleg, sok szempontból egyenest végzetesen gátolja a cél elérését, tehát mit sem érő, helytelen eljárások összessége.

De ha senki sem próbálkozik meg ezzel a feladattal, s ha a nép erkölcsi és vallásos nevelésének kérdésében továbbra is megmaradnak a hagyományos nemtörődömség nyilvánvaló módon ^[273] elfogadhatatlan álláspontján, ám még ilyen körülmények között is lényeges előrehaladást akarnak tenni a nép értelmi képzésének területén, akkor az ezen a téren elért előrehaladás eredményei természetesen csak még szembetűnőbbé teszik majd, hogy amit a nép erkölcsé és vallásossága érdekében cselekszenek, az nem kielégítő s hogy nem helyes megállni azon a ponton, amelyen jelenleg vesztegelnek. Ez azonban semmiféle veszéllyel sem jár. Ellenkezőleg nagyon is jó, és nagyon is helyes, ha ez minden ilyen esetben szembetűnővé válik. Bár adná Isten, hogy mindenütt sokat tegyenek a népért, különösen pedig a nép értelmi képzése érdekében; akkor ugyanis majd kiderül, hogy amit a nép erkölcsi és vallásos nevelése érdekében tesznek, az nem kielégítő.

Az emberek azonban nem hajlandók figyelembe venni ezt az egyszerű szempontot, sőt veszélyes önáltatással arra a fokra süllyednek, amelyen, ha nyíltan nem is mondják ki, de tetteikkel egyértelműen nyilvánítják azt a többé-kevésbé határozott, világosan végiggondolt vagy csak szenvedélyesen átértett nézetüket, hogy ha már úgyis az a helyzet, hogy a nép erkölcsi és vallásos képzése érdekében nem tesznek eleget, sőt, ellenkezőleg: amit ezen a téren tesznek, az mind a cél elérését sokféle szempontból hátráltató, mit sem érő, helytelen eljárás - akkor a nép értelmi képzése érdekében sincs többre szükség, hanem meg kell maradni amellel, ami ezen a téren tényleg történik, még akkor is, ha ez édeskevés, s ha sok szempontból csupa mit sem érő, helytelen eljárásban nyilvánul is meg.

Ma sok embernek ez a felfogása a népnevelés annyira fontos kérdéséről, anélkül, hogy nézeteiket akár csak a maguk számára is tudatosítanák. Mindazt, ami a szellem képzését szolgálja, kevésre becsülik, sőt egyenest kárhoztatják, mivel ezeknek az eljárásoknak az eredményei valóban éles ellentétet mutatnának a szív és a vallásosság képzésének általánossá vált elhanyagolásából fakadó következményekkel. Ez azonban ostobaság, divatos, s egyben céltalan ostobaság.

Ha már egyszer bizonyos közgazságokat, az általános közszükséglet igazságait cáfolhatatlan tények igazolták, s ezek teljes egyszerűségükben mindenki számára szemmel látható módon megállapítást nyertek, akkor mit sem tesz, ha az igazság ellen üvöltözőket itt-ott szóhoz juttatják, vagy ha az igazság híveinek befogják a száját. Ami mindenütt igaz, az hasonló körülmények között nálunk is igaz lesz, s ha az igazság hívei hallgatnak, a kövek fognak kiáltani.³² [274]

Az olyan igazság, amely önmagától szárnyra nem kel, éppoly kevésbé érett, mint az olyan alma, amelyet nem kezd ki a rászálló darázs. Viszont minél jobban megrágta a féreg valamely fa édes gyümölcsét, annál bizonyosabban és tökéletesebben érett az a gyümölcs. Abból a körülményből azonban, hogy valamely gyümölcsöt erősen megrágott a féreg, bizonyos esetekben arra is lehet következtetni, hogy fája csak kevés hozzá hasonló gyümölcsöt termelt, hogy tehát az ritka termésként csügg az ágán. Így a tiszta lélekkel állított, jelentős igazságok által kiváltott általános és dühödt ellenkezéstől már csak azért sem kell félnünk, mert az ilyen ellenállás gyakran azért általános, maró és dühödt, mivel az igazsággal szembeszegülő önzés érzi tökéletes érettségét, a vele szembeszegülő irigység érzi ritka voltát. Az ilyen igazságoknak azonban nemcsak a durva önzés és a dühödt irigység támad neki; gyakran a tisztalelkűség is gonosz szelet támaszt.

*

Igazságtalanul vetik szememre, hogy túlságosan heves és túlságosan egyoldalú vagyok. Bizonyos az, hogy legfőbb tevékenységi területem - mégpedig természetes tevékenységi területem - a szívre gyakorolt erkölcsi és vallásos célzatú hatás; ez a törekvés hatja át minden cselekedetemet és intézetem munkáját is.

Legjobb ellenségeim gúnyosan az érzelem emberének neveznek. Igenis, én az érzelem embere vagyok, nem pedig az értelem embere; sohasem vágytam rá, hogy annak tartsanak. Nekem elég annyi, ha szívemet nem ismerik félre. Művem teljes egészében szívem műve; az alapjául szolgáló igazságok és a bennem rejlő igazságok mind érzelmeim, valamint tapasztalataim és szenvedéseim termékei, melyek erős hatással voltak érzelmeimre. A bennem rejlő igazságot a szavak összefüggésében egyáltalán nem ismerem, s ezért van az, hogy bármekkora lelkesedéssel szeretném is azt valakivel közölni, rendszerint olyan hézagosan és pontatlanul fejezem ki, hogy valóban megöszültem, mielőtt olvasóim többsége el tudott volna jutni annak még csak megsejtéséhez is, hogy az általam odavetett izzó szavak alapjául szolgáló igazságtörmelekek között legalább részlegesen összefüggés állhat fenn. [275]

³² Vö.: Lukács 19,40.

Népnevelés és ipar

[1806] ^[277]

1805-1806-ban erősen foglalkoztatta Pestalozzit az a szándék, hogy yverdoni intézetének vezetését fiatalabb munkatársainak engedi át, ő maga pedig élete nagy tervének, a szegényintézet megvalósításának szenteli erejét. Ennek az időszaknak egyik legfontosabb emléke az itt közölt felhívás.

Keletkezésének ideje az 1806. év második fele. Egyetlen kéziratos másolatban maradt fenn. E kézíraton cím gyanánt csupán ennyi áll: *Jegyzetek* (Notizen). Nyomtatásban első ízben Emanuel Dejung tette közzé 1943-ban Pestalozzi műveinek kritikai kiadásában *Über Volksbildung und Industrie* címen.

A fordítást a kritikai kiadás (XVIII. kötet 139-169. p.) szövege alapján Zibolen Endre készítette, és Faragó László ellenőrizte. ^[278]

Azok az emberek, akik csupán a földművelés gondolkodás nélkül üzött, szokványossá vált munkájával foglalkoznak, de legalábbis a szegényebb földművelők, rendszerint váltakozva hol kimerülésig dolgoznak, hol meg - olyankor, amikor esős idő, tél vagy éjszaka akadályozza őket, hogy munkájukat végezzék - lustán szunnyadoznak.³³ Neveltetésük ritkán ad kezükbe értelmüket és szívüket felemelő másfajta foglalatosságot. Gyermekeik általában elhanyagoltak, és legfeljebb csak fizikai növekedésükről történik gondoskodás. Örömeiket többnyire csak abban lelik, ami érzéki természetüket foglalkoztatja. Minden krajcár, amire szert tesznek, vagy a kocsmába vonzza őket, a bor, a kártya és a tekejáték mellé, vagy pedig a pénz értelem és cél nélküli kuporgatására indítja őket. A vallásnak sem szívükben, sem fejükben nincs elég nyomatéka gyengeségeikkel és szenvedélyeikkel szemben.

Ipari vidékeken a legtöbb ember foglalatossága szintén nem egyéb egy-egy elszigetelt kézműves készség szokványos mechanizmusánál; úgy, ahogy azt üzik, a természet fizikai erőinek kibontakozása szempontjából többnyire igen ártalmas. Minden szellemi műveltség híján, belekényszerítve egyetlen szakmai készség törpe formájába, meghaltak, egészen halottak a mesterség szelleme, annak szabad és értelmes szemlélete számára. És mivel testileg legyöngültebbek, mint a nyers földmunkás, ellenálló erejük rendszerint kisebb, mint az ilyen paraszté, és többnyire még annak bátorsága sem telik tőlük.

Nagyobb keresetük csupán még több érzéki élvezetre ingerli őket. Amilyen nagy a jövedelmük, olyan ritka, hogy félretesznek belőle valamit. Mivel pedig a szellem és a szív ugyanolyan korlátai között nőnek fel, mint a paraszt, ugyanakkor egyrészt testileg jóval legyöngültebbek és leromlottabbak náluk, másrészt egymás szoros közelségében folytatott munkájuk következtében mintegy egész életükben hat rájuk ama rossz szokások fertőzése, amelyek közéjük betörtek, állapotuk általában gátolja az emberi természet összes jobb erőinek kifejlődését, és többnyire híján vannak ^[279] mindannak, ami egy bölcs, jámbor és boldog élet megalapozásához nélkülözhetetlen.

Egykoron, legalábbis a mi vidékünkön, a falusi nép számára szokványos földművelés korlátozottságával szemben ellensúlyt jelentett a családi életbe mélyen belenyúló, hatékony gondoskodás a keresztény - azaz az ártatlanságot védő és a kedélyt és belátást előmozdító - nevelésről. Ebben az időben voltak olyan parasztok, akik paraszti munkájukat együgyűen végezték,

³³ A kézíratban az első bekezdés előtt ez az alcím áll: *Az ipar nélküli nép állapota*.

és egyáltalában nem tudták, hogy e tekintetben mi szolgál javukra, mint emberek azonban nagy erőfeszítéssel önmaguk fölé kerekedve, családjuk körében jámborságban és szeretetben éltek, ebben a vonatkozásban sokoldalú belátást árultak el, s nagy volt bennük a hajlandóság, hogy elfogadják az oktatást mindenben, ami jó.

És ahol a gyári foglalatosság olyan falvakba tört be, ahol ez a szellem elevenen élt, ott ezekből a még oly korlátozott szakmai készségekből is sok áldás fakadt. Ezek a szorgalomhoz és családi erényekhez szokott emberek Isten áldásának tekintették az új jövedelmet, jól gazdálkodtak vele, s ezért áldás fakadt belőle gyermekeik és ivadékaik életére. Hazánk még ma is meglevő jóléte sok tekintetben ennek az ártatlanságnak, jámborságnak és bölcsességnek a következménye, amely az első iparúzó családok életét jellemezte. Az ipari munkának ez a kedvező hatása kiváltképpen városainkban a kormányzásra képes városi polgár becsületének szilárdságán nyugodott. A polgári kézműves rendben általánosan olyan erkölcsi szilárdság uralkodott, amelynek természetét mi már nem ismerjük, de amelynek következményeit a mai napig is élvezzük. De voltak mindenfelé olyan falvak is, amelyek kiváltságaik révén és gazdasági viszonyaik nagyfokú biztonsága és önállósága következtében a gyári kereset segítségével magasabb, erkölcsileg szilárd, erővel teljes állapotra emelkedtek.

Ahol azonban a gyári kereset szegénység, megalázottság és elhanyagoltság következtében mélyre süllyedt csöcseléknép kezébe került, ott következményei az emberek állapotára nézve egészen szembeszökően kárhozatosak voltak. Eltűnt immár a szegénység szent ínsége, amely annak előtte isteni erejével ellenállt a romlásba való legmélyebb elmerülés ártalmainak; a gonoszság és aljasság most a pénzkeresetben kétszeres táplálékhoz jutott, és sehol sem talált már ellensúlyra. Az elzúllott nép zabolátlanná vált romlottságában, könnyelműsége és pazarlása pedig ragályossá és határtalanná lett. A tolvajlás könnyűvé, a fennhéjázás és szemérmertlenség általánossá vált. Ez az állapot azután természetesen falvakban és városokban tág teret nyitott az egyéni ravaszság, a kiszípolozás és az erőszak érvényesülésének. A haszonra éhes gyáros [280] minduntalan pénzt előlegezett a könnyelmű munkásoknak, a faluban pedig az uzsorás nyújtott hitelt számukra raktárában, malmában és kocsmájában. A bíró és a hajdú azután támogatották az uzsorást abban, hogy követeléseit átruházza, ami a könnyelmű embert egykettőre kiforgatta házából és földjéből, amazt viszont eközben minden eshetőséggel szemben biztosította.

Így szükségképpen ravasz, hamis szavú és gonosz emberek jutottak sokfelé nagy kereseti ágak élére, s ezáltal szegények tömege került a kezükre. A dolgozó nép züllöttsége és elvetemültsége szükségképpen napról napra nőtt, mivel szerencsétlen módon ez az ilyen romlással összefonódó gyári kereset tartós és sokáig igen jövedelmező volt. Ezalatt a romlás közepette nőtt egyesek országra szóló gazdagsága, vele együtt azonban áldást megrontó gőgjük és tékozlásuk is. Ez a pazarlás most már mesterkéltté vált, fényűzés lett belőle. S ez - nem történetelt másként - azokon a vidékeken is elharapózott, amelyekre a gyári kereset annak előtte nem romlást, hanem áldást hozott.

A gazdag házak apránként városon is, falun is elvesztették az egykor alapjukul szolgáló polgári, testvéries és vidékiesen igénytelen élet tónusát. A magasabb és alacsonyabb kormányzati állások - egykoron a hazafias élet népszerűségének jutalma - imitt-amott, városon és falun egyaránt, megváltoztak szellemükben, és ezzel megváltoztatták a polgári közösségek és községek régi, tiszta, erővel teljes szellemét is. A gyári munka korlátozottságának a szellemet és szívet illető ártalmait és ezeknek az ártalmas követelőzés felkeltésére gyakorolt hatása városon és falun egyaránt a mélyebbre tekintő ember előtt már egy évszázada megmutatkoztak.

A céhes szellem, amennyiben hatása volt a polgári rend magasabb szellemi és érzelmi műveltségére, a követelőző és hiú kereskedői és gyári szellemiség hitványságába és aljasságába ment át. A polgár mint polgár lesüllyedt. Becsülete többé nem polgári állásából és polgári erényé-

ből fakadt, hanem nevének fitogtatásából és tömött pénztárcájából. Az egyszerű foglalkozási ágak nem biztosították már a polgári becsület alapját, mivel ezek többé nem jelentették sem a szellem, sem a szív magasabb rendű kiképzésének alapját. A növekvő gazdagsággal, könnyelműséggel és a jólét külső jeleivel együtt járó örömrivalgás, az új házak, amelyek gomba módjára nőttek ki a földből, a megalapozatlan kereset látszólagos biztonsága vakká tettek bennünket a fenyegető veszélyekkel szemben. Az emberek tömege pedig azt hitte, hogy már gyermekeikre és unokaikra nézve is biztosak lehetnek e csábító viszonyok felől.

Egyetlen nyomorúságos gyári fogás mechanizmusa ezer meg ezer ember szemében elégségesnek látszott gyermekeik és országuk ^[281] boldogságának örökös biztosítására. A tömeg életnézetei közül eltűnt az élet magasabb rendű felfogásának igénye, valamint annak szükséglete, hogy az embert a nevelés valóban közelebb vigye erkölcsi és polgári rendeltetéséhez. Úgy szólván általánossá kezdett válni a haszontalan tudásnak a szükséges tudással, a szilárd életcélokat követő nevelés komolyságának pedig egy felületes látszatkultúra végcéljaival való összetévesztése. A legszegényebb lakosok pedig tömegesen kezdték az iskolát gyermekeik szempontjából meglehetősen felesleges dolognak tekinteni. És az iskola is abban a mértékben romlott, ahogyan a dolgok ilyenfajta szemlélete erősödött.

Márpedig az iskoláknak - éppen a nagy, de bizonytalan gyári keresetnek mélyebbre ható erkölcsi és polgári befolyására való tekintettel - jobbakká kellett volna válniuk. De épp fordítva történt: amilyen mértékben a népnek egyre inkább szüksége lett volna a vallásra és jó iskolákra, akként gyengült az előbbi hatása, és akként romlott az utóbbiak állapota. Már alig érezték szükséges voltukat. De miért is kellett volna, hogy a plébános vigasztalást vigyen az olyan családok házába, amelyek - heti keresetük révén a könnyelmű vigadozásra hangolva - bármilyen tényleges vagy látszólagos bajukban megtalálták a keresett vigasztalást a molnárnál, a kocsmárosnál és az uzsorásnál.

Azonban változott a szín. A körülmények a mélyen megromlott, hivatkozottá vált embereket abban a pillanatban ingerelték erőszakosságra, amikor éppen a látszat jólét forrásai, amelyekből hivatkozásuk fakadt, a szinte teljes kiapadás állapotához közeledtek. A gyári munkával könnyen szerzett nagy kereset megszűnt. A tulajdon biztonsága, amennyiben a nagy keresetbe vetett bizalomra és ennek következményeire támaszkodott, sok vidéken semmivé lett. A munkás fogyasztása nincs többé arányban munkájával és azzal, amit valóban megszolgált. Az uzsorás nem bízik benne többé, a hitelező pedig nyugtalan követelése miatt. Egy érzéki élvezetekhez szokott népet erősen fenyeget a veszély, hogy nélkülözni és takarékoskodni kényszerül.

Ennek a változásnak első hatása romlott emberekre sohasem lehet jó. Sorsunk fordulata következtében, a sok vagyontalan gyári ember szegénysége és ínsége következtében erkölcsi és polgári romlásunknak még csak fokozódnia kellett, és helyzetünk igazságának teljes terjedelmében láthatóvá kellett válnia.

Sajnálkozom meglétén, azonban nem rémülök meg megjelenésétől. Ismernünk kell magunkat, ha segíteni akarunk magunkon. Jó, ha országunk szegényei és vezetői egy időben tanulják meg, hogy egy nyomorúságos gyári fogás nem elegendő az ország gyermekeinek igazi kiműveléséhez és neveléséhez. Jó, ha a gyakori ^[282] szükség erősen kiált az értelem és megfontolás után; ha a könnyelműség szédelgésének minden viszonylatban határt szab. És jó, ha ismét ezer könnyet csal ki ott, ahol esztelenség és bűn oly sokáig terpeszkedtek könnytelenül és kihívóan.

Jó, ha a szegény helyzetében segítséget keres, és ha ismét szemébe tűnnek a templomok és iskolák mint segítő eszközök bajai és tévelygései ellen. Ámde arra is szükség van, hogy a templomok és iskolák valóban olyan segítő eszközökké váljanak, amilyet a szegény keres. Jelenlegi törekvéseim most főként az iskolákra irányítják figyelmemet, mivel azokat olyan

eszközöknek kell tekintenünk, amelyekkel segítséget nyújthatunk a népnek tévelygéseiben és bajaiban.

Nagyon fontos, hogy az iskolák úgy működjenek, hogy a hatás, amelyet az alacsony állású emberekre gyakorolnak, működésük következtében világosan és szembeszökően a nép elé táruljon, s így a nép fiai meggyőződjenek róla, hogy gyermekeiknek földi jólétük, öreg napjaik és halálos ágyuk érdekében egyaránt szükségük van az iskolába járásra. Nem azért, hogy őket a hitvány fonás és szövés nyomorúságára neveljék, hanem mert mindenképpen szükséges, hogy mindenütt belátó, értelmes és erővel teljes életre műveljék ki őket. Hasztalan inti a vallás és a bölcsesség az embereket, hogy ügyeljenek a nevelésre és kötelességeikre, ha nevetlenül és züllötten is ugyanúgy vigadozhatnak, és minden rendetlen szenvedélyüket kielégíthetik.

Vitathatatlanul itt van a pillanat, amikor az egész nép kész elfogadni a szívbe, a szellembe és a mesterségbe mélyen belenyúló nevelési rendszabályokat. Azonban az a pillanat is elérkezett, amikor ezeknek a rendszabályoknak téves értelmezése és az emberek szellemét, szívét és mesterségét befolyásoló téves rendszabályok további követése - kipróbált hatású oktatási és iskolai rendszabályok hiányában - legalábbis a mélyen lezüllött és gazdasági szempontból szegénységbe süllyedt gyári vidékeink romlását fogja okozni. Ezeken a vidékeken gazdaságilag egyáltalában nem lehet már másként segíteni, mint ifjúságának magasabb technikai képességekre való kiművelése útján, s ugyanakkor a templomok és iskolák révén helyreállítva régi befolyásunkat a nép - s ezen belül szegényebb népünk - erkölcsiségére, takarékosságára és kitartására.

Életem folyása, valamennyi kísérletem és erőfeszitésem világossá teszi, hogy a dolgok állapotát, a veszélyeket, amelyek bennünket fenyegettek, és a leküzdésükhöz szükséges eszközöket ifjúságomtól fogva helyesen láttam, és hogy nem tévedtem, amikor életemet, figyelmemet a dolgok ilyen szemléletének szenteltem, s amikor nem szüntem meg gyengeségemben és erős ^[283] korlátozottságomban, sőt szerencsétlenségemben sem kutatni azokat az eszközöket, amelyekkel szembeszállhatunk a hazát e tekintetben fenyegető veszedelmekkel, valamint a belőlük fakadó bajokkal.

Egészen addig az időig, amíg egyik lábammal úgyszólván már a sírban voltam, kevés olyan befolyásos emberre találtam, aki ezeket az állapotokat illetően nem élt tévedésben, és világos elképzelései voltak a bennünket szorongató bajok lényeges enyhítésére alkalmas eszközökről. Még a legbölcsebbek és legjobbak is sokkal inkább bíztak szerencsénkben, helyzetünkben, alapelveinkben és szokásainkban, mint ahogy mindezek megérdemelték.

Most bajaink sokkal világosabban jelentkeznek, nem úgy azonban a segítő eszközökre vonatkozó belátás, és ezért nincs meg a kellő bátorság sem ezeknek az eszközöknek a megragadására. Az emberek, akik nem szokták meg, és gyakorlatuk sincs abban, hogy az ország gazdaságát a nép erényével, bölcsességével és képességeivel összefüggésben lássák, erre irányuló kiművelésének eszközeire gondoljanak, mindmostanig megrekednek abban a szemléletben, amelyik csupán a gabona, a rét és a répa művelésére, a selyem, a gyapjú, a gyapot fonására és szövésére irányul, s ezenkívül még csak azokat az eszközöket keresi, amelyekkel ezekből a munkákból néhány krajcárral több jövedelmet lehetne húzni - anélkül, hogy tekintetbe vennék az emberi életet a maga egészében és minden kapcsolatában; sőt még a technikai képességeket sem veszik figyelembe úgy, amiként azok az emberi természetben a gabona- és répa-termesztéstől, a selyem-, gyapjú- és gyapotfonástól függetlenül benne rejlenek. Még sokkal kevésbé szokták meg, hogy ezeket a képességeket a maguk teljességében vegyék igénybe a gazdasági cél érdekében, és nem igyekeznek azokat a maguk tiszta lényegében erre a célra kibontakoztatni, hogy ez úton ismét létrehozzák azokat a tényleges erényeket és tényleges

képességeket, amelyek révén atyáink a családi jólét és az ipari kiválóság oly magas fokára emelkedtek.

És mégis ez az egyetlen eszköz, hogy az ország és különösen gyári vidékeink süllyedő állapotán segítsünk, és hogy a jelen növekvő szükségletei és terhei közepette az emberiség tömegét általában kielégítő családi körülmények megteremtéséhez elégséges képességek birtokába juttassuk, az emberiségnek pedig egyáltalában ismét megmutassuk a szilárd családi becsülethez és biztonsághoz vezető utat, amelyre műveltsége, keresete és belső önértéke révén juthat el.

Lehetséges ez? Igen, de nem olyan eszközök segítségével, amelyekre az emberek napkeltekor még nem is gondolnak, napnyugtával mégis beteljesülve akarják szemük előtt látni. Az erre a célra ^[284] szolgáló eszközök megkövetelik, hogy a lehető legmélyebben belenyúljunk a népnevelés lényegébe, és egyáltalában nem érhetők el olyan gyorsan, hogy ez egyenesen akadályozza a magasabb szellemi és technikai képességek általános és tényleges kibontakoztatását. Ezek az eszközök nem jelentenek egyebet, mint a magasabb szellemi és technikai képességek tényleges kibontakoztatásának pszichológiáját, olyan célszerű gyakorlatok sorozatán kifejtve, amelyekkel ezek a képességek biztosan és általánosan elérhetők. Nem jelentenek mást, mint az emberiség elemi képzését, magára a gazdasági keresetre és azokra a technikai képességekre összpontosítva, amelyekből ez a kereset fakad, kifelé pedig összhangba hozva annak a népnek a körülményeivel, helyzetével és viszonyaival, amelyiknek képző hatásukra szüksége van.

Ezek az eszközök, miként az egész elemi képzés, mindenekelőtt annak az erkölcsi-vallásos érzületnek a kibontakoztatásán alapszanak, amely a tiszta családi boldogságot az ártatlanság erejében keresi, és amelyet ebben a tiszta és komoly keresésben erkölcsi elvadultság nem gátol. Ezenkívül a megfelelő szellemi és technikai képzésen alapszanak. Ebből a szempontból az elemi képzés eszközeinek megszervezése és kipróbálása különböző vonatkozásokban megtörtént. Az elemi képzésnek ezek az eszközei széles körben kialakítják a gyermek szemléllőképességét, határozott kifejezést biztosítanak szemléletei számára, rászoktatják a logikus gondolkodásra, és általánosan és kétségtelen eredménnyel megadják számára a technikai képességek elemeit. Ennyiben az elemi képzés bevezetése, az erkölcsi-vallásos érzület ápolásával együtt, megalapozza az általunk keresett cél elérését.

Olyan népre van szükségünk, amelynek gondolkodó képessége családi szükségleteire irányul, és ezek érdekében mélyen és erőteljesen működik. Olyan népre van szükségünk, amelynek technikai képességei minden adottságra kiterjedően működnek, azokat a gondolkodás kifejlett képessége biztosítja, és erkölcsi érzület emeli fel. Olyan népre van szükségünk, amelynek kutató és gondolkodó képességei a családi élet körülményei között hatékony kiképzésben részesültek, az erkölcsi erőfeszítés és tevékenység révén állandóvá váltak. Hogy az elemi képzés eszközei e tekintetben mindenképpen előnyösen hatnak a növendékekre, azt megdönthetetlen tényekkel lehet igazolni. Biztosan és általánosan ismerik az emberi természet erőit, ellenállhatatlan ingerek rejlenek bennük a gyermek gondolkodási és technikai képességeinek működtetésére, és ezek a belső, életre keltésük útján működésbe hozott képességek a valóban elemi képzésben részesülő gyermek számára könnyűvé és sikeressé teszik a mindennapos szorgoskodást és erőfeszítést. ^[285]

Emellett azok a matematikai és technikai képességek, amelyeket kibontakoztatnak, az ipari képzés számára olyan általános alapképességet biztosítanak, amelyet eddig hasztalan keresünk a népnevelés eszközei között. Az a gyermek, aki a természetnek megfelelő módon tud számolni, mérni és - ha csak lineárisan is - rajzolni, teljes mértékben magában hordja az iparhoz szükséges szellemi alapokat.

Természetes, hogy még nincsenek meg benne az ehhez szükséges fogások külső készségei, és jól tudjuk, hogy ha intézetünkben a mi elemi képzésünk megannyira előmozdítja is az ipar

belső lényegét, abban a vonatkozásban, amit e téren a népnevelés külsőleg igényel, végső céljainknak még egyáltalában nem tesz eleget. Mint népnevelés megköveteli mindazoknak a fizikai képességeknek elemi jellegű kibontakoztatását, amelyeket az ipar a maga körében igénybe vesz. Szüksége van a mechanikus eszközök olyan sorozatára, amelynek révén az ipar különböző fogásait a gyermek éppen olyan egységben és éppen olyan fokozatok rendjén át gyakorolhatja be és szokhatja meg, mint ahogy a számolást és rajzolást gyakoroltatják velük és habituálissá teszik bennük.

Az elemi gimnasztikának³⁴ - amely intézetünkben kizárólag abból a nézőpontból indul ki: milyen mozdulatok felelnek meg és szükségesek az emberi test egyes tagjai számára -, ha az ipari jellegű népnevelés alapjává kíván válni, alaposan szemügyre kell vennie a férfi és a női ipar munkaféleségeinek egész területét, azaz a kezeknek és lábaknak azokat a mesterségbeli mozgásait, amelyek révén minden egyes munkanemben a mechanizmus létrejön, ezeket a nemeket pedig, amennyiben a tagok különböző mozgásaiból indulnak ki, szét kell választania legfőbb csoportjaikra.

Ennek az ipari készségnek minden neme egy-egy rendkívül egyszerű kezdőpontról indul ki, és a gyakorlatok hézagatlan sorára van szükség, hogy a gyermek általuk megfelelő képzettségre tegyen szert: egyetlen ugrás nélkül eljuthasson a legkönnyebbtől a nehezebbig, a nehéztől a megfelelő készség legmagasabb fokáig. Mindezek a készségek az ütés, lökés, forgatás, lengetés, emelés, taposás legegyszerűbb képességeiből indulnak ki, és a képességek és technikai elemek gyakorlatainak olyan fokozatait teszik szükségessé, amelyeket az elemi képzésnek alaposan ki kell kutatnia, és - amennyiben a termelőképesre és az iparra hatni, azt megalapozni törekszik - a módszer eszközeként ki kell dolgoznia.

Ezeknek az eszközöknek a férfi és a női ipar különbségét is^[286] tekintetbe kell venniük. Az első lényegében a kar erejéből és mozgékonyaságából, a másik a kéz és az ujjak erejéből és mozgékonyaságából indul ki. Az elsőnek főként a kar gimnasztikájára van szüksége azokra az iparágakra való tekintettel, amelyek ennek a tagnak az erejét veszik erősen igénybe. A másik a kéz és az ujjak gimnasztikáját követeli meg a kevesebb erő kifejtést igénylő szakmák számára. Az ilyen gimnasztika eszközei könnyűek, s mind kapcsolódnak a tiszta gimnasztikához, amely csupán magára a tagok mozgékonyaságára van tekintettel. Az azonban lényeges, hogy a férfi és női gimnasztika ágait külön-külön vegyük figyelembe.

Fontos, hogy a férfi gimnasztika a férfi teljes erejét igénybe vegye, hogy munkájának megbízhatóságát - nőies gyengeségnek engedve - sohase rendelje alá a munka kifinomításának. Azonban éppen olyan fontos, hogy a női iparra való kiképzés ne öltön durva és feleslegesen megerőltető formát. Meggyőződésem, hogy elgondolhatók olyan játékok fiúk és lányok számára, amelyek segítségével fiatalon a legnagyobb ügyesség fokáig juttathatjuk el őket az egyidejűleg folytatott gimnasztika fő készségeiben, és tisztára az elemi népnevelés feladata, hogy ezeket a sorozatokat megállapítsa, s hogy gyakorlataikat a legszorosabban egyesítse a szám és a forma elérni gyakorlataival. Az eszközök tisztázása és egyesítése révén elérhetjük azután, hogy teljes terjedelmében megalapozzuk az iparra való elemi képzés tiszta szellemét, ami egyedül teszi lehetővé, hogy véget vessünk azoknak a bajoknak, amelyeket a gyermekek egyes készségekre való elszigetelt képzése okoz.

Az iparra való elemi képzés a sokoldalú emberi megnemesedést teszi az ipari jellegű képzés céljává. És amiként a szokásos ipari képzés még természetünk megnemesítésének feláldozása árán is a kenyérkereset célja felé tör, akként az elemi ipari képzés nem ismer más utat a kenyérkereset felé, mint amely természetünk mindazon adottságának együttes kifejtésén át

³⁴ Pestalozzi gimnasztikai felfogását illetően l. *A testnevelésről* c. tanulmányát (II. köt. 367-389. p.).

vezet, amelyeknek életre ébredése megnevelésüket jelenti. Erről az oldalról tekintve tehát ez a képzés maga az ipar tulajdonképpeni humanizáló eszköze.

A fizikai erőfeszítés az értelmi képzés révén, az értelmi képzés pedig a technikai képzés révén, a technikai képzés ismét erkölcsi-vallásos megnevelése révén valami egészen mássá lesz, mint amivé a fizikai erő, az értelem és a mesterség képzése elszigetelt kifejtésük állapotában, nem elemi módon és kapcsolat nélkül válik és válhatik. A mesterségbeli tudás, amely mindezeknek a fáradozásoknak közös középpontjából fakad, valami egészen más lesz, mint amivé lehet, ha nem az emberi adottságok általános kibontakoztatásában van magasabb rendű alapja. Az elemi képzés mint ^[287] népnevelés is álom csupán, ha befolyása a nép iparára nem ezeknek az alapelveknek lényegéből fakad.

A képzés eszközeinek sorrendjére nem nehéz rátalálni. Éppen csak a mesterség meglevő eszközeit kell azzal a céllal szemügyre venni, hogy leegyszerűsítsük, és egyszerű alapvető részekre bontsuk őket. Bonyolult állapotukban már mindenütt nagyfokú tökéletességben megvalósultak, egyszerű alapvető részekre felbontva pedig közvetlenül csatlakoznak a tiszta elemi gimnasztika egyszerű gyakorlataihoz, amelyeket már megállapítottunk. Hogy azonban minden ipari szakmában úgy következzenek egymás után, hogy egyetlen bonyolult gyakorlattal se próbálkozzanak egy egyszerű előtt, és hogy egyetlen, csupán egy fokkal nehezebbel se próbálkozzanak olyanok előtt, amelyek akár csak egy fokkal könnyebbek, ahhoz tapasztalati kísérletekre van szükség az ipar minden ágában. Ezeknek az eredménye viszont csalhatatlan.

De ezek a gyakorlatok mindaddig nem állanak rendelkezésünkre, amíg a kísérleteket el nem végeztük. És mindaddig, amíg ezeket a kísérleteket meg nem csináljuk, álom marad azoknak az eredményeknek a nagy eszménye is, amelyekre az elemi ipari képzés az emberiséget családi viszonyai között és az államot nyilvános erőiben el tudja juttatni. Csak az ellenőrzött eredmények törnek utat azoknak az általános alapoknak a megállapításához, amelyekre az ipari célzatú elemi képzés felépíthető.

Elérésükhöz mintaiskolára van szükség, amelyben az említett kísérleteket el lehet végezni. Szeretném ezt az iskolát felállítani. Soraim pedig azt célozzák, hogy felkérjem azokat az embereket, akik ezeknek az eszméknek a megvizsgálását az emberiség szempontjából fontosnak, elérésüket lehetségesnek és engem előbbrevitelükre alkalmasnak tartanak: segítsenek engem ennek a végcélnak az elérésében.

Az elemi képzés eszméjének megalapozása, valamint értelmi és technikai eszközei sorrendjének felderítése érdekében mettettem, ami helyzetemben lehetséges volt, sőt talán mindent, amit fizetett állásban ennek érdekében tenni lehetséges. Azok a korlátok azonban, amelyek között kísérleteimet folytatnom kellett, teljesen meggyőztek arról, hogy a szükséges kísérleteket, amelyeket az igazi kézművesi képességekre és iparra való képzés feltételez, csak egy szegényintézetben tudom kellőképpen folytatni. Meggyőződtem róla, hogy az ipar különböző szakmáinak gyakorlataiból álló, elemi módon elrendezett sorozatokat csak ilyen intézetben lehet eredménnyel kutatni, kipróbálni és megállapítani.

Nagy mű ez, kísérlet arra, hogy lényegében szüntessük meg mindazt a romlást, amit a földművelésben a rutin megmerevedése, ^[288] az ipar világában pedig a többletcsinálás az emberiségre áraszt, és hogy a romlás helyébe természetünk újjáéledt és tisztán kibontakozott erőit állítsuk. Törekvéseim céljának elérését én már megélni nem fogom, azonban - ha csak egy kissé támogatnak is - meg fogom világítani és meg fogom alapozni elérésének lehetőségét. Már az első kísérletek is rá fognak világítani e végső eredmények elérésére, mégpedig nemcsak a pszichológus számára, hanem minden egyes ipari szakma képzett munkásának számára is. Az emberiség, amelynek belső megnevelésére ez az eszme felépül, jobban irányított képességeinek első megnyilatkozásában rá fog ismerni a maga jogára, a szabadságra és rendben

kifejtett képességek erőteljes gyarapodása pedig a maga valójának teljes utálatosságában fogja bemutatni azt az elnyomorodást, amelyet az e téren érvényesülő hibás vezetés okoz.

De túlságosan általánosságokban beszélek. Aargauban, ott, ahol a kormány ehhez támogatást nyújt,³⁵ meg akarom kísérelni - együttműködve néhány olyan férfival, akinek arravalóságát illetően semmi kétségem sincsen -, hogy az emberi erők természetes kifejtésének alapelveit a nép és a szegénység képzésére alkalmazzam a nekik szükséges falusi és házi ipar területén. E célból meg akarok tenni minden olyan intézkedést, amelynek alapos és mély megvizsgálása szükséges ahhoz, hogy kipróbálhassuk azokat a fokozatokat, amelyekben a férfi és női ipar különböző szakmáit elemi módon oktatni kell.

Utolsó napjaim öröme lesz, ha kísérlet révén igazolni tudom majd, hogy a szegényen emberiségének eldurvítása nélkül is lehet gazdaságilag segíteni, és ő a benne rejlő erők bölcs kifejtése révén minden körülmények között a maga szempontjából kielégítően képzetté válhatik. Utolsó napjaim öröme lesz, ha csak előkészíthetem is, hogy az egyes gyermekek magasabb képességeit vezetésük első eredményei alapján keresőkéességük területén is meg lehessen állapítani, és hogy meg lehessen találni azt az utat, amelyen ezeket a képességeket általánosan - mind az egyes ember jólétének előmozdítására, mind pedig az állam erejének fokozására - hasznosítani lehet. Utolsó napjaim öröme lesz, ha akár csak előkészíthetem is azt a tapasztalatot, hogy vannak eszközök, amelyek révén a kenyérkeresetre irányuló legfejlettebb képességet a legalsó rendekben is egyesíteni tudjuk a szellem és a szív fejlett képességével.

Elértem életem célját, és feltétlen elégedettséggel hanyatlak ^[289] síromba, ha szilárdan áll az az intézet, amely egész életem vizsgálódásainak eredményét az alacsony helyzetű, segítségre szoruló emberek javára hasznosítja, és az elemi képzés gyakorlatait a maguk egészében eszközként tekinti és használja a szegény, elhanyagolt és mellőzött néposztály szenvedéseinek, elhanyagoltságának és szerencsétlenségének enyhítésére, a nép képességeit pedig eszközül arra hogy a maga helyzetében és a maga viszonyai között egyre jobban tudjon önmagán segíteni. Az intézetnek, amelynek felállítását kívánom, és amelynek felállításához az emberiség segítségéért könyörgök, alkalmasnak kell lennie arra,

1. hogy megvizsgálja és megszervezze a férfi és női foglalkozások gimnasztikájának valamennyi eszközét, hogy megállapítsa határozott sorozataikat, és megvilágítsa összefüggéseiket;
2. hogy ezekkel a sorozatokkal egybehangzóan rátérjen valamennyi férfi és női munkafajta gyakorlására, minden munkafajtát a képességeknek és a technikai készségnek ahhoz a fokához kapcsolva, amelyre az elemi gimnasztika a gyermeket már elvezette;
3. hogy a gyermek szakadatlan tevékenységét mint tetterejének és önsegélyének alapját habituálissá tegye, és hogy ennek eredményességét az elemi szellemi képzés révén támogassa, hogy a szám és alak segítségével történő elemi értelmi képzés révén teljes hatékonyságával művelje a lineáris rajzolás, a számolás és a mérés képességét;
4. hogy az oktató célzatú gyakorlatokat, amennyire csak természetük engedi, állandó és lankadatlan munkával kapcsolja egybe, s hogy a gyermekeket rajzolás és írás közben számoltassa, és könyv nélküli tanulásra fogja;
5. hogy az olvasás és írás tanulását olyan egyszerűvé tegye, hogy célját a legcsekélyebb idővesztéssel és a legkisebb erőfeszítéssel el lehessen érni;

³⁵ 1806-ban biztató tárgyalások indultak Aargau kantonnal egy szegényintézet alapításáról. Ennek során több hely is felvetődött, míg végül a bizalmatlanság és a felekezeti elfogultság megghiúsította a tervet.

6. hogy a földművelésben és az ipari szakmák munkafajtáiban a munkálkodást úgy intézze, hogy hosszas tartamával egyetlen tevékenységi fajta se váljék az egészségre és az emberi test növekedésére ártalmassá, hanem hogy azok úgy váltogassák egymást, hogy mindegyik a pihenés eszközének tűnjék az előző által okozott fáradtság után;

7. hogy a teljesen szegény gyermekeket mindahhoz hozzászoktassa, aminek révén az ember önállóan ki tud emelkedni a szegénységből: kitartáshoz a mezei és a házi munkában, önmagának minden tekintetben való ellátásához, mind ruházkodását, mind családi életének szükségleteit tekintve; az élethez szükségesek megtermelése: kerti termények, burgonya, juhtenyésztés, sertéshizlalás, szárnyasok nevelése, főzés, mosás - mindennek az oktatás lényeges [290] tárgyának kell lennie. Alaposan felkészülve, azonban feltétlenül sikeresen, el kell tudniuk viselni az évszak keménységét, a hőséget és a fagyot. És e tekintetben a legkiválóbb lángész sem részesülhet előnyben intézetemben a legtehetetlenebb gyermekkel szemben. Példát kell mutatnia arra, hogy milyennek kell lennie a szegénynek, és mit kell tennie, hogy magán minden helyzetben és minden körülmények között segíteni tudjon. Ha azután valamelyik munkaágban egy kitűnő gyermek lángesze fölényesen megmutatkozik, akkor minden eszközt elő kell teremteni ahhoz, hogy ezt a gyermeket - a szegénységgel mindig szükségképpen együtt járó fizikai edzettség biztosításán kívül - képességeinek legteljesebb kifejlődéséhez lehessen juttatni.

Rendkívül fontos, hogy az emberiséget szilárdan és határozottan olyannak tekintsük, ahogyan a valóságban eredeti adottságaival ténylegesen előttünk áll. Nagyon fontos, hogy eközben ne tévesszük szem elől, hogy akadnak a nép körében emberek, akiknek adottságai úgy viszonylanak embertársaik adottságaihoz, mint a milliomos lehetőségei egy közönséges tulajdonoséhoz, és hogy van egy bizonyos fokozatos sor, amely szerint ezek a lehetőségek a legmagasabbtól a legalacsonyabbig csökkennek. Ezért lényeges, hogy az intézet, amelyre törekszünk, meg tudjon felelni e képességek kibontakoztatásának - legmagasabbrendű megnyilvánulásukban és valamennyi fokozatukban egyaránt. Alkalmasnak kell lennie arra, hogy a kiváló tehetségű ifjút - bármilyen homályba legyen is burkolva tehetsége - erejének megérezésére, valamint arra képesítse, hogy abban a szakban, amelyben kitűnik, a zsenge ifjúságot mesterként maga köré gyűjtse, és magához vonzza, és élükre állva, a csekélyebb tehetségűeket a maguk szolgálatára és előnyére vezesse és képezze. Éppen úgy alkalmasnak kell lennie arra, hogy azt a leányt, aki a női iparra való rátermettségben hasonlóan kiemelkedik játszótársai közül, a maga iparágában annyira felemelje, hogy - bármelyik zugába vetődjék is ennek a világnak - a nép kevésbé tehetséges leányait maga köré tudja gyűjteni, és iparuk vezetőjévé és irányítójává tudjon válni.

Ezáltal az intézet a rátermettségek legnagyobb mérvű egyenlőtlensége ellenére is rendkívüli hatást fog gyakorolni az emberek általános megalégedettségére. Minden egyes embert el fog juttatni odáig, hogy megérezze: az lett belőle, amivé lehetett. S ennek az általános áldásos megalégedettségnek közepette, amelyet elterjeszt, teljes mértékben alkalmas lesz arra, hogy a kiváló tehetségeket minden tekintetben jogaikhoz juttassa, és hogy így ezeknek a kiváló tehetségeknek az üdvére és az ő közreműködésükkel ismét helyreállítsa a szilárd becsületű és jó módú középrendet, azt a rendet, [291] amelynek megléte őseink korát oly boldoggá tette, és amelynek megújulására korunknak oly nagy szüksége van. Az intézet a pénz után való áldatlan, álmodozó, az erkölccsel és a magasabb rend képességekkel mindennemű kapcsolatot nélkülöző hajszát azzá lelkesítő erőre irányuló törekvéssé fogja átalakítani, hogy az ember magát gazdaságilag önállóvá tegye, és ehhez az önállósághoz példájával és erejével másokat is hozzásegítsen - és ez úton megérdemelt pénzre és megérdemelt becsületre tegyen szert.

Tegyenek csak egyszer kísérletet a szegények képességeivel - hisz oly régóta kísérleteznek már azokkal, akiket a szerencse és a kedvezés kitüntetett! Próbáljanak meg egyszer valamit azok érdekében és azok közreműködésével is, akiket nem a szerencse és nem a kedvezés,

hanem maga Isten tüntetett ki kiváló rátermettségekkel, amelyeket nekik adott. Tanulják meg a szegényt felkutatni a maga rejtékén, és ismerjék meg őt. Tanúsítsanak egyszer bizalmat az igazi jó iránt, ha semmi külső látszata nincs is. Olyan régóta bíznak már a jó látszatában, anélkül, hogy erejét kutatták volna! Kísérleljék meg egyszer, hogy a szent, a legmagasabb rendű adományban, amely a nevelés útján embernek osztályrészül juthat, annak teljes tökéletességében a szegényeket és nyomorultakat is részesítsék. Mentessék egyszer egy szegényintézetet - nem a szegénység nyomásától, hanem - azoktól a tévelygésektől, amelyeket a gazdagság és annak látszata okoz. Tegyenek egyszer egy ilyen intézetet a nép gazdasági kifejlődésének jótékony eszközévé. Alapozzák meg a képzést elemi módon, és egyesítsék gazdasági felemelésük eszközeivel, hogy ennek folyamatában az elemi ipari képzést és az erkölcsi és szellemi elemi képzés lényegét együttesen valósítsák meg. Lehetetlen, hogy ez a kísérlet ne járjon nagy eredményekkel. A nép elemi képzésének eszméjét vagy fel kell adni, vagy ebben az irányban kell keresni megvalósítását. Bizonyos, hogy nem létezik igazi, tökéletes elemi emberképzés másként, csak úgy, ha ipari jellegű eszközeit egyesítjük valamennyi szellemi és erkölcsi eszközével. Ezeknek az eszközöknek az egyesítése azonban szükségképpen arra vezet azután, hogy egy ország népe erkölcsileg, gazdaságilag és szellemileg felemelkedik. Szükségképpen odahat, hogy az ipar minden ágát mélyebben alapozza meg, ezáltal fokozza annak gazdaságosságát, és mindenütt továbbfejleszti eredményeit.

Az embernek ezen az úton kell mind az ipar területén, mind egész lényében tökéletesedése felé haladnia. Amit az ipar egymagában véve sohasem érhet el, azt ezen az úton elérheti: az ember magasabb rátermettségeinek biztos eredményévé válhatik. Ezáltal enyhülni fog az ember létét lealacsonyító és megzavaró ipari nézetek későbbi befolyása is. Az ember szabadabbá válik ^[292] körülményeivel szemben, a benne rejlő lényeges képességek mindenoldalúan felébrednek. A tehetetlenségből fakadó pökhendiség egyre kevésbé talál benne táplálékot. Az anyagi ínséggel szembeni támogatást a szükségét szenvedő ember erejének kifejtése biztosítja. Ezáltal a legszerényebb kunyhók lakóiban is életre kel az az eleven törekvés, hogy felkutassák a szükség leküzdésére alkalmas eszközöket, és erőtől duzzadó tevékenységet fognak kifejteni annak megszüntetésére. S azok az alapok, amelyeket Isten az emberiség üdvére minden emberben lerakott és elterjesztett, az ilyen kunyhóban is mindenütt hatékonyra válnak, úgyhogy amit Isten - egészen a kunyhó lakóiig - az emberiségért tett, jobban összhangba kerül azzal, amit az emberek maguk között elrendeztek. Az emberiségnek ezáltal jobbá kell válnia. Szükségképpen lényegesen enyhülnie kell mindannak, ami a természet ellen van, és ami az emberi fejlődés egyszerű menetét zavarja, ami azt megrontja.

Természetes azonban, hogy ezek az eredmények nem adódnak egyetlen varázsütésre. A kísérleti iskola nem változtatja meg a világot megjelenésének első órájában. Az eszközöket azonban, amelyek megváltoztatásához szükségesek, megvilágíthatja az emberi szellem számára, és kedvessé teheti az emberi szív előtt, és így távolról utat törhet arrafelé, amit az emberi szellem és az emberi szív régtől fogva minden nemesebb törekvése céljául kitűzött. Amit én szegényintézetemre vonatkozó javaslatommal elérni töreksem, természetesen csak annyi, hogy a nemesebb érzésű és jobb emberben felébresszem e nagy eredmények elérésére vonatkozó lehetőségek első kezdeteit, és hogy eloszlassam kételyeit egy olyan tény segítségével, amelynek még a jó ügy ellensége sem képes ellentmondani. Később azután ezek a nemesebb érzésű és jobb emberek - bárhol legyenek is - maguk kell, hogy keressék és vezessék a további előnyomulást ezek felé az eredmények felé, komolyan felhasználva azt a keveset, amit e cél érdekében még képes leszek teljesíteni. Kell, hogy keressék azt az utat, amelyen ezeknek a magas céloknak az elérését az emberiség ezerféle eltérő körülményei közepette a legbiztosabban és a legkönnyebben szolgálhatják.

Ez a további út mintegy magától adódik majd abból, amit az ügy megindítása érdekében szükségképpen meg kell tenni. Én csak ébreszteni akarok. Az örök álom napjai felé haladok, de

utolsó óráimig fenn akarok nyugodni, hogy célom érdekében olyan erőket ébreszthessek, amelyek felülmúlják az enyémet, és hogy olyan szíveket melegítsek át, amelyeknek az emberiségre ható erejét az én szívem gyengeségei nem bénítják. Amit eddig tettem, úgy tekintem, mint megalapozott és sikeres előkészítést annak, amit még teljesíteni szándékozom. Ezt pedig a legnagyobb mérséklettel és gonddal ^[293] kívánom véghezvinni. Először is azzal akarom kezdeni, hogy a személyzetet, amelyre intézetem megalapításához szükségem van, kellőképpen kiképezem, mielőtt munkába állítanám. Ez részben már meg is történt, és napról napra folyik. Környezetemben ifjak növekednek e feladat céljaira, csak éppen még nem beszélek velük erről. Pedig a létesítendő ház feladatai sokrétű személyzetet igényelnek:

1. a gyermekek tiszta elemi vezetésének céljait tekintve - már amennyire eszközeit sikerült megszerveznem - van segítségem környezetemben;
2. a ház belső életének szükségleteit tekintve - a szegények igényeinek megfelelően - a szegények körében akarok segítséget keresni. Ezzel kapcsolatban fogom a harmadik szükségletet is kielégíteni, mégpedig
3. a tulajdonképpeni szegény-földművelést, azaz azt a készséget, amellyel egy gyatra és terméketlen szántót, amelyet a szegény meg tud venni, egyszerű eszközökkel kertté lehet változtatni, és ilyenképpen a legelőnyösebben lehet felhasználni, úgyhogy ez a kert minden tekintetben szolgálja a szegény családi szükségletét, valamint azt a célt, hogy földjének megművelése révén őt a földművelés alapjaira megtanítsam.

A háznak negyedsorban olyan emberekre van szüksége, akik az ipari jellegű női és férfi gimnasztika alapjait hozzá tudják kapcsolni a jelenlegi elemi gimnasztika gyakorlataihoz, hogy segítségükkel biztos eredménnyel folytathassam a hézagatlan gyakorlatsorozatok felállítására vonatkozó kísérleteket az ipari jellegű gimnasztika különböző ágaiban. Erre még magamnak kell a személyzetet előkészítenem. Valójában már most is ezt csinálom: arra törekszem, hogy azokat a férfiakat és nőket, akik a ház elemi eszközeit - amennyire azok már készen vannak - elsajátították, összekötöttembe hozzam olyan emberekkel, akik az ipari tevékenység tényleges gyakorlatait magas fokon ismerik. És valóban olyan szerencsém van, hogy vannak környezetemben - mind a férfi, mind a női ipar területén - olyanok, akik a kitűzött problémát helyesen fogják fel, gyakorlati megoldását tevékenyen keresik, és máris arra készülnek.³⁶

Azonban mindezt - úgy, amint van - figyelembe véve, mégis fel kell még tennem a kérdést magamnak: szabad-e a nemesebb érzésű emberek segítségét kérnem ezeknek a végcélokak az eléréséhez, vagy pedig fel kell adnom, lehetetlennek kell nyilvánítanom azt, ami csak az én elszigetelt, magára hagyatott erőim számára elérhetetlen, viszont néhány velem együttműködő jobb érzésű ember számára könnyű lenne? Az ügy az emberiség ügye, az én egyéni erőimhez nincsen köze. Az a meggyőződés, hogy jó ügyről van szó, éppúgy ^[294] vonzza minden becsületes férfi erejét, mint az enyémet. A kérdés csupán ez: Megérdemlem-e a bizalmat, vagy hiú álmodozó vagyok, akinek álma méltatlan a bölcs jóindulat alamizsnájára?

De alamizsnára nem vágyom. Szilárd meggyőződésemmel, hogy még a legjőhiszeműbb tévedést sem kell támogatni és erősíteni. Én azt óhajtom, hogy vizsgálják meg komolyan elgondolásaimat, valamint azokat az okokat, hogy miért érdelek hitet és bizalmat meg némi támogatást célom érdekében. Az az eszme, amelyre javaslatom támaszkodik, jórészt már megvalósult. Az alapjául szolgáló nézetek elvei többéves tapasztalat szerint helyesnek bizonyultak. Ez azonban, természetesen, még nem indokolja teljesen a bizalmat, amelyet keresek.

³⁶ Az intézet ebbéli eredményeire már a *Szellem és szív a módszerben* is utal.

Az első kérdés: Képes vagyok-e annak az intézetnek a vezetésére, amelyre javaslatot teszek? Azt felelem magamnak: Burgdorfban néhány évvel ezelőtt olyan vállalkozást alapítottam és tartottam fenn minden tőke híján és a bizalmat is nélkülözve mind a mai napig, amely sokkal több erőt követel, mint az a kísérlet, amelyre most javaslatot teszek. Meggyőződésem, hogy egyetlen közületi igazgatóság sem kockáztatta volna meg, és nem hozta volna létre az én vállalkozásomat - még azoknak az eszközöknek a tízszeresével sem, amelyek az én kezemben voltak. Néhány évvel ezelőtt még az volt a helyzet, hogy ha csak 40-50 Lajos-arany 4-6 hétre hiányzott volna, olyan végzetes zavart okozott volna munkámban, hogy vállalkozásomat a feloszlás küszöbére sodorhatta volna. Vállalkozásom minden tekintetben rendkívül nehéz volt, mégis oly sok éven át fenn tudott maradni. Az a kísérlet, amelynek támogatását kérem, könnyebb. S erre vonatkozóan meg szabad és meg kell mondanom: ismerem a szegénységet, ismerem a szegényeket. Életének folyása pedig kevés embert tett olyan alkalmassá, mint engem, hogy csekély erővel intézetet alapítsak és vezessek az emberek eme osztálya számára.

Ezek a nézetek bátorítanak fel engem arra, hogy kimondjam a szót: Azt hiszem, bizalmat érdemlek tervem iránt, és azt hiszem, szabad szegyenkezés nélkül nemes érzésű emberek csekély támogatását kérem erre a célra. A magam erejéből nem tudom megvalósítani. Most ugyan nem vagyok még teljesen szegény, egy véletlen enyéimet³⁷ ismét némi vagyonhoz juttatta, azonban mindannak, amit örököltem, és annak, amit megkerestem, 4/5 része a vég nélküli kísérletezés iránti hajlamomnak esett áldozatul, és nincs többé. Azt a keveset, ami még megmaradt, nem vonhatom el az enyéimtől. Tehát ^[295] nem marad más hátra számomra, mint hogy vagy feladom bátorítatlanul a harcot, méghozzá abban a pillanatban, amikor minden erőmre szükség van, hogy valóra váltsam életem végső céljait, vagy pedig próbát teszek arra nézve, van-e némi bizalom alkalmasságom iránt azoknak a férfiaknak a széles táborában, akik szívükön viselik az emberiség javát és a szegények állapotát.

Emberiség férfiai! A lankadó tettvágy céljához közeledik, erőim apadnak. S a legfontosabbat, amit teljesíteni tudok, még nem valósítottam meg, mégis teljesítenem kell. Nem szabad meghalnom, mielőtt mindent megtettem volna, amit megtehetek; mielőtt legalább meg nem próbáltam, hogy szívemnek azt a garasát, amelyik számomra a legszentebb, és azokat a tapasztalataimat, amelyek a legdrágábbak, még az emberiség ölébe helyezzem, hogy a jobb érzésű emberek törekvéseivel eggyé olvadva magam is résztvehessek nemünk megnevelésében. Legbensőbb hajlandóságom és az a törekvésem, hogy a módszert, illetve az elemi képzés eszméjét a maga egészében tökéletessé tegyem, egyaránt erre az újfajta kísérletre készítetnek. Módszeremnek szüksége van erre a kísérletre, mégpedig éppen abból a szempontból, amelyből a módszer iránti törekvésem eredetileg is fakadt. Szüksége van rá egyrészt azért, hogy eszközei önmagukban tökéletessé váljanak, hogy legfontosabb lehetőségei és a benne felismert távlatok határozottan kibontakozzanak, másrészt pedig és kiváltképpen azért, hogy világossá váljék, miként lehet a ténylegesen meglevő eszközeit a szoros értelemben vett népnevelésre alkalmazni.

Módszeremnek a kézművesség és az ipar elemeinek területén, azaz nemünk mesterségbeli és hivatásbéli fejlődésének minden testi vonatkozásában mutatkozó kétségtelen elmaradottsága tehát azzal az ellenállhatatlan vágyammal találkozik, hogy egy olyan szegény-intézetet állítsak fel, amely ismét közelebb visz majd első vállalkozásom céljának eredeti gyökereihez, és biztosítja számomra a szükséges eszközöket. Így lehetővé válik majd, hogy új, ebből a szempontból kedvező helyzetben pótoljam az általános és átfogóbb értelemben vett embernevelés eszméjének azt a hiányosságát, amelyet tevékenységem eddigi körében megszüntetni nem

³⁷ 1805-1806-ban Pestalozziné *Schulthess* Annának két bátyja és az egyik sógornője halt meg, s így tetemes örökséghez jutott.

tudtam. Ennek az intézetnek akarok élni utolsó órámig. Jelenlegi helyzetemmel megbékélni mindhaláláig nem tudok. Miként hányattatom szívszakasztó balszerencse és egyes, minden reményt felülmúló szerencsés véletlenek között! Örömeimmel és fájdalmaimmal mintegy a szerencse játékszere vagyok. Látom, hogy művem belsőleg nagyobb fejlődés előtt áll, mint amennyire azt fel tudom mérni, külsőleg viszont olyan alakot öltött, és olyan irányba fordult, ami kezdetben szerencséjére szolgált, most azonban sok vonatkozásban inkább ^[296] hátráltatja, semmint támogatja belső tökéletesedését. Külsőleg korlátozódnia kell, s ebben a korlátozottságában egy fiatalabb erőnek kell az én helyembe lépve megújítania, engem pedig szabaddá tennie. Nem akarom és nem is szabad kivonnom magamat itteni művem megújításának munkájából.

Mindaddig, amíg ez a cél az új gondoskodás következtében meg nem valósul, kitartóan részt akarok venni benne. Segítségem azonban bőven van, végtelenül sok jótulajdonság és igen nagy képességek rejlenek körünkben. Egyetértés uralkodik köztünk. Az a meggyőződés, hogy serényen kell dolgoznunk, és mindannak világos felismerése, hogy miben elmaradott, és miben gyenge még intézetünk,³⁸ felébresztette a bennünk szunnyadó erőket. Menni fog a dolog, hamarosan szabad leszek, hogy legalább időm egy részét annak az új intézetnek szenteljem, amelynek felállítására vágyom. Annál is inkább menni fog, mivel ennek előkészítése tetemes időt igényel, és ezalatt itteni intézetemtől nem szólít el. Még ki kell képeznem azoknak nagy részét, akikre az új intézet élén szükségem van. Mivel pedig ennek a képzésnek tetemes hányadát az intézet itt meglevő eszközei teszik lehetővé, munkámnak ezt a részét egy bizonyos pontig tökéletesen megvalósíthatom intézetem körében.

Az intézetet korlátozni kell, és több lényegtelen dolgot, amit szintén céljául tűztünk ki, háttérbe kell szorítani. Erőinket a gyermekek gondozására kell összpontosítani. Ezek a körülmények és ezek a nézetek megkönnyítik az intézet megújítását. Nemsokára nem lesz szüksége rám; egyesült fiatal erők hamarosan megfelelően fogják vezetni. Rövidesen teljesülni fog az a kívánságom, hogy munkatársaim széleskörű összefogásának terhéől mentesülve, olyan szűkebb feladatoknak szenteljem magam, amelyeknek ellátására még szükség van rám. Hamarosan teljesülni fog az a kívánságom, hogy szegény gyermekek körében élhessek, és tevékenységemet arra korlátozhassam, amire nekik van szükségük.

Amiként a mostani intézetet, amelyet vezetek, még jelenlegi keretei között sem vagyok képes fenntartani, akként előre tudom, hogy a másikat illetően, amelyre javaslatot teszek, életem még az alapok lerakására is alig lesz elegendő.

Annál gondosabban és lassabban kell ezen az úton minden lépésemet kimérnem. Ki kell választanom azokat az embereket, akik majd az intézetet vezetik, és tökéletesen ki kell képeznem őket. Csak azután lehet megtenni az első lépést tervem tényleges ^[297] megvalósítására: ki kell választani a helyiséget, meg kell nyitni egy iskolát, amelyet a környező falvak gyermekei látogathatnak, működésbe kell hozni az iskola eszközeit, azaz egyesíteni kell az oktatás eszközeit az ipar egyszerű elemi ágazataival, és több szakmában ki kell próbálni az ipar elemi gimnasztikáját. Csak ekkor kell azután kiváló szegény gyermekeket bentlakóul az intézetbe felvenni. Képzésük egész tervét úgy kell megszervezni, hogy az idősebbek közülük - amilyen gyorsan csak lehet - az elemi képzés tanítóiként hagyják el az intézetet - úgy, ahogy ezt a képzést a szegény és alacsony sorsú emberekre alkalmazni lehet. A fiatalabbak nevelésében viszont a módszert a maga teljességében érvényesíteni kell.

³⁸ Pestalozzi 1805 novemberében Waadt kanton Kis Tanácsától intézetének megvizsgálását kérte. A megjegyzés alighanem utalás a bizottság jelentésére.

Szilárdan eltökéltem, hogy életemnek ebben az utolsó lépésében nem bizonytalankodom, hanem feltétlen határozottsággal látok a dologhoz. Semmiképpen sem engedem, hogy a felvett gyermekek száma meghaladja azoknak az eszközöknek a lehetőségeit, amelyeket célunk eléréséhez találni fogok. Azoknak a munkatársaimnak a száma és ereje, akiket majd az intézet vezetésére keresek és találok, az általam felveendő gyermekek számához viszonyítva több mint elégséges kell hogy legyen. Semmiképpen sem szabad, hogy az intézet - miként a jelenlegi intézetem - a véletlen művévé váljék, semmiképpen sem szabad, hogy olyan nehézségeket és veszélyeket hordozzon magában, mint amilyeneken a jelenleginek kellett átküzdenie magát. Ezt a harcot nem állaná ki többé, az ilyen veszélyeket nem tudná legyőzni. Ezért a gyermekek felvételében is pontosan igazodni fogok azokhoz a gazdasági lehetőségekhez, amelyeket korunk és a hasonló célokat követő emberek emberszeretete és bizalma rendelkezésemre bocsát, ugyanakkor azonban bizalommal fogok önmagámra és az ebben a vonatkozásban kipróbált munkatársaimra támaszkodni. Sokra képes az ember, ha szilárd akarattal és erővel munkálkodik valamin, és én elmondhatom, hogy erőim e tárgyban éppúgy nem csekélyek, mint ahogyan rá irányuló akaratom is eleven. Megharcolt harcok után veteránként állok helyemen, és meg is tudom és meg is fogom mutatni, hogy valóban az vagyok. Bizonyos, hogy kevéssel sokat fogok elérni. Tudom, milyen kevésre van a szegénynek szüksége, s hogy ezt a keveset jó vezetés mellett milyen könnyen megleti maga is, hogy miként tud magán segíteni - ezért nincs szükségem sokra nekem sem.

Itteni intézetem túlzott méretei megfosztottak a gazdasági befolyásolás minden lehetőségétől, nem tudtam takarékoskodni. Olyan folyam sodrásába kerültem, amely pillanatnyilag áldást jelentett számomra, de amelyet nem tudtam megakadályozni abban, hogy gazdasági romlást okozva tetszése szerint bármelyik partját ki ne kezdje, és hogy el ne ragadjon mindent, amit csak hullámaival ^[298] gazdasági vonatkozásban elért. Egy új eszme szolgálatában álló kísérleti intézetben, ahol az volt a legfontosabb, hogy biztosítsuk minden kísérletező erő szabad és önálló játékát, és ahol nem fenyegetett nagyobb veszély, mint hogy ezeket a kísérleteket szabad folyásukban korlátozzuk, el kellett tűrni ezt a gazdasági lazaságot; szükségszerű volt, eszköz volt a cél érdekében, és ma sem bántam meg, hogy intézetemben nem a takarékoság volt az első, amire gondoltam.

Egy szegényintézetben azonban nem lehet és nem szabad így eljárni. Az ilyen intézetnek - még akkor is, ha kipróbálás végett állítják fel, és ha a lényegéhez kell is tartoznia mindenféle kísérletek folytatásának - fel kell használnia a legszigorúbb szegénygazdálkodás minden előnyét, de az önerő minden eszközét is, hogy a szegények súlyos helyzetén enyhítsen. Keserves tapasztalataimat megszívlevél, nem fogom elmulasztani, hogy intézetem számára mindazt biztosítsam, amire ebből a szempontból szüksége van. Annak az időnek a rövidege pedig, amennyire még az intézetre gyakorolt hatásom terjedhet, arra kötelez, hogy mindent megtegyek annak biztosítása érdekében, úgyhogy még ha megalapításának legelső éveiben halnék is meg, ebből semmiféle hátrányos vagy zavaró körülmény ne hárulhasson reá. E cél érdekében még magamban sem fogok bízni, hanem a környezetemben ismert legerélyesebb férfiakat fogom felkérni arra, hogy e tárgyban tanácsot adjanak; a cél megvalósításában velem együttműködő barátaimat pedig arra kérem, kössék meg a kezem minden olyan intézkedésben, ami elsietett rendszabályaival az intézetet veszedelembe dönthetné.

Az a szándékom, hogy legelőször 10-16 éves fiúkat és leányokat veszek fel, hogy az intézetben hamar mutatkozó eredményekre a lehető leghamarabb világosság derüljön, és azokat mások is bízást alkalmazhassák. De azért is ez a szándékom, hogy a felsőbb támogatást és ezzel együtt az intézet eredményeit gazdasági téren is igazolni képes emberek számát - amilyen gyorsan csak lehet - megnöveljem.

Mindent megteszek, hogy mennél közelebb hozzam azt az időpontot, amikor majd az intézet a jól képzett és jól vezetett gazdasági tevékenység eredményeként maga tudja bevételeinek

nagy részét fedezni. Ez ügyben előre kapcsolatba kívánok lépni olyan férfiakkal, akik a szegénység szükségleteit ismerik, és tudják, mit lehet elérni egy jól vezetett ipari vállalkozás segítségével. Így kívánom a lehető leggyorsabban érvényesíteni azt az alapelvet, hogy az intézet csak megalapításának első idejében szoruljon támogatásra, és hogy néhány éven belül képessé váljék önmagának anyagi fenntartására. És amilyen bizonyos vagyok e felől az eredmény felől, és amilyen határozott sejtelmeim vannak következményeit illetően általában, ^[299] éppoly erős a meggyőződésem, hogy hamarosan könnyű lesz elterjeszteni és megvalósítani az intézet alapelveinek általános érvényesítését és a szükséges eszközöket. Korunk ínsége arra készítette az emberi szívet, hogy segítséget keressen fenyegetett nemünknek. Az intézetből áradni fog ez a segítség; az intézet növendékeinek nem lesz más törekvésük, mint hogy erejük tudatában ismét azoknak ajándékozzák ezt az erőt, akik rászorulnak. Az intézetben nevelt ifjú csakhamar így szól majd - kezét megfogva - ahhoz az erős fiúhoz, aki az utcán kallódik és éhezik: Jer, kenyeret tudok és akarok neked mutatni, van kezed, és meg tudod keresni. A ház szerető szívű leánya felkeresi a szegénység viskóját, és az éhező gyermeket elhozza könnybenázó anyja oldaláról, így szólva hozzá: Küldd el mindennap hozzám, és fel fogja szárítani könnyeidet, kenyeret szerez neked, és még a csecsemőt is örömdre fogja nevelni, akinek az arcát most könnyeiddel öntöződ.

Ekkor már engem, természetesen, sírom takar, és már régen szunnyadozom, azonban tudom: amilyen mértékben tapasztalati úton tisztázzuk az eszközöket, amelyekkel a szegények segíteni tudnak magukon, ahogyan nő az olyan emberek száma, akik ebben tökéletes gyakorlatosságra tettek szert, úgy igyekszik majd nemünk örökké élő, jó, szerető szíve ezeket az embereket minden körülmények között megvédeni, és úgy törekszik eszközeiket hasznosítani. Ezrek jámborsága, amely most minden jószándék ellenére mintegy el van szakítva a néptől, és képtelen rá, hogy segítséget hozva nyúljon bele valóságos viszonyaiba, ezekből az eszközökből mintegy új életet merít erényének erősítéséhez és az önmagában való hithez.

A lelkész, aki eddig kénytelen volt megelégedni azzal, hogy beszéddel vonja szívéhez övéinek szívét, most majd megragadja a gyermekek kezét, és apjuk gyanánt segít nekik szükségleteik és életük minden területén. A gazdag szégyellni fogja aranyának holt ajándékát, és látni fogja, hogy belátás és erő többet segít az emberen, mint az arany. A bátor lelkű és nemes szívű férfi, még ha szegény is, meg fogja találni az eszközöket arra, hogy a gyengébbek szolgálatára legyen, és hogy atyai érzülettel és fennkölt érzéssel eltelve úgy tudjon most a gyengébbek mellé állni, ahogy eddig nem tudott szolgálatukra lenni és mellettük állni. Mind, mind, akiben az emberiségért érző szív dobog - sőt azok is, akiknek az önzése józan és óvatos - felhasználják majd a maguk céljaira a szilárd alapokon nyugvó népnevelés eszközeit, és hatásuk nem sokáig korlátozódik csupán egyes emberek közreműködésére. Csakhamar egész községek fogják felismerni, hogy a jobb népnevelésnek ezekre az eszközeire nekik is sürgősen szükségük van, és körzetükben a maguk használatára ugyanúgy járnak majd el, mint ahogyan én töreksem ezeknek az ^[300] eszközöknek a megállapítása és elterjesztése érdekében intézetem létrehozására.

Jó érzéssel gondolok arra az időre, amikor szeretett szülővárosom vidékén minden községnek lesz ilyen kis magánintézete. Azt hiszem, ipari kultúrájának fejlettsége következtében különösen a Zürichi tó környéke alkalmas arra, hogy ebben példát adjon. Elképzelem a pillanatot, amikor ezen a vidéken minden községben áll egy olyan szegényház, amelyet most akarok felállítani. Úgy vélem, ha már a dologról példát adtunk, alapelveinek és eszközeinek hatékonyságát kipróbáltuk, megvalósítása bármely községben kimondhatatlanul könnyű lesz. Ismerem a népet; ha a nép igazán belátja, hogy valamely erőfeszítéssel valóban segíteni tud magán és övéin, akkor nem riad vissza sem a fáradtságtól, sem az áldozattól, mint ahogy gondolják - és ahogyan tényleg vissza is riad minden olyan esetben, amikor nem látja, mire vezet valamilyen dolog. De ahol az értelmet a példa meggyőzte, s a szívet nemcsak a természet ínsége lágyítja,

hanem az öröm is hajtja, hogy könnyen tehet jót és terjeszthet maga körül áldást, ott azután az egyszerű falusi is derűs szívvel és áldozatra készen buzgólkodik minden jó cél érdekében.

Ugyanakkor még csak az sem áll, hogy ennek a dolognak a megvalósítása nagy erőfeszítést és áldozatot igényelne. Milyen áldozatot jelentene ezeknek az általában oly népes és részben oly jómódú falvaknak, hogy egy szalmatető alatt, a legegyszerűbb kunyhóban néhány tucat szegény gyermeket összegyűjtsenek? Mit igényelne, ha a ház fűtéséhez szükséges fát az ajtó előtt leraknák? Mibe kerülne, ha a falu közelében átengednének az intézetnek három vagy négy hold³⁹ rossz szántót, amelynek közelében a szegényes kunyhót fel lehetne építeni? Mibe kerülne a falunak, ha megengednék a szegény gyermekeknek, hogy szombatonként a falu házai-ból a hulladékot elvigyék, és kunyhójukba szállítsák? Mibe kerülne a falu gazdag embereinek, ha megengednék a gyermekeknek, hogy tartályaikból minden évben elvigyenek néhány puttony trágyalét, és meglocsolják vele a maguk trágyáját? Milyen örömet szerezne az ilyen célokra felbuzdult faluközösségben a falu nemesebb gondolkodású férfiainak és asszonyai-nak, ha megállapodnának abban, hogy napról napra néhányan az intézetnek ajándékozzák idejüket! Ezeknek a nemes szívű embereknek bizonyára örömet szerezne, ha évente egypár-szor néhány pint bort, néhány font húst vagy ilyesmit ajándékoznának az intézetnek. Röviden: azon kívül, amivel a gyermekek földjük megművelése révén és házi munkájukkal maguk is hozzá tudnának járulni eltartásukhoz és ruházkodásukhoz, nagy örömet jelentene a ^[301] falu jobb és módosabb embereinek, ha a ház fenntartásából maguk is kivehetnék a részüket.

A falu derekabb és gazdagabb emberei biztosan szívesen vásárolnák meg és csináltatnák meg az intézetben a szokásos áron feltéve, ha az intézet szállítja - mindazt, amire háztartásuknak szüksége van, illetve amit házon kívül szoktak csináltatni. Az intézet, ha így alakulna a dolog, hamarosan többet venne be, mint amennyire kialakítandó rendszabályai mellett szüksége lesz a gyermekek eltartásához és ahhoz, hogy legalább részben meg tudja fizetni azokat az egy-szerű és igénytelen falusi embereket, akiket vezetésére alkalmazni kell. Igazi gyönyörűség elgondolnom, hogy vidékünkön egykor ilyen szegényházak állnak majd, és elképzelnem, hogy az ifjúság kialakításának az a jobbik és természetesebbik módja, amelyet e házak vezeté-sében követni kellene, nemcsak általában a néptömegek képzését és különösen a kenyér-keresetre való kiképzését fogja előbbre vinni, hanem - bárhol is találja - mindenütt felébreszti a tehetséget, és biztosan napfényre hozza azokat a kiváló erőket, amelyek egyébként elvesz-nének az emberiség és a haza számára.

Ezekkel természetesen még külön is törődni kellene. Annak a fiúnak, aki a kézműves munkában, a számtanban vagy a matematikában egészen különleges képességeket árulna el, és az olyan leánynak, akiről ugyanez derülne ki valamelyik női iparágban, további vezetéséhez külön-leges támogatásra van szüksége. Hogyan lehet ezt megoldani? Miként részesülhetnek benne?

Megmaradok álmodozó vizsgálódásommal a Zürichi tó körzetében, amelynek falvai a tavi hajózás révén összeköttetésben vannak egymással. Elképzelem, hogy Stäfában egy kiváló órásnak, Uetikonban egy kiváló bazáráru készítőnek, Meilenben egy ugyancsak kitűnő eszter-gályosnak és asztalosnak van műhelye, Horgenben selyemhímző, Wädenswilben muszlin-hímző, Richterswilben tökéletes kötő és varró üzem működik. Talwilban énekiskolát, Horgen-ben francia nyelvmestert, Rüschlikonban kiváló kertészt, Wollishofenben és környékén pedig mechanikai szövőüzemeket találunk.⁴⁰ Akkor az egyes községek, amelyeknek egy-egy fia vagy leánya e szakok valamelyikében kiváló hajlamot árul el, méltányos feltételekkel elsze-gődtethetnék a megfelelő intézményhez az ilyen gyermeket.

³⁹ Az eredetiben: *Juchart* (=36 000 négyzetláb, azaz kereken 3100 m²)

⁴⁰ Pestalozzit szoros kapcsolatok fűzték ehhez a vidékhez.

E szervezet legfőbb feltételének általában annak kellene lennie, hogy a gyermekek ledolgoznák tandíjukat, és nem kellene fizetni értük. A körzet községeiben ezt az eljárást általánosan és kölcsönösen kellene alkalmazni. Ügy gondolom, hogy ha esetleg valamelyik falusi gyermek a matematikában, a nyelvben vagy általában az olyan ^[302] magasabb képzés tárgyaiban, amelyeket falun tanítani nem lehet, határozott nagy tehetséget árulna el, és helyzete megengedné, hogy anyagi lehetőségei alapján becsületben és biztonsággal lépjen irodalmi vagy más tanult pályára, akkor a város nemes atyai érzülettel engedélyezné, hogy az ilyen részesedhessék magasabb oktatási intézményeinek előnyeiben. Így azután a hazának ebben a szűk körzetében afféle vidéki école polytechnique⁴¹ létesülhetne, amelybe minden szegény és elhagyatott felvételt nyerhetne, és ahol minden szakban biztosított úton fejlődhetnék a nemzet minden tehetsége, s ennek következtében minden kiváló képességű ember kiképzett képességeinek birtokában olyan eredményesen működhetnék a köz üdvére, amilyen kiváló képességeket ehhez a gondviseléstől kapott.

Az álomkép talán még túlságosan merész, de hiszem, hogy azt a férfiút, aki bízok sejtelmeim valóra válásának lehetőségében, meg azt az emberbarátot, akinek szívére kötöm kérésemet, hogy támogassa a cél felé vezető első lépéseimet, meg tudja győzni arról, hogy célomat el lehet érni, és hogy ez a cél fontos.

Nincs is több mondanivalóm, legfeljebb már csak annyi, hogy előadom kérésemet, amelyet azokhoz az emberekhez merészkedtem intézni, akik velem együtt óhajtják végcéljaim elérését, és akikben él némi bizalom irántam, hogy képes vagyok még valami lényegessel e cél eléréséhez hozzájárulni. Férfiak és barátaim! Ezt az ügyet nem a magam ügyének tekintem, hanem az emberiség ügyének vélem. Tudom, ha személy szerint lenne szükségem támogatásokra, ha azt mondanám: nem áll rendelkezésemre az élet fenntartásához szükséges minden eszköz, segítségetekre van szükségem - tudom, ezreknek okozna örömet, ha életem utolsó fájdalmait kis adományukkal enyhíthetnék. Azonban nem erről van szó. Mint magánember nem szorulok senkitől sem anyagi támogatásra. De szívem intézetemen csüng, mert fontosnak tartom azt az emberiség üdvé szempontjából, és mert olyan ezrekre hozna áldást, akik nemes lelkű emberek támogatására szorulnak. Az ő nevükben, olyan könnyekkel szememben, amelyet életemben gyakran ontottam értük, kérlek titeket: támogassátok adományotokkal - amelyet szívesen megadnátok nekem, ha rászorulnék - azokat, akik arra tényleg rászorulnak, és engedjétek meg, hogy síromig az ő javukra gazdálkodhassam vele.

Nemes és szerető szívű emberek, ti, kik gyakran olvasgattátok könyveimet, amelyekben a szegények ínségét lefestettem, nemes és szerető szívű emberek, kik könnyeztetek Rudeli nagyanyjának halálos ágya mellett,⁴² és örültetek, hogy a kedves, bánatos fiút csekély ^[303] adományokkal megóvhatjátok attól, hogy életében ismét hasonló veszedelmek fenyegezzék - jó és nemes lelkű emberek, nyújtsátok át nekem szerény adományaitokat, hogy azt felhasználhassam, hogy halálom után és a ti halálotok után több szeretettel találkozzék a szegény, hogy hatékonyabb eszközök álljanak készen támogatására, és hogy ezer meg ezer gyermeket megóvhassunk attól, hogy többé-kevésbé olyan helyzetbe kerüljenek, mint amelyet előttek Rudeli bemutatásakor érintettem.

Közelebbi, bizalmasabb barátaim, akiknek ezt a rölapot, még mielőtt nyilvánosan ismertté válna, kéziratban megküldöm, mutassátok meg kérésemet tolakodás nélkül néhány nemesebb lelkű embernek ismerőseitek körében, és tájékoztassátok, amilyen gyorsan csak tudtok, hogy milyen eredménnyel jártatok. Ha arról értesülök, hogy végcéljaim bármilyen csekély támo-

⁴¹ (Fr.): politechnikai iskola.

⁴² L. Lénárd és Gertrud, I. rész. 16-18. § [I. kötet 161-170. p.].

gatásban részesülnek, akkor haladéktalanul hozzáfognék az intézet előkészítéséhez szükséges tennivalókhoz, titeket pedig arra foglak kérni, hogy a hozzátok befolyt pénzt küldjétek el azoknak a férfiaknak, akik azt majd számomra kezelni fogják. Az egész vállalkozást ezeknek a férfiaknak a tanácsa szerint és az ő egyetértésükkel fogom elindítani, és a céljaimat támogató emberbaráti jótétemények felhasználásáról ő általuk fogok a nagyközönségnek hálásan számot adni. [304]

Nevelési céljaim és nevelési kísérleteim

[1807] ^[305]

Pestalozzi nyomban a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* megjelenése után hozzálátott művének átdolgozásához. Különösen nagy lendülettel dolgozott rajta a Burgdorfból Yverdonba való átköltözését követő időben. Ezeknek a munkálatoknak a terméséből való a *Gessner*hez intézett levelek újabb sorozata.

Az itt közölt írások nyomtatásban első ízben 1807-ben jelentek meg *Pestalozzi* mindjárt meginduláskor elakadt *Journal für die Erziehung* c. folyóiratának első füzetében. Itteni címe: *Ein Blick auf meine Erziehungszwecke und Erziehungsversuche*. - Címük *Pestalozzi* művei Cotta-féle kiadásának 1823-ban megjelent XI. kötetében: *Ansichten und Erfahrungen, die Idee der Elementarbildung betreffend* (Nézetek és tapasztalatok az elemi képzés eszméjéről.) Az irodalomban többnyire ezen a címen utalnak rá.

A fordítást a L. W. Seyffarth *Pestalozzi's sämtliche Werke*, XVII. kötetének 35-110. p. (Brandenburg a. H., 1873.), a Cotta-féle kiadás nyomán közölt szöveg alapján *Faragó László* készítette. ^[306]

Gyermekkorom óta jellememből és családi neveltetésemből fakadt a jóakarát és a jólelkűség, valamint a feltétlen bizalom és odaadás a környezetemben élő emberek iránt, s mivel körülményeim és helyzetem már korán szenvedő és mellőzött özvegyek, árvák és súlyos terheket viselő szegény emberek körébe vezettek, azok a gazdag tapasztalatok, melyeket még romlatlan lélekkel szereztem tömérdek szenvedésük természetéről, szükségképpen szomorúsággal töltötték el szívemet helyzetük miatt.

Mivel olyan korban és olyan hazában éltem, ahol a jobb nevelésben részesült fiatalság általában arra a szintre emelkedett, hogy szabadon kutassa országunk bajainak okait - bárhol és bármilyen formában jelentkeztek is azok -, s hogy élénk buzgalommal segítsen azok leküzdésében, magam is kutatni kezdtem a bajok forrásait, mint ahogy azt Bodmer⁴³ és Breitinger⁴⁴ tanítványai valamennyien tették, s amint az illett is Iselin,⁴⁵ Blaarer,⁴⁶ Tschiffeli,⁴⁷ Jetzeler,⁴⁸ Fellenberg⁴⁹ és az Escherek,⁵⁰ Hirzelek,⁵¹ Tscharnerek,⁵² Wattenwylek,⁵³ ^[307] Grafenriedek⁵⁴ és

⁴³ Johann Jakob Bodmer (1698-1783), zürichi irodalomkritikus és professzor.

⁴⁴ Johann Jakob Breitinger (1701-1776), Bodmer barátja és munkatársa.

⁴⁵ Isaak Iselin (1728-1782), baseli tanácsjegyző, az *Ephemeriden* kiadója.

⁴⁶ Hans Blaarer von Wartensee (1658-1757) városkapitány. Wielanddal és Klopstockkal állott irodalmi kapcsolatban.

⁴⁷ Johann Rudolf Tschiffelin (1716-1780), a berni kantonban fekvő Kirchbergben birtokos mintagazda, akinél Pestalozzi is tanult.

⁴⁸ Christoph Jezeler (1734-1791), schaffhauseni professzor, az ottani árvaház alapítója.

⁴⁹ Daniel von Fellenberg (1736-1801), a jog professzora Bernben, Philipp Emanuel von Fellenbergnek, a hofwyli nevelőintézet alapítójának apja.

⁵⁰ Nevezetes polgárménzség Zürichben. Sok közéleti személyiség került ki belőle. Számos tagja közül Pestalozzi feltehetően elsősorban Hans Kaspar Escher (1678-1672) polgármesterre gondolhatott.

⁵¹ Neves polgárménzség Zürichben. E helyütt főként Hans Kaspar Hirzel (1725-1803) zürichi városi orvosra, a Helvét Társaság első elnökére és Hans Kaspar Hirzel (1746-1827) helytartóra, a Pestalozzi-család barátjára gondolhatunk.

⁵² Nikolaus Emanuel Tscharner (1727-1794), berni államférfi és öccse, Vinzenz Eduard Tscharner (1728-1778), neves fiziokrata. Mindketten szolgáltattak vonásokat Arner alakjához.

oly sok más nemes férfiú kortársaihoz. Ezek a bajok hazánk népét is mélyen az alá a szint alá süllyesztették, amelyet el tudott volna érni, és el is kellett volna érnie.⁵³

A bajok okát minden téren számos különböző jellegű, de szorosan egymásba nyúló, mélyen és sokoldalúan ható körülmény, viszony, nézet, intézmény és szokás összeszövődésében ismertük fel hatásuk következtében az ország egyszerű emberének a maga helyzetében és helyzete révén a gyengeség és tehetetlenség olyan mélypontjára kellett zuhannia, amely már lehetetlenné tette számára, hogy olyan emberré váljék, amilyené mint ember - Isten rendeléséből, s mint polgár - a jog és a szükségszerűség alapján válhatott volna, s kellett is volna válnia.

Hamarosan meggyőződtem róla, hogy az ember természetében már eleve elég erő és eszköz rejlik ahhoz, hogy kielégítő létet biztosítson magának, és hogy azokat az akadályokat, amelyek az emberi képességek és erők kibontakozását mint külső körülmények gátolják, le lehet győzni. Amint ez a meggyőződés kialakult bennem, kötelességemnek tekintettem, hogy törekedjem ezeknek az akadályoknak leküzdésére, mint ahogyan ezt a munkát a jószándékú embereknek komoly életfeladatuknak kell tekinteniük.

Minél súlyosabbak voltak a bajok, amelyek leküzdésére törekedtem, s minél élénkebben éreztem, hogy a népnek a bajok megszüntetésére alkalmas fizikai és szellemi erőit körülöttem mindenütt természetellenes gátak korlátozták, és szinte teljesen megbénították, tapasztalataim annál világosabbá tették számomra, hogy a koldusok segélyezésének kegyelemből és könyörületből fakadó eszközei, amelyekkel a bajokat le akarták küzdeni, nemcsak hogy nem segítettek, hanem lényegében csak tápot adtak a bajoknak, és ^[308] fokozzák azokat, továbbá, hogy a bajokon igazán csak egyetlen eszközzel lehet segíteni, ti. ki kell fejleszteni és életre kell kelteni minden emberben azt a már eleve benne rejlő képességet, hogy szükségleteit ki tudja elégíteni, továbbá, hogy feladatainak, kötelességeinek és helyzete körülményeinek kellőképpen meg tudjon felelni. Ezáltal képesíthetjük arra, hogy nyugodt viszonyok között és ínségben is a maga erejéből segítsen magán.

Minél világosabbá vált bennem ez a felismerés, annál erősebben hajtotta lelkemet arra, hogy a szóban forgó cél elérésére törekedjem.

Már korán döntő lépéseket akartam tenni ez irányban. Nemcsak arra törekedtem, hogy bemutassak néhány példát a szegényekről való gondoskodás helyesebb módszereire, hanem az volt a célom, hogy országunk legszegényebb polgárai számára is lehetővé tegyem, hogy testi, szellemi és erkölcsi adottságaikat önerejükből és azoknak a viszonyoknak révén, amelyek között részben személyes, részben családi, részben állampolgári életüket élik, feltétlenül kibontakoztathassák, és ezáltal nyugodt és békés életük alapjait megvethessék.

⁵³ Rudolf Sigmund *Wattenwyl* (1731-1793), tartományi helytartó Aarburgban, a berni Gazdasági Társaság tagja, és talán Nikolaus Rudolf *Wattenwyl* (1760-1832), a legjelentősebb közéleti személyiség Bernben az ún. „közvetítő” alkotmány idején, amelyet Napóleon parancsolt a svájciakra. 1803-ban futólag meglátogatta a burgdorfi intézetet, amikor is Pestalozzi az asztali beszélgetés során élesen kikelt a tized újból való bevezetése ellen.

⁵⁴ Emanuel *Graffenried* (1726-1787), a berni kantonhoz tartozó Schenkenberg helytartója és Karl Emanuel *Graffenried* (1732-1780) neves mezőgazda, a berni Gazdasági Társaság tagja, Nidau helytartója.

⁵⁵ Kora ifjúságomnak és oly sok nemes, hazaszeretettől áthatott férfiú egyidőben való munkásságának ez a korszaka, hazánk idősebb koromban tapasztalt állapotával összehasonlítva, olyan lángnak tűnik előttem, amely kihamvadáskor még egy vakító sugarat lövell ki, s azután örökre eltűnik (Pestalozzi jegyzete az 1823. évi kiadáshoz.)

Ennek érdekében az első lépés, amelynek megtételére meggyőződéseim és szívem egyesült erővel vettek rá, az volt, hogy tekintélyes számú teljesen elhagyatott és koldulásból élő gyermeket fogadtam házámba; az volt a célom, hogy méltatlan helyzetükből kiszabadítsam, az emberiség és magasabb rendeltetésük számára visszaadjam őket, s hogy általuk idevágó nézeteim helyességét önmagam és környezetem előtt is egyre világosabbá tegyem.

Tevékenységemnek, mellyel szemben azt az igényt emeltem, hogy minden szempontból egyszerű, mélyreható és messzire vezető legyen, a célja eléréséhez szükséges eszközöket elsősorban azokon a területeken kellett keresnie, ahol az önsegélyezés szükséglete és a külső eszközök hiánya az ember számára sürgető szükségességgé tette, hogy képességeit nagymértékben igénybe vegye, hogy tehát olyan erőfeszítésekre kényszerüljön, amelyek feltétlenül képességeinek kibontakozásához vezetnek.⁵⁶ [309]

A képességek kibontakozásának azonban nemcsak szükségszerűnek, hanem humánusnak is kellett lennie, és ezért csírájában, valamint eszközeiben a kellő rendet tükröző lakószoba vagy inkább a gyermek képzésére gyakorolt szülői hatás lényegén kellett alapulnia.

Az volt a célom, hogy amit a családi nevelés a legkedvezőbb körülmények között meg tud adni a gyermeknek, azt intézetem is adja meg neki, továbbá, hogy azok az eszközök, amelyekkel intézetemben a gyermekeket nevelni szándékoztam, lényegükben azonosak legyenek azokkal az eszközökkel, amelyekkel a családi nevelés meg tudja adni a gyermekeknek mindazt, amit nyújt nekik.

Ifjúkorom óta bizonyos fajta tisztelettel viseltetem a családnak a gyermekek nevelésére gyakorolt hatása iránt, és ugyancsak határozott vonzalmat tápláltam a földművelés mint a népnevelés legáltalánosabb, legátfogóbb és legtisztább külső alapja iránt. Gyűlöltem tehát - talán túlságosan egyoldalúan is - a feudális rendszert, amely a földművelő parasztban nem tiszteli az emberi méltóságot, ami pedig emberi mivolta miatt is megilleti. Ez a rendszer különösen élesen ellenkezik az erkölcsi, értelmi és családi önállóságra irányuló, a szabad országok alkotmányának alapjaiba egyébként is mélyen belegyökerezett erős törekvésekkel, továbbá a tulajdon iránti, jogilag is biztosított igényekkel és az ország népének kedvező helyzet esetén kialakuló általános és szilárd becsületérzésével.

Gazdag és szilárd, állandóan szemem előtt lebegő élettapasztalataim cáfolhatatlan bizonyossággá tették számomra, hogy a feudális rendszer hibái hazámra nézve annál is inkább

⁵⁶ Érdekes, hogy 4 évvel ezelőtt indult, nevelőket és nevelőnőket képző intézetem terve alapelveinek és eszközeinek lényegét tekintve mennyire hasonlít ifjúkori álmaim megvalósítását célzó, ám olyannyira balsikerű egykori törekvésem alapjaihoz. S még érdekesebb az, hogy kísérletem balsikerei idevágó céljaim megvalósítására irányuló heves törekvéseim során mennyire nem tettek engem ügyesebbé és okosabbá; viszont a célomra és az annak megvalósítását szolgáló eszközökre vonatkozó ismereteimet egyre világosabbá tették bennem, és gyakorlati tevékenységeimmel kapcsolatos lankadatlan, ámde vak tapogatózásaim, valamint állandó bajaim és zavaraim közepette - melyekbe tapogatózásaim miatt belesodródtam - a céljaim megvalósításához szükséges követelmények teljes egészükben egyre világosabbakká váltak bennem. Az pedig már szinte hihetetlenül érdekes, sőt valósággal a csodával határos, hogy - miközben céljaim megvalósításának lehetőségébe vetett hitem kísérleteim állandó, még öreg koromat is megkeserítő megghiúsulása következtében összeomlott bennem - a sorsomat irányító isteni gondviselés életpályám végén mintegy égi segítségként megadta nekem a gyakorlati megvalósítás tölem idegen képességét, méghozzá olyan nagyszerű és ritka formában, hogy életem törekvéseit a teljes pusztulás mélységes sírjából fel tudtam vele támasztani, és azokat ismét hozzá tudtam kapcsolni azokhoz a kiindulópontokhoz, amelyeknek mélységes igazsága úgyszólván gyerekkorom óta lelkemben szunnyadozott, de gyakorlatilag mindig kihullott a kezemből. (Pestalozzi jegyzete az 1823. évi kiadáshoz.)

végzetessé váltak,⁵⁷ [310] mert ez a rendszer lényegében már megszűnt, maradványaiban pedig már nem lehetett könnyen, egyszerűen, becsületesen és nyíltan fenntartani. Mindazonáltal a földművelő nép helyzetét, amely a legerősebben érezte ennek a véleményem szerint helytelen rendszernek a hatását, még mindig jobbnak tartottam a körünkben egyre jobban gyarapodó gyári nép helyzeténél, amelyet kiszolgáltattak egy politikát, szervezett rendet és emberséget egyaránt nélkülöző, kalandor szellemű merkantil létnek, amelynek reátörő ínségében egymaga már nem találhatja meg a szükséges eszközöket mélységes romlásának orvoslásához.

Ezeknek az embereknek a romlottsága, akiknek élete és példája úgynevezett jobb éveik nap-sugaras korszakaiban ezer meg ezer ember egyéni boldogságát teszi tönkre, és a legderekabb nép társadalmi jólétét is aláássa, nálunk ezen felül okiban és hatásaiban azzal az ártalommal is mélységesen és alapvetően összefüggött, amely az egyszerűség és feddhetetlen tisztaság hiánya miatt a feudális maradványok felhasználásából következett. Hazám a feudális megaláztatások és a gyári elvadulás tévelygéseinek következtében az én időmben már végső, reménytelen harcát vívta a családi összetartó erő és a jellemzilárdság érdekében, amelynek tekintetében Európában egyszer kitüntető helyet foglalt el.

Hazám iránti szeretetemtől áthatva, amelynek alapján szinte a lehetetlent is remélni mertem számára, és egyáltalán nem tudtam beletörődni, hogy ősi méltóságának és erejének alapjaihoz való visszatérését lehetetlennek tartsam - úgy éreztem, úgy gondolkoztam, és akként cselekedtem, mintha feltétlenül bizonyos lennék abban, hogy az említett harcban meg tudja állni a helyét. Ezért a legserényebb tevékenységbe fogva kutattam azokat az eszközöket, amelyek révén romlásának megakadályozása nemcsak lehetségesnek és valószínűnek, hanem egyenest bizonyosnak látszik, s amelyekkel új életre lehet kelteni régi családi boldogságnak, a családi összetartó erejének és régi családi igénytelenségének, valamint annak a tiszteletnek a maradványait, amely nemcsak a földművelés, hanem a földművelő paraszt iránt is mélyen belegyökerezett országunk szabadságszerető népének szellemébe.

Éreztem ugyan, hogy a népnek megalázott helyzetéből fakadó elaljasodása, amelyet a feudális rendszer bűnei és a gyári rendszer ingatag alapokon álló szerencsejátéka okoztak, végső céljaim elérésének útjába komoly akadályokat állít, mivel országunk régi, [311] természetes szellemét nemcsak aláásta, hanem ki is gúnyolta s meg is sértette. De még ifjú voltam, és hittem az erény, az emberség és a haza szeretetét hirdető, akkoriban divatcikként terjesztett, olcsó nyilatkozatokban; korántsem sejtettem, hogy azok túlnyomó része ösztönöség nélkül való, meggyőződés nélkül hangoztatott színészbeszéd, amellyel a nagyvilág különféle szerepeket játszó színészei az általuk jól ismert és mélységesen megvetett emberi gyengeségeket legyezgetik, és ringatják derűs álomba, az emberek pénze ellenében, naponta tartott előadásaik az emberi természet nagyszerűségéről szavalva. A haza megmentésének eszközei világosaknak és könnyen alkalmazhatóknak tündek előttem. A feudális bűnök és a gyári elaljasodás nyomasztó következményeit úgy akartam orvosolni és ellensúlyozni, hogy fel akartam újítani a nép nevelésére irányuló törekvéseket az ország jóvedelmének és a család bevételeinek fokozása, a közéleti és a családi tisztesség megszilárdítása érdekében, és új életre akartam kelteni a nemes, tiszta emberi és önzetlen állami alapelvek megvilágítását célzó erőfeszítéseket.

⁵⁷ Hogy a feudális intézményeknek hazánkban még meglevő maradványai miért váltak annyira nyomasztóvá országunk számára, annak elsősorban az az oka, hogy a svájci kormányzatoknak az állami kiadások fedezésében főként a feudális rendszerből fennmaradt jóvedelmekre kellett támaszkodniuk; mivel pedig a nagyobb kantonoknak kormányai kizárólag a főváros polgáraiból alakultak, akik a vidéki polgárságnak az állam kormányzásába semmiféle beleszólást sem engedélyeztek, ezért ezek a kormányok - alkotmányuk módosításáig - úgyszólván képtelenek voltak adóztatás révén más jóvedelmi forrásukat teremteni, mint amiket a múlt áthagyományozott számukra. (Pestalozzi jegyzete az 1823. évi kiadáshoz.)

De én nemcsak álmodozni akartam a segítség lehetőségéről, és nemcsak vaktában akartam munkálkodni - mint valami álmodozó; még kevésbé akartam magamat megtéveszteni a közjólétnek mint valamely kiállítási tárgynak mesterségesen megszépített feltüntetésével, ami legfőbb célkitűzéseimről figyelmemet elterelte volna. Úgy akartam munkához fogni, mint ahogy azt az emberi természet és azok a viszonyok igényelik, amelyek között az emberen segíteni kell, ha igazán tenni akarunk valamit érdekében.

Intézetem elé azt a feladatot tűztem, hogy olyan tényeket szolgáltatasson, amelyek megállapításával egyrészt önmagam is előkészítem céljaim szolgálatára, másrészt a környezetemben élő embereket is meggyőzhetem a céljaimra vonatkozó nézeteim helyességéről, és ezáltal érdeklődést tudok ébreszteni bennük törekvéseim iránt.

Intézetemben a földművelésre, a háztartási és ipari munkára együttesen akartam a kellő mértékű kiképzést megvalósítani.

Bizonyos voltam benne, hogy intézetem célkitűzése helyes; de éppannyira meg voltam győződve arról, hogy minden hivatásra nevelés és minden szakképzés, amelyben úgy részesül az ember, hogy ugyanakkor nem biztosítjuk a képzés intenzitásával és eszközeivel arányos, azokkal összhangban álló szellemi fejlődését és érzelmi megnemesedését, nemcsak hogy nem megfelelő számára, hanem ellenkezőleg, méltatlan hozzá, és őt a nemtelen kenyérkereset pusztán állati módra idomított eszközévé silányítja.

Tehát a földművelés, a háztartási és az ipari munka egyáltalán nem jelentették végcélomat. A cél az emberségre nevelés, volt, és a ^[312] földművelést, a háztartási és az ipari munkát csupán hozzávezető alárendelt eszközöknek tekintettem.

Minél inkább tapasztaltam, hogy hazámat az átmeneti és aránytalan gazdagodás pénzözöne árasztja el, amelyet nem valami finomabb érzéknek vagy valamely magasabb rendű törekvésnek köszönhetett, hanem egyrészt pusztán mechanikus mesterségbeli fogásoknak, másrészt szerencsés körülmények véletlen találkozásának, annál kevésbé igyekeztem jövedelmi forrásainak gyarapodását és egyes iparágainak tökéletesedését önmagukért szolgálni, és mindkettőt csak eszköznek tekintettem arra, amire országunknak valóban szüksége van: a tiszta humanitásnak népünkben való megőrzésére és megújítására. Ennek a pénzkereset és a technikai képességek szempontjai fölött álló célnak érdekében szerettem volna a nép erkölcsi, szellemi és fizikai adottságainak összességét közös középpontjában megfelelő gondozásban részesíteni és *az embernevelés valamennyi részfeladatát és valamennyi alárendelt célját* megelőzően biztosítani.

Amellett és attól függetlenül, hogy elengedhetetlennek tartottam a nép létbizonytalanságának az állandó kenyérkereset biztosítása révén való megszüntetését, határozottan és következetesen a gyermek szellemére és szívére kívántam hatni. Az volt ugyanis a meggyőződésem, hogy ezáltal egész létét magasabb szintre emelhetem, és így a kenyérkeresethez szükséges képességeit is jobban megalapozhatom; de különösen, hogy így a gyermek erőfeszítése a kenyérért elveszti pusztán állati jelentőségét, és emelkedik értékében.

Amikor pedig nézeteim kialakulása közben azt kellett tapasztalnom, hogy a tömegek nagy részében pusztán bizonyos szakmai fogások készségét alakítják ki, és hogy ezek az emberek - mivel az igazi emberséget nem bontakoztatták ki lelkükben - helyzetük és neveltetésük következtében életüket ilyen fogások értelem és érzelem nélküli ismétlésével vesztegetik el, ez a tény szükségképpen szívből fakadó részvétet keltett bennem az ilyen állapotba kényszerített szenvedő tömeg iránt. Azután még azt is észleltem, hogy azok az emberek, akik az egyházban és az államban fontos állásokat töltenek be, s akik arra lennének hivatva, hogy az értelmi, erkölcsi és gazdasági fejlődésében visszavetett tömegek helyzetén könnyítsenek, valamint hogy természetellenesen gátolt és korlátozott helyzetük következményeinek véget vessenek,

ehelyett összeesküvők módjára arra szövetkeznek, hogy a nép állati létét és az emberek testi-lelki visszavettségét helyes dolognak nyilvánítsák, és minden lehetőt megtegyenek annak érdekében, hogy a népet minden tekintélyük latbavetésével örökké ebben a helyzetben tartsák. Részvétem ekkor komoly felháborodássá változott a jogtalansággal és a gonosz erőszakkal szemben, ^[313] amelynek a tömegek oly sokféleképpen ki vannak szolgáltatva, s amely annyira lealacsonyítja őket, hogy helyzetük sokkal inkább hasonlítható az eke elé fogott ökör, a nyereg alá kényszerített ló, a házból kivert kutya és az egérre vadászó macska helyzetéhez, mint emberi állapothoz - az ember belső megnemesedésének ama méltóságában és erejében, amelyre őt adottságainak természete és az évezredek folyamán előkészített nagyszerű segéd-eszközök megléte Isten akaratából hivatottá és képessé teszi.

Voltak barátaim, szeretteim, volt hazám, voltak jogaim, s mégis elvesztettem életkedvemet. Az volt az érzésem, hogy egyetlen olyan embernek, akinek szíve barátaiért, a szeretetért és a hazáért, az emberi természetért és az emberi méltóságért dobog - egyetlen ilyen embernek sem lenne kedve olyan helyzetben élni, amelyben jómagát, gyermekeit, barátait, rokonait és polgártársait az a veszély fenyegeti, hogy az emberség minden eszközétől megfosztják, és a pusztá állati lét szintjére süllyeszti. Arra gondoltam, hogy utódaimat, barátaim és ismerőseim - ezer meg ezer nemesen érző derék ember - utódait is ez az elaljasodás fenyegeti, ha országunk alacsony sorú emberét továbbra is áldozatul vetik a pusztán állati önfenntartásnak, és ha nem teszik számára lehetővé, hogy szellemének és szívének kielégítő kiművelésére vonatkozó szükségleteit - éppúgy, mint az emberhez méltó megélhetés iránti igényeit - biztonsággal és könnyen kielégíthesse. Ez a gondolat megindította szívemet, és gyakran fájdalmasan éreztem velem, hogy elengedhetetlen és magas rendű emberi kötelesség a szegények és az elesettek érdekében valamennyi, nemünk rendelkezésére álló eszközzel - következképpen feltétlenül az egyház és az állam útján is, de az egyes egyének és családok erőfeszítésével is - arra törekedni, hogy az ember belső méltóságának tudata a lelkében életre keltett képességek és adottságok megérzése révén annyira kibontakozzék, hogy a vallás áldásos szavait - melyek szerint Isten az embert a maga képére teremtette, úgyhogy az embernek isteni természetét átérezve Isten gyermekeként kell élnie és meghalnia - ne csak könyv nélkül szajkózza, hanem azok igazságát a benne rejlő isteni erő segítségével úgy élje át lelkében, hogy ne csak az igavonó ökörnek és a terhet cipelő számárnak, hanem a bíborban és bársonyban, ámde nagyszerű rendeltetéséhez méltatlanul élő embernek is feltétlenül és lényegesen fölébe tudjon kerekedni.

A dolgokra vonatkozó eme nézeteim alapján és az általuk természetesen és szükségszerűen előidézett, hittől és szeretettől áthatott kedélyállapotomban, már ifjúkoromban megsejttem azoknak az eszközöknek a lényegét, amelyek egyedül tehetik lehetővé, hogy az emberi természetnek nemünk nevelése iránt táplált igényeit ^[314] ténylegesen kielégítsük. Különös örömmel töltött el, amikor a kérdés komoly vizsgálata során észrevettem, hogy maguknak a szegényeknek és elesetteknek természetes környezetében és viszonyai között is vannak olyan eszközök, amelyek - jóllehet alaposan félreismerik őket - lényegesen és hatékonyan szolgálhatják a szóban forgó cél elérését. Szívemben a legragyogóbb remények támadtak, amikor meggyőződtem róla, hogy az ínség és a nélkülözés a szegények életkörülményei révén szinte szükségszerűen kelti fel a szegény ember gyermekében a figyelmet, az erőfeszítést és a nehézségek leküzdésének erejét - amit különben minden nevelőnek ki kell bontakoztatnia tanítványában -, továbbá, hogy mindaz, amit a gyermekben a természet szükségszerűen hoz létre, *ceteris paribus*⁵⁸ alaposabban és igazabban válik vérévé, mint amit a természet készítése nélkül valamilyen emberi eljárás ébreszt fel benne. Nézeteim kialakulása közben egész világosan megsejttem - és ez nem is történhetett másként -, hogy ha sikerülne a szegények

⁵⁸ (Lat.): egyéb körülmények azonossága esetén.

helyzetét kellő gondossággal és szeretettel kiaknázni, akkor hamarosan eljutnának - és el is fognak jutni - arra a fokra, amelyen erőteljesen kibontakozik bennük a törekvés a helyzetük igényeit kielégítő szellemi képzésre, s amelyen a helyes nevelés összes követelményei biztos megalapozásra, az emberi természet adottságainak és készségeinek kifejlesztése pedig ezeket az adottságokat és képességeket egyesítő középpontra találunk. Az erőfeszítésekhez és a nehézségek leküzdéséhez szükséges erő, amelyet az ínség - Istennek ez a jótékony segítője - a szegényekben oly sokféleképpen felébreszt, szükségképpen megkönnyítené számukra - ha már a szeretet érzése kibontakozott szívükben - a szeretetből fakadó cselekedeteket és az erény útját, biztosítaná az erény útján járók lelki nyugalmát úgy, ahogyan azt mélyről fakadó erőfeszítések nélkül biztosítani nem lehet. A nehézségek leküzdéséhez szükséges erő, amelyet az ínség támasztott a gyermekben, a nehézségek leküzdésének szabad akaratból fakadó erejévé alakulna át. S mint ahogyan a gyermek, a kényszerűségnek engedve, könnyű szívvel mondott le sok mindenről, amiről a kényszerűség parancsolatára le kellett mondania, most a szeretet által megneemesítve könnyű szívvel mond le mindarról, amiről a szeretet magasabbrendű indítékai alapján lemondani készíti.

A mondottak alapján tehát bizonyosnak kell tekintenünk, hogy a szegények helyzete, sőt legsúlyosabb ínsége is magasabb célokra törő képzésüknek nagyszerű alapja. De épp ennyire bizonyos az is, hogy ez az önmagában mégolyan kiváló alap is nemcsak üres, hatástalan és semmiféle eredményre nem vezető árnyképpé foszlanék, ^[315] hanem a magasabb célokra törő képzést is döntő módon akadályozná, ha nem célszerűen használnák fel, és ha nem építenénk rá azokat a jó tulajdonságokat, amelyeket az emberszeretet és a kötelesség parancsoló erővel ráépíteni kötelez. Nem lehet másként: ahol sem a kényszerítő körülmények, sem a nevelői gondoskodás nem hozzák ki az emberből, kiváltképpen pedig a szegény emberből azt, amit belőle ki kellene hozniuk, ott az ember minden bizonnyal nem is válik azzá, amivé válnia kellene.

A szegény ebben az esetben szükségképpen éppen azokon a területeken válik elhanyagolttá, amelyeken képezni és nevelni kellett volna, s ennek következtében épp ennyire szükségszerűen elaljasodik; ebben az állapotában, teljesen tudatában lévén a benne egyoldalúan felkeltett képességeknek, még jobban elvadul, és - ami ennél is rosszabb számára - még arra a fokra süllyedhet, hogy elvadulását képmutatással kendőzi. Képességeinek tudatában, melyeket meggyalázottnak érez, és ezért önmagát meg az emberiséget is megveti, arra a fokra süllyed, hogy a fékezetlen erőszak eszközeit, melyekkel az élet élvezetére és társadalmi érvényesülésre tör, nemcsak ravaszul álcázza, és alattomosan keríti hatalmába, hanem eljárását maga és mások előtt is megengedhetőnek és jogosnak tünteti fel, mint annak a jogtalanságnak megtorlását, amelyet a társadalom, véleménye szerint meg nem érdemelten, vele szemben elkövetett.

Az az áldásos erő, amelyet a szegény helyzetéből meríthetne, a vele való szeretet nélküli, kíméletlen és méltatlan bánásmód következtében - amely annyira jellemzi az egyház vagy a társadalom mélyebbre ható elfajulását - a durvaság és erőszak forrásává válik, ami még az emberség látszatát is kiöli a szegényből. A világ, vagyis az emberek, akik lelkükben épp annyira érzéketlenné váltak az emberi természet magasabb rendeltetése iránt, mint az elhanyagolt szegények, akik azonban külsőleg még őrzik a látszatot, a szörnyű helyzetben sínylődő szerencsétlenek iránt az igazi emberi részvét helyes felismerések által is táplált érzését teljesen elvesztették. Sőt, önzésük arra készíti őket, hogy a szerencsétleneket méltatlannak és érdemtelennek nyilvánítsák arra a szeretetre, tiszteletre és megbecsülésre, amellyel nemünk minden egyes tagjában önmagának tartozik. Ezáltal a szegények legéletrévalóbb és legjobb képességű gyermekeit - nem is olyan ritkán - abba a helyzetbe hozzák, hogy az olyan életmód, és az olyan cselekedet, amely ellen a polgári társadalom szükségszerűen, de tehetetlenül alkalmazza az akasztófát és a keréketörést, nem csak hogy ellenállhatatlan csábítást gyakorol rájuk, hanem kifejezetten jogosnak is tűnik szemükben.

Minél jobban megismertem a szegények valóságos helyzetét, kötelességérzetem annál inkább arra sarkallt, hogy nyomorúságos ^[316] állapotukban a helyzetüknek és körülményeiknek megfelelő támogatásban részesítsem őket, és ezzel magam is hozzájáruljak a végső cél eléréséhez. Abból a tapasztalatomból kiindulva, hogy a természet a szegényekben képzésük célja érdekében jelentős képességeket bontakoztat ki, mindenekelőtt arra kellett törekednem, hogy ezekre a képességekre alapozzam a nyomoruk leküzdésére szolgáló eszközöket. A házamba fogadott szegény gyermekek számára munkát és munkára való nevelést kellett nyújtanom. De nemcsak ez volt a célom: munkájuk közben és munkájuk révén melegszívűvé akartam tenni őket, és szellemüket is ki akartam bontakoztatni. Nemcsak tanítani akartam őket, hanem azt akartam, hogy életük és tevékenységük maga nyújtson számukra oktatást és hogy önmaguk tanítása közben eljussanak természetük belső méltóságának megérzéséhez. Mindenekelőtt és feltétlenül túlnyomóan szívükről akartam gondoskodni mint lényük legnemesebb részéről és arról a középponttól, amelyben a szellem és az életpálya legtisztább és legnemesebb adottságai egyesülnek. Meg voltam győződve róla, hogy csak így érhető el, hogy az emberiség és különösen a szegények nevelését szolgáló valamennyi eszközt egységes egészbe foglalhassuk, és hogy az eldurvulásnak és az elaljasodásnak kedvező tengernyi tényező közepette is olyan szeretettől, megbecsüléstől és tisztelettől áthatott bánásmódot alkalmazhassunk, amely egyedül képes szakmai és a szellemi képzés magasabb értelmét biztosítani.

Ebben a tekintetben vállalkozásom szempontjából rendkívül kedvező helyzetben voltam. Életem, eleven élményeim révén - nem sok ember mondhatja el ezt önmagáról - alkalmas volt annak a megingathatatlan meggyőződésnek kialakítására, hogy bármit próbáljunk is tenni a szegények kenyérkeresetének biztosítása, sőt szellemi erőinek kialakítása érdekében, igazán emberi képzést nem nyújthatunk nekik, ha bánásmódunk nem elégíti ki és nem nemesíti meg szívünket.

A cél elérését szolgáló képességeimnek nyilván az a szenvedélyesség kölcsönözött egyéni jelleget, amellyel szívem arra ösztönzött, hogy mindenütt, ahol szeretetre lelhetek, szeretet keressék, ahol barátságosan és szívélyesen járhatok el, ott valóban barátságosan és szívélyesen viselkedjem, és ahol csak tűrhetek leküzdhetem önmagam, és kíméletes lehet, ott valóban tűrjek, küzdjem le önmagam, és legyek kíméletes. Nem ismerem nagyobb életörömet a hálás tekintetnél és a meleg kézszorításánál. Valóságos gyönyörűséget okozott, hogy még ott is köszönetben és bizalomban részesítettek, ahol arra nem is számítottam. Ebben a kedélyállapotban voltam éppen, amikor körülményeim különféle pontokon közel vittek az ország szegény népéhez. Kerestem a szegények társaságát, szívesen ^[317] időztem körükben, és kedvenc céljaimra vonatkozó nézeteimet ez is annyira megszilárdította, hogy önmagam és céljaimba vetett bizalmam teljesen megingathatatlanná vált. Súlyos és döntő jelentőségű tapasztalataim ugyanis napról napra egyre szilárdabb meggyőződésemmé tették, hogy a szegények iránt táplált tiszta és önzetlen szeretet a képzésüket szolgáló kevésbé jelentős fáradozásokat is annyira áldásossá teheti, hogy azok következményei egyáltalán nem mérhetők az alkalmazott eszközökkel; viszont ellenkező érzület esetén a népnevelés, népjólét és szegénygondozás legragyogóbb intézményei is homokra épültek, úgyhogy beomlásuk okát csakis alapjaik jellegében kereshetjük. Döntő tapasztalatomná kellett érlelődnie, hogy a szeretet ezen a téren is hatalmas erővé válhatik a gyengében, és a szeretetlenség itt is szétforgácsolja a hatalmas erejét. Vállalkozásomnak azonban többre volt szüksége ennél a meggyőződésnél. Ahhoz, hogy olyan intézetet alapíthassak, amely céljaimat teljes egészükben megfelelően szolgálhatja, rendkívül sok olyan dologra lett volna szükségem, ami belőlem épp annyira és éppoly feltűnően hiányzott, mint amilyen feltűnően megfelelt egyéniségemnek az intézet megalapítására irányuló törekvés, ami a cél megvalósításához, természetesen, szintén nélkülözhetetlen volt.

Különösen hiányzott belőlem a törekvéseim céljául szolgáló ügy higgadt szemlélete, valamint azoknak az embereknek és dolgoknak józan megítélése és kezelése, akiknek és amelyeknek segítségével célokat megvalósítanom kellett volna. Hiányzott belőlem az a minden területen annyira nélkülözhetetlen képesség, amellyel a romlás elharapózását intézetem virágkorában meg tudtam volna akadályozni, s amellyel valamennyi részletében való teljes kifejlődését türelmesen ki tudtam volna várni. Hiányzott belőlem a tevékenységem részleteibe és egészébe való, különösen pedig azoknak a hibáknak és hiányosságoknak részleteibe és egészébe való kitartó elmélyedés képessége, amelyek vállalkozásomba minduntalan belecsúsztak; nem tudtam kellőképpen elmélyedni azoknak a különböző akadályoknak a vizsgálatába sem, amelyek többé-kevésbé nyíltan vagy burkoltan útjában állottak vagy útjába kerültek vállalkozásomnak. Hiányzott belőlem képességeim, eszközeim és vágyaim egymáshoz viszonyított arányának érett átérzése, és természetesen annak előre látása is, hogy tevékenységem egyes lépései hová vezethetnek és vezetnek is majd el engem a különböző területeken. A szegények gyermekeit földművelésre, ipari és háztartási munkára akartam nevelni, s közben magam mindezekben a dolgokban képzetlen voltam. Intézetem olyan szervezetet követelt, amelynek önmagában kellett volna hordoznia céljai elérésének biztosítékait. Ennek megteremtésére azonban nem voltam és nem is lehettem képes. Mindazonon a ^[318]területeken, amelyeken magam képzetlen voltam, képzett segítőtársakra lett volna szükségem; ilyenek azonban nem álltak rendelkezésemre. Az épületet intézetem számára gondosan kellett volna kiválasztanom, és annak a céljaim által megkövetelt módon kellett volna berendezve lennie; a helyzet azonban nem ez volt. Az intézet környezetének is összhangban kellett volna lennie céljaimmal; de nem felelt meg nekik. Még az intézet megalapítására irányuló törekvésem, sőt odaadó és önfeláldozó munkám is, mellyel céljaim szolgálatára szenteltem magamat, nyomasztó akadályokat állítottak utamba. S ez nem is történhetett másként. Odaadó voltam ott, ahol nem kellett volna odaadónak lennem, ingadozó voltam ott, ahol szilárdnak kellett volna lennem, reménykedtem, amikor félnem kellett volna, hiszékeny voltam, amikor elszámolást kellett volna követelnem, köszönetet mondtam annak, akit felelősségre kellett volna vonnom, olyan terhet vettem a vállamra, amelyet nem bírtam el, hogy levegyem azok válláról, akiknek azt hordozniuk kellett volna, és akik azt el is bírták volna.

Hiába, én már ilyen voltam. Vállalkozásom, lényegét tekintve, méltó lett volna egy herceg vállalatához; én azonban, mivel hiányzottak a feltételek céloim eléréséhez, csak önmagamot merítettem ki, gazdasági bajokba keveredtem, és olyan nyomasztó helyzetbe kerültem, melynek szenvedései leírhatatlanok, következményei pedig egy fél emberöltőn át tartottak.

Szívem vágya azonban, ti. hogy az ország szegényeinek és elesettjeinek szolgálatára szenteljem életemet, ez alatt a hosszú idő alatt sohasem lankadt. De vágyam lángja, amikor a legkülönbözőbb akadályok és nyomasztó gátolások korlátoztak, hiába égett szívemben: mivel nem nyert tápot, csak önmagát emésztette lelkemben, és maga is hozzájárult ahhoz, hogy egyre figyelmetlenebbé, tehetetlenebbé és közömbösebbé tegyen minden iránt, ami még lehettem volna, és amit még tehettem volna ezen a világon.

A környezetemben élő emberek akkor valóban csak ezt az egyre fokozódó tehetetlenségemet látták. Okai iránt azonban nem volt érzékük, s még kevésbé nyújtottak bármiképpen is segítséget az egyetlen ügy előbbre viteléhez, amelynek szolgálatára még képes lettem volna.

Feltűnő tehetetlenségem és passzivitásom sok olyan dologban, ami szinte senki másnak sem okozott volna nehézséget, cáfolhatatlan bizonyítéknak tűnt az emberek szemében arra, hogy semmire sem vagyok alkalmas és semmire sem vagyok használható, úgyhogy kedvenc területeimen sem lehet, tehát nem is kell segítségemre lenniük. Ha - úgymond - valamely kisebb jelentőségű dologban bebizonyítja rátermettségét, akkor majd elhisszük neki, hogy nagyobb ^[319]feladatokra is hivatott; segítsen először a maga baján, akkor majd elhisszük neki, hogy a nép bajai ellen is tud valamit tenni; tegyen próbát, és mutassa meg, hogy meg tud valósítani

valamit törekvéseiből. Ha ez sikerül neki, akkor biztos, hogy bizalmunkat és segítségünket sem fogja nélkülözni. - Könnyen elképzelhető, hogy mindez mennyire megrendítette érzékeny lelkemet. Úgy éreztem, mintha az emberek így buzdítanának: Szállj le a keresztről, akkor majd hiszünk neked! De ez volt a sorsom: a közvélemény használhatatlanságom és alkalmatlanságom felett minden előzetes vizsgálat nélkül kimondta a halálos ítéletet,⁵⁹ afölött azonban, hogy épp ehhez a próbatételhez kellene elsősorban segítséget kapnom, kortársaim egyszerűen átsiklottak, mint ahogy minden olyan dolog fölött átsiklanak, ami iránt nem érdeklődnek igazán, legfeljebb álérdéklődést színlelnek.

Pedig bizonyos, hogy ha a próbát a bennem élő és minden erőmet irányító alapelv szerint és azzal összhangban sikerült volna megállnom - és ez az alapelv: a szegényt és gyermekét önmagukból kiindulva, vagyis természetes adottságaik és készségeik révén, valamint helyzetük természetes viszonyai által nevelni -, akkor ezt az eredményt csak számos tevékeny és jóakarátú ember bensőséges támogatásával érhettem volna el.

Sokáig, túlságosan is sokáig vártam kortársaimtól és közelebbi környezetem tagjaitól ezt a támogatást. A még sohasem csalatkozott gyermeki lélek teljes elfogulatlanságával reméltem, hogy nem maradhat és nem is fog elmaradni a bizalom céljaim iránt és a megvalósításukhoz szükséges támogatás.

Nem ismertem a világot, és így nem is álmodtam volna, hogy ugyanakkor, amikor a környezetemben élő emberek úgy szórják a pénzt, mint a pelyvát, és nem sajnálják a fáradságot, hogy a szeretetet, az őszinteséget és az emberi képességek iszonyú sírgödreit lépten-nyomon elleplezzék, ezekből a rendkívüli erőfeszítésekből legalább néhány morzsányit ne szánnának egy olyan ember törekvéseinek támogatására, aki semmi mást nem akart, mint a szeretetet, az őszinteséget és az emberi képességeket a nép leplezett és nyílt nyomorúságának iszonyú sírgödréből feltámasztani és életre kelteni, vagy inkább ezt az emberi természettel és az emberi méltósággal ellenkező kendőzést a szegények és elesettek önmaguk megsegítésére és öntevékenységre való képesítésével megszüntetni, s biztosítani, hogy gondoskodni tudjanak önmaguk és családjuk táplálkozásáról, eltartásáról és ellátásáról. [320]

Azonban koromat és környezetemet is félreismertem.⁶⁰

Mélységesen neveltetésem szelleméből fakadt, hogy mindkettőben csalódnom kellett; s mint ahogyan környezetemet, önmagam is félreismertem.

Nem érdemeltem ugyan akkora bizalmat, mint amekkorát vállalkozásom igényelt volna; ámde még annyi bizalmat sem élveztem, mint amennyit ténylegesen megérdemeltem volna.

Mivel ezek a körülmények minden olyan eszköztől megfosztottak, amellyel életem célját elgondolásaim szerint gyakorlati cselekedetekkel szolgálhattam volna, megtettem azt az egyetlen dolgot, amit céлом érdekében még megtehettem: szívem érzelmeit és céлом érdekében kifejtett erőfeszitésem tapasztalatait befoglaltam a *Lénárd és Gertrudba*.

⁵⁹ Az 1807. évi kiadásban ehelyett a következő mondat áll: *Ez volt a széles körben elterjedt halálos ítélet felettem, amelyet azonban sehol nem előzött meg mérlegelő vizsgálódás.*

⁶⁰ Abban az időben még korántsem ismertem fel eléggé, hogy törekvéseim közepette mindig, kivétel nélkül elsősorban önmagam megítélésben tévedtem, és hogy törekvéseim balsikerének okai mindig bennem rejlettek. Későbbi szomorú és még aggkoromba is belenyúló tapasztalataim végre éretté tettek gyengéim tudatosítására és önmagam alaposabb megismerésére. Ennek köszönhetem, hogy jelenleg már sikerült néhány célomat megvalósítanom, mivel sikerült felismernem azokat az eszközöket és utakat, amelyek egyedül teszik lehetségessé, hogy céljaim üdvös megvalósítására ésszerű reményt táplálva törekedhessem. (Pestalozzi jegyzete az 1823. évi kiadáshoz.)

A képet, amelyet célomra való tekintettel a népről és környezetemről rajzoltam, tetszéssel fogadták - mint *regényt*.

Ezren és ezren hangoztatták: Pestalozzi ismeri a népet. A nép tényleg olyan, mint amilyennek rajzolja, s valóban arra van szüksége, amit Pestalozzi követel számára. Nagyszerű lenne, ha sok gyermeknek olyan anyja lenne, mint Gertrud, sok falunak olyan földesura, mint Arner, s ha sok Hummel-féle ember hallaná az ottanihoz hasonló tyúkászok ú! - á! - ú! kiáltását.

Könyvem hatása azonban ennél többre nem terjedt. Tanulságait tevékenységemtől és törekvéseimtől teljesen függetlenül fogták fel. De egymagában különben sem tehette képessé kortársaimat arra, hogy valóban megpróbálkozzanak abban a szellemben cselekedni, amely Arner, Gertrud és Glülphi⁶¹ szavaival sok olyan nézetet és eszközt kínált, amelyeket a nép boldogulása érdekében nemcsak írói módra ábrázolni, hanem alkalmazni is kellett volna.

De könyvem erre nem is lehetett alkalmas, mint ahogyan egyetlen könyv sem, amely csupán kijelentések formájában és a költői ábrázolás eszközeivel mutat rá a helyes útra. Ha az ember valóban meg akar valósítani valami hasznos célkitűzést ezen a világon, [321] összehasonlíthatatlanul többet kell tennie, mint hogy célját - mint valami álmoképet - pusztán írói képek formájában állítsa az emberek szeme elé, hogy azok csupán elcsodálkozzanak rajta, és gyönyörködjenek benne.

Az ilyen törekvés megvalósítása érdekében arra van szükség, hogy rávegyük az embereket, keressék meg a fonalat, amely által vezetettve az eléjük tűzött üdvös cél hatalmába keríti lelki életüket, hajlamaikat és törekvéseiket, és teljesen lefoglalja szemüket, kezüket, nyelvüket és mindazt, aminek révén képességeiket kifejtethetik.

Ezt szerettem volna elérni. De sem legtevékenyebb éveim erőfeszítései, sem pedig azok utórezgése - írásművem - nem tudtak olyan területet biztosítani tevékenységeim számára, amelyen sikerült volna az alapelveim lényegét igazoló tényeket felmutatnom; azokat a tényeket, amelyek révén valóban sikerült volna egyes elhagyott és szegény gyermekekben életre keltenem az értelmet, a szeretetet, az őszinteséget és képességeiket, amivel a szívemen fekvő legfőbb cél további szolgálata érdekében elnyerhettem volna az emberek együttérző támogatását és segítségét.

Életem legnagyobb része ennek a tevékenységi körnek nyugtalan, de mindig csak hazámra korlátozódó keresése közben telt el; ámde jó sokáig nem tudtam megtalálni.

Szempontjaim egyszerűsége és tisztasága nem tetszett környezetemnek. Az aranykor tudálékossággal való megteremtésének örülete épp akkoriban vonta magára ragyogó égi tűneményként a közfigyelmet; a nevelésnek az emberi természet helyzetéből, szükségleteiből és igényeiből fakadó szempontjairól pedig szinte teljesen eltérítette az emberek érdeklődését.

A nevelésnek és képzésnek majdnem valamennyi segédeszközét az iskolára és a könyvre korlátozták, és a könyvekre meg az iskolákra való tekintettel szervezték meg. Az életet, a családi és társadalmi kapcsolatokat, valamint a belőlük fakadó érzületeket, szokásokat, elképzeléseket és erkölcsi elveket - amelyek annál mélységesebben hatnak az egész emberre, minél szükségsebben és minél kevésbé tudatosítva itatják át és határozzák meg őt - szinte teljesen figyelmen kívül hagyták. Az az egyoldalúság, amely abban nyilvánult meg, hogy az embert innen-onnan vett felületes tudással akarták kiképezni és hivatására képesíteni, észrevétlenül, de szükségszerűen a végletekig kiélezte az ellentmondást a nyíltan vallott alapelvek és az általában gyakorolt eljárásmodok belső szelleme között.

⁶¹ A bonnali iskola tanítójának neve a második kiadástól fogva *Glüphi* helyett *Glülphi* változatban szerepel.

Ugyanez az ellentmondás nyilvánult meg abban is, hogy a legszélsőségesebb önkényességgel értelmezték mindazokat a szilárd és nagyszerű alapelveket, amelyeket a múlt időknek az emberiség szolgálatában oly komoly érdemeket szerzett kiválóságai állapítottak ^[322] meg. Szem elől tévesztették az embert, az egyéniséget, mint az emberség megvalósítóját, és az emberi természet legszentebb tulajdonságait konvencióknak, szenvedélyeknek, érzéki élvezeteknek és különféle önző céloknak rendelték alá.

Olyan átmeneti korszak alakult ki, amelyet nem csupán az emberi természet valóságos erőinek megbénulása, hanem a divatmajmolás okozta zavaros és ingadozó viselkedés is jellemzett. Olyan helyzet állt elő, amely azáltal, hogy az emberiségnek egyformán és egyszerre kellett képességeinek szélsőséges felfokozódásától és megbénulásától tartania, nemcsak megakasztotta az emberi kultúra haladását, hanem még képességeinek megőrzését és létét illetően is aggodalommal töltötte el az emberiséget. Olyan helyzet, amelyben az embereket egyformán nyomasztotta az, amivé váltak, és amivé nem váltak; olyan helyzet, amelynek romlottsága a könyörület és a szeretet istenének a következő szavakat adta szájába: ha hideg vagy meleg lennél stb.⁶² Ebben a helyzetben éltem le életem javát, és bármennyire szomorú is, épp annyira igaz, hogy az általános megrázkódtatás szerencsétlen korszaka, melyet a forradalom viharai idéztek hazámra, volt egyszersmind életem nagy álmának megvalósítására irányuló gyakorlati tevékenységeim születésének órája is. Ekkor azonban már hiányzott belőlem az ifjúság ereje, és híjával voltam azoknak a tapasztalatoknak is, melyeket megszerezhettem volna, ha korábbi éveimben gyakorlatilag is tevékenykedhettem volna szakmámban. Mindazonáltal pályafutásom során véghez tudtam vinni azt, amit nem is sejtettem, és meg tudtam valósítani azt, amiben magam sem bíztam volna; s mint amilyen szerencsétlen voltam életem során minden céljaimmal kapcsolatos dologban, olyannyira szerencsésnek éreztem magamat attól a pillanattól kezdve, amikor végre birtokomba kerültek azok az eszközök, amelyekkel némi erővel hozzáfoghattam életem tényleges gyakorlati megvalósításához.

A szerencsétlen, elpusztított *Stansban* a nagyszámú, teljesen elhanyagolt, részben elvadult, de romlatlan erejű természetes és hegyvidéki gyermekekkel való kapcsolatom kedvező alapot és a külső korlátozások ellenére is megfelelő lehetőséget nyújtott arra, hogy fontos tapasztalatokat szerezzek a gyermekek képzésének általános alapjául szolgáló képességek köréről és fokáról, és ezzel együtt azt is tisztázzam, hogy mi az és meddig terjedhet, amit a népnevelés területén nemcsak el kell érni, hanem amit el is lehet érni, és meg is lehet valósítani.

És amikor *stansi* működésemet a háború eseményei megszakították, s már azt hittem, hogy ismét visszazuhanom régi tehetetlen ^[323] életembe, Burgdorfban céljaim szempontjából egy csapásra ismét megtaláltam mindazt, amit *Stansban* elvesztettem.

Alkalmam nyílt Burgdorfban egy olyan intézetet létesíteni, amely tág lehetőségeket nyújtott számomra a természet alapján álló nevelési rendszer lényeges eszközeinek felkutatására és megszervezésére

Ezeztől a lehetőségektől és a Burgdorfban gyűjtött tapasztalataimtól fellelkesítve hamarosan rászántam magam, hogy a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* című könyvemben a közönség elé tárjam mindazokat a nézeteimet, sejtéseimet és reményeimet, amelyek ebben az időpontban bontakoztak ki bennem.

Könyvem általános feltűnést keltett, ami megkönnyítette továbbhaladásomat. Miután komoly bizalomra leltem, bátorságom megnövekedett, és tevékenységeim köre is kibővült. Egymásután kerestek fel a nevelésügy iránt érdeklődő legkülönbözőbb emberek; tapasztalataim mindinkább gyarapodtak; és ami akkoriban számomra még csak sejtés volt, cáfolhatatlan tényé

⁶² Vö.: Jel. 3, 15-16.

érlelődött, és tényként valósult meg. Különösen az volt a szerencsém, hogy Burgdorfból olyan emberek szegődtek segítőtársaimul, akik kísérleteim elemeinek fonalát könnyen meg tudták ragadni, és munkájuk közben komolyan ki tudták képezni magukat céljaim szolgálatára.

Helyzetem napról napra kedvezőbbé vált, és egyre jobban kielégítette azokat is, akik velem kéz a kézben haladtak a közös cél felé; egyre alkalmasabbá vált arra, hogy a természetes nevelési rendszer kutatására irányuló fáradozásaim eredményeit közelebb vigyem befejezésükhez, és hogy a célom elérését szolgáló eszközöket úgy fejlesszem ki, hogy azok ne külön-külön és egymástól függetlenül, hanem általános összefüggésbe szervezve álljanak egymás mellett, és megfelelő arányban adagolt együttes és kölcsönös hatásukkal az emberi természet teljes egészében vegyék számításba, úgyhogy az emberi képességeket osztatlan egészként, harmonikusan képezzék ki. Ezek az eszközök jelenleg valóban közel vannak már ahhoz, hogy egyrészt ténylegesen megfeleljenek a rendezett családi élet viszonyainak és szükségleteinek, másrészt a tudományos képzés további lépéseit általánosan és szilárdan megalapozzák.

Nevelési eszközeim mind az emberi lét legegyszerűbb megnyilvánulásaiból indulnak ki, és azon a törekvésen alapulnak, hogy meghatározzák az ember képzésének azokat az ősi kiindulópontjait, amelyek felől tovább haladva - ha már egyszer sikerült azokat megállapítani - a helyes útról nem térhetünk le, egyoldalúakká sem válhatunk és különös bonyodalmakba sem keverhetjük magunkat.

A gyermeknek meghagyják teljes önállóságát; nem tételeznek fel róla olyat, ami nem rejlik benne, s nem is kényszerítik a benne ^[324] lakozó adottságokat és képességeket önkényes, egyoldalúan megállapított cél felé mutató irányba.

Tanítványainkat - szellemük és szívük képzése érdekében - a legélénkebb tevékenységre serkentik, és minden lehetőséget megadnak arra, hogy tevékenységeik az emberi szellem és az emberi szív áthághatatlan, örök törvényeinek megfelelően, szabadon nyilvánulhassanak meg, és hogy a gyermekek ezáltal igazi mivoltukat kifejthessék.

Alapjában véve nem egyebek, mint a gyermek tevékenységeinek és a legkülönbözőbb módokon megnyilvánuló belső életének megnyilatkozásai.

Épp ezzel magyarázható, hogy az oly fennhangon támasztott ellenvetésekre - amelyek szerint nem szabad a gyermekeket ilyen kísérletek érdekében feláldozni - olyan gyorsan és alaposan rációfoltak; másrészt lehetővé tették annak az igazságnak a megállapítását, amely szerint Európa iskolarendszere és iskolarendszerén felépülő kultúrája megalapozatlan, és hogy az alapozást feltétlenül el kell végezni, ha el akarjuk érni, hogy Európa népét és gyermekeit bölcsességre és szeretetre, továbbá bármely társadalmi helyzetben kielégítő életre képesítsük.

Törekvéseink és feladataink szilárd tudatában és erőinket összpontosítva, tevékenységeink biztos és általános kiindulópontjait kutattuk, s mindig azon fáradoztunk, hogy haladásunk fonalát szilárdan kézben tartva, hézagatlan menetben jussunk előre törekvéseink és feladataink célja felé.

Ennek köszönhető az is, hogy az eszközök kutatása és alkalmazása során tevékenységeink számára szabad teret tudtunk biztosítani, annak veszélyeztetése nélkül, hogy szembekerülünk azokkal az örök törvényekkel, melyeknek a természet nemünk fejlődését alávetette.

Ezzel azonban egyáltalán nem akarom állítani, hogy kísérletünk során soha és semmiben sem hibáztunk. Ellenkezőleg, néha bizony előfordult, hogy egyes eszközeink feltűnő és várakozásainkat is felülmúló eredményessége arra készítetett bennünket, hogy ezeket az eszközöket nagyon is túlnyomóan és nagyon is egyoldalúan alkalmazzuk, úgyhogy emiatt bizonyos tantárgyakat, amelyek az emberi képességek kibontakoztatása szempontjából kevésbé fontosak,

az iskolákban azonban általános és kizárólagos művelésnek örvendenek, helytelenül és a rendet felforgatva egy időre a szögre akasztottunk.

Egyre világosabbá vált azonban bennünk, hogy mit tekintünk fontosnak és szükségszerűnek, és ez természetesen enyhítette azt az egyoldalúságot, amellyel ezt a lényegest és szükségszerűt az első ^[325] pillanatban - részben szükségszerűen is - megragadtunk. Sőt mi több, a nevelőmunka célja által megkövetelt lényeges feladatok világossá válása során a kevésbé lényeges teendők abba az alárendelt helyzetbe kerültek, amelybe maga az emberi természet utasítja azokat. Ezáltal egyúttal új ösztönzéseket és új segédeszközöket nyertünk és könnyebbé vált számunka az alárendelt jellegű, de mégis szükségszerű feladatok művelése, úgyhogy most a szellemi képzés és képességfejlesztés tiszta elemi eszközein kívül a betűtűtetést, az olvasást, az írást, a nyelvtant, a számolást stb. is akkora buzgalommal és olyan eredményesen műveltük, mint azok, akik a tiszta elemi képzés érdekében semmit sem tesznek, és minden figyelmüket csak a külsőlegesre, az alárendelt jelentőségűre: az olvasásra, az írásra a nyelvtanra stb. fordítják.

A tiszta elemi képzés szorgalmazása olyan tartalmat és értéket biztosított az alárendelt jelentőségű eszközöknek is, amilyenekkel azok különben sohasem rendelkezhetnek, és nem is fognak rendelkezni. Ugyanis az olvasásnak, írásnak és a számolásnak stb. formái, amelyek nélkül a megalapozás nélkül a szellem számára üresek és halottak, nemcsak tartalmat és életet nyernek, hanem kifejezési eszközei egymással és az emberi természettel is összhangba kerülnek, és mint készségek szinte önmaguktól bontakoznak ki lépésről lépésre növendékeinkben.

Az eddig megjelent elemi tankönyvek⁶³ ennek a szellemi fejlődésnek bizonyos irányait állítják össze rendezett fokozatokban. A szellemi fejlődés egészét azonban korántsem merítik ki, és kísérleteink folytatása az említett irányok mellett a képzés és a gyakorlás eszközeinek különböző kibővítéseihez, sőt új formák kifejtéséhez is vezetett. Kísérleteink cáfolhatatlanul tisztázták az említett eszközök továbbfejlesztésének és kibővítésének kiindulópontját és megváltoztathatatlan törvényét. Akárhány kísérletet is hajtsunk még végre, ezek lényegüket tekintve nem egyebek a már tisztázott alapokban rejlő cáfolhatatlan és örök mozzanatok részletesebb meghatározásánál és gazdagabb alkalmazásánál. Ez különösen az értelmi fejlődésre érvényes; nem kevésbé vonatkozik azonban az erkölcsi és vallásos fejlődésre is.

Természetesen igaz, hogy az eddig megjelent és a módszert alkalmazó elemi tankönyvekben az erkölcsi és vallásos nevelés eszközei, továbbá ezeknek az eszközöknek az értelmi nevelés eszközeivel való ^[326] összeegyeztetése még nincsenek határozottan tisztázva és kifejtve. A dolog természete és a módszerem kialakulásának sajátosságai következtében az értelmi képzés eszközeinek kidolgozása szükségképpen került előtérbe. Azonban intézetemben a gyermekek erkölcsi nevelésével és az erkölcsi nevelés fontos és kiegészítő alapelveinek megállapításával kapcsolatban éppolyan sokrétű és energikus munka folyik, mint amilyent az értelmi képzésre áldozunk. Sőt mi több, nevelési kísérleteimben már eleve abból a legmélyebb meggyőződésből indultam ki, hogy az értelmi képzésre áldozott fáradozásaim mind ködképpé foszlanak, ha nem keltjük mindenekelőtt életre, nem biztosítjuk és nem tesszük minden külsőleges értelmi képzés és képességfejlesztés szilárd alapjává azt, ami a legszentesebb és legmagasztosabb az emberi természetben.

Amit ebben a tekintetben teszünk, természetesen nem lehet annyira szembeszökő, mint amit az értelmi nevelés érdekében végzünk.

Az igazi elemi erkölcsi képzés lényegéből fakadó eredménye: *érzés, hallgatás és cselekvés*.

⁶³ *Útmutatás a betűtűtetés és az olvasás tanításához* (1801), *Anyák könyve* (1803), *A szemlélet ábécéje* (1803), *A számviszonyok szemléletének tana* (1803-1804).

A lelkiismeret szavára hallgató bensőséges kedélyállapot igazsága és az ilyen kedélyállapottal összhangban lévő élet ereje természetéből következik, hogy minden figyelmet szétszóró, fölösleges szót távol tart tőlünk.

Az erkölcs beszéde általában: igen, igen vagy nem, nem, s mentől valóságosabban és mélyebben megalapozott, annál inkább tart a rossztól származónak minden olyan szót, ami ezen túl van.

Nem tehetjük meg, hogy a gyermekekkel a kíváncsiság illetéktelen szemei és fülei előtt kimutattassuk és kinyilváníttassuk bontakozóban lévő magasabbrendű érzelmi életüket, mint ahogyan bontakozóban lévő szellemi erőiket eredményeik bemutatásával tanúsíthatják és kinyilváníthatják. Ezt valóban nem szabad megtenni, s ahol mégis megteszik, ott - éppen ezáltal - elfojtják a tiszta erkölcsös és vallásos kedélyállapotot;⁶⁴ ezzel pedig ahelyett, hogy az emberi szellemnek az igazság, a hit és a szeretet jegyében való életrekeltését ténylegesen és lényegesen szolgálnák, ennek épp az ellenkezőjét érik el. Ekkor Isten igaz tiszteletét, az igazság és a szeretet szellemében való életet egyrészt üres beszéddel és írástudókhöz illő fecsegéssel, másrészt alamusziséggel, a templom mennyezetére és az oltárra szegezett merev szemekkel, képmutatással, a halott, formális szertartások és formális rítusok legkülönbözőbb változataival helyettesítik, és ezeknek a legszentségesebbet és legmagasztosabbat helyettesítő ^[327] nyomorúságos viselkedési módoknak olyan értéket tulajdonítanak, amely azokat egyáltalán nem illeti meg. Az ilyen viselkedés megbecsülése a babona és a hitetlenség alapjait az érzékiség és az önzés ingereivel élesztgeti, s ezzel hozzájárul, hogy szerencsétlen nemünket az emberi természetre egyaránt romlást idéző tévelygés kettős következményeinek szolgáltatassák ki.

Ha azonban a nevelésben nem is nyilváníttathatjuk ki a kíváncsiság szeme előtt a gyermekek bontakozóban levő magasabb rendű érzelmeit, mint ahogyan bontakozóban levő szellemi erőiket és képességeiket termékeik révén előtarthatjuk, mindazonáltal igaz, hogy a módszer lényege egyszerű és biztos utakat mutat az emberek szívéhez, mint ahogyan egyszerű és biztos utakon vezet el az emberek fejéhez is.

Tapasztalataink ezt napról napra megerősítik. Az a módszerrel szemben emelt ellenvetés, hogy az egyoldalúan csak az értelem képzésére van tekintettel, mivel az elemi tankönyvek csak az alakkal, a számmal és a nyelvvel foglalkoznak, a módszer keletkezési módjának, valamint természetes és szükségszerű hatósugarának nem ismeréséből származik. A szellem fejlesztését szolgáló elemi tankönyvek természetük szerint nem ábrázolhatnak semmi egyebet, mint az ember szellemi működésének, a gondolkodás és a megismerés során kifejtett, szükségszerű belső tevékenységének típusát. Ha a szellemi fejlesztés munkája lényegileg abból indul ki, hogy az anyát és a tanítót képessé tegye arra, hogy a gyermeket szabad és magasabb rendű természettel megáldott lénynek tekintse, s így is bánjék vele, akkor a gyermek erkölcsi-ségére és vallásosságára is fejlesztő hatást gyakorol. Minden kifejlesztett emberi képesség egyszersmind igazi erkölcsi képesség is. Az értelem fejlesztését szolgáló elemi tankönyveim teljes egészükben ezen a szemponton alapulnak. Egyrészt a növendékek szabad és önálló szellemi erőit jelenítik meg, másrészt a gyermek és az anya, illetve a tanító között tiszta erkölcsi és vallásos kapcsolatot létesítenek.

Az *Anyák könyve* című munkám közvetlenül és nyíltan rámutat erre a szempontra, mégpedig egyrészt azzal, hogy felhívja az anyák figyelmét gyermekükhöz való viszonyukra, másrészt azáltal, hogy könyvemet tulajdonképpen az anyai hűség és gondoskodás segédkönyveként írtam meg az anyák számára.

⁶⁴ Az 1807. évi kiadás az itt következő szöveget nem tartalmazza, hanem az alábbi bekezdés „mindazonáltal igaz” szavaival folytatódik.

Ezzel azonban az elemi erkölcsi és vallásos képzés sajátos önálló formáit korántsem nyilvánítottam fölöslegesnek. Sőt az a helyzet, hogy maga a módszer vezetett el bennünket az erkölcsi és vallásos fejlődés törvényszerű fokozatainak megsejtéséhez és kikísérletezéséhez. Ez a gyermek erkölcsi szabadságán és vallásos hajlamain alapuló fejlődés elvezeti a gyermeket erkölcsi szabadságának és ^[328] vallásos hajlamainak tudatosításához és a dolgok erkölcsi és vallási szempontból való felfogásához. Olyan formákról van itt szó, amelyek a szellemi fejlődés formáival ellentétben a gyermek erkölcsi és vallásos érzelmeit, cselekedeteit és hitét hordozzák, azok belső és szükségszerű összefüggésében. Mint ahogyan a módszer által a gyermekben általában kifejlesztett képességek szükségképpen az emberi természet erkölcsi ösztöneire is építenek, ugyanolyan szükségszerűséggel képezi ki a módszer a növendéket az élet feladatainak és kötelességeinek teljesítésére is.

A módszeremet ez utóbbi szempontra, a földi élet boldogságára való tekintettel - melyet az ember rendszerint csak hivatásbeli képességeinek kibontakoztatásával biztosíthat magának - az jellemzi, hogy a gyermeket csecsemő korától kezdve teljes mértékben legközvetlenebb kapcsolataihoz és családi létéhez köti, és szíve valamint szelleme valamennyi képességét ebből a középpontból kiindulva bontakoztatja ki.

A bontakozó emberi képességeket elsősorban a család igényeinek és helyzetének megfelelően veszi munkába, és az önsegély, valamint a feltörekvés erőit az Istentől rendelt környezeti feltételek, valamint az általuk meghatározott kapcsolatok és igények eleven átélésére építi. A szalmatetős kunyhóban élő férfit ugyanolyan erővel ébreszti helyzetéből fakadó szükségleteinek tudatára, mint a palotában lakó hercegi gyermeket, ám amikor az alacsony származású gyermek számára éppúgy megadja a helyzete által megkívánt képességeket, mint a fényben és pompában élő gyermek számára, ugyanakkor mindkettőjüket szükségszerű viszonyaik valóságához köti, és a legalacsonyabb születésűnek is biztosítja tényleges szükségleteinek kielégítését.

A gondolkodást, a szeretetet és a cselekvést, az imádkozást és a munkát, végül az emberi természet alapvető képességeinek harmonikus együttműködését a gyermek állandó tulajdonságává teszi.

A módszer alapján nevelt gyermek reggeltől estig csalhatatlan és minden kétségen felülálló igazságok kutatásának és megismerésének szenteli magát, ami távol tartja őt mindenféle csalárd tépelődéstől és a magát szerénytelenül tudományosnak nevező szellemi és érzelmi álműveltség felületes képmutatásától és szöszátyárkodásától. A módszer ugyanakkor képessé teszi a gyermeket mindenre, ami szilárd alapokon nyugvó feljebb jutásához kell, mivel valamennyi adottságát összpontosítottan működésbe hozza, hogy bármely helyre állítsa is a gondviselés, biztosítani tudja magának azokat az eszközöket, amelyek révén az élet útját embertársai között szeretettel, tevékenyen és áldásosan járhatja végig. ^[329]

*

Az egyszerű embert a nevelés jelenlegi eszközei ritkán képesítik arra, hogy helyzetének kerekei között segíteni tudjon magán.

S a sajnálatos az, hogy nem is akar segíteni magán, ha nem tesszük képessé arra, hogy felébredjen benne az öntudat, amely megsúgja neki: igenis, képes segíteni magán.

Ekként mennek a népek tömegei emberség és megelégedettség nélkül veszendőbe, mert sehol sem ébresztik őket öntudatra, noha ez feltétlenül szükséges lenne. De amíg az emberiség nem tud eljutni erre a fokra, addig valóban nem is lehet segíteni rajta,⁶⁵ vagyis az emberi természet szent és örök igényeit a néptömegekben nem is lehet kielégíteni.

⁶⁵ Az 1807. évi kiadásban a bekezdés itt véget ér.

A nép - mint az állat, romlásának mocsarához hozzászokva maga törekszik erőnek erejével arra, hogy ezt a mocsarat örökkévalóvá tegye.

Feszítsd meg őt! S bocsásd szabadon Barabást! - kiáltja mindenütt a férfira, aki finomabb érzülettel és az emberi természet tiszteletétől áthatva segíteni akar az elesetteken.

Azonban még a népnél is szánszalomra méltóbbak a nép nyomorúságának szószólói; ezek ugyanis - ha valaki a tömegek embertelen helyzetét és az emberi természet belső szentélyéből fakadó igényeik kielégítetlen voltát nyíltan, az igazsághoz híven és bensőséges szeretettel feltárja - így üvöltöznek: a népnek nem kell a segítség, a népnek nincs szüksége lelki emelkedésre. Minek kell a népre finomabb érzéseket, öntudatot és képességeket erőszakolni, ha mindezekre semmiféle igényt sem táplál, sőt sárral és kövel dobálja meg azt, aki fel meri tételezni róla, hogy ostobaságát belátással, lustaságát serénységgel, rendtelenségét renddel, erőszakoskodását csendes elmélyedéssel, önzését önfeláldozással akarja felcserélni, vagy másképpen: a világ romlottságába és a világ romlottságából fakadó durvaságokba való bele-nyugvást a tényleges megnemesedés magasabb rendű törekvéseivel óhajtja felcserélni; igazi megnyugvásra és belső természetünk igazi méltóságával összhangban levő életre ugyanis egyedül csak ez képesíthet bennünket.

A világ hangja: hadd maradjon a nép olyan, mint amilyen -, azonos a Feszítsd meg!-et kiáltó nép önmagát meggyalázó szavával.

S bizonyos, hogy amikor a világfi az előbbi tételt a népbarát szemébe vágja, a nép sem késik sohasem, hogy kimondja rá a Feszítsd meg!-et.

Amíg tehát a magasabb körök, de az alsóbb régiók is - amennyiben mint tömegek nyilvánulnak meg - az ember természetének megfelelő, jobb képességeit életre keltő és biztosító nevelési ^[330] eljárások iránt szinte teljesen érzéketlenek, ugyanakkor egyesek e tömegekből - mint egyének - számtalanszor hangosan nyilvánítják a nevelési rendszer ki nem elégítő voltára vonatkozó érzésüket, és a mélyen az emberi természetre ható és azzal bensőségesen harmonizáló nevelési eljárások iránti igényeiket.

A jó anya, a jó lelkész és a jó fejedelem mindenütt látja és érzi, hogy a jelenlegi eszközök alkalmatlanok arra, hogy az ország gyermekeit az emberi természettel összhangban és az emberi természet összes igényeit kielégítő módon ki lehessen képezni arra, amivé mint családtagoknak, a keresztény közösség tagjainak és az ország polgárainak a maguk helyzetében és körülményei között válniuk kell; így mind a maguk, mind a gondjaikra bízottak érdekében a helyzet javulását óhajtják.

Sok ilyen ember van, és a legtöbben közülük rendkívül fogékonyak minden iránt, ami házukban, falujukban, városukban, egyszóval fennhatóságuk különböző körű világában a boldogságot és az áldást, a nyugalmat és az erőt biztosítani képes.

A családapák, az egyházi és világi előljárók, sőt a fejedelmek igényei és vágyai hangosan, határozottan és egyhangúan nyilvánulnak meg ezen a téren, feltéve, ha tudatosították magukban és szilárd elvekké formálták természetük jobbik felének, a tisztaságnak és szentségnek nézeteit és igényeit.

Ezek az előljárók olyan eszközök után kutatnak, amelyekkel gyermekeik, nyájuk és népeik boldogulását függetlenné tehetik a véletlentől és a szeszélytől, a szerencse külsőleges változásaitól és mindattól, amit a moly és a rozsa megrághat, amit a tolvajok kiáshatnak és ellophatnak. Olyan eszközöket keresnek, amelyek az emberi természet önállóságára építenek, s amelyek arra képesítik az embert, hogy belső önállósága révén a külső körülmények fölé tudjon emelkedni, fel tudja ismerni azok szükségszerűségét, és felismerése révén éppoly

szabadon engedelmeskedjék nekik, mint ahogyan azokat - mindenütt, ahol csak hatalmában van - magasabb rendű szükségleteinek megfelelően elrendezni és irányítani tudja.

S ha most kísérleteimet ebből a szempontból veszem szemügyre, akkor nyugodtan és határozottan kijelenthetem, hogy azok alkalmasak a jobb emberek idevágó törekvéseit és vágyait sokoldalúan előmozdítani.

Kísérleteim első eredményei országunk szegényei iránti részvéteimből fakadtak, hiszen nekik akartam segítséget és támogatást nyújtani. Mindazonáltal nem korlátozódtak a szóban forgó osztály sajátos szükségleteinek szűkebb körére.

Azok a fáradozásaim, amelyekkel a szegényeknek támogatást nyújtó eszközöket az emberi természet lényegéből akartam levezetni, ^[331] hamarosan olyan eredményekre vezettek, amelyek cáfolhatatlanig bebizonyították számomra, hogy az olyan eljárás, amely a szegényekre és elesettekre valóban képző hatást gyakorol, ezt csak azért érheti el, mert általánosan is bebizonyosodott róla, hogy - helyzetétől és körülményeitől függetlenül - magát az emberi természet képes alakítani.

Hamarosan beláttam, hogy szegénység és gazdagság az emberi nem igazi képzésére - melyet céloknak tekintettem - semmiféle lényeges hatást nem gyakorolhat, s nem is szabad hogy gyakoroljon, sőt ellenkezőleg, az emberi természet örökké azonos és változatlan lényegét minden esetleges és külsőleges körülménytől minden esetben és feltétlenül függetlennek kell tekinteni.

Mély meggyőződésemmé vált, hogy az olyan ember, aki az utóbbi szempontból beható képzésben részesült, külső körülményeinek véletlenszerű változásait - bármilyenek legyenek is azok - a benne kibontakoztatott képességekkel összhangban irányítja és vezeti, sőt, ezeket a külső változásokat képességeinek és azok alkalmazási területének gyarapítására fordítja és használja fel. Így még abban az esetben is, amikor képességeinek korlátai a külső körülményeire gyakorolt hatásának határt szabnak, felül tud emelkedni ezeken a körülményeken, és szegénységben, nélkülözések között is olyan elégedett életet tud élni, hogy a jólét és a szerencse áldásai közepette sem lehetne boldogabb.

Az örök és változatlan túlsúlyát a külsőlegessel és esetlegessel szemben az isteni gondviselés oltotta be az emberi természetbe. Ezért valamely társadalmi osztály nevelésének sajátos eszközeit is szükségképpen az emberi adottságok és képességek örök és változatlan jegyeinek - az említett eszközök alkalmazását megelőző - megragadására és birtokba vételére kell építeni. Ha valakinek sajátos helyzetében segítséget akarunk nyújtani, ezt úgy kell felfognunk, mint az emberi természetnek nyújtott hatékony támogatás kiegészítését, következményét és az adott helyzetben való alkalmazását.

Az embert kell belső adottságaiban felemelni, ha a szegényt külső körülményeiben fel akarjuk emelni. Ha nem emeled fel az embert belső adottságaiban, akkor - legyen bár az a leggazdagabb, és fitogtassa, ahogy csak tudja, jólétét - a belső adottságaiban valóban felemelt koldus helyzeténél mélyebben fog állni.

Az embereket belső adottságaikban való felemelésük nélkül, csupán a rendjük és helyzetük által követelt külsőleges látszatképességeket alakítva ki bennük, mindig csak egymással ellenségesen szembenálló, állati jellegű embercsordákba és rendi nyájakba sorolod be, mint ahogyan a mezők állatai is egymást örökké fenyegető oroszlánok, rókák stb. csordáira és nyájaira oszlanak. ^[332]

Mindenkoron csak az emberi természet változatlan, lényeges és magasabb rendű tulajdonságainak kialakítása révén lehetséges a különböző rendekből való nemesebb törekvésű emberek nemünk javát illető vágyait megvalósulásukhoz közelebb juttatni, a magasabb származásúak helyzetét az alacsonyabb származásúak szükségleteivel ténylegesen összeegyeztetni és nemünk körülményei között megteremteni azt a nyájas, jóakarató, egymás kölcsönös segítségét és kölcsönös szolgálatát megalapozó érzületet, amelyben a szegény a gazdagnak méltósága tudatában, a gazdag pedig a szegénynek részvétellel és szeretettel néz a szemébe.

Így és csakis így lehet a szegényt eljuttatni arra a fokra, hogy olyan fejlett képességek birtokában állhasson oda a gazdag mellé, amelyek érdekeltté tudják tenni az utóbbit abban, hogy közeledjék a szegényhez, és önként, valóban segítő szándékkal nyújtja oda neki a kezét.

Az igazán helyes nevelésnek rendi állástól és helyzettől függetlenül az emberi természet feltétlen, örök és általános adottságaiból és képességeiből kell kiindulnia; miközben az olyan ember gyermekében, akinek nincs hová lehajtania a fejét, kialakítja a helyes gondolkodás, a gyengéd érzelmek és a határozott, gyakorlott cselekvés elemeit - melyek révén az önállóan is eljuthat képességeinek és adottságainak általános kifejlesztéséhez -, az olyan ember gyermekét, akitől ezrek meg ezrek sorsa, kenyere, becsülete és nyugalma függ, szintén ugyanezekről a kezdetektől kell elindítania, és ezek révén kell képessé tenni adottságainak és képességeinek helyzete és körülményei által kívánt és igényelt legteljesebb mérvű kibontakoztatására.

A nevelés csak akkor válhatik a maga mivoltában szilárdan megalapozott, a természet és a társadalom által támasztott követelményeket megbízhatóan kielégítő művészetté, ha mindezt el tudja érni.

A nevelést azonban erre a szintre csak a következők figyelembevételével lehet eljuttatni:

Először: olyan nézetek és elvek alapján, amelyek a nevelés adott szempontjaira való tekintettel az emberi természet sajátos és lényeges tulajdonságait fejezik ki és tisztázzák.

Másodszor: olyan speciális nevelési, képzési és oktatási eszközök megállapítása és megszervezése révén, amelyek az említett elveken és nézeteken alapulnak, és velük összhangban vannak.

Harmadszor: különleges intézmények és létesítmények révén, melyek megfelelő számban képeznek olyan nevelőket, akik az említett nézetektől és elvektől áthatva, a megvalósításukhoz szükséges eszközöket tökéletesen elsajátították.

Évekkel ezelőtt írt könyvem - *Hogyan tanítja Gertrud* ^[333] *gyermekét?* - kísérlet volt arra, hogy választ adjak az első szempont által felvetett kérdésre. Ma már a módszerre vonatkozó nézeteinket, eszközeinket és tapasztalatainkat tekintve több szempontból is előbbre jutottunk a könyvemben kifejtett gondolatoknál.

Ezért a kérdést tapasztalataim és azóta tett előrehaladásom alapján újból fel fogom dolgozni.

Ugyanígy, a módszer nemrégiben megjelent elemi eszközei a második szempontnak óhajtottak eleget tenni, ami részben sikerült is. De noha a tapasztalat próbáját kiállták, és így lényegükben változatlan formában nyerne alkalmazást, mindazonáltal tagadhatatlan, hogy intézetekben jelentős mértékben tovább fejlődtek; ugyanis kitartó buzgalommal folytatjuk arra irányuló fáradozásainkat, hogy egyrészt az eddig kidolgozott eszközök számára sokoldalúbb és szélesebb körű alkalmazási területet biztosítsunk, másrészt az elemi képzés eddig nem érintett ágait is megszervezzük, és eredményeink ismertetését meggyorsítsuk.

A harmadik szempontot eddig létesített nevelőintézeteim - a burgdorfi, a münchenbuchsee-i és az yverdoni - voltak hivatva szolgálni. Jelenleg az utolsónak említett helységben a különféle célú intézeteket sikerült egyetlen intézmény keretében egyesítenem; ez az intézet igen szépen fejlődik, és a legkedvezőbb kilátások között halad egyre szélesebb körűen munkálkodva és egyre határozottabban célja felé. Egyrészt mint szilárd alapokon szervezett kísérleti iskola, a legváltozatosabban kiaknázható, és a legtágabb lehetőségeket nyújtja arra, hogy a nevelési módszer jelenlegi hiányosságait új kísérletek és megfigyelések révén pótolhassuk; másrészt a kialakított nevelési eszközöket és formákat a tapasztalat útján állandóan ellenőrzi.

Mindazonáltal ez az egyetlen intézet nem alkalmas valamennyi nevelési törekvésem megvalósítására. Mivel feltétlenül figyelembe kellett vennünk a növendékek polgári rendeltetését és ebből fakadó körülményeit, általános jellegű fejlesztésükön és képzésükön kívül figyelmünket elsősorban a tantárgyak útján való nevelésükre és tudományosabb képzésükre kellett fordítanunk. De épp ennyire elengedhetetlenül szükséges még egyrészt a nép otthonában, kunyhóiban és iskoláiban folyó természetes nevelési és képzési rendszer előkészítése, másrészt ennek révén az olyan szegények és elesettek gyermekeinek megsegítése, akik atyai és anyai kötelességeiknek képtelenek eleget tenni.

Az előttünk fekvő folyóirat⁶⁶ első cikkének megírását elsősorban a szegény gyermekek nevelésére szolgáló intézet szükségletének^[334] átérzése sugallta. Ez az intézet - miközben szilárdan támaszkodnék a módszer alapjaira - különös gondot fordítana a szegények speciális helyzetéből és körülményeiből fakadó sajátos adottságokra. Olyan intézet szükségletének átérzése vezetett tollamat, amely egyrészt teljes mértékben eleget tenne az említett két szempontnak, másrészt hozzásegítené engem egy olyan, halálom után is tovább élő embernevelő iskola megszervezéséhez, amelynek növendékei a módszer szellemében nevelkedve, mindent a módszernek köszönhetnének, úgyhogy boldogulásukat is annak tisztán való megtartásában és terjesztésében keresnék és találnák meg.

Értekezésem végén még visszatérek erre a szempontra, és idevágó kívánságaimat is nyíltan ki fogom fejezni.

Mielőtt azonban beszámolhatnék egy meghatározott néposztálynak, nevezetesen annak az osztálynak a nevelésére vonatkozó kísérleteimről, amelyen segíteni halálomig legfőbb törekvésem lesz, előzőleg kénytelen vagyok az embernevelés tárgyát a fentebb említett szempontokra való tekintettel részletesebben és általánosabban kifejteni.

Egy ilyen jellegű értekezésben azonban lehetetlen annyira a részletekbe menni, mint amennyire szükséges lenne, és ezért magam sem tudom nézeteimet és törekvéseimet teljes egészükben alaposan és részletesen kifejteni. Ezért kénytelen vagyok megelégedni annyival, hogy a következő három fejezetben először is a módszeremre vonatkozó nézeteim és a módszeremmel kapcsolatos eszközök legújabb feldolgozásából bemutassak néhány - a szóban forgó kérdést jól megvilágító - részletet; másodsor, hogy egy pillantást vessek mindenfajta nevelési kísérletnek azokra a jellegzetességeire, amelyek nélkül nem tarthatna számot általános elismeretésre; végül, hogy szót ejtsek azoknak a külsőleges eljárásoknak a jellegéről és köréről, amelyeket az ilyen kísérletnek - ha meg akar felelni céljának - alkalmaznia kell.⁶⁷

⁶⁶ *H. Pestalozzis Journal für die Erziehung.*

⁶⁷ A második és harmadik helyen említett célkitűzés megvalósítására - mivel a folyóirat az első számmal meg is szűnt - már nem került sor. Az „Első fejezet”-et továbbiak nem követték. (Az idevágó kézirat maradványokat a kritikai kiadás 19. kötete tette közzé.)

Első fejezet

Az első feladat megoldása céljából bemutatom a szóban forgó kérdéssel foglalkozó - még nem teljesen kész - kéziratomból a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik levelet. [335]

Harmadik levél

Barátom! Ha tapasztalati úton akarod eldönteni, hogy miben rejlik a helyes nevelés lényege, szemügyre kell venned az embert minden élettevékenységében, munkájában, bajában, és kutatnod kell,⁶⁸ milyen helyzetet foglal el embertársai között valamennyi tevékenységével, munkájával és bajaival együtt, és miért olyan, amilyennek lennie kell.

Ha ezt megteszed, és a következő kijelentést hallod valakiről: *Ez olyan ember, hogy mindenkinek ilyennek kellene lennie* - mégpedig olyan emberről, aki még él, s aki életével gyakorol hatást azok szellemére és kedélyére, akik ily módon nyilatkoznak róla -, akkor még nem kell feltétlenül hitelt adnod ennek a kijelentésnek.

De ha ezt a tanúbizonyságot sírjánál, koporsója előtt, a zokogó gyermekek, aggok és szegények érte hullatott könnyeinek láttára teszi valaki, akkor tekintsd szavait szenteknek.

Igaz ugyan, hogy sokan, nagyon sokan hozhatják fel itt ellenem, hogy ilyen kijelentést még sohasem hallottak, emberre ilyet sohasem szoktak mondani; még ha lenne is olyan ember, aki megérdemelné, akkor se hangzik el ez a tanúságtétel.

Én azonban megkérdem: Sohasem hal meg olyan ember, akit a szegények megkönyeznek? Sohasem hal meg olyan ember, akinek sírjánál az aggastyán, aki ismerte, az özvegy, aki szerette, az árva, aki tisztelte és szomszédja, aki jó viszonyban élt vele, könnyekre fakadva ne mondaná: ó, ha lenne valakim, aki olyan, mint ő volt - ó, ha minden ember ilyen lenne!

Nyilván azt mondd, hogy a legderekabb és legnemesebb emberek félreismerve és gyakran meggyalázva szállnak sírjukba.

Barátom! Hiába ismerték félre, hiába gyalázták az ilyen embert! Akik közelebből ismerték, megsiratják, és nyíltan elmondják: Bárcsak azok is, akik félreismerték és gyalázták őt, olyanok lennének, mint az, akit félreismertek és gyaláznak!

De mégse törődj az ilyenekkel. Nem azokra akarom felhívni figyelmedet, akik kárhoztatva, meggyalázva szállnak sírjukba. Felemelkedésünk sima és egyszerű útjára azonban az olyan ember sem adhat példát, aki helyes és tiszta életet élt ugyan, és mégis kárhoztatva szállt sírjába. Az ilyen ember letért az élet megszokott útjairól, és olyan harcot folytatott, amelynek közepette az emberi természet a legmagasztosabb pillanatok örömei és a legkeményebb összeütközések fájdalmai között sodródik és botladozik. [336]

Nem ilyenekre hívom fel a figyelmedet; az ilyen emberekre nem kell felfigyelned.

Mindig él és meghal olyan ember, akit senki sem kárhoztat és gyaláz, amikor elhangzik sírjánál a tanúságtétel: Mindnyájunknak olyannak kellene lennie, mint amilyen ő volt, anélkül, hogy ugyanolyan boldogtalan életet élnénk, mint ő.

Az ilyen embert azonban ne a nagyvilág tülekedésében keresd; az ilyenek a csendes, békés kunyhókban találhatók meg.

⁶⁸ Az 1807. évi kiadásban a bekezdés vége így hangzik: „... *hol van az az ember, aki mindebben a tevékenységben, mindebben a bajban, mindebben a munkában olyan, amilyennek lennie kell.*”

Nem arról van szó, mintha a nagyvilág tülekedésében, sőt legmagasabb polcain ne élneek olyan emberek, akik ilyen tanúságtétel mellett szállnak sírjukba. Környezetük tülekedése azonban emberi tisztaságukat és az emberiséggel való kapcsolatuk belső igazságának megnyilvánulását halálos ágyukon elhomályosítja, mint ahogyan életükben is elhomályosította emberi tisztaságukat és az emberiséggel való kapcsolatuk megnyilvánulásait.

Persze a hitvány kunyhókban is ritka az olyan ember, akiről a nép - amely ismerte őt - ilyen tanúbizonyságot tesz. De ha keresed, és lelkeséged alkalmassá tesz arra, hogy ebben a környezetben fel tudd ismerni, akkor bizonyára meg is fogod találni, és jóval több helyen hallhatod majd az említett szavakat - mindenkinek olyannak kellene lennie, amilyen ez a férfi, amilyen ez az asszony volt -, mint ahogyan sejtened.

Az ilyenben bízzál, nem fog félrevezetni, és biztosan eligazít majd arra nézve, hogyan kell eljárnod gyermekeddel, ha azt akarod, hogy a nép, sírja mellett állva, róla is elmondja majd ezeket a szentséges szavakat.

De ezzel még ne érd be. Fordulj az említett szavakat hangoztatok közül a legidősebb és legmegbízhatóbb férfihez, és kérdezd meg tőle, miért dicsőíti tulajdonképpen a nép azt az embert, aki mellett ilyen tanúbizonyságot tett.

Válasza nem fog késni, és a következőket fogja mondani: Olyan ember volt, *akinek fejére, szívére és kötelességérzetére feltétlenül számítani lehetett.*

Válasza nem fog késni, és így fog felelni neked: Ez az ember *mindenben, amiről ítéletet mondott, mindenben, amiben tanácsot adott és mindenben, amihez hozzáfogott, olyan egészséges és gyakorlott értelemről, olyan állhatatos, erős, minden nemesebb törekvés iránt hevesebben dobogó és minden erőfeszítésre képes, jóakarátú szívről, tevékenységeiben pedig olyan kitaratásról tett tanúbizonyságot, ami mindenben, amit el akart érni, biztosította számára a sikert.*

Az egyoldalú emberről, aki a dicséretes emberi tevékenységeknek csak egy bizonyos területén árul el kiválóságot, az egyszerű ^[337] emberi ész sohasem fogja kimondani a szót: minden embernek olyannak kellene lennie, mint amilyen ő volt.

Nem, nem fogja kimondani ezt a szót az olyan emberről, aki legmagasabb rendű szellemi műveltsége, szinte emberfölötti éleslátása ellenére, gyenge szíve önzésének engedve, szeretetre és részvételre képtelenül él nemének szenvedő tagjai között.

Ismerősei és szomszédai sohasem fogják kimondani ezt a szót az olyan emberről, aki bár anyagi szívvvel és a legnagyobb odaadással érez közösséget embertársai szenvedéseivel, de rosszul választotta meg, vagy ügyetlenül alkalmazta azokat az eszközöket, amelyekkel tanúbizonyságot akart tenni részvételéről vagy odaadásáról azok előtt, akiket a legjobban szeretett.

Éppily kevésbé hallhatod ezt a szót arról az emberről, aki a maga foglalkozásában ugyan a szakértelem, a kitartás és a szorgalom mintaképe volt, de semmi figyelmet, kitartást és szorgalmat nem tanúsított más dolgok iránt, amelyek iránt körülményei között szintén érdeklődnie kellett volna, vagy pedig önző és barátságtalan módon, örökké elégedetlenül, a bölcsesség és a szeretet céljait szem elől tévesztve, csak meggazdagodásával törődött.

A romlatlan emberi természet józan érzékkel csak arról az emberről fogja elmondani ezeket a szavakat, akiben a jóra irányuló belátás, törekvés és akarat harmonikusan egyesül, csak arról az emberről, aki az emberség lényegéből fakadó érzületeket és képességeket külsőleges léte valamennyi kapcsolataiban és viszonylataiban, továbbá tevékenységeivel és életmódjával is tökéletesen és harmonikusan képviseli.

Annak az embernek sírjánál, aki a legjobbat és legnemesebbet, amit tett, és amire törekedett, nem ilyen tökéletes formában és nem ilyen harmonikusan hordozta magában, akit azonban

egy bizonyos területen megmutatkozó jóra irányuló törekvése mégis szomszédai és falubelije fölé emelt, úgyhogy falujában megbecsüléstől és tisztelettől övezve, de mégis egyoldalúan élt - az ilyen ember sírjánál az egyszerű falusi ember el fogja ugyan ismerni, hogy jó feje vagy jó szíve volt, vagy hogy hivatásának körében kiválóságnak számított, azt azonban nem fogja elmondani róla, hogy minden embernek olyannak kellene lennie, mint amilyen ő volt.

Ha azonban valóban meghallod valakiről ezt a nagy jelentőségű tanúságtételt, akkor ne elégedjél meg pusztán annak megtudakolásával, hogy milyen volt ez az ember. Folytasd kutatásaidat abban az irányban is, hogy miképpen jutott el oda, hogy olyan lett, mint amilyenné vált. - És az aggastyán, aki együtt töltötte vele ifjúságát, száz eset közül kilencvenkilencben így fog kérdésedre válaszolni: Atyja és anyja, családi környezete és viszonyai keltették fel^[338] és bontakoztatták ki benne mindazokat a jóra irányuló hajlamokat és törekvéseket, melyek annyira kitüntették pályáján. Társadalom és haza sokoldalúan kibővítették nemes törekvéseinek hatáskörét; Istenbe és az örökkévalóságba vetett jámbor hite törekvéseinek megvalósítása során önmaga, családi viszonyai, hazája és az egész világ fölé emelték, önzése pedig az igazság és a jog iránti magasztos odaadássá nemesedett, amivel minden ember szívét megnyerte.

És ha még meghallhatnád a szavát, ha még sírjában is hálát tudna adni Istennek útmutatásaiért, úgy, amint még életében hálát adott néki - azzal az alázattal, amellyel szeretett, azzal az alázattal, amely életének legnagyobb ereje volt -, akkor a következőket mondaná neked:

A képzés lényege, melyben részesült, nem abban állt, hogy csupán vagy túlnyomóan csak a fejét vagy a szívét vagy hivatásbeli képességeit ösztönözték és fejlesztették, hanem mind a három területen egyforma mértékben, harmonikusan gondoskodtak róla és vezették. Beszélne azokról a körülményekről, amelyek szívét magasabb rendű akaratra képesítették, szellemének és kezének életcélja eléréséhez szükséges minden erőfeszítését pedig megkönnyítették. Elmondaná neked, hogyan hatott vissza minden egyes erőfeszítése egy minden szempontból helyes, egész lénye szükségleteinek megfelelő, harmonikus gondoskodás révén öreá magára, hogyan tükröződtek tevékenységei és erőfeszítései ebben a harmóniában, és épp ezáltal hogyan váltak számára áldásossá, hogyan juttatták mindinkább arra a fokra, hogy hálát és szeretetet érezzen Isten és embertársai iránt, hogyan formálta a hála és szeretet érzése életét mindinkább áldásossá, s hogyan könnyítette meg számára egyre jobban mindannak végrehajtását, amit meg kellett tennie - és mindannak végrehajtása révén, amit meg kellett tennie, hogyan vált azzá, amivé válnia kellett.

Negyedik levél

Barátom! Az egyszerű emberi észnek a nemes lelkű ember sírjánál tett tanúbizonysága - amely szerint minden embernek olyannak kellene lennie, mint amilyen ő volt - minden bizonnyal annak fennkölt tudatán épül, hogy az ember önálló egész, és csak annyiban rendelkezik önmagát és környezetét is kielégítő értékkel, amennyiben minden szempontból olyan, mint amilyennek lennie kell.

És ha az emberi természetnek mélyebbre hatoló kutatója kimondja a következőket: ha nem akarjuk az embert képzése révén^[339] rosszabbá tenni, mint amilyenné valamely nevelési eljárás alkalmazása nélkül válnék, akkor önálló egésznek kell tekintenünk, és eszerint kell bánnunk vele; úgy kell tehát képeznünk, hogy természetének valamennyi lényeges elemét és rugóját harmonikusan hozzuk működésbe, és mindenben, amiben lénye megnyilvánul s amit csak tesz, egyszerre és együttesen működtessük azokat;⁶⁹ amikor a kutató ezeket mondja, lényegében véve nem gondol egyébre, mint amit minden józan emberi érzéssel bíró becsületes

⁶⁹ Az 1807. évi kiadásban: „...egyszerre működjenek.”

ember érez, amikor a nemes lélek sírjánál elmondja: Mindnyájunknak olyannak kellene lennünk, mint amilyen ő volt.

Az emberi természet minden mélyebbre hatoló kutatójának végül is el kell jutnia ahhoz a felismeréshez, hogy az ember nevelésének nincsen más célja, mint azoknak a képességeknek és adottságoknak harmonikus kibontakoztatása, melyek együttese az emberből Isten segítségével szentségesen összeszövődött egységet létesít. Kutatásainak végén mindig a következő belátáshoz kell eljutnia:

Az ember csak abban az esetben vált olyanná, amilyenné válnia kellett, ha azok, akiknek életét köszönheti, és azok, akik neki köszönhetik életüket, végül azok, akiket a sors lazább kötelékekkel fűzött hozzá - szomszédai, felebarátai, honfitársai, különösen pedig az elhagyottak, a nélkülözők és az elnyomottak - tanúbizonyságot tesznek róla, hogy olyan ember volt, akinek fejére és szívére és hivatásbeli munkájára egyaránt számítani lehetett; olyan ember volt, aki mindenben, amiről ítéletet mondott, egészséges értelemről, amiben tanácsot adott, amibe belefogott és amihez segítséget nyújtott, szilárd, minden erőfeszítésre és kitartásra kész jellemről, és minden olyan dologban, amelyben teljes szívével vett részt, megvesztegethetetlen becsületességről, egyetemes jóindulatról, szeretetről és bármely értelmes cél érdekében önfeláldozásra kész, magasabbrendű érzületről tett tanúbizonyságot. S miközben gyakorlott értelmének, magasabbrendű érzületének és fejlett tettejének megnyilvánulásai hatáskörének egész területén áthatották egymást, mindazzal, amit tett, feltétlenül ki kellett hogy elégítse önmagát és környezetét; ezért olyan embernek ismerik el, olyan embernek becsülik és szeretik, mint aki bárki számára például szolgálhat.

Ámde az az ember, aki gyermekét el akarja juttatni ehhez a célhoz: önmaga kiteljesítéséhez - akár az emberi természet mélyre ható kutatójáról, akár a falunak arról az egyszerű lakosáról legyen szó, akinek gondolkodása, miként a gyümölcs az ágakhoz, teljes egészében cselekedeteihez kapcsolódik, cselekedeteiből virágzik ki^[340] és érlelődik meg - az az ember, aki gyermekét olyanná akarja nevelni, mint amilyenné természete alapján válhatik, és kell hogy váljék, mindenekelőtt a következő kérdést kell hogy feltegye magának: Mi rejlik először is *magában a gyermekben*, mi rejlik másodszor a gyermek *szükségszerű környezeteiben és viszonyaiban*, amit a természet az ember képzésére felhasznál, és ami által bármely nevelési eljárásnak biztos alapot és biztos zsinórmértéket mutat, illetve nyújt?

A második kérdésre adott felelet azonban teljes mértékben az elsőre adott felelettől függ, és csak ennek kellő tudatosítása és megoldása teszi lehetővé az utóbbira adandó választ. A kettőt együtt véve szemügyre, nyilvánvaló, hogy az érzésnek, a gondolkodásnak és a cselekvésnek *magában a gyermekben* rejlő adottságai, és a gondolkodás *kívülről származó* ingerei jelentik együttesen mindazt, amire a természet épít, hogy az embert természetének megfelelően képezze, és amit a nevelés végcéljának eléréséhez biztos alapként és csálthatatlan zsinórmértékként mutat, illetve nyújt nekünk.

Az érzelemből, a tevékenységből és ezek ingereiből fakadt mindaz, amit az ember képességeit tekintve, az emberiség pedig a nemünk kiképzésében megvalósult eredményeket tekintve, kultúrájának egész területén elért. Az ember és az emberiség élete általában véve nem egyéb, mint az érzelmeknek, a tevékenységeknek és ezek ingereinek örökös megnyilvánulása és kölcsönös cseréje. Ha azonban az érzelmeknek, a cselekedeteknek és azok ingereinek összességét vesszük szemügyre, akkor nem kerülheti el figyelmünket, hogy *ami ezekből szent, jó, képző hatású, és ami az embert harmonikus kiteljesedéséhez vezérli, mindaz egy általános közép-pontból indul ki, ami az előbbieket természetünk belső szentélyének magasabbrendű érzülete szerint rendezi, vezeti, élteti és korlátozza.*

Mármost cáfolhatatlanul igaz, hogy az emberi érzelmek közül egyedül a gyermekben élő *szeretetérzés* az az érzelm, amely az emberi természet magasabbrendű érzületének lényegét

tisztán kifejezi; ez az érzelem jelenti azt a középpontot, amelynek feladata, hogy a többi érzelmet rendezze, vezesse, éltesse és korlátozza, s így természetünk magasabbrendű érzületével valamennyi megnyilvánulásukban összhangban tartsa.

Ugyanúgy igaz az is, hogy az emberi tevékenységek közül *a szellemi tevékenység* az a tevékenység, amely - *természetünkben a szeretettel egybefonódva és a szeretettel együtt bontakozva ki - e magasabbrendű érzület lényegét tisztán fejezi ki*; az a tevékenység, amelynek minden más tevékenységünket vezetnie, rendeznie, éltetnie és korlátoznia kell, hogy ezek természetünk ^[341] adottságainak harmonikus kifejlesztését és ezáltal természetünk igazi nemesítését megbízhatóan szolgálhassák.

Nyilvánvaló tehát, hogy a *szeretet* és a gyermekben a szeretettel együtt kibontakozó *szellemi tevékenység* jelentik azt a közös pozitív és változatlan kiinduló pontot, amelyből nemesedésünkhöz szükséges adottságaink fejlődése kiindul, s ki kell hogy induljon.

Semmiként sem lehetséges az ember gyermekét ezen a földön azzá alakítani, amivé fejlődnie és válnia kell, ti. hogy embertársai között nemes, helyzetébe és körülményeibe jól beilleszkedő, megelégedett életet élő lényvé váljék, ha nevelőmunkánk nem abból indul ki, hogy kialakítsa és egymással összhangban bontakoztassa ki a gyermekben a szeretetet és a gyermek egész lényét átfogó szellemi tevékenységet.

Az ember olyan lény, amely fölébe tud és fölébe is köteles kerekedni érzékisége igényeinek, s mint ilyen lény, a rendeltetésének betöltéséhez szükséges eszközöket csakis szeretetének és tevékenységének összhangba hozatalában találja meg.

Az ember azonban olyan tökéletesen és oly feltétel nélkül e rendeltetésének és kötelességének betöltésére szervezett lény, hogy erre irányuló törekvése teljesen humánus: azaz szeretetből indul ki, tevékenységen alapul, és szabadsággal párosul.

Ötödik levél

Mint ahogyan természetünk sajátos szervezettsége, amellyel lényünk rendeltetésének megfelelően fel tudunk emelkedni a szeretet és a tevékenység szintjére, bennünk, magunkban rejlik, ugyanúgy a gyermek szükségszerű, Istentől rendelt környezetében és viszonyaiban is a természetünknek és rendeltetésünknek megfelelő külső ingerek, indítékok és ösztönzések sajátos szervezettsége van adva, amelyek a bennünk rejlő és önmagunk megnevelésére irányuló általános öserőt a szeretet és a tevékenység révén serkentik működésre.

S mint ahogyan a szent, a természetünket felemelő, a tökéletesedéshez közelebb segítő erő valamennyi érzésünkben és valamennyi cselekedetünkben a szeretet érzéséből és a szellemi természetünk magasabbrendű tevékenységéből fakadó tudatból - mint a lényünk megnevelését szolgáló eszközök megváltoztathatatlan középpontjából indul ki, ugyanúgy indul ki a gyermek valamennyi környezetéből és valamennyi viszonyából származó ingereknek a gyermek szeretetére és szellemi tevékenységére gyakorolt szent, felemelő, természetünket tökéletesítő hatása *szüleiből és szüleihez fűződő* ^[342] *kapcsolataiból*, mint olyan középpontból, melynek a gyermek minden más környezetével és viszonyával való eleven kapcsolata révén ezek a környezetek és viszonyok a gyermek szeretetre és tevékenységre való nevelésére szükségképpen egészen más: jóval magasabbrendű és nemesebb hatást gyakorolnak, mint amilyent e nélkül a kapcsolat nélkül bármikor is gyakorolnának és gyakorolhatnának.

Mindaz, ami a gyermek testi és lelki fejlődését előmozdítja, belülről nézve magából a gyermekből, kívülről tekintve atyjának és anyjának gondoskodásából származik, ezer meg ezer ponton hozzákapcsolódik, tőle függ, és tőle lényegében véve elválaszthatatlan.

Ezért minden nevelői eljárásnak, ha valóban meg akarja állni a helyét, hogy pótolja a tényleges szülői gondoskodás esetleges hiányosságait, e gondoskodásnak szellemét kell képviselnie, s mesterségesen kell azzá válnia, ami a valóságban sohasem lehet.

S ha esetleg az apa és az anya⁷⁰ erkölcsi, szellemi vagy fizikai szempontból nem gondoskodnának kellőképpen gyermekükről, a nevelés maga nem nélkülözheti az apai és anyai érzületet, ha el akarjuk juttatni általa a gyermeket az emberség fokára. A nevelésben - akár egyházi, akár világi hatóság intézze azt - minden eszközzel biztosítani kell az apai és anyai érzületet; ha ezt nem sikerül elérni, akkor hiába állnak nyitva az iskolák, és hiába gondoskodunk a gyermek ellátásáról és ruházkodásáról, mégsem tudjuk biztosítani a szerencsétlen, árva teremtmény számára emberségre nevelésének legfőbb külső alapját.

De ha ez megvan, s ha a gyermek részesül az apai és anyai érzületből szükségszerűen fakadó gondoskodásban, akkor - még ha szükség esetén teljesen idegen embertől is kapja mindezt - az lesz az érzése, hogy szeretetet kapott, ami egész lényét áthatja, és kiváltja belőle a szeretet viszonzását, a hálát, a bizalmat és mindazokat a belső és külső tevékenységeket, amire a szeretet viszonzását kiváltó ingerek természetünk magasabbrendű adottságait képessé tehetik.

Az ilyen hatások tehát alkalmasak arra, hogy a tényleges szülők fizikai vagy erkölcsi hiányát az emberségre nevelés legfontosabb eszközeinek szempontjából legalább bizonyos fokig pótolják.⁷¹ Az apai és anyai gondoskodás szentsége a gyermek egész ^[343] környezetét a gyermek érzéki lényére gyakorolt pusztán fizikai hatását túlélő, a magasabbrendű emberi élet szellemi és érzelmi szükségleteinek kielégítésére szolgáló eszközök szintjére emeli.

Minden falat kenyér, amelyet a gyermek elfogyaszt, ha szerető édesanyja adja kezébe, egészen más hatást gyakorol szeretetre és tevékenységre való nevelésére, mintha azt az utcán találja, vagy egy idegen embertől kapja.

A harisnya, melyet szeme láttára köt édesanyja, egészen más hatást gyakorol szeretetre és tevékenységre való nevelésére, mintha azt a piacon vásárolja, vagy úgy húzza lábára, hogy nem tudja, miként jutott hozzá.

Az anyai szeretet benyomása, amely valamilyen örömet okoz a gyermeknek, egy elpusztíthatatlan, magasabbrendű belső élet benyomása, olyan inger benyomása, amely a gyermek egész lényét áthatja, és kiváltja belőle a szeretet viszonzását, a hálát, a bizalmat s mindazokat a belső vagy külső tevékenységeket, amelyekre természetünknek az említett inger által életre keltett adottságai képesítenek bennünket.

Ebből világosan kiderül, hogy miért kell a családi életet az igazi embernevelés egyetlen, Isten által adott külső alapjának tekintenünk.

Csupán a családi élet lehet a talaja azoknak az ingereknek és indítékoknak - sőt annak a szükségszerűségnek és kényszernek is - amelyek révén a természet mint isteni hatalom, nemünk adottságait kialakítja és megalapozza bennünk.

A családi élet köteléke lényegében a szeretet köteléke, és így minden szeretetre irányuló tevékenység Istentől adott hajtóereje.

Ennek az életnek a tisztasága a legmagasztosabb és legfennköltebb, amit nemünk nevelése érdekében egyáltalában elgondolnunk és megálmodnunk lehet.

⁷⁰ Az 1807. évi kiadásban e bekezdés helyén a következők olvashatók: „*S ha esetleg az apát és az anyát nélkülözi is a gyermek, az apai és anyai gondoskodás nem hiányozhatik, az apai és anyai érzületnek lényege szerint meg kell lennie, mert különben a gyermek örökre nélkülözni fogja emberségre neveltetésének külső feltételeit.*”

⁷¹ Az 1807. évi kiadásban a bekezdésnek ezek az első sorai hiányoznak.

Feltétlenül igaz, hogy ahol a családi körben valóban él a szeretet és a szeretetet szolgáló tevékenység,⁷² ott már eleve elmondhatjuk, hogy a nevelésnek szinte semmi lényeges hiányossága nem lehet: a gyermeknek jónak kell lennie, úgyszólván nem is lehet más választása.

A családi nevelés eredményessége ebben a tekintetben majdnem szükségszerű, és szinte határozottan állíthatjuk, hogy ahol az ember gyermeke nem mutatkozik jóakarátúnak, erőtől duzzadónak és tevékenynek, ott bizonyára az a hiba, hogy szeretete és szeretetet^[344] szolgáló tevékenysége nem talált - mint ahogyan kellett volna - a családi életben táptalajra és vezetésre. Viszont ahol az ember gyermeke mindezt megtalálja, ott bizonyosan jóvá és erőtől duzzadóvá válik.

Nem lehet másként. Miközben a gyermekről szülei a családi élet szentélyében napról napra és óráról órára a szeretet minden gyönyörűségével gondoskodnak, a gyermek szülei körében a szeretet állandóan feléje áramló benyomásai közepette él, és a szeretet irányításával fokozatosan egyre öntevékenyebbé válik; mindinkább gondoskodik önmagáról, s ugyanakkor segíteni kezd atyjának és anyjának is szükségleteik és kívánságaik kielégítésében. A szeretet kibontakozott benne, ami további, valóban javát szolgáló cselekedetek végrehajtására ösztönzi a gyermeket; cselekedetei viszont kielégülést nyújtanak szeretetének az élet valamennyi kapcsolatában.

A családi életben így mintegy egymásba olvad munka és szeretet, engedelmesség és erőfeszítés, hála és szorgalom, s így válnak egymásra gyakorolt kölcsönhatásuk révén valóságos és szilárd erényekké.

Az ember semmilyen erőfeszítéstől sem riad vissza, ha a szeretet hajtja; a munkálkodó szeretet pedig az általa áthatott belső és külső tevékenységek révén olyan - vele összhangban levő - szellemi erőt és olyan biztosan működő készséget bontakoztat ki, amely lehetővé teszi, hogy az ember valamennyi élettevékenységében teljes szellemével és szívével vegyen részt, s hogy mindazt, amit a belátás és a szeretet tűznek ki törekvései céljául, ténylegesen is végre tudja hajtani, és el tudja érni.

Természetesen az olyan nevelés, amely az emberi természetet a családi nevelés ráhatásai révén elégíti ki, ha célját biztosan el akarja érni, minden esetben olyan apát és olyan anyát tételez föl, akik a szeretetnek és a belőle fakadó magasabbrendű emberi tevékenységeknek szentélyét elevenen önmagukban hordozzák. Olyan atyát és anyát tételez föl, akik gyermekükhöz való viszonyukat a világhoz fűződő minden egyéb kapcsolatuktól - s mindattól, ami ezekből következik - határozottan el tudják különíteni, és gyermekükhöz való viszonyukat önmagukban minden egyéb kapcsolatuknak határozottan föléje tudják helyezni. Olyan szülőket tételez föl, akik számára az egész világgal szemben valóban és igazán gyermekük jelent mindent. Olyan embereket tételez föl - üljenek bár a trónon vagy lakjanak omladozó viskóban -, akik a nagyvilág igényeit semmibe sem veszik, ha azok gyermekeik jogos és javukat szolgáló igényeivel szembeállnak. Olyan embereket, akik lelki erőik tudatában átérzik a következő nagyszerű szavak igazságát: „Ha^[345] megnyerem az egész világot, de kárt szenvedek gyermekemben, minő kárpótlást jelentene amaz ezzel szemben?”⁷³

Olyan szülőket tételez föl, akik annyira úrrá tudnak válni a gyermek környezetei fölött, hogy biztosan meg tudják akadályozni, hogy azok bármilyen káros és romboló hatást gyakoroljanak a szeretetre és a belőle fakadó tetterőre; ezzel szemben a szeretetet és tetterőt kiváltó, a gyermek különleges helyzetéből és kapcsolataiból fakadó ösztönzéseket fel tudják kutatni és

⁷² Az 1807. évi kiadásban a bekezdés vége: „...ott a gyermeknek, nem lehet másként, jónak kell lennie.”

⁷³ Vö.: Máté 16, 26, Márk 8, 36, Lukács 9, 25.

biztosítani tudják, s bárholnan fakadjanak is, áldásos hatásuk gazdagságában napvilágra tudják segíteni azokat - még akkor is, ha ezek az ösztönzések a tisztátalan hatások nagy tömege és erőszakos követelőzése elől visszahúzódva és elrejtőzve, csak a tiszta szívűek előtt mutatkoznak meg csendes létük nagyszerű nyugalmaiban.

Íme, szeretet embere, kit vágyai nemünk megnemesítésére sarkallnak, élj bár a trónon vagy omlatag viskóban - nemünk olyan atyák és anyák segítségét igényli, akik gyermekeik számára azzá akarnak és azzá tudnak válni, amivé válniuk kell.

Hiába szívügyed nemünk megnemesítése, ha munkád alapjait nem ebben keresed; csak ebben találhatod meg, másutt sehol.

Az emberi természet könyve a gyermekre vonatkozó titkait csak a tiszta apai és anyai érzület előtt tárja fel. A tisztább és nemesebb érzelmek és képességek szent megnyilatkozását a teremő lángtollával írta be ebbe a könyvbe; ez pedig nem más, mint a szülői érzület és a szülők viszonyainak megfelelő érzelmek kifejeződése, valamint a szülői érzület és a szülők viszonyai által életre keltett és kialakított képességek örökké azonos megnyilvánulása.

A szülők léte nyer értelmet, a szülők lelke ujjong fel, ha látják a gyermekük szeméből sugárzó gyönyörűséget, amikor szíve túlrad a szeretettől. A szülők életének vágya és egyben gyönyörűsége, magasabbrendű belső megnyugvásuk forrása, ha látják a gyermekük homlokán és ajkain pihenő nyugalmat, amikor elégedetten ül anyja karjaiban és ölében, és a bizalom olyan érzelmek hatják át, amelyek értelmét még nem is sejtí. A szülők boldognak érzik magukat, ha a gyermekük szemében felcsillan a hála és a ragaszkodás mennyországa - olyan érzelmek, amelyekben teljesen felolvad és elnémul, miközben ezerféleképpen nyilvánítja, hogy ezen a földön senki és semmi sem tud benne olyan érzéseket kelteni, mint amilyeneket apja és anyja ébresztenek benne.

A szülők legszentebb erői serkennek tette, amikor látják, hogy szeretett gyermekük ártatlanságában - mintha valamely belső hatalom űzné - milyen örömmel és szívesen teszi, s milyen örömmel^[346] és szívesen kerüli azt, amiről csak szüleinek szeméből olvassa ki, hogy helyes lenne megtennie, illetve elkerülnie.

A szeretet gyönyörűsége, a hála mennyországa, a bizalom nyugalma, a ragaszkodás és engedelmesség alapján kibontakoztatott erők ártatlansága megdobogtatja a szülők szívét - mind ebben Istennek gyermekükben élő szentélyét ismerik fel, melynek életét és fejlődését - mint egy magasabbrendű emberség termékét⁷⁴ - sokkal inkább szívükön viselik, mint a gyermek testi életét és fejlődését.

Ha az atyai és anyai szívét ilyen érzelmek sarkallják, akkor azok szükségképpen és ellenállhatatlan erővel arra ösztönzik a szülőket, hogy a gyermeknek minden pillanatban teljesen és tökéletesen megtegyék, amit érdekében teljesen és tökéletesen tenniük kell, és minden pillanatban teljesen és tökéletesen kerüljék, amit teljesen és tökéletesen kerülni szükséges, ha Isten szentélyét tisztán akarják gyermekükben tartani, s ha gondoskodni akarnak arról, hogy erői minden téren növekedjenek és fejlődjenek.

Ez a szentély a világ tisztátalan talajától övezve, a gyermek lényének legmélyéből sarjad ki; melege, táplálékra, védelemre és kíméletes gondozásra van szüksége, miként a finom és törékeny növénynek a föld talajában. Mindezt az apai és anyai érzület ereje és szeretete nyújtja számára.

S ha ezután sikerül elérned, hogy egy szent érzület belső élete apai és anyai hűséged ápoló, óvó, segítő tevékenysége révén ártatlan gyermekedben megindul, mozgásba jön, gyarapodik, s a szeretet és az erő tökéletes kifejeződésévé érlelődik, úgyhogy a szerető és tevékenykedő

⁷⁴ Az 1807. évi kiadásban a gondolatjelek közé iktatott szövegrész hiányzik.

gyermek lényed visszatükröződéseként áll előtted, s ugyanúgy a te gyermekedként érez, vágyódik és cselekszik, mint ahogyan te is Isten gyermekeként érzel, vágyódsz és cselekszel, akkor - apa és anya! - miben is rejlik a te erőd lényege?

Olyan isteni erő ez, amellyel gyermekedben az emberi természetben rejlő nemest és jót gondozó és ápoló munkád szent erénye révén ki tudod bontakoztatni, és ki tudod érlelni. Olyan isteni képesség, amely a fejlődésünk szentsége szempontjából annyira szükséges, de azt ugyanakkor olyan könnyen leigázó és leromboló érzékiséget feléledésének pillanatától kezdve bölcsen irányítja, és szilárdan kordában tartja. Ekkor módodban van megtenni a legnagyobb dolgot, amit a tökéletes nevelői művészet célul tűzhet maga elé: biztosan számíthatsz arra, hogy megakadályozod a gyermeki természetnek az ártatlanság és az igazság útjáról való letérését, ^[347] anélkül, hogy ezért elveszítenéd gyermeked szeretetét, és aláásnád bizalmas nyíltságát.

Minél szilárdabb eréllyel száll szembe szereteted a gyermek tévelygéseivel és hibáival, annál inkább megnyered szent bizalmát és annál jobban magadhoz kötöd szíve legtisztább vonzalmait. Sőt tevékenységeddel az érzéki természet és a gyermek jobbik énje között meginduló küzdelemben az ártatlanság olyan pillanatait idézed fel, amelyekben egész lényét áthatja a meggyőződés, hogy ellenállásod szigora és jóságod nyájassága egy és ugyanazt a célt szolgálja; ezért magában ő is ugyanolyan szigorral száll szembe mindazzal, amivel te is szembe szállsz, s minden erejével arra törekszik, hogy megnevelését célzó törekvéseidet a maga törekvéseivé avassa.

S most, amikor lenyűgöz a megtisztult és megnevelődött apai és anyai érzületnek meg annak a szent erőnek felidézett képe, amellyel a szülők helyzetük befolyását gyermekük nevelésére teljes egészében arra az alapra akarják építeni, amit Isten rendeléséből és szükségszerűen a nevelés megváltoztathatatlan alapjának kell tekintenünk, s amellyel fölébe akarnak kerekedni mindannak, illetve távol akarják tartani mindazt, ami a világ különféle környezeteiben és viszonyaiban ezzel az alappal ellenkezik - legyen bár önmagában mégoly vonzó, csábító és elragadó -, nos, lenyűgözve az apa és az anya magasztos erejének elképzelésétől, akik zavartalanul és tántoríthatatlanul haladnak azon a keskeny, de egyetlen járható ösvényen, amely gyermeküket természetének magasabbrendű élete felé vezeti, és útjukban minden akadályon keresztül vágják magukat - olyan világot látok magam körül, ahol szélteben-hosszában hiába keresem az ilyen apát és az ilyen anyát.

A világ a maga tényleges valóságában, az érzékiségnek és az önzésnek való kiszolgáltatottságában, oly súlyosan, oly nyomasztóan és oly általánosan ránehezedik az emberre, elnyomva természetének belső, isteni jellegét, meg az igazság és a szeretet jegyében folytatandó életét! Az apa és az anya is ennek a világnak gyermekei.⁷⁵ Bennük is, az apában és az anyában, az ő környezetükben, a helyzetükből fakadó bajaikban és örömeikben, a polgári kötelek formáinak korlátaiban és dagályosságában, továbbá az emberi természet tényleges megnevelését egyre jobban veszélyeztető finomkodásaiban annyi szívet és lelket összezavaró, szeretetet elfojtó, erőt bénító és érzést megszenteltelenítő ellentmondás, ütközés és ^[348] erőszakosság rejlik azzal a magasabbrendű lényeggel szemben, amelyen a gyermeknevelés fennkölt céljának elérése nyugszik, hogy nem csodálkozhatunk rajta, ha a ma élő emberiség mindjobban letér a célhoz vezető útról. Inkább azon kellene csodálkoznunk, hogy az említett körülmények hatalmának még nem sikerült nemünket teljesen legyőznie, s hogy az a belső felemelkedésre irányuló törekvést még mindig megőrizte magában, s valamennyi tévelygése közepette, minden gyengesége ellenére még mindig tudatában van annak, hogy felemelkedésének egyetlen eszköze a szeretet és a szeretetből fakadó tevékenység.

⁷⁵ A bekezdés eleje az 1807. évi kiadásban rövidebb: „*A világ a maga tényleges valóságában oly súlyosan nehezedik az emberre, elnyomva természetét...*”

Ez a törekvés és az embernevelés egyetlen igazi alapjának felismerése sohasem tűnhetik el - és nem is fog eltűnni - természetünkéből. Előbb fog inkább természetünk kiveszni belőlünk.

A legderékabb és legnemesebb emberek - üljenek bár a trónon vagy éljenek nyomorult viskóban - nemes lelkületük és belső nagyságuk alapjait mindig és minden körülmények között csak apai és anyai érzületük igazságában fogják felismerni, és ami nemünk nevelésében helytállónak és kielégítőnek fog mutatkozni, az mindig és megváltoztathatatlanul össze fog függeni a szent apai és anyai érzülettel. Akkor is és ott is össze fog függeni vele, ahol és amikor egy romlott világ ellenállása ezt az érzületet rendkívüli mértékben összeszűkíti, minden varázsától és fénytől megfosztja, s a leggyalázatosabb gúnyolódásnak, a legméltatlanabb megaláztatásnak szolgáltatja ki.

De az ilyen szerencsétlen, szeretet nélküli, minden bölcsességet nélkülöző, erőtlen korszellem romlottsága nemcsak azt nehezíti meg, hogy a szülői érzület áldásos hatásait az emberiségre általánosan kiterjeszthesse, hanem a legnemesebb és legderékabb emberek családi életének e célt szolgáló egyedi törekvéseit is korlátozza, zavarossá teszi, és helytelen irányba téríti.

Hatodik levél

A gyermek számára szülein és szüleikhez fűződő szükségszerű kapcsolatain kívül nyilván az egész emberiség, a vele és szüleivel azonos természetű lények összessége, valamint az embertársaival kialakuló sokrétű kapcsolataik azok a legalapvetőbb és legfontosabb tényezők, amelyek szeretetének és tevékenységének kibontakozásában támogatják.

A gyermek embertársaival való kapcsolataik csecsemőkorától kezdve igen széleskörűek és sokoldalúak; e kapcsolatok konkrét megnyilvánulásai napról napra jobban beleszövődnek lényébe. Mint ^[349] ahogyan szüleinek gyermeke, ugyanúgy testvéreinek fivére vagy nővére, rokonainak rokona, szülei szomszédjai számára szomszédjuk gyermeke, a városnak vagy falunak, melyben szülei laknak egyik polgára stb.

Természetesen a gyermek koránt sincs mindjárt tudatában ezeknek a kapcsolatoknak, noha eleve közöttük él, s számos hatás éri felőlük.

Kapcsolatainak a gyermekre gyakorolt hatása fejlődésének különböző lépcsőfokain lényeges különbségeket mutat. Kezdetben a környezetében élő embereket elsősorban szükségleteinek kielégítésére gyakorolt hatásuk alapján veszi tekintetbe. Ebben az időben szükségképpen ezen az alapon kell tekintenie őket.

A csecsemő szükségletei és környezetének jellege szükségszerűen állítják előtérbe ezt a szempontot. Tehetetlensége mindenkitől segítséget igényel, s a helyzet az, hogy aki csak a közelébe kerül, valóban segíteni akar rajta. Apja, anyja és bárki, aki feltűnik bölcsője előtt, csak azért jelenik ott meg, hogy kielégítse szükségleteit. Aki csak közelébe lép, ezt azzal a szándékkal teszi, hogy foglalkozzék vele, kiszolgálja, segítsen rajta és megörvendeztesse.

Így a gyermek ebben az időpontban a környezetében élő embereket csak mint számára örömet nyújtó, rajta segítő és őt szolgáló lényeket ismeri meg. Embertársaival ezen az egyetlen kapcsolaton kívül semmiféle más kapcsolata nincs.

De ennek a korlátozott gyermeki szempontnak az uralma nem lehet maradandó. Az említett kapcsolatok okai szükségképpen tűnények, átmenetiek.

A gyermeknek az emberiséget és embertársaival fűződő kapcsolatait sokoldalúbban, tényleges mivoltukban kell felfognia; meg kell ismernie, hogy mit várhat és mit remélhet az emberektől, és hogy milyen szempontból kell tartania tőlük.

A természet sohasem vezérli nemünket egyoldalúan, és az igazság megismerésének sohasem áll útjába olyan korlátozásokkal, amelyekért lényegében véve őt magát lehetne hibáztatni. A természet, amely a tehetetlen gyermeket - jóságos anyához hasonlóan - az emberiséghez fűződő kapcsolatainak szűk szempontú felfogásával nyugtatta meg, nemsokára bölcs atyához hasonlóan azon munkálkodik, hogy a gyermek társas kapcsolataira vonatkozó nézeteit kibővítsse, és így őt azok szilárd és biztos alkalmazására képesítse. A gyermek embertársait lassanként azoktól a kapcsolatoktól függetlenül is fel tudja fogni, amelyeket eredetileg tehetetlensége és gyámoltalansága létesített velük.

Ha Jakobban és Hansban eddig csak olyan embereket látott, akiknek feladatuk az volt, hogy kiszolgálják, segítsenek rajta, és ^[350] játsszanak vele, akkor most lassankint Jákobban atyja fivérét és Hansban atyja szolgáját kezd látni. Különbséget kezd tenni az apja és anyja által nagyanyjaként tisztelt öregasszony és a házukban segítségre és vigaszra lelő idős szomszédasszony között.

Különbséget kezd tenni olyan emberek között, akiknek atyja és anyja - bárhol találkozzanak is velük - mosolyogva nyújtanak kezét, és olyanok között, akiknek láttára ráncba szalad a homlokuk, és kitérnek útjukból. Az emberek léte és tevékenysége ily módon egyre függetlenebbé válik előtte azoktól a fáradozásoktól és figyelmességektől, amelyekben oly sokan részesítették. Most már látja, hogy még anyja sem csupán őérette van a világon, hogy gyakran nincs is módjában vele foglalkozni. Minél többet figyeli az embereket, annál inkább észreveszi, hogy azok számára idegen kapcsolatoknak is tagjai; s minél többször látja őket ilyen kapcsolatok tagjaiként szerepelni, annál inkább válnak számára is idegenné. Azoknak a köre, akik nem idegenek számára, a számára idegen emberek köréhez képest mind jobban összeszűkül. Míg eleinte úgy látta, hogy mindenki vele foglalkozik, rajta akar segíteni, és őt akarja megörvendeztetni, most látnia kell, hogy minden ember sokkal inkább foglalkozik más dolgokkal, mint éppen ővele. Most olyan embereket is megismer, akik nem törődnek vele, sőt olyanokat is, akik a maguk baja miatt nem tudnak törődni vele, viszont szívesen elfogadnák az ő segítségét és támogatását, ha képes lenne segíteni rajtuk és támogatni őket. Egyszóval: lassanként megismeri - igazi mivoltában - az emberi élet teljes nyüzsgését. Most azonban lassanként már nélkülözni tudja azt a gondozást, ami nélkül eddig nem létezhetett s nem élhetett, és még kevésbé létezhetett és élhetett boldogan. Most már maga is el tud menni azokért a dolgokért, amelyeket eddig oda kellett vinni neki, s az a tény, hogy segíteni tud magán, meglelégedéssel tölti el. Látja, hogy környezetének tagjai miként feszítik meg minden erejüket, hogy segítsenek magukon. Ez az újfajta eleven érzés nagy erővel hajtja az önsegély felé, melynek fokozatos kifejlődése egyre jobban gyengíti, s végül teljesen eltünteti benne az emberiségre vonatkozó eredeti felfogását, s ugyanakkor a dolgok új felfogása alapján, hatékony s jelenlegi helyzetével megegyező ingereket szolgáltat számára a szeretetre és a szeretet jegyében kifejtett tevékenységre, melynek jótékony érzését élete első szakaszának ártatlanságában úgyszólván habzsolta.

Most már apjának és anyjának nem kell rámosolyogniuk vagy karjaikba venniük, hogy a szeretet kifejezése felcsillanjon szemében és orcáján. Ez a kifejezés most akkor sugárzik szeméből és orcájáról, amikor kistestvérét ő veszi karjaiba, és mosolyog rá, úgy, ahogyan egykor anyja mosolygott őreá. A gyermek, akinek számára ^[351] egykor szülei jelentettek mindent, olyan gyermekké válik, aki most már szüleinek is jelent valamit, aki számukra napról napra többet jelent, s aki szeretete s szeretetéből fakadó tevékenysége révén napról napra valóban egyre többé is válik.

Szeretetében és tevékenységeiben egyre jobban gyarapodva és valamennyi kapcsolatát tudatosítva, fokozatosan eljut önmaga megérzéséhez, belső és külső önállóságának egyre világosabb tudatosításához, és kapcsolatainak körét - melyben szeretetből fakadó tevékenykedésre képes - mind jobban kiszélesíti.

Amikor az erő kifejtés és a szeretet gyönyörűsége már szilárd érzelmmé alakult benne, a belső - emberi - és a külsőleges - társadalmi - kapcsolatok kettős létráján csecsemő létének ártatlan tudatlanságától azokhoz a rendkívül bonyolult és széles körű kapcsolatokhoz jut el, melyeket az emberek működésének és tevékenységeinek köre határoz meg, s neméhez fűződő kapcsolatainak kibővült körében ugyanazzal a szeretettel tevékenykedik, mint amellyel tehetetlen csecsemő korában szűkebb körű családi viszonyait fogta át. Most azoknak a tiszta és magasztos képességeinek révén, melyeket képzése tehetetlenségének idején alakított ki benne, évről évre mindinkább abban az irányban fejlődik,⁷⁶ hogy ugyanazzal az emelkedettséggel és emberséggel, amellyel családjában atyja és anyja gyermeke volt, testvérré, illetve nővérré váljék abban a nagyobb családban, melynek atyja az Ur isten.

Ennek a nagy Isten-családnak minden jót és minden nemest magába ölelő közössége szellemének és szívének elidegeníthetetlen részévé, erőfeszítéseinek és örömeinek pedig középontjává válik.

Családhöz fűződő gyermeki érzületének kialakítása révén eljutott most az istenfiúság magasabbrendű érzületéhez, a neme iránti apai és anyai érzülethez. Most mint embertársainak testvére és a szegények atyja, újfajta kapcsolatainak tágabb lehetőségeit szeretetének egyre nagyobb átlelkésítésére és a szeretetből fakadó tevékenységhez meg e tevékenység révén önmaga állandó tökéletesítéséhez szükséges képességének állandó fejlesztésére használja.

Hetedik levél

Atyja és anyja után közvetlenül az emberiség az a tényező, amely szeretetre és tevékenységre tudja serkenteni, ébreszteni és nevelni a gyermeket: ehhez csatlakozik azután az egész természet, [352] mindazok az élő és élettelen dolgok, amelyek csak léteznek, és a gyermek érzékeire hatnak.

Mint ahogyan a gyermek kezdetben az emberiséget is csak úgy veszi figyelembe, hogy az csupán az ő szolgálatára, az ő segítségére, úgyszólván csakis őérette létezik, ugyanúgy mindazt, ami környezetéből az embereken kívül érzékszerveire hat, eleinte csak szükségleteinek kielégítésére és érzéki vágyainak csillapítására gyakorolt közvetlen hatása szempontjából veszi figyelembe, és a dolgok ilyen korlátozott kezdeti felfogása felől jut el azután azoknak a maga szükségleteitől és vágyaitól független szemléletére. Ennek fényében a világ tárgyai mindinkább a maguk igazi mivoltában és a gyermektől független vonatkozásaikban jelennek meg előtte. A pusztán éhségét csillapító kenyér, a pusztán szomjúságát oltó víz, a pusztán ínyét csiklandozó körte, szőlő és cseresznye már azt megelőzően is rendkívüli mértékben összefüggenek a gyermek érdekeivel, mielőtt felmerülne benne a gondolat, hogy a kenyér a növényvilág termékeiből készült, a víz a föld nedvességének tartozéka, a körte, a cseresznye és a szőlő pedig fáknak és bokroknak magvait tartalmazó gyümölcsök. Jóságos anyja vászonba takarja, mielőtt megmutatná neki a fejlődő kendert és a fejlődő lent; már tudja, hogy mi a cipő, mielőtt tudná, hogy az egy állat bőréből készült. Gyapjútakaróval takarózik, mielőtt tudná, hogy takarójának anyaga a juh bőréről nyírt gyapjú.

De ez az állapot sem tart - és nem is tarthat - sokáig. Miként az emberiség, a világ dolgai is nemsokára nem mint szükségleteinek pusztán kielégítését és érzékeinek gyönyörűségét szolgáló eszközök, hanem mint önálló tárgyak jelennek meg előtte.

A gyapjút most takarójától függetlenül a juh bőrének takarójaként fogja fel; a lent, a búzát és a bőrt a testén viselt ingtől, a táplálékául szolgáló kenyértől és a lábán hordott cipőtől függetlenül veszi figyelembe. De anyjától is függetlenül fogja fel, pedig az ő keze állította először ezeket a dolgokat érzékszervei elé.

⁷⁶ Az 1807. évi kiadásban a közbeszúrt mondat („évről évre stb.”) hiányzik.

Így jelenik meg előtte a világ egyre táguló viszonylatokban. A tárgyak egyre inkább tényleges mivoltukban és a gyermektől független távolabbi viszonylataikban tűnnek fel előtte.

Anyja karjai közül, ahol a gyámoltalan gyermek annyira szükséges oltalomra lelt, kikerül most a világ anyjától független környezeteinek mérhetetlen tengerébe, ahol ezer meg ezer új kapcsolat hat rá, melyekhez már nem fűződnek közvetlen érdekei. Most a jámbor bárány, a kedves tyúkanyó, a szelíd galamb és mindaz, ami csak él, gyönyörűségére szolgál; a környezetében mindenütt megnyilvánuló életbe vetett bizalma egyre jobban megnövekedik; növekedő bizalmában boldognak érzi magát, s ha egy kedves kis ^[353] állatot, melyben bíz, anyja ölébe helyezhet, túlrad az örömtől és a gyönyörűségtől: vacsorájából félretesz egy morzsát a szelíd galambnak, hogy az csőrével felcsipegesse, a kedves báránynak olyan füveket és leveleket szed a legelőn, melyeket az szívesen megeszik. A szerető szívű gyermek szinte még ki sem került a tehetetlenség állapotából, s máris aligha lehet nagyobb örömet szerezni neki, mint ha atyjával és a béressel az istállóba és a legelőre mehet a bikákhoz és a lovakhoz. Ha atya vagy a béres szánt az állatokkal, vagy ha itatja és eteti azokat, boldog, hogy ott lehet, s maga is szívesen venne részt az itatásban vagy az etetésben.

De az a szent homály, amely a dolgok első benyomását kíséri, és a gyermek számára a környező világot csak játszi, szökdelő alakok formájában tünteti fel, lassanként szintén oszlani kezd. A gyermek látja, hogy a juh borzong és remeg, amikor melegítő gyapjútakaróját lenyírják bőréről, hogy az ökör csak kényszerből húzza apja érdekében az ekét, hogy apja keményen fogja és erővel kényszeríti az állatot, míg meg nem teszi, amit kíván tőle, és hogy anyja elviszi a szegény tehén tőgyétől a borjút, hogy több tej jusson háztartásának.

Látja, hogy a szép rózsza tövises, hogy a parlagon hagyott földet bogáncs és haszontalan bozótok lepik el; látja, hogy szeretett atya fáradtan és izzadtan tér haza a mezőről, s látja, hogy a mező nemünk lankasztó erőfeszítései nélkül nem termi meg azt, amit kívánunk és várunk tőle.

A tapasztalat azonban ennél is többet mutat neki. Olyan teremtményeket mutat, akik ahelyett, hogy a többi teremtményeknek örömet szereznének, rémületet terjesztenek maguk körül, pusztulást és halált idéznek mások fejére. Látja, mint ragadja és hurcolja halálra kedvenc galambját a kánya. Látja, hogy a gonosz macska, miután már megfogta és fogai közt viszi a szegény egeret, még áldozatának halálos rémületében is játékot űz belőle. Látja, hogyan hatol be a galambdúcba a nyest és a tyúkistállóba a róka. Látja, hogyan hajszoja halálra a szerencsétlen nyulat és a könnyű lábú őzet a hűségesnek és szelídnek hitt kutya, s hogyan tereli harapásainak és ugatásának ijesztő erejével a vágóhídra a juhot és a bárányt. Látja, hogyan fürkészi ki a szegény madarat fészkében, s fiókáitól elszakítva hogyan hajtja a vadász puska-csőve elé vagy a csapdába.

A szeretetet azonban ezek a tapasztalatok sem ölik ki a gyermek szívéből, hiszen azt anyja hűsége és az emberek részvéte bontakoztatta ki, és alapozta meg benne. Épp ellenkezőleg: a gonosz erőszak, amelyet az erősebb állat gyakorol a gyöngébben, az ilyen gyermekben azt a csendes, de eleven érzést ébreszti, hogy az embernek ^[354] nem szabad olyannak lennie, mint amilyenek ezek az állatok, nemének gyengébb egyedeivel nem szabad úgy elbánnia, mint ahogyan a karvaly bánik el a galambbal, a macska az egérrel, a kutya a nyúllal, a juhval és a madárral. A szerető szívű gyermek könnyekre fakad, ha látja kedvenc galambjának vagy szelíd bárányának pusztulását. Jaj! a galambom! Jaj! a báránykám! - kiáltja, és sírva kapaszkodik atya kezébe, aki erre a galambdúcot a kánya ellen tuskés dróttal, a tyúkolat pedig a róka ellen vastagabb deszkákkal erősíti meg.

Az ilyen gyermek, akiben természetének nemesebb érzelmeit az anyai szeretet és az apai gondoskodás mélyre ágyazta, már eleve jó és szelíd lelkű; a természet minden egyes benyomása, Isten nagyszerű művének, az égnek és a földnek megpillantása csak azt szolgálja, hogy még szelídebb lelkűvé váljék. Amikor látja a napfelkelte pompáját és a naplemente ragyogását,

amikor a holdat és a csillagokat nézi, szíve örömmel és gyönyörűséggel telik meg. Virágszedés közben örömet leli a virágban; gyönyörködik a fában, melynek ágai kedvenc gyümölcsét érlelik. Minél jobb az ember, minél szelídebbé és nemesebbé tette őt az anyai szeretet és az emberek gondoskodása, a természet szépségei és áldásai annál inkább felkeltik szeretetét és tetterejét.

De az élettelen természet sem jelenik meg az ember előtt mindig a maga szépségében és áldásos alakjában.

A rétjeidet öntöző folyó kilép medréből, elpusztítja földjeidet, elsodorja a parton lakó szegények kunyhóit; ember és állat sírját leli habjaiban.

A tűz, mely nélkül kenyeret sem ehetnél, és a húst is véresen kellene fogyasztanod - a tűz, amely szobádat olyan kellemessé teszi, mint amilyen a legszebb tavaszi nap, miközben odakint a táj szinte megmered a fagytól - nos, a jótékony tűz városokat és falvakat képes elpusztítani. S az égből hulló eső, melynek áldásai nélkül sem fű, sem búza, sem bor, sem fa nem teremne, a mennynek ez az áldásos csapadéka olykor gyilkos áradatként zúdul a fejlődő vetésre, az aratás minden reményét elpusztítja, s a szegénynek és csecsemőjének egy egész évre szinte a szájából veszi ki a vigaszt nyújtó falatot, melyért - hogy nyomorát enyhíthesse - oly izzadságosan küzdött meg.

De még ha így tesz is a természet - sőt sokszor inkább akkor, amikor így tesz, mint amikor nem így cselekszik -, a gyermekben lakozó szeretetet és tetterőt mégis felébreszti, ha az anyai hűség és az emberek szeretete szelíddé és nemessé nevelték. Ahol nagy az ínség, ott bőven áradnak a szeretet könnyei. Ahol nagy az ínség, ^[355] ott még az olyan emberben is felébred a szeretet, aki különben nem szokott szeretetet érezni.

Bármennyire kemény ember is apja, bármennyire hatalmába kerítette már őt magát az önzés, mégis még a gazdag ember gyermeke is könnyekre fakad, ha látja, hogy mily nagy a szegények nyomora. A szörnyű látvány arra készteti, hogy haza szaladjon, s anyjától ruhát kérjen a mezteleneknek és ételt az éhezőknek. - Nemcsak a fiú és az ifjú, hanem még a reszkető aggastyán is segítségére siet szomszédjának, ha ég a háza. Ha pedig már nem tudják megmenteni, újból eljönnek, és adományokat hoznak a kárvallottnak, hogy házát újból felépíthesse. S ez minden esetben így van: minél nagyobb a szükség, a gondosan szeretetre nevelt ember keblében a szeretet isteni adományának szent szikrája annál nagyobb lángokkal égő tűzzel lobban fel; a szeretetre nevelt emberiségben az ilyen pillanatokban a hathatós önségélyezés képessége is hatalmas erővel támad fel. Az olyan ember, akinek szántóföldjét elpusztította az árvíz, feleségével és gyermekeivel együtt láncra vert rabszolgaként dolgozik tönkretett földjének rendbehozatalán; a szerencsétlen özvegy, akinek szűkös termését a borzalmas jégeső egy egész esztendőre elpusztította, napról napra fél éjszakákat virraszt át ebben az évben, a nappalokat meg fárasztó fonással tölti, hogy csecsemője ne éhezze, s hogy gyermekeit úgy táplálhassa és ruházhassa, mintha a borzalmas jégeső nem semmisítette volna meg izzadságával szerzett szűkös élelmét.

Tehát az élettelen természetnek nemcsak szépsége és áldásai, hanem boldogságunkat és nyugalunkat zavaró és megsemmisítő hatásai is szeretetet és áldásos tetterőt ébresztenek a gyermekben, - de természetesen csak az olyan gyermekben, aki az anyai szeretet és az emberek együttérzése által szelíddé és nemessé neveltetvén fogékonnyá vált a szeretet érzésére.

Messzire vezetne itt a gyermek környezetének a gyermeki érzületre gyakorolt hatását valamennyi mozzanatában végigkövetni. Ezért megfordítom a dolgot, s hogy a mondottakat az ellenkező oldalról megvilágítva tegyem még nyilvánvalóbbá, most azokra az ugyancsak szükségszerű következményekre vetek egy pillantást, amelyek akkor adódnak, ha a gyermek

nem részesül a természet legelső és legfőbb jótéteményében, amelyből a megelégedett emberi élet eléréséhez szükséges összes többi jótétemények kiindulnak.

Ha a gyermek nélkülözni kénytelen a szeretet kibontakozásának végső alapját: az anyai hűséget és az emberek együttérzését; ha a szülők gyermekükhöz való viszonyukban annyira elrugaszkodnak a természettől, hogy a legszentebbet, amivel gyermeküknek tartoznak: szeretetének felkeltésében való közreműködésüket ^[356] megtagadják; ha a feleség a világi élet gonosz csábításai közepette megfélelkezik gyermekéről, hogy a hangadó nagyvárosi jó társaságokban, vagy akár csak a kisvárosok, a mezővárosok, sőt a legeldugottabb helység falai között úgy beszéljenek róla, mint ahogy azt szeretné; ha az ország balsorsa és a néptömegek nyomora csak újabb spekulációs lehetőséget jelent az uzsorás számára; ha tehetetlen kisgyermekét maga az apa ragadja ki felesége karjaiból, hogy asszonya egyetlen napot és egyetlen órát se veszítsen a világ mámorító örömeinek érzéki élvezeteiből; amikor pedig tehetetlen gyermeke üdvösségének eleven forrását mesterségesen betemette, fáradságot nem kímélve az után futkos, hogy a szerencsétlen kis teremtés számára a vizet áteresztő laza talajban⁷⁷ átluggatott nevelési kutakat ásson, vagyis hogy gyermeke mellé apja és anyja helyett olyan nevelőket fogadjon, akik semminek az égvilágon nincsenek annyira híjával, mint a tiszta apai és anyai érzületnek és a fejlett apai és anyai képességnek. De sehol sem leli fel ezt a képességet, mert idegen emberben oly ritkán foghatjuk ki teljes tisztaságában, mint a négyes találatot a lottóban. De ha a szülők nem találnak ilyen embert, és maguk helyett olyanokat alkalmaznak, akik csak látszatra képviselik azt, aminek lényegére lenne szükségük, akkor szó sem lehet gyermekük szeretetre és szeretetből fakadó tevékenységre való neveléséről. A szerencsétlen teremtményt bölcsőjétől kezdve csalárdságok és hiábavalóságok árasztják el. Még ha dajkája nem is csipdesi meg mérgében, mindenesetre nem törődik vele, s hiába kiabál a gyermek, közömbösen kinéz az ablakon, hogy nem szívesen végzett terhes munkája helyett inkább friss levegőt szívjon; tanítója pedig - bármennyire derék ember legyen különben - minden bizonnyal csak unatkozik az olyan házban, amely csak azért alkalmazta, hogy rajta kívül mindenki kivonhassa magát a gyermekkel való foglalkozás kötelezettségei alól, és vígan élhesse világát. Ezeknek a körülményeknek a gyermek szeretetre nevelésére és képességeinek kibontakoztatására gyakorolt hatása nyilvánvaló. Mivel hiányzik a kiinduló pont, amelyhez képzése kapcsolódhatnék, egyetlen környezetében sem találja meg azt a fonalat, amellyel az emberi természet magasabbrendű és nemesebb érzelmeit sívár lelkéhez kapcsolhatná. Atyja és anyja nem töltik be számára azt a szerepet, amelyet szeretetre való nevelése érdekében be kellene tölteniük;⁷⁸ ^[357] a szeretet tehát apja és anyja hibájából hiányzik belőle. Miattuk válik lényé szeretet nélkülivé, és ez a napról napra fejlődő és erősödő szeretetnélkülisége ezek között a körülmények között azt eredményezi, hogy az emberiséget, amelyről csak rossz tapasztalatokat szerzett, gonosznak tartja. Nemünk csalárdsága, alattomosága, talmi csillogása és képmutatása csak a közönséges durvaság és önzés érzelmeinek adnak tápot lelkében. Szíve nem válik nemessé, nem válik szelíddé. Ha elragadja galambját a kánya, vagy széttépi báránkját a farkas, eszébe sem jut, hogy megragadja atyja kezét, és arra kérje, hozza rendbe a galambdúcot és a tyúkólat, hogy a nyomorult állatokat ne érhesse többé ilyen szerencsétlenség. Ellenkezőleg, lassanként oda fejlődik, hogy örömét leli a teremtmények kínjaiban és szenvedéseiben. S miközben ilyenné válik, amint élvezettel nézi, hogy indul rabló útjára a

⁷⁷ Az 1807. évi kiadásban folytatólag: „... kutat ásson és mindent feltegyen a lottóra, hogy a gyermek mellé apja és anyja helyett olyan embereket fogadjon, akik arra a célra, amelyre őket keresik, ritkábban találkoznak, mint a négyes találat ebben a szerencsétlen játékban. De sehol...”

⁷⁸ Az 1807. évi kiadásban: „... tölteniük. Ilyen körülmények között az emberiséget gonosznak kell tartania, amellyel szemben csak félelmet érez és a amelyről csak rossz tapasztalatokat szerzett. Nemünk csalárdsága...”

kutya, a róka, a kánya és a nyest, lassanként közömbössé válik a ragadozó állatokhoz hasonló életet élő emberek és gonosz erőszakoskodásaik iránt. Amikor látja, hogyan tiporja és tépi szét az erősebb állat a gyengébbet, már fel sem csillan benne a gondolat, hogy az embernek nem volna szabad ilyennek lennie. S ha szavakban még nem is tudja kifejezni, de homályos érzelmeiben lassanként kialakul benne, hogy amikor a gyengébb embert az erősebb megalázza és letiporja, ez nem is lehet másként, ennek szükségképpen így kell történnie. Ezek a homályos érzései azt eredményezik, hogy amint idősebbé válik, szíve teljesen megkérgesedik.

S ha nyomasztó körülményei a szegény ember halálát okozzák, mit törődik ezzel a szívtelen szemlélő? Miért nyomorult féreg, a szegény? Miért nem elég erős a bőre, hogy ellenálljon a rajta átgázolók tiprásának? S mit tehet róla a kánya, ha vére szomjazik?

Ha a gyermek szeretetét atyja és anyja fel nem kelti, akkor az a világot minden szempontból úgy látja, mint a ragadozó állat. Az ilyen gyermek csak látszólag mutathat szeretetet, de igazi szeretetre képtelen. Ez a látszat is állati, s ezért megegyezik a gyermekben kialakított világ-szemlélettel.

Csak az igazi szeretet és a szeretetre való képesség emberi. Ezért próbálják azok, akikből a szeretet képessége hiányzik, minden úton-módon legalább a szeretet látszatát mutatni. Ez azután hazug dédelgetések színlelésére készíti őket. Aki ugyanis még nem jutott oda, hogy szeretetlenségét szemérmetlenül kimutassa, az a dédelgetéssel, a szeretetlenség sajátos leplelővel álcázza magát. Ritka az olyan ember, aki szeretetlenségét meztelenül ki meri mutatni. [358]

Az üres lelkű asszonytól - aki szomszédjai elől bezárja ajtaját, és a szerencsétlen árvákat, legközelebbi rokonait és környezetének tagjait eltaszítva magától, egy hitvány ölebet választ kedvencének - egészen a fejedelemasszonyig - aki férjét és urát rábeszéli, hogy amint az előbb említett asszony félretesz egy-egy jó falatot vacsorájából ölebecskéjének, vesse oda koncként birodalmát felesége kegyencének, aki legfeljebb csak külsőleg nem hasonlít az állathoz - a szeretetlenség és az üres dédelgetés legkülönbözőbb formájú egyvelegeinek egész láncolata húzódik. S bármennyire különböző legyen is ennek a láncolatnak az összetétele, lényege mindig csak az, hogy a méltóbb és derekabb emberek megvetésben, a hitványak pedig megbecsülésben részesülnek. Ahová csak kegyencek fészkelik be magukat, ott mindenütt eltűnik a szeretet, amely menekül a kegyencek ámtításai elől, és gyűlöli képmutatásukat.

S mint ahogyan az élő természetnek az ilyen gyermekre nincs szeretetet és tetterőt ébresztő befolyása, ugyanúgy az élettelen természet is képtelen ilyen értelmű hatást gyakorolni rá.

Ég és föld nem tehetik nemessé és jóvá az olyan asszony gyermekét, aki életmódja külső csillogásáért égről, földről és gyermekéről is megfélemedezik. A gyermek éppoly kevésbé hozza összefüggésbe az eget és a földet a szeretet érzelmével, mint anyja, aki a földnek még azt a darabkáját, amelyet sajátjának nevezhet, sem abból a szempontból értékeli, hogy mennyire szolgálhatja az emberek javát, hanem csak annyiból, hogy mennyiben szolgálja üres életének henye tévelygéseit. Az ilyen embernek a természetre vonatkozó nézetei mind zavarosak és romlottak.

A romlatlan lelkű, szerető nő azért értékeli a juhot, amely fejét gyermekével együtt teljes bizalommal ölébe fekteti, mert szelíd állat, és gyapjával alkalmat ad a szorgos munkára, családjának megörvendeztetésére és gyermekének felruházására; a tehén azért értékes számára, mert teje napról napra olyan embereket táplál, akik kedvesek előtte: az ilyen asszonynak a férje arcának veritékével műveli földjét, hogy önmagának és övéinek valamennyi életszükségletét előteremtse, és földje hozamával azoknak is szolgálatára és segítségére lehessen, akiknek sem tehenük, sem juhuk, sem szántóföldjük nincs; az ilyen férfi kettőzött erővel dolgozik, és földjének megművelésében, önmagát mülja felül - viszont a nagyvilági férfi és a nagyvilági nő semmi dicsőretre méltó dolgot nem lát az ilyenfajta tevékenységekben.

A mező és a szőlőtő pompája nem azért örvendezteti meg őket, mert bőséges termésük az éhezőknek kenyeret ad, a fáradtat, a szülönőt és a haldoklót felüdíti; ezek csak azért örülnek a szántóföld és a szőlőtő hozamának, mert ezáltal olyan eszközökre tesznek szert, ^[359] amelyek lehetővé teszik, hogy az összes világrész termékeiben dőzsöljenek és csillogjanak.

Ide sülyyedhet az olyan ember, akit atyja és anyja nem nevelt szeretetre és szeretetben fogant tetterőre. A környezetében élő emberek már nem segíthetnek rajta, ebből a szempontból az élő természet is halott számára, és az élettelen természet sem teheti benne elevenné azt, amit az élő természet, az emberek, s amit apja és anyja nem tudtak benne feltámasztani.

Isten földje a maga tényleges mivoltában az ilyen érzületű embert nem elégíti ki, és nem is elégítheti ki.

Az ilyennek külön világra lenne szüksége a maga és cimborái számára, ahol szabadon űzhetnék szemfényvesztéseiket és hatalmaskodásaikat.

Ez azonban nem a mi világunk.⁷⁹ A világ üdvösségének Isten rendeléséből és az emberi természet lényegéből fakadóan egészen mások az alapjai, mintsem hogy azokat az ilyen ember romlott szíve megragadhatná, megsejthetné és hinni tudná. A szegények száma ezernyi, míg szerencsés ember csak egy-egy akad, és az ezreknek az egyet - nem tehetnek másként - ezerféle módon kell igénybe venniük. Természetesen az önző szív mindig túlságosan szűk ezek igényeinek kielégítésére, bármennyire jogosak legyenek is ezek az igények. Ezért a világ a maga valóságában, Istentől rendelt szükségszerű, örök mivoltában undorító tünemény kell hogy legyen az önző ember számára. S mivel ilyennek látja, a legpompásabb és legnagyobb látvány, amivel a nagy világegyetemben csak része lehet, értéktelen számára.

Igen, ha a nap csak számára kelne fel, s ha a napkocsiban utazva, a föld fölött áthaladtában a kocsikerekék lángküllőivel mindazokat elemészthetné, akik nem akarják őt imádni, akkor a napot is szeretné. A holdat és a csillagokat is szeretné; ha sátrába zárhatná őket és ragyogásukat csak maga, maga egyedül élvezve, pompás éjszakákat szunnyadozhatna át.

Nyolcadik levél

Barátom! Cáfolhatatlanul igaz, hogy nemünk minden egyes egyede többé-kevésbé részesül az apai és anyai hűségéből, embertársainak együttérzéséből és szeretetéből és a természet szeretetre ösztönző és erőt ébresztő dicső és nagyszerű látványából; másrészt ^[360] azonban éppannyira igaz, hogy az emberiség ezeknek az ösztönzéseknek és eszközöknek megsejtett eredményeit korántsem hordozza magában általában elevenen és dicsően. Földi útját nem a szeretet, nem az őszinteség és az erény jegyében járja végig. Ellenkezőleg, nemünk többsége a különféle torzulások és bűnök bélyegét - természetünk szeretetlenségének és gyengeségének következményeit - hordozza nyíltan homlokán.

Ha azonban ennek a látszólagos ellentmondásnak okait keressük, akkor csakhamar felismerjük, hogy a szeretet és a tetterő minden emberben megtalálható hajlama a gyermekben az önzésre és tunyaságra vezérlő érzékiség csábításaival összeszövődve jelentkezik, továbbá, hogy a gyermek szüleit és a környezetében élő embereket általában inkább az érzékiség, a tunyaság és az önzés, semmint a szeretet nemesebb indítékai és a szeretet által kiváltott magasabbrendű képességek hajtják és készítetik tevékenységre, végül, hogy a természet külső jelenségei nemünk számára általában a csalás és ámtás csíráit hordozzák magukban, s hogy a felőlük érkező ingerek ugyancsak általánosan olyan hajlamokat keltenek életre nemünkben, amelyek szögesen ellenkeznek a szeretettel s annak szent erejével. Így tehát mindazok az

⁷⁹ Az 1807. évi kiadásban: „... világunk, *annak a képe egészen más*. A szegények száma...”

eszközök, amelyek a gyermek szeretetre és tetterőre való nevelése céljából az emberekkel és a világ egyéb dolgaival való kapcsolatai révén vannak adva, együttvéve sem elégségesek ahhoz, hogy a kitűzött célnak megfelelő kiképzését megnyugtatóan biztosítsák.

Aki tehát a gyermek szeretetre és tetterőre való nevelését biztosítani kívánja, annak célja érdekében - szinte azt mondhatnám - azt kell elérnie, hogy a gyermek hagyja el atyját és anyját, egész nemét, az eget és a földet, s térjen vissza önmagához, hogy a szeretet és a tetterő mélyebb megalapozását és tökéletes biztosítását egyedül önmagában keresse s találja meg.

Mindenesetre a gyermek szeretetre és tetterőre való nevelése csak úgy alapozható meg csalhatatlanul és minden megpróbáltatást elviselő módon, ha sikerül őt külső környezetei és viszonyai felől lelkének legbelső szentélye felé visszatéríteni. Ezzel pedig az emberi természet romlása és elfajulása - ugyanúgy, miként kezdetben az emberi természet magasabbrendű adottságainak és rendeltetésének szemlélete - ismét visszavezetett bennünket arra a pontra, ahonnan kiindultunk: annak a szükségszerűségnek a felismeréséhez, hogy az ember felemelésének és tökéletesítésének eszközeit lényé legmélyéből kell merítenünk és azokat magában az emberben kell szilárdan megalapoznunk.

Minden jó anya és minden bölcs apa érzi, hogy milyen hiányosságok rejlenek önmagában és helyzetének körülményeiben ^[361] gyermekük legszentebb igényeinek kellő kielégítése szempontjából. Kivétel nélkül valamennyien érzik, milyen fogyatkozásaik vannak mindazokban a dolgokban, amelyekre gyermeküknek az említett célhoz való biztos eljuttatása érdekében feltétlenül szükségük lenne. Valamennyien érzik, hogy ezernyi szokásuk, hajlamuk és gyengeségük meggyőződésük ellenére olyan cselekedetekre készíti őket, amelyek gátolják a cél elérését; érzik a különféle kavargó körülmények szinte elkerülhetetlenül érvényesülő bénító hatásait, amelyek a szeretet és a szeretetből fakadó tiszta erő gyengéd báját mintegy minden pillanatban elfojtják.

Nem lehet másként: egyetlen anya sem lehet jó, egyetlen apa sem táplálhat tiszta érzéseket gyermeke iránt, ha nem látja, hogy a szeretetnek és a szeretetből fakadó erőnek életét - amely csak magasabbrendű érzületünk felkeltése és ébrentartása révén lelhet bennünk táptalajra - az emberi romlottság minden megnyilvánulása veszélyezteti, és hogy a természet szépségének bájai az emberi romlottság következtében a gyermek szellemére és szívére nem gyakorolhatnak tényleges fejlesztő hatást.

Minél jóságosabb az anya és minél bölcsőbb az apa, annál jobban bántja és nyomasztja őket a gyermek különféle környezeteinek romlottsága, s annál inkább érzik, hogy saját erejük és tevékenységük révén mennyire nem tudnak megküzdeni ezzel a romlottsággal. Mentől több igaz szeretet és igaz erő rejlik bennük, annál fájdalmasabban érzik, hogy szeretetük még mindig nem elég tiszta, és erejük még mindig nem elég hatékony. Minél jóságosabbak és bölcsőbbek, a bennük rejlő tulajdonságok annál inkább arra kényszerítik őket, hogy magasabbrendű szeretet és hatékonyabb erő eszményképét állítsák fel önmagukban, mint amekkora szeretetre és erő kifejtésre gyermekük érdekében képesek. Gyermekeiket csak abban az esetben szeretik igazán - ha valóban jóságosak és nemeslelkűek, nem is tehetnek másként -, ha az a céljuk, hogy eljuttassák az emberi természetben rejlő legmagasabbrendű szeretet és leghatékonyabb erő eszményképének fokára.

A bennük lakozó érzület arra kényszeríti őket, hogy a tökéletes szeretet és a tökéletes erő gyermekük elé állítandó eszményképét önmagukban keressék és önmagukban hordozzák, hogy olyan eszményképet birtokoljanak, melynek nagyszerű égi fénye mögött minden olyan szeretet és erő, amelyre az emberek földi létük porhüvelyében képesek, messze elmarad. A bennük lakozó jóság minden emberi jóság korlátai fölé emeli őket; csak Istenben találják meg kielégítő forrását mindannak a jóságnak és erőnek, amit gyermekeikben szeretnének kialakítani. *Hisznek Istenben.*

A szeretet és az erő bennük rejlő igazsága elvezérli őket az ^[362] istenhithez, és az istenhit tisztábbá teszi bennük a szeretetet és az erőt, amely eljutatta őket a hithez.

Minél nemesebb lelkű az anya, annál tisztábban és szilárdabban hisz gyermekei érdekében Istenben; látja, hogy hitéért jelent napról napra többet gyermekének - annyit, amennyit hite nélkül sohasem jelenthetne számára.

Cáfolhatatlanul igaz, hogy a legnemesebb lelkű anya aszerint érzi magát gyermekéért kifejtett fáradozásai közben egyre erősebbnek és hatékonyabbnak, amint tevékenységeiben mindinkább elszakad a világtól, s odaadó és önfeláldozó, napról napra fáradhatatlanul végzett tevékenységeinek eredményeit mindinkább az Istennek és az Atyának tulajdonítja, s amint gyermekét a világ dolgait megelőzően egyre inkább az Istenbe mint a Teremtőbe és Atyába vetett hit felé fordítja.

Látja - maga előtt sem titkolhatja el -, hogy a hit a köteléke annak a szeretetnek és tetterőnek, amelyet ki akar alakítani gyermekében; látja - maga előtt sem titkolhatja el -, hogy hite növeli meg képességeit gyermeke javának szolgálatára. Látja - maga előtt sem titkolhatja el -, hogy amint Istenhez emelkedett szeretetéből fakadó hite gyermekében is megfogant, s benne - ugyanúgy, mint az anyában is - a szeretet és a tetterő biztosítékává válik, akként és oly fokban növekszik a gyermek fogékonysága minden jó iránt.

Az anya természetének legbensőségesebb, legszentebb vonásai ezen a hiten alapulnak, és a tapasztalat megmutatja neki, hogy hite adja kezébe azt a fonalat, amelyhez az emberi nem megnevelését szükségképpen hozzá kell kötnie. Minél tisztább és minél nemesebb a lelke, a tapasztalat annál világosabbá teszi számára, hogy ez a belső hang milyen igazi és szükségszerű alapot nyújt gyermeke nevelésének biztos irányításához.

Minél tisztább szemmel néz körül a világban a nemes lelkű anya, annál határozottabban győzi meg a tapasztalás, minő gondozásban részesül mégis az a sok-sok ezer ember, aki gyengesége miatt képtelennek látszik arra, hogy önmagáról gondoskodjék, s hogyan hullik közreműködésük nélkül, szinte magától a kezükbe a legtöbb és a legjobb, ami az embereknek gondozásukat, üdvösségüket és megnyugtatásukat tekintve osztályrészükül juthat. Minél tisztább a szeme, annál megdönthetlenebb meggyőződésévé érlelődik a fölöttük uralkodó örök gondviselésre vonatkozó sejtelme.

Napról napra jobban látja, hogy miként a gyermek sorsa anyja gondviselésétől, az ember sorsa Isten gondviselésétől függ.

Minél nemesebb lelkű, annál kényszerítőbbé válik szívében az ^[363] a törekvés, hogy gyermeke javáról jobban és tökéletesebben gondoskodjék, mint ahogy gyenge emberi erőivel gondoskodni képes.

Minél nemesebb lelkű, annál kényszerítőbbé válik benne az a törekvés, hogy szívéből fakadt magzatának olyan vezetőt, olyan irányítót, olyan atyát keressen, aki sohasem téved gyermeke kárára, aki sohasem hibázik gyermeke kárára, akit nem szakíthat el gyermekétől a sír, s akit nem tehet romlottá a világ.

A nemes lelkű anyát természete készteti arra, hogy a mindeneket átölelő szeretet iránt, a minden szükségletet bőszesen kielégítő hatalom iránt és a gyermeke sorsát minden pillanatban és örökké ezzel a szeretettel és ezzel a hatalommal irányító gondviselés iránt érzett odaadó ragaszkodásban találja meg a világ valamennyi fogyatékos eszközével szemben az egyetlen alkalmas eszközt, mellyel gyermeke szeretetre és tetterőre való nevelését biztosíthatja, - azt a nevelést, melyre gyermekének, hogy napjai nyugodt folyását biztosíthassa, oly feltétlen szüksége van. Az Isten iránti ragaszkodásban találja meg gyermeke számára mindazoknak az

eszközöknek nélkülözhetetlen kiegészítését, amelyek gyermekének a tiszta anyai érzület által meghatározott célok szerinti neveltetéséhez rendelkezésre állnak, és e világban felfedezhetők.

Ezeket az eszközöket Istenbe vetett hite megszenteli. Hite teszi készségesebbé és alkalmasabbá arra, hogy azokat gyermeke érdekében hatékonyabban alkalmazza. Hitében talál saját természetének gyengeségeivel szemben gyermeke számára is mentséget jelentő ellensúlyt; hite a világot minden családságával és szorongatásával együtt magasabbrendű világgá teszi, amelyben hálás és szerető szívvel napról napra több belső erőre tesz szert, és így egyre szabadabban tevékenykedhetik és munkálkodhatnak a gyermekében rejlő nemes és jó tulajdonságok kialakítása érdekében.

És a gyermeket, aki anyja oldalán bontakoztatja ki hajlamainak, sejtelmeinek és képességeinek első csíráit; a gyermeket, aki napról napra látja, miként imádkozik anyja az egek urához, aki egyetlen gyermekét sem hagyja el, ha az ragaszkodik hozzá és szeretetét keresi; a gyermeket, aki látja, hogyan törekszik anyja az egek urának kedvéért embertársait szeretni, szolgálni, önmagát embertársaiért feláldozni, s hogyan keresi és leli meg boldogságát ebben a türelemben, ebben a szeretetben és ebben az önfeláldozásban - az ilyen gyermeket természetének lényege kényszeríti arra, hogy imádkozó anyja oldalán térdre boruljon, s vele együtt fohászkodjék atyjának és anyjának atyjához.

Nem lehet másként: a gyermeket természetének ártatlansága kényszeríti arra, hogy ugyanígy érezzen az égi Atya iránt, mint ahogyan anyja érez az iránt. ^[364]

Nem lehet másként: amikor a gyermek megsejti az emberi természetnek a földöntúli, szerető és segítő isteni lényvel való érzékfölötti egyesülését, ez a megérzése a természetében rejlő tiszta érzelmeket szükségképpen megnemesíti. Atyját és anyját még jobban szereti, bensőségesebb hálát és őszintébb bizalmat érez irántuk, ha hisz Istenben, aki atyjának atya, minden apának és minden gyermeknek atya.

Nemének minden teremtményét, akiben istenének és atyjának gyermekét ismeri fel, tisztábban szereti, tisztábban kell hogy szeresse, nemesebb érzésekkel és nemesebb szándékokkal nyújtja oda neki a kezét.

Az egész természet, mint istene és atya szeretetének és erejének megnyilvánulása, szentebb lesz számára, mint azelőtt volt.

A fénylő napban, a csendesen hulló esőben, a fejlődő magban, a mélyen fekvő völgyben és a magas hegyben mindenütt istenét és atyját ismeri fel; napot és esőt, a völgy gyümölcseit és a hegy virágait jobban becsüli, és bölcsebben használja fel, mint ha nem ismerné az Istent.

S miként anyja, ő is el fog jutni oda, hogy a szerencsétlenség és a szenvedések sem vezetnek természetének elvadulásához, hanem ellenkezőleg, csak javára válnak, és mindenekelőtt arra szolgálnak, hogy szeretetének, bizalmának és hálájának erejét megtisztítsák és megeddék. ⁸⁰ ^[365]

⁸⁰ Az 1807. évi kiadásban a közlemény után ez a megjegyzés áll: „Folytatása következik.”

A testnevelésről

Bevezetésül egy elemi gimnasztika kísérletébe

[1807] ^[367]

1807-ben egyszerre két folyóirat is indult Pestalozzi eszméinek szolgálatában. Közülük a *Wochenschrift für Menschenbildung von Heinrich Pestalozzi und seinen Freunden* hat esztendeig élt, és ezalatt - bár igen vontatottan - négy kötetre nőtt. A másik, a *Journal für die Erziehung* már az első számmal megszakadt.

Pestalozzinak a testnevelésről szóló írása a *Wochenschrift* első nagyobb módszertani közleménye volt. A folyóirat első kötetében jelent meg (Aarau, bei Heinrich Remigius Sauerländer, in Kommission bei Heinrich Graff in Leipzig, 1807.) folytatásokban a 33-40., 49-64., 65-79. és 81-88. p. A közleménynek itt befejezetlenül vége szakad. Válogatásunk az elméleti bevezetést tartalmazza, amely a 70. p. terjed, és - bár *Niederer* szerkesztői kezenyoma meglátszik rajta - kétségtelenül Pestalozzi műve. A továbbiakban az egyes gyakorlatok következnek.

A közlemény eredeti címe: *Über Körperbildung als Einleitung auf den Versuch einer Elementar Gymnastik in einer Reihenfolge körperlicher Übungen.*

A fordítást L. W. Seyfiarth szövegközlése alapján (Pestalozzi's sämtliche Werke, XVIII. kötet, Brandenburg a. H., 1873. 34-60. p.) Zibolen Endre készítette, és Faragó László ellenőrizte. ^[368]

Már régen kérdezzetik, mit tesz intézetünk az ember testi kiképzése érdekében. Sokfelé rebesgették, hogy ebben a vonatkozásban mégis minden más intézet felülmúl bennünket.

Ma már képesek vagyunk tagadó válaszunkat megfelelő bizonyítékokkal igazolni. Sőt, tovább is mehetünk, és meggyőződéssel vallhatjuk, hogy a fizikai fejlődés olyan alapelveinek alkalmazásához jutottunk, amelyek a legtökéletesebben egybevágunk mind a szellemi fejlődés törvényeivel, mind az iskolák szükségleteivel és a népnek a polgári életre való előkészítésével, s ezért a nevelés szempontjából általános érdekük is van.

Amikor tehát az előző számban⁸¹ adott ígéretünket beváltva a testgyakorlatokat olvasóink elé tárjuk, indítatva érezzük magunkat, hogy előzetesen legáltalánosabb körvonalainkban vázoljuk azokat az alapelveket, amelyekből ezek a gyakorlatok fakadnak, s ezzel megadjuk megítélésük helyes szempontjait, és elmondjunk egyet-mást megértetésük érdekében. A *Journal*⁸² részletesebb felvilágosítással is szolgál majd minderről.

*

Az első tekintetre nyilvánvaló, hogy az emberi testnek, éppúgy, mint az emberi léleknek eszökökre van szüksége adottságainak kifejlesztéséhez. Az ember fizikai kiképzésének fontosságát korunkban általánosan el is ismerik, sokszor még inkább, mint az embernevelés jelentőségét, ha nem is a népnevelés területén, de mindenesetre a „comme il faut”⁸³ emberek körében. Tudják, hogy egészségessé tesz, meghosszabbítja az életet, eszközöket nyújt a kiemelkedésre, igényeket teremt, tartást és kellő fellépést biztosít, bátorságot ad, és megóv sokféle betegségtől. Tehát szükséges és sok gyönyörűséget nyújtó foglalatosság.

⁸¹ *Wochenschrift für Menschengbildung*, első darab, 30. p.

⁸² Pestalozzi egyetlen számot megért folyóirata, a *Journal für die Erziehung*.

⁸³ (Fr.): kifogástalan, előkelő.

Az ember fizikai kiképzése nélkül elképzelhetetlen az emberi test méltóságteljes tartása, nélküle hiányoznák az emberi test külső ^[369] méltósága. Vajon kinek lenne kedve így élni, ki ne borzadna vissza ettől? Valóban elborzadunk láttán. Az esetlen férfit, az esetlen mozgású nőt, az olyan embert, aki legalább a táncban és a vívásban nem tett szert átlagos ügyességre, nem számítják a jó társasághoz s csak ritkán és nagy nehezen engedik ott megjelenni. Még a jó mozgású majomparádék is büszkéek mozgékonyosságuk méltóságára és restellenek olyan emberek társaságában megjelenni, akiknek közönséges teste - megrekedve a maga paraszti vagy polgári nehézkességében - nem jutott el erre a méltóságra. Ezer meg ezer ember azt tartja a legfontosabbnak, hogy erről gondoskodják, ezt tartja az egyetlen dolognak, amire nemünk neveltetésének szüksége van. Ezek az emberek azt hiszik, hogy az olyan szerencsés gyermek, aki ennek birtokában van, minden egyebet fáradság nélkül el fog érni.

De ha az emberek állapotára és általában a nevelésre vetjük tekintetünket, és feltesszük magunknak a kérdést: mit érnek a jelenlegi testnevelés eszközei? milyen jellegűek ezek? milyen nézetekre támaszkodnak? - akkor hamarosan kiderül, hogy nemünk - higgye bár magát a fizikai gondozottság szempontjából még oly előhaladottnak, és legyen bár még oly büszke az e téren mutatott érdeklődésére - nemhogy általánosságban, de még speciális vonatkozásban sem jutott el az idevágó szükségleteinek megfelelő kielégítéséig.

Semmiképpen sem feledkezünk meg azoknak a férfiaknak⁸⁴ az érdeméről, akik e téren tevékenykedtek. Kétségtelen, hogy az utóbbi időben sok minden történt, és sokat írtak a fizikai képzés érdekében. A világ nevelésügyének alakulását azonban nem a rávonatkozó felismerések helyes volta szabja meg, hanem annak a romlásnak a foka és jellege, amely az adott időpontban eluralkodik rajta.

Vegyük csak jobban szemügyre a művelt világnak a fizikai képzés területén gyakorolt eljárását, és - az eredmény nem lehet más - fel kell ismernünk, hogy a napjainkban szokásos fizikai képzés odáig süllyedt megrögzött rutinjában, hogy megfelelkezik magáról az emberről, akit időről időre szélhámossággá aljasult játékokra készítenek. Ezért azután mi sem megszokottabb dolog, mint az olyan táncos, aki még járni sem tud igazán, az olyan lovas, aki nem tud úszni, az olyan vívó, aki képtelen fejszével egy fát kidönteni, az olyan rúdászó, aki életében meg nem tanul fűvet kaszálni, meg az olyan dobos, aki a cséppel és karjával soha el nem találja a ritmust, amely pedig dobverés közben már a kezében és ujjában van. Láthatsz manapság emberi figurát, amint a bálon akkorákat ugrik, hogy szinte ^[370] reszketsz merészségétől, és attól félsz, szemed láttára fogja nyakát törni. Nem, nem merész, másnap az utcán találkozol vele. A nemes táncművészetnek szentelt kifinomult lábain úgy oson el melletted, mint az árnyék a falon. Az ilyen látványos és hiú ugróknak - jóllehet egyes képességeik kifinomultak - nincs igazi emberi erejük, képtelenek rá, hogy szükséges, nagy és magasztos tetteket hajtsanak végre. Apa, ne reméld, hogy fiad, aki ily korlátolt módon ugrál előtted, öregségedben segítségére lesz. Fiú, ne várj áldott örökséget apádtól, aki úgy szaporázta ezeket az ugrásokat, mint ahogy egy öreg kocsis ostorával *durrogatni* szokott. Rokonok, szomszédok, ne várjátok, hogy az ilyen ember szükségetekben barátotoknak mutatkozik majd; te derék szegény, ne számíts holnapi alamizsnájára, még ha ma adott is, és neked, hazám, neked sem polgárod az ilyen. Ha valahol tízen, százan, ezren szövetkeznek szolgálatodra, biztos, hogy ő nincs ott, biztos, hogy őt nem találod köztük. Ha ezek közül egyetlen akad, aki abban szolgál neked, amire ezek nem képesek, ott a szolgálatodra képtelenek közt is a legalkalmatlanabb ő lesz, sőt, gyakran ő lesz az *egyetlen*, aki még ha tudna, akkor sem *akarna* szolgálni. Az erőtlen ember éppoly kevésbé lehet hazájának barátja, mint ahogy nem lehet jó apa, jó fiú, jó fivér, jó szomszéd sem.

⁸⁴ Johannes Bernhard Basedow (1724-1790), Christian Gotthilf Salzmann (1744-1811), Johann Christoph Friedrich Guts-Muths (1759-1839)

Azonban a művelt világnak a fizikai adottságok kiképzésére vonatkozó megszokott nézetei nem is járhatnak másféle eredménnyel. Hiszen a képzésnek ebben a válfajában is csak a különbségekből indulnak ki, az irányt pedig - ahelyett, ami magában a gyermekben rejlik - egyes elszigetelt külső készségek talmi csillogása szabja meg. E készségeknek külön-külön mestereik vannak: táncmesterek, vívómesterek, lovaglómesterek. Még a gimnasztika oktatói is inkább külön az ugrásnak, a mászásnak, a voltizsálásnak⁸⁵ a mesterei, mintsem hogy az emberi természet testi képességeit a maguk tisztaságában és összességében pszichológiai úton fejlesztenék. Ezért az ilyen testnevelés szükségképpen nem az emberi természet egészének, azaz az erkölcsi és az értelmi adottságoknak a nevelésével eggyefonódva megy végbe. A testnevelést csak a táncolásnak, vívásnak, lovaglásnak az egyedi feladathoz és az egyes gyermekhez szabott gyakorlásaként fogták fel, és a tánc, a vívás meg a lovaglás gyakorlatait nem úgy tárták a gyermek elé, mint amelyeknek lényeges és sajátos tartalma a fizikai adottságok összességéből fakad, és amelyeket a fizikai képességek minden másfajta gyakorlásával összefüggésben és összhangban kell felfogni, hanem egészen^[371] elkülönülten és elszigetelten, mint olyan gyakorlatokat, amelyek az egyes mechanikus mozgásokat a többiek rovására tökéletesítik. Így eshetett meg azután az is, hogy akadt táncmester, aki úgy vélte, növendékeinek szabad és mindenoldalú testmozgása lényegesen megnehezíti számukra a tánc kecses lejtését. Ugyanúgy, mint ahogy néhány számoló mester nem csupán hiszi, hanem még ma is állítja, hogy a szám lényegének szemlélete és viszonylatainak mindenoldalú kialakítása nemcsak felesleges a számtantanulásban, hanem egyenest hátráltatja azt.

Az általánosan elterjedt gyakorlatban talán még soha annyira el nem szakadt az ember - erkölcsi, értelmi és fizikai vonatkozásban egyaránt - az elemi képzés valamennyi válfajának általános alapjától, mint éppen a mi századunkban. Ezáltal odáig jutottunk, hogy mindezeknek a gyakorlatoknak hiányzik az emberi természetben való általános megalapozottságuk. Ezért azután még az egyes ügyességekre sem tudják az embert tökéletesen kiképezni. Képeznek ugyan vívókat meg táncosokat, de nem az embert képezik ki a vívásra, nem képeznek vívni tudó férfit. Képeznek táncosnőket, de nem a nőt képzik táncosnővé, nem képeznek táncolni tudó nőt.

Mindamellett a művelt világ érdekében mégiscsak történik valami fizikai vonatkozásban. Ha a hölgy táncos képességeinek túlhajtása következtében már járni sem óhajt, nehogy mesterként képességeinek finomságát veszélyeztesse, módja van rá mégis, hogy vitesse vagy kocsikáztassa magát. Egészében a felsőbb körök - testileg - nem fejlődnek vissza. Kellő testi növekedésüket általában megfelelő eszközök biztosítják. Örülhetnek a pihenésnek, a gondtalanságnak. Eleget mozognak, van megfelelő táplálékuk, vannak szereik mindenféle visszaélés következményei ellen. Védekezni tudnak a felhevülés, a meghülés és a kimerülés ellen; száz eset közül kilencvenkilencben még erős vérük is enged pénzüknek és neveltetésüknek.

Lehetetlen, hogy a művelt világ általában túlzottan visszaessék testi szempontból. Ebben a világban fontos a test, s azt nem hanyagolhatják el teljesen; érte él lelkük, és szívük is testüket szolgálja. Testi szempontból a magasabb körök rendelkeznek *mindazzal*, amit az ember *erejének megfeszítése nélkül, valamint a szellemmel és a szívvel való összhang nélkül* testileg egyáltalában elérhet. Ebből a szempontból ezek a körök ma is olyanok, amilyenek mindig is voltak, mindig is lesznek, és *akarnak* is lenni.

De vajon a szegény, de vajon a nép mire jutott testének és testi képzettségének szempontjából napjainkban? Feleljetek hát, napjainknak és a korszellemnek dicsőítői! Hasonlítsátok össze a szegény, hasonlítsátok össze a nép állapotát korábbi századokban volt^[372] állapotával, és feleljetek: túlzás, ha azt mondom, hogy testileg éppannyira elhanyagolt, mint szellemileg és

⁸⁵ A tornalóhoz hasonló szeren végzett gyakorlatok egykorú elnevezése.

erkölcsileg? Testileg elnyomorítják, mint ahogy szellemileg és erkölcsileg elnyomorítják. Nem olyan népekről beszélek, amelyeket nem ismerek, arról a népről szólok, amelyhez többé-kevésbé magam is tartozom, amellyel egész életemben közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban voltam. Hazám népéről beszélek, mindenekelőtt a nép szegényeiről szólok, és szeretném a haza nemes érzésű fiainak *szívére kötni*, amit e tekintetben szívükre is kell venniük.

Fizikai tekintetben is férfiak voltunk, miként azok voltunk szellemünkben és szívünkben is; népünk testileg is kitűnt Európa népei közül. De vajon milyen most testi állapota és testi képzésének helyzete? Táplálékát nehéz megszereznie. Ha a kerti ágyasban túl sok a növény, mind gátolják egymást a növekedésben. Ugyanígy a túl sűrűn ültetett káposzta- és kelvirágfajokhoz hasonló helyzetbe kerül néhol az egyes ember is az ország túlnépesedése következtében.

A föld sok helyütt túl drága, és túlságosan sok a teher rajta, semhogy a szegény könnyen és jól megélhetne belőle. A föld bére néhol csaknem megfizethetetlen. Gond és bánat tehát sokkal inkább sorvasztja a szegény ember testét, mint amennyire apáink napjaiban apáink testét emésztette. Itt-ott még az önző, hivalkodó korszellem olyan sérelmekkel is fokozza ezt a romlást, amelyeket apáink éppúgy nem ismertek, mint a romlott vért és az alattomos mérget, amely ellen a szegénynek sem ellenmérge, sem mesterséges orvosszere nincs.

A testi romlás ilyenképpen mélyen benne gyökerezik a nép jelenlegi tényleges viszonyaiban. Ezért napjainkban a testi erő fejlesztése kétszer olyan fontos és sürgető szükséglet fizikai létünk érdekében, mint amilyen fontos a testi ügyesség nevelése fizikai igényeink és pénzünk érdekében.

De hát mennyire veszik számba ennek a létnek az igényeit? Miként elégítik ki ezt a szükségletet? Mi történik a nép és a nép szegényeinek testi nevelése érdekében?

Nevelik-e iskoláink a nép fizikai erejét és testi ügyességét, úgy ahogy szellemének és szívének képességeit nevelniük kellene? Adnak-e módot a gyermeknek, hogy természetének ösztönös mozgás vágyát kellőképpen kielégítse? Igen - amennyiben ugyanis az iskolába és hazafelé menet szabad mozognia; az iskolában azonban még szusszannia is alig szabad. Az, amit ott lelkével művelnek, olyan természetellenes nyomást jelent, hogy a szegény iskolamestert már a gyermek kezének vagy lábának legkisebb moccanása is kivetné a nyomorúságos kerékvágásból. Az iskolában ülés félre nem ^[373] ismerhető módon valódi kényszerítő és idomító gyakorlat, melynek célja, hogy az emberi természet fizikai erőit kiképzésük legjobb és legszebb korszakában természetellenes tétlenségben tartsák, és legalábbis kezdeményezzék megbénulását.

A gyermekeknek, akiket sem szellemünkben, sem szívünkben fel nem serkentenek és fel nem élénkítenek, akik révülten ülnek, mint az idomított állat az állatidomító keze alatt, a népiskolák százaiban idomítójuk akarata ellenére hajszályira sem szabad megmozdulniuk. Ezenkívül olyan levegőt kell beszívniuk, melyet egyetlen idomító sem lélegeztetne be egy állattal sem, ha azt akarja elérni, hogy sokáig és sok pénzt keressen vele. Az ilyen iskolákban még azokat a mozgásra és ügyeskedésre készítő ösztönzéseket is megbénítják, amelyeket a gyermekek hazulról hoznak magukkal; ráadásul hosszú éveken át hatóságilag kényszerítik őket ezekbe az iskolákba, hogy ott testileg is idomítsák és a nyugalomnak és a dermedtségnek abba az állapotába juttassák őket, amelyet korunk gyengesége és szűkkeblősége a legjobb állapotnak, a nép számára pedig az egyedül kívánatos és lehetséges állapotnak ítél.

Az éhségen és a nyomorúságon kívül azonban nemcsak ezek a sanyarú iskolai viszonyok rágódnak a vidéki szegénység csontjain, nemcsak ezek emésztik húsát és véré.

Az országban elterjedt ipar mindennél inkább rágódik népünk fizikai erején. - Állj, fiú, a festőasztalhoz! Leány ülj a gyapot bakra vagy a hímzőgéphez! Kenjed a festéked reggeltől

estig, forgasd a kereked reggeltől estig, hímezz reggeltől estig, akkor én annyit fizetek neked, amennyit egy paraszt meg egy parasztasszony kapálással és gyomlálással meg nem keres. - Negyven-ötven éve egyre többen beszéltek így országunkban szegényeinkhez. Azonban nem mondták nekik: Közben ettől az egyoldalú tevékenységtől nyomorékká és betegessé leszel. Nem mondták nekik: Ha az indienne⁸⁶-gyártás nem megy jól, ha feltalálnak egy fonógépet,⁸⁷ ha a hímzés kimegy a divatból, akkor meggörbült kezeddél, elgyengült lábaddal és elült alsótesteddél éppúgy nem vagy képes más gyári munkát végezni, mint ahogy a kapát vagy a fejszét sem tudod a kezedbe venni. Akkor azután öregségedre tökéletes éhező koldussá válsz. Nem tudsz mást, mint amit tanultál. Általános testi erődöt és annak fejlesztését feláldoztad egy egyoldalú és bénító készségnek és a velejáró látszatkeresetnek. A romlás példája természetesen már régen ott állt a szegények szeme előtt; azonban a fehér kenyér, ^[374]sonka, bor, pálinka meg a kedvükre való divatos ruhák jobban hatottak rájuk, mint ezek a veszedelmek. És a szülők közül a rosszra még csak kergette gyermekeit - még a zsengekorúakat is - ezekhez az asztalokhoz, bakokhoz és gépekhez. Mit számított ezeknek a szerencsétleneknek, hogy gyermekeik esetleg testileg elnyomorodnak? Még meg is osztották velük a fehér kenyeret, a sonkát, a bort és a pálinkát - amit azok kerestek. A szegény gyermekeket sok helyütt már maga a nyomorúságos iskola előkészítette a nyomorúságos gyári munkára. A szülők kiragadták őket az előbbiből, és be lekergették az utóbbiba, ahol legalább valami falnivaló került számukra, így szaporodott ezrével országunkban a testileg elnyomorodott emberek száma. De ma már nem is fizetnek nekik annyi bért, amiből fehér kenyérre és sonkára is telik; az ország nyomora azonban oly súlyossá vált, hogy népünk és a nép fizikai állapota sok helyütt valóban jobban rászorul, mint bárhol másutt Európában, hogy a kormány bölcsessége és az ismét felemelkedő emberi szív ereje ellensúlyozza a kisebb-nagyobb gyári önzés következményeit, és enyhítse a mély fizikai romlást és legyengülést.

Nemcsak az igazi szegények között vannak igen sokan olyan állapotban, hogy inkább emlékeztetnek kísértetre, mintsem emberre. A fizikai szükségleteink és fizikai létünk követelményeinek megítélésében érvényesülő ferde nézetek még a jobb módúak és egészségesebbek felfogásában is olyan ferdeségre és gyengeségre vezettek, amely különös furcsaságokban nyilvánkozik meg. Ha azt akarod, hogy a környéken tiszteletre méltó és derék embernek tartsanak, sok helyütt még a legnagyobb hőségben sem veheted le a kabátod, és nem terítheted a hátadra vagy a válladra. Gyermekeidnek pedig egész nyáron át harisnyát kell hordaniuk, és a fejükre sapkát kell tenniük. Fára nem mászhatnak, árkot nem ugorhatnak stb. Ezeken a vidékeken a legesetlenebb merevség a tiszteletre méltó élet sajátságos megkülönböztető jegyivé magasztosult. Az ilyen községben még akkor sem apríthatsz fát a házad előtt, ha ezzel a lázat takarítod is meg magadnak.

Azt a fizikai leromlást, amely a gyapot- és selyemipar következtében hágott a legmagasabbra, olyan korszak előzte meg, amelyre a parókák és kardocskák divatja volt jellemző. Lényegében ez a korszak vetette meg általános fizikai legyengülésünk alapját az alsóbb és a felsőbb rendekben egyaránt.

Bizonyos merev és lélektelen rendszabályok rontották meg az ifjúságunk minden örömét. Egyre kevésbé tetszettek a nemzeti ünnepek, amelyekben a régi, erőtől duzzadó népi szellem jutott kifejezésre; lassanként elűzték őket síkságainkról, és a hegyekbe szorultak. De ezeket az ünnepeket még itt a magasban is lezüllesztették; ^[375]nem jelentették többé a nép erejének megnyilatkozását; nem szolgáltattak többé alkalmat arra, hogy a vidék erősebb férfiai ki-

⁸⁶ Karton-fajta

⁸⁷ Mikor 1767-ben Angliában a fonógépet feltalálták, a kézfónás Svájcban is erősen visszaesett. Az angol kiviteli tilalom következtében itt csak 1799-ben lehetett az első gépet felszerelni.

emelkedjenek, és kitüntessék magukat; nem tarthattak többé igényt a nép figyelmére és bizalmára; a látványosságot kereső idegenek és a jól fizető gazdagok hiú színjátékává süllyedtek. És ha ma arra törekszünk, hogy színleg felújítsuk őket, anélkül, hogy magát népünket is megújítanánk, régi valójukat többé már nem fogják visszanyerni; nem lesznek méltók őseinkhez, nekünk azonban - mostani állapotunkban - meg fognak felelni, elűzik az időt, és - hisz úgylis ezt akarjuk - meg is tévesztenek.

*

De ha ez a helyzet, barátja a hazának, mint ahogy valóban ez a helyzet, akarhatod-e, hogy így is maradjon? Akarhatod-e, hogy a haza népe, helyzete következtében, erkölcsi miatt, otthoni és iskolai nevelése folytán testileg is egyre jobban legyengüljön és elfajuljon? Nem, te ezt éppúgy nem akarhatod, mint ahogy ti, apák és anyák, sem kívánhatjátok, hogy gyermekeiteket sújtsa ez a baj; éppúgy nem akarhatod, mint ahogy ti, tanítók, sem akarhatjátok, hogy iskoláitokban minden élet, minden öröm és a gyermekek minden testi és szellemi tevékenysége kihunyjon. A baj ellen ható eszközöket pedig szentnek kell tekintenetek, miként gyermekeitek, kötelességeitek, maga az Isten is szent előttetek.

A gyermeknek ifjú korától kezdve szüksége van rá, hogy testi tevékenysége és mozgásösztöne minden irányban szabadon érvényesüljön. Ifjúságától kezdve szüksége van testi adottságainak mindenoldalú szabad kifejtésére, hogy összes képességei birtokában egyetlen foglalkozás mellett megmaradva se veszítse el vidámságát és egészségét, hogy képes legyen foglalkozását sokoldalúan és szabadon folytatni, végül pedig szükség esetén - ha a gyári kereset megszűnik - meg tudja fogni az ekét és a kapát, tudjon burgonyát ültetni, vagy ha a fonás és a hímzés véget ér, szalma- és kosárfonással foglalkozhassék, ha pedig a cérnakészítés és a takácsmunka elfogy, fanevelésbe és kertészkedésbe kezdhessen, illetve - ha a helyzet megváltozik - vissza tudjon térni az utóbbi foglalkozásokról az előbb említettekre. Röviden: megfelelő erőre és ügyességre kell szert tennie, hogy *minden* földi dolgában a helyzet és a körülmények követelte módon *cselekedhessék*.

Gyermekeinket olyan testnevelésben kell részesítenünk, mint amelyet ősapáink gyermekei kaptak és élveztek; s annak szellemét, a gimnasztika népi szellemét, helyre kell állítani.

Ez a szellem azonban nem egyoldalú, kikényszeríteni semmiféle ^[376] népi ünnepélyekkel nem lehet. Ellenkezőleg, csak a szellem tényleges meglétének megnyilvánulásai válhatnak igazi népi ünnepekké. Családi körben, iskolákban, a mezei munkában és a vasárnapi játékokban meg a pihenésben éppúgy kifejezésre kell jutnia, mint ahogy az Alpeseekben és a pásztorünnepeken kifejeződik. Érvényesülnie kell a népnek a maga testi szükségleteire vonatkozó nézeteiben és ezeknek a szükségleteknek a kielégítésében. Ezt azonban semmiképpen sem érhetjük el másként, csak ha a gyermekben ifjúkorától fogva felkeltjük és állandóan ébren tartjuk erejének fennkölt, eleven és önálló átérzését, hogy maga ez az erőérzés készítse őt mindarra, amit e téren a haza üdvére el kell érünk.

De hát honnan indul ki ez az erőérzés? Miként lehet felkelteni és biztosítani?

A gyökerei kétségkívül onnan erednek, ahol a természet a gyermek fejlesztését elkezd. Kétségen kívül megköveteli, hogy szemügyre vegyük a következő kérdést: Miként adja a természet a gyermeket a nevelés kezére, és mit ad át benne nevelés végett? - vagy másképpen: Melyek azok az adottságok az ember fizikai természetében, amelyeket ki kell fejleszteni? Mit tesz a fizikai természet a gyermek fizikai kifejllesztése érdekében? Mivel kell az embernevelés művészetének a természet eme tevékenységéhez hozzájárulnia?

A természet a gyermeket oszthatatlan egészként mint sokoldalú szívbeli, szellemi és testi adottságokkal rendelkező, alapjában szerves egységet nyújtja. Feltétlenül megkívánja, hogy ezek közül az adottságok közül egy se maradjon kifejtetlen. - Ahol a természet hat, ahol a

gyermek vezetésében tisztán és hűséggel érvényesül, ott harmonikus egységben fejleszti ki a gyermek szívének, szellemének és testének adottságait. Nemcsak az a helyzet, hogy az egyik adottság fejlesztése elválaszthatatlanul összefonódik a másikéval, hanem a természet minden egyes adottság fejlesztését a *többiek közvetítésével és a többiek révén* éri el. A szív fejlesztése eszközzévé válik a szellemi fejlődésnek, a szellem fejlesztése a testi fejlődésnek és megfordítva.

Mint ahogyan a természet egyszerre fejleszti a gyermek valamennyi adottságát, mégpedig az egyiket a másik útján, hasonlóképpen világosan látjuk azt is, hogy a szív, a szellem és a test fejlődésében sem a szív a szellem és a test egyes magában álló képességeinek kifejlesztésére törekszik. Mindent egy közös középponthoz kapcsol; nem csupán az egyik gyakorlatot rendeli a másik alá, hanem az emberben is az egyik készségből sarjasztja ki a másikat, mint a fában a gyökérből a törzset, a törzsből az ágakat, az ágakból a gallyakat és a rügyeket, a rügyekből a virágot, a virágból a gyümölcsöt, soha nem elegyítve ezeket a lényeges alkotó elemeket ^[377] egymással, örök tisztaságban és ingadozás nélkül haladva előre. Nem csupán egyetlen fajta szellemi képességet és tevékenységet hoz működésbe a gyermekben, hanem a szellem valamennyi képességét és tevékenységét; nem csupán a szív egy vagy egynéhány kedvenc érzelmét, hanem valamennyi szívbeli érzelmet. - Ugyanígy hat a testi fejlődésre is.

Nem az ugrás, nem az úszás, nem a favágás stb. az, amire különös erővel törekszik, hanem azt akarja elérni, hogy a gyermek a kezét és a lábát általában biztosan, erőteljesen és minden tekintetben használni tudja. Az olyan gyermeket, aki tagjait nem tudja általában biztosan és erőteljesen használni, semmiképpen sem segíti kezének és lábának egyes készségekre és ügyeskedésekre való színleges kiképzésében. Hatása egyébként is mind általánosságban, mind külön-külön véve ugyanolyan fokban gyenge és eredménytelen mindabban, amire a gyermeknek ritkán van szüksége, mint amilyen erős, tevékeny, eredményes és lendületes mindenben, amire annak napról napra és óráról órára szüksége van. Hatása szempontjából a járás messze megelőzi az ugrást, az ugrás messze előtte jár a táncnak; ugyanakkor a vívás messze elmarad a kaszálás, köszörülés és gyalulás mögött, a lovaglás pedig a vágás, cséplés és őrlés mögött.

Ne állítsa senki, hogy a vágás, cséplés, őrlés a társadalmi ember, nem pedig a természeti ember tevékenységei közé tartozik. A természetnek a nevelésre gyakorolt hatása szempontjából a társadalmi ember ugyanúgy természeti ember, akárcsak a vadak. A természet a maga hatását a társadalmi életben ugyanazok szerint a törvények szerint fejti ki, mint amelyeket nemünk vad állapotában követ, és a társadalmi életben ugyanolyan mértékben bővülnek a fejlődést szolgáló eszközei, mint amilyen mértékben ezeknek az eszközöknek *tiszta* formában való felhasználásától eltávolodni kényszerül. Arról azonban szó sem lehet, hogy a gyalulás, a köszörülés, az őrlés és a cséplés tevékenységeivel gazdagodva, a természetnek nevelésünkre gyakorolt hatása ne érvényesülhetne a maga tisztaságában, hiszen ezek a napi szükségletekből fakadó tevékenységek összetettek, sokoldalúak és változatosak. Ellenkezőleg, a természetet sokkal inkább eltéríti hatásának eredeti tisztaságától a tánc, a vívás és a lovaglás, ha ezeket a ritka társadalmi pótlékokat és nevelési eszközöket szervezetlenül és az emberi természet igényeivel egybe nem hangolva alkalmazzák.

Ezért a gyermek testi nevelésének eszközei annál inkább megfelelnek a természetnek, mentől inkább lényének szükségleteiből és igényeiből fakadnak azok. Ugyanez a helyzet erkölcsi és értelmi vonatkozásban is. A fizikai ügyesség nevelése minden esetben egy úton jár az erkölcsi képesséssel és az értelmi jártasság nevelésével. ^[378]

Ez az utóbbi szempont azért fontos, hogy igazán méltányolni tudjuk, milyen előnyt jelent a testi fejlődés szempontjából a nép helyzete a felsőbb rendekével szemben. Különösen az ipari képzésben kell erre a szempontra ügyelnünk, valamint ott, ahol a nyomasztó szegénység következtében kénytelenek a gyermekeket kiragadni a tiszta, de lassan érlelődő fejlődés

menetéből, és kénytelenek őt munkára fogni, hogy megélhetése és kenyere legyen. A teljesen tiszta és önmagáért való testnevelés szempontjából azonban ezzel még vajmi keveset nyertünk, és meg kell próbálnunk, hogy mélyebben tárjuk fel azt, amit a természet a gyermek testi fejlődése számára nyújt.

De hát ehhez nem is kell éles tekintet, hanem csupán közönséges szem. Közvetlenül itt áll előttünk.

Amit a természet az érzéki szükség és az érzéki vágy minden ingerének alapjául tesz meg, amiből a természet a gyermekben mint az érzéki fejlődés középpontjában kiindul, az nem más, mint *magának a gyermeknek tevékenységi ösztöne*. Keze mindent megfog; mindent szájába vesz. Lábai szüntelenül mozognak. Játszik önmagával. Játszik mindennel a világon. Mindent elhajt, amiként minden után kapkod is. *Ebben a szüntelen mozgásra való törekvésben, a gyermeknek ebben a saját testével való játékában adta meg a természet a tudatos testi nevelés igazi kiindulópontját, ebben adta kezünkbe a nevelésre vonatkozó tiszta, elemi és tökéletes felfogás fonálát.*

Hogy a gyermek mozogni tudjon, a természet testének minden tagját *ízületekkel* látta el. *Játéka, mozgása, tevékenységi vágya nyilvánvalóan nem más, mint ízületeinek gyakorlása.* Érzéki tevékenységének apródonként történő kiterjesztése útján a természet a gyermeket fokozatosan egyre több ízületi készség birtokába juttatja. Amikor a gyermek mozgásképesége minden tekintetben kifejlődött, amikor valamennyi lehetséges testhelyzet és mozgás végrehajtásában ügyességre tett szert, akkor a természet fizikai kifejlesztésének művét be is fejezte.

Ha most tovább haladunk, és a természet eddig bemutatott tevékenységét még abból a szempontból is megvizsgáljuk, hogy mit nyújt a gyermeknek szükségszerűen megszabott környezeteiben és viszonyaiban, különösen pedig szülei révén, akkor nagyfokú egyezést találunk az eddig mondottakkal. Mindazt, amit maga a természet ültetett a gyermekbe, amire ösztönei révén hajtja, amit szükségletei és igényei révén kényszerít ki belőle, mindazt egyidejűleg környezetében is elültette, mindazt anyjának közvetítésével is akarja, mindarra családi körének viszonyai révén is kényszeríti őt.

Az elemi eszközök kialakulása egy bizonyos pontig pusztán a ^[379] gyermek természetének és szükségszerűen adott környezetének következménye. Ezek az eszközök *a szív, a szellem és a test* számára egyaránt abból az eleven szeretetből fakadnak, amely az anyában, és abból a szeretet iránti fogékonyságból, amely a gyermekben él; jellegük és hatékonyságuk az anyában és a gyermekben is annak a helyzetnek a szükségleteiből és követelményeiből fakad, amely egyúttal mintegy szeretetük kifejlődésének közege is.

Azok a körülmények, amelyek kezdetben a képzés valamely eszközének kibontakozására hatnak, minden esetben az összes emberi képességeket is működésbe hozzák. Minden egyes valóban hatékony eszköz a gyermek valamennyi adottságát igénybe veszi. Az elemi eszközök eredetét és természetes kifejlődésük folyamatát nyomozva rájövünk, hogy a gyermek szükségszerű gondozása az a közös gyökér, amelyből az ember egész képzése kiindul. Ezt a gondoskodást a természet az anyai ösztön útján biztosítja a gyermeknek. Az elemi testi képzés kezdetei ebből a szempontból oly könnyűek, oly egyszerűek és oly általánosan alkalmazhatók, hogy semmilyen különös eljárást nem igényelnek. Lényegük a lehető legnagyobb egyszerűség. Minden anya ismeri azokat, minden anya él velük. Először az asztalon, azután a padon állítja lábra gyermekét, s akkor még mindkét karját tartja; azután a padlóra állítja, s most már csak az egyik kezét, majd csak az egyik ujját fogja, s a gyermek áll, majd anyja kedvéért meg is kell indulnia. Alighogy ezt már tudja, anyja ölében is meg kell állnia, intenie kell a fejével, hajolnia kell, meg kell hajtania magát anyja előtt. Az apa folytatja. Cipőjére állítja, és abban a helyzetben hintáztatja gyermekét. Tuskót állít a szobába, s a gyermekeknek fel kell ugorniuk rá, majd át kell ugorniuk rajta. Később fára másztatja, korcsolyázni viszi őket, maga körül

forгатja gyermekeit, gyakorolja velük a tekézést, az ostorcsapást stb. Röviden, az apa mindazt felhasználja a gyermek javára, amire csak a gyermek fizikai természetének adottságai és ösztönei rávezetik.

Senki sem vonhatja kétségbe, hogy az apának és az anyának ez a gyermek testi fejlődése érdekében kifejtett tevékenysége semmiképpen nem egyoldalú. Nyilvánvaló, hogy lényegében benne foglaltatik a mindenoldalú mozgásképeség és mozgáskészség szintjéig való felemelkedés is - összhangban a gyermek testalkatának törvényeivel. A szülők a kart és a lábszárt, a kezét és a lábfejet, valamennyi ízületet és izmot - majd egy, majd más módon - harmonikusan, öntudatlanul, mindamelllett a szükséges fokozatos egymásutánban gyakorolják, működtetik, és az egész testet valamennyi ízületével erőssé és kitartóvá, energikussá és lendületessé teszik.

A családnak ez a természetes gimnasztikája azonban, amelyet ^[380] az emberi fejlődés követelményeit kielégítő gimnasztika egyedüli helyes alapjának tartok, nemcsak fizikai szempontból veszi igénybe az ember valamennyi képességét, hanem ugyanilyen mértékben értelmileg is megmozgatja. Vegyük csak ebben a vonatkozásban közelebbről szemügyre az anya tevékenységét, és meg kell győződnünk róla: gyermekét arra készíti, hogy kitartóan figyeljen környezetére, hogy ugyanígy ügyeljen önmagára. A gyermek világosan tudatára ébred annak, hogy mi a viszony a kívüle levő dolgok és képességei, valamint képességei és a kívüle levő dolgok között. Az anya fokozza ezt a tudatosságot, mivel megismerteti gyermekét azoknak a tárgyaknak a nevével, amelyek képességeivel ilyen lényeges viszonyban állanak. Az említett gyakorlatokból fakadó ingerek arra készítik a gyermeket, hogy szabad és eleven játékában mindent megfigyeljen; sokrétűen meghatározzák és kiterjesztik a gyermek tapasztalatainak körét, megalapozzák létének értelmes szemléletét, megismertetik az élet fájdalmával és örömeivel, világosan tudatára ébresztik, hogy mi kellemes és mi fáj, és mindenütt minden eszközükkel foglalkoztatják valamennyi szellemi képességét: képzelőerejét, emlékezetét, kombináló képességét, ítéletét és találékonyságát.

Ezek a gyakorlatok pedig nemcsak a gyermek szellemét, hanem kedélyének és szívének valamennyi képességét, leggyengédebb kapcsolatait is igénybe veszik és megmozgatják. Mivel az apai és anyai szívből fakadnak, maguk is csak a gyermeki szív és szeretet képességeinek gyakorlására szolgálhatnak. Összefüggenek mindazzal, amit a gyermek lényéből fakadóan szeret, s így összefonódnak szeretetének minden vonzalmával is. Összefüggenek mindazzal, amiben bízik, és ami iránt hálás, összefonódnak ártatlanságának fennkölt tisztaságával.

Az ilyen gyakorlatok azonban nem csupán felkeltik és éltetik ezeket a gyermekben lakó érzelmeket, hanem arra is képessé teszik őt, hogy ezeknek az érzületeknek és érzelmeknek megfelelően cselekedni is tudjon - legalábbis ott, ahol az anya még közel áll a természethez, ahol a becsület külső fénye és a pénzesláda ártalma a családi viszonyok isteni kötelékeit az utolsó szálig el nem szakította. Legalábbis ott, ahol a háztartás örökké és elválaszthatatlanul összetartozó tagjai még kölcsönösen segítenek egymásnak, ahol a jó anya szívesebben látja csecsemő gyermekét kistestvérének karján, semmint egy negyed- vagy félévre szegődtetett cseléd ölében. Az ilyen helyen a gyermek kicsiny korától kezdve sokféleképpen kezére járhat szerető anyjának. Odaviheti neki ezt, elviheti amazt, elintézhethet számára valamit, ringathatja a csecsemőt, karjára veheti őt, hintáztathatja, játszhatik vele, vezetheti, hordozhatja, anyjává lehet ^[381] anyjuk helyében; s nem nyúl többé fababájához, magasabbrendű örömei vannak már. Nem a babának, hanem nővérkéjének köti meg a harisnyáját, nem a babának, hanem kisöccsének húzza fel a cipőjét. Fizikai erő kifejtése erkölcsi erő kifejtéssé alakul át, s anyjának hálája a jutalma. Bátyja ugyanígy jár apjának kezére, és apjának köszönete a jutalma. A gyermek lelkét, a leányka és a kisfiú lelkét felmagasztosítja ez a szent természeti kapcsolat, amely fizikai képességeinek gyakorlását erkölcsi és értelmi képességeinek gyakorlásával összefűzi.

Ebben a magasrendű összefüggésben a fizikai készségek fejlesztésére irányuló nevelésnek az emberi természet valamennyi képességét meg kell mozgatnia. Nem szorítkozhatik arra, hogy az embert fizikailag kifejllessze, hanem fizikai kifejlesztését - ugyanúgy, ahogy a természet teszi - tökéletesen össze kell hangolnia értelmi és erkölcsi fejlesztésével. Ezen az alapon a nevelés gyakorlatainak határozott kiindulópontja és sajátos sorrendje tárul fel előttünk; ezt a fonalat fogjuk most alaposabban szemügyre venni, úgy ahogy a természet elének tárja.

A gyermek nem valami növény, amelynek az a rendeltetése, hogy örökké megmaradjon a maga gyökerén, s amely gyökerétől elszakítva nem élhet meg. Ellenkezőleg, a gyermeknek az a rendeltetése, hogy valamennyi képességével függetlenné és önállóvá váljék azoktól a serkentő eszközöktől, amelyeknek e képességek kifejlesztését köszönheti. A gyermek önállósága szükségszerű gondozásából, egész kiképzésének ebből a gyökeréből sarjad ki; ez lehetővé teszi elszakadását és segítségével el is kell szakadnia gyökerétől.

Örök természeti törvénye nemünknek, hogy minél inkább gyarapszik a gyermek önállósága, annál kevésbé szorul rá a gondoskodásra; minél kevésbé igényli a gondozást, a természeti ösztön annál kevésbé hajtja anyját, hogy gondozza őt; ahelyett önmaga gondoskodik magáról.

Az anyai gondoskodás és a gyermek önmagáról való gondoskodása megszabott fokozatokon át vezet az önállósághoz. A közbülső állomás vagy inkább az átmenet az önmagáról való kezdeti gondoskodás és a teljes önállóság között *az iskolai nevelés, a technikai képességek nevelése és a hivatásra való nevelés*. Mihelyt a gyermek már nem szorul rá többé az anyai gondoskodásra, öntevékenysége minden esetben három irányban nyilatkozik meg. *Erkölcsi* vonatkozásban a *szeretet* öntevékenysévé, szellemi téren a *gondolkodás* öntevékenysévé, *fizikai* tekintetben pedig a test öntevékenysévé válik.

Ha ez az öntevékenység idegen befolyástól mentes, ha a gyermek szeretetét, gondoskodását, fizikai mozgását anyjának ^[382] gondoskodása váltotta ki, akkor minden megnyilvánulása egyúttal valamennyi emberi adottságának megnyilatkozását is jelenti. Minden egyes nevelő mozzanat, amelyet az anya hűsége, az anya gondoskodása vált ki, lényege szerint az egész emberi természetet neveli; a gyermek képességeit erkölcsi, szellemi és fizikai vonatkozásban egyaránt igénybe veszi. Nemünk erkölcsi, értelmi és fizikai kifejlesztésének ez az eredeti elemi tisztasága *egyetlen* egységben, az emberség általában vett nevelésében olvasztja össze mindezeknek az eszközöknek az eredményét. Az embernevelés elemi kiindulásának ebben a tisztaságában az ember minden esetben egységes egész, azaz az egész ember az, aki cselekszik. Nevelésünk valamennyi ilyen kezdeti gyakorlata mindhárom vonatkozásban az egész emberi természet megnyilvánulását jelenti a maga teljességében.

Minél inkább a természetnek megfelelően élnek a gyermek szülei, annál inkább szolgálják ezzel a maguk javát. Minél természetesebben élnek, annál romlatlanabban és annál tisztábban él bennük az ilyen élet vágya. Egyébként is rendszerint éppen azért élnek a természet törvényeinek megfelelően, mert magában helyzetükben és körülményeikben gyökerezik az a késztetés és igény, hogy közel maradjanak gyermekükhöz.

Az anyai gondoskodás és az öntevékenység kapcsolata a mindennapi élet fáradalmi közepette anyára és gyermekére egyaránt jótékonyan hat.

Számtalan szegényre nyomasztó teherként nehezedik a gyermekeik által igényelt gondoskodás, különösen ha mindazt meg akarják tenni, amit meg kell tenniük, hogy Isten segítségével becsülettel megállják helyüket a világban. Kénytelenek minden lehetőt megtenni annak érdekében, hogy gyermekeik ne csak magukat lássák el, hanem még nekik is segíteni tudjanak. Nevető kedvű úrilány, menj csak a falvakba, és nézd az anyák hervadt keblét! Nézd, miként fonnak éjszakákon át, hogy reggelre kelve két krajcár ára burgonyát vehessenek, és akkor gondold el, mennyit könnyíthet a szegény anya terhén gyermeke, ha képességeit kifejlesztették!

De megmaradok gondolatmenetem útján. Amikor a gyermekek a szerető gondozottság állapotából az öntevékenységre és az önmagukról való gondoskodásra térnek át, olyan képességekre tesznek szert, amelyekkel el tudják foglalni, el tudják szórakoztatni magukat. Az az érzélem pedig, amely ennek a tudatossá vált képességnek a nyomán felébred, eleven készletet jelent számukra, hogy magukra hagyatva és a szülői gondoskodás körén kívül is öntevékenyen megállják helyüket. Szórakozást és foglalatosságot keresnek, kapcsolatokra tesznek szert a családi élet keretein kívül. Szükségük van erre, hogy belső életük és ösztöneik gazdagsága gyarapodjék, ^[383] hogy erőiket környezetükben egyre keményebb próbára tegyék. Ezt úgy érik el, hogy messzebbre terjesztik közösségi életük körét s az ezzel járó öröömök és fájdalmak határát. Neveltetésük kezdeti tisztasága, a magasztos és felemelő anyai szeretet nem elég ahhoz, hogy a gyermeket mindarra felkészítse, amire tüskét és bogáncsot termő földünk hátán az életben szüksége van. A gyermekeknek el kell szakadniuk anyjuk mellől, ki kell kerülniük ezek közé a tüskék és bogáncsok közé. Szerencsés az a gyermek, akit jó anyja kézen fogva vezet el ebbe az egyre táguló és képességeket megmozgató körbe! Bárcsak sokan lennének ilyen szerencsések, és ugyanakkor kevés lenne az olyan szülő, aki még az alatt az idő alatt sem tud és akar megfelelni a tiszta elemi képzés követelményeinek, amíg a természet kizárólag reá bízta gyermekét! Bárcsak egy se lenne, aki megértés és képzettség híján még a legelső elindítás kötelességeit sem tudja teljesíteni! De még ha ez teljes mértékben így is lenne, a gyermekeket a természet már csak önállóságuk érdekében sem hagyhatja túlságosan sokáig a szülők kezén és a szülők vezetésére bízva. Amint belső életük gazdagabbá válik, és tapasztalataik köre kibővül, fellép a tudatos nevelés szükségessége, szükségessé válik az iskolai vezetés.

*

És ezzel elérkeztünk tulajdonképpen mondanivalónkhoz: meg kell mutatnunk annak a testnevelésnek a lényegét, amelyet intézetünkben megvalósítani törekszünk, és ezt az előbb mondottakkal összefüggésben kell világosan az olvasó szeme elé tárnunk.

A nevelő gimnasztika ugyanis ott veszi kezdetét, ahol az anyának a szív, a test és a szellem tevékenységére irányuló mindenoldalú harmonikus serkentő hatása és a család fejlesztő munkája véget ér, ott, ahol a szellem, a szív és a test tevékenysége először jelenik meg a gyermekben önállóan, és ahol a gyermek szívének a szív önálló gyakorlására támad igénye, szellemének a szellem önálló gyakorlására, vagy másképpen tiszta elemi oktatásra van szüksége, testének szükséglete pedig ugyancsak a test önálló gyakorlását igényli.

Miként a szív képzése ebből a szempontból az engedelmesség, az odaadás és az istenfélelem tisztán erkölcsi gyakorlását, a szellem képzése viszont a gondolkodás és a megismerés tisztán szellemi gyakorlását követeli, azonképpen a gyermek testi képzésének az erő kifejtés tisztán testi gyakorlataira van szüksége. Miként a tiszta erkölcsi képzés gyökerei és elemei magában a gyermek kedélyében rejlenek, és nem állanak másból, mint a szeretet, a hála, a bizalom és a magasabbrendűben való hit érzelmeinek az anyai befolyás ^[384] révén való felkeltéséből, és amint a tiszta szellemi képzés gyökerei és elemei magában a gyermek szellemében rejlenek, és nem állanak másból, mint a szó, a szám és az alak ugyanezen fejlődés következtében előálló tudatosságából és abból a képességből, hogy a gyermek maga is létre tudja hozni ezeket az elemeket, hasonlóképpen a gimnasztika gyökerei és elemei is a gyermek testében rejlenek, és nem állanak másból, mint az ízületek mozgási képességéből, valamint e mozgások önkényes végrehajtására való alkalmasságból.

Az elemi gimnasztika lényege ezek után nem más, mint tiszta testi ízületi mozgások sorozata, amelynek folyamán fokról fokra mindarra kiterjeszkedünk, amit a gyermek a különféle testtartások és testmozgások körében egész testével, valamint különböző ízületi csoportjainak igénybevételével végrehajtani képes.

Igaz, hogy ezek a gyakorlatok csak magára a testre vannak tekintettel, és egyáltalán nem törődnek a szellem és a szív nevelésével. Azonban egészen a testi készség fokáig, azaz az emberi test számára lehetséges valamennyi ízületi mozgás szabad végrehajtásáig terjedő önálló végeztetésük nem csupán természetszerűen vezet vissza ismét az értelmi és erkölcsi nevelés területére, és nemcsak ezen az úton találkozunk a gyermekek elemi értelmi és erkölcsi képzésével, hanem a *gimnasztika rendeltetése*, végső célja éppen az, hogy a gyermeket testi vonatkozásban ahhoz a szellemével és szívével való tökéletes összhanghoz vezesse vissza, amelyben eredetileg élt, és amely lényege szerint az anyai és a családi nevelésben valósul meg.

Ha ezeknek az alapelveknek a kifejtése után még át akarjuk tekinteni, hogy általában mire törekszünk, és mit készítünk elő gimnasztikai gyakorlatainkkal, akkor ez lényegében a következőkben foglalható össze:

Olyan gimnasztikát keresünk, amelynek révén a testnevelés a szellem szempontjából maga is a szellemi nevelésnek, erkölcsileg nézve ismét az erkölcsi fejlődésnek, hasonlóképpen esztétikailag, azaz a testi illem és szépség elsajátított készségeinek szempontjából tekintve, az esztétikai fejlődésnek válik eszközévé.

Pusztán testi vonatkozásban a gimnasztikának szükségszerűen és általában el kell érnie, hogy a gyermek természetében megalapozott, benne valóságosan meglevő összes *fizikai adottságokat és lehetőségeket a képességek és készségek fokára emelje*, és hogy a gyermek számára lehetővé tegye e képességek és készségek biztos használatát. Megvalósításának előzetes feltétele ugyan az egészség és egyfajta szervezett rend, de amikor ezt feltételezi, a maga részéről is lényegesen hozzá kell járulnia az egészségi állapot és a szervezettség fenntartásához és fokozásához. Nem elég a láb és a kéz egyes készségeit fejlesztenie, hanem ki kell terjednie mindazokra a ^[385] készségekre is, amelyek kialakítását a test ízületei lehetővé teszik. Szükségszerű következménye kell hogy legyen továbbá az erő, az ügyesség, a kitartás, illetve az edzettség és a bátorság, mégpedig abban a mértékben, amennyire ezek elérését az egyes növendékek rátermettsége lehetővé teszi.

Értelmi téren hasonlóképpen szükségszerűen és általánosan alkalmasnak kell lennie arra, hogy a növendékben kialakítsa testi képességeinek, e képességek változatlan törvényeinek és lehetséges felhasználásuk végtelen változatosságának tökéletes szemléletét és *hatékony tudatát*. A gyermeknek éppen olyan biztosan kell tudnia *megítélni*, hogy testi szempontból mire képes, és meghatározott körülmények között mit kell tennie, mint ahogy az elemi képzés révén a szellemi megismerés területén is képessé válik arra, hogy belássa a megfigyelés, a gondolkodás és az összehasonlítás során eljárásának szükségszerű voltát.

Esztétikai vonatkozásban sem elég, ha a testnevelés csupán a *testtartásnak és az illemnek azokat a formáit* alakítja ki a növendékben, amelyeket az emberi természet méltósága és a kifogástalan megjelenés megkövetel. Ki kell fejlődniük belőle és mintegy maguktól kell létrejönniük az olyan *sajátos készségeknek*, mint pl. a tánc, a vívás, röviden mindazok a készségek, amelyekre szükségünk van, hogy fellépésünk a társasági életben kellemes és tiszteletet keltő legyen.

Erkölcsi vonatkozásban az elemi képzésnek nem kisebb feladatot kell megoldania, mint hogy *biztosítsa* a növendék *értelmének* a természethez és a test törvényeihez igazodó, de ugyanakkor e törvények értelmében *feltétlenül szabad és önálló uralmát a test felett*. A gyermeknek úrrá kell válnia tagjai felett, tudnia kell parancsolni tagjainak és testének, mint lelke szerszámainak, és ezáltal képessé kell válnia arra, hogy a kötelesség minden parancsának engedelmeskedni tudjon.

A *hivatásra való felkészülés* tekintetében szükségképpen alkalmassá kell tennie a gyermeket arra, hogy egyaránt könnyen és biztosan el tudja sajátítani mindazokat a *különleges készsé-*

geket, amelyekre bármelyik általa választott foglalkozásban és életpályán szüksége lesz. De nem csupán ezt kell elérnie. Amikor a gyermekben felébreszti annak megsejtését, milyen sok segítséget találhat önmagában - erejében és ügyességében, a végrehajtható mozdulatok ki-meríthetetlen sokféleségében - önmaga védelmére, a támadás elhárítására és a támadásra egyaránt, egyúttal érzékeltetnie kell vele azoknak a külső segédeszközöknek és szerszámoknak végtelen sokféleségét is, amelyeket a természet minden munkájához rendelkezésére bocsát. A növendéket úgy kell nevelnie, hogy minden ^[386] helyzetben megőrizze lélekjelenlétét, és képessé kell tennie arra, hogy munkájának és szerszámainak mechanizmusát biztosan, figyelmesen és gondolkodva tudja egyszerűbbé és tökéletesebbé tenni.

Ezekből az alapelvekből fejlődött ki intézetünkben a testgyakorlatok itt következő sorozata. Ez a sorrend semmi mást nem kíván a tanítótól, mint hogy a növendékkel a kellő rendben minden olyan gyakorlatot elvégeztessen, amelyre teste és egyes tagjai képessé teszik, hogy a gyakorlatok körét a természetnek, a növendék korának és előhaladottsági fokának megfelelően minden irányban bővítse, míg csak tökéletesen nem uralkodik mindezekben a mozgásokon a gyermek, és míg szert nem tett bennük kitartásra. A növendéktől pedig nem igényel mást, csak hogy mindaddig figyelmesen végezze ezeket a mozgásokat, míg azokat ügyesen és erőteljesen végre nem tudja hajtani.

Mivel a gyakorlatok ilyen egyszerűek, egyúttal mindazok a meggondolások is elesnek, amelyeket anyagi szempontból és részben erkölcsi okokból a gimnasztikai gyakorlatokkal szemben fel lehet vetni. A gimnasztika ily módon eleget tesz annak a követelménynek, amelyet egyszer a zeneoktatásról folytatott beszélgetés alkalmával egy a mi módszerünkkel képzett ifjú állapított meg az elemi képzés minden valódi eszközének mértékeként, amikor is azt a figyelemre méltó megjegyzést tette, hogy az elemi képzés egyetlen eszköze sem egyszerű és természetes, ha a tanítónak az elinduláshoz másra is szüksége van, mint csupán magára a gyermekekre és arra, amit a gyermek magán visel, amit személyében képvisel és amire képes.

Ez a nevelési eszköz nyilvánvalóan ugyanaz, mint amelyet a szülők és tanítók eddig is többé-kevésbé alkalmaztak, amikor a gyermeket állni, menni, enni, inni, emelni stb. tanították. Ők sohase tettek és tesznek egyebet, mint hogy a gyermeket mozgásra indítják, illetve, hogy gyakorolják és megszilárdítják mozgékonyágát. Csak éppen több-kevesebb tudatossággal, a mozgások tágabb vagy szűkebb körében hajtják ezt végre. Ez az eljárás különben nem egyéb, mint amit maga a természet tesz a gyermekkel. Hogy a gyermekek a szabadba vágynak, hogy birkóznak egymással, hogy kezük-lábuk ide-oda jár, hogy egész testüket hajlítgatják és döntögetik - amiért az iskolában sokszor oly keményen és kegyetlenül büntetik őket -, mindez a természet ékesen szóló figyelmeztetése, hogy hol kell a nevelésnek a természet munkáját átvennie és megkezdett művét tökéletessé tennie. A következő gyakorlatok csak a természetnek ezt a fonalát veszik fel, önállóan és szabadon tovább fejlesztik a természetnek a szülőkben és a gyermekekben szükségszerűen megnyilvánuló működését, s ettől csupán annyiban térnek el, hogy ^[387] a vak ösztönt tudatossá teszik, és hogy az ösztön szabálytalan, töredezett és szét-darabolt működését alávetik a tudatosság fokára emelt szükségszerűségnek, egy értelmes rendnek és törvényszerűségnek.

Bármi új legyen is tehát akár a folyamat felfogásában, akár egymásutánjában és kiszélesítésében, maga a dolog lényege szerint nem új, hanem egyidős az emberiséggel. Ha tehát valaki afelől akarna velünk perlekedni, ami benne új, máris meghajlunk véleménye előtt. A kérdés csak az, *vajon az általunk itt gyakorlatilag felállított szabálynak rendező és kötelező érvénye van-e mindabban, amit az emberiség kezdettől fogva a testi fejlődés érdekében tett, valamint mindabban, amit e tekintetben az emberi természet magában rejt.*

A végrehajtás könnyű volta egyébként szembeszökő. A képzés eszköze és a gyakorlás helye mindenütt és mindig kéznél van, ha a gyermek meg anyja vagy tanítója jelen vannak. Bárme-

lyik anya, bármelyik apa, bármelyik tanító elvégeztetheti a gyakorlatokat, mihelyt felismeri, hogy mi a teendője. Afelől is bizonyos lehet, hogy maguk a gyakorlatok fogják őt fokról fokra tovább vezetni - ha eleget foglalkozik velük -, és hogy maguk a gyermekek fogják őt a gyakorlatok fokozatos kibővítésére készíteni.

A legegyszerűbben és a legkönnyebben ez a kérdés adhatja kezébe a megoldást: *Melyek azok a mozgások, amelyeket testem minden egyes tagjával és ennek minden egyes ízületével el tudok végezni? Milyen irányokban, milyen helyzetekből és milyen testtartás mellett végezhetők el ezek a mozgások? Miként lehet több végtag és több ízület mozgását egymással összekapcsolni?*

Amit a következőkben bemutatunk, az csak részleges válasz ezekre a kérdésekre, csak az elemi gimnasztika legelső és legegyszerűbb tanfolyamát tartalmazza. Azonban a figyelmes szemlélő már ezekben is könnyen felismerheti, amit a fentiekben követeltünk, és ami a továbbiakból félreismerhetetlenül ki fog tűnni, ti. hogy ezek a gyakorlatok mily nagy mértékben egybevágnak a gyermek egyéb - természetesen más eszközökkel is fejlesztendő - értelmi, esztétikai, erkölcsi adottságainak foglalkoztatásával, valamint családi és polgári viszonyaival és szükségleteivel.

Ha viszont valaki együgyűeknek, azaz a mi felfogásunk szerint gyerekeseknek találná ezeket a gyakorlatokat, az tökéletesen eltalálná az igazságot - jobban semmint maga is gondolná. Nevetségesnek csak azok ítélnék gimnasztikánkat, akik sem a gyermekeket, sem a gyermeki szükségleteket nem ismerik, és azt sem tudják, hogy milyen testi képességek és milyen önállóság fejlődnek ki ^[388] nyomában. Kinevették az egységtábla⁸⁸ első gyakorlatait is, de azért nem kevésbé ámultak azoknak az eredményeknek láttán, amelyekhez vezettek, és amelyeknek eléréséhez ugyanúgy szükségesek, mint ahogyan rá kell lépni a létra legelső fokára, ha a legfelsőt el akarjuk érni.

Ha szabad legalább eddigi, bár csak rövid, mintegy féléves tapasztalatunk eredményére hivatkoznunk, határozottan állíthatjuk, hogy a növendékek a legnagyobb jókedvvel és élénk örömmel végzik a dolgot. Ennek következtében nemcsak általában ügyességük nőtt, hanem szemmel láthatóan bátorságban, szellemi és testi erőben is gyarapodtak. Különösen üdvös változások mutatkoztak azoknál - többeknél nagyon is szembetűnően - akik a legtehetetlenebbeknek, a leginkább lomháknak és tétleneknek látszottak.⁸⁹ ^[389]

⁸⁸ A Pestalozzi módszere szerint való számtantanításban használatos táblázat. L. *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* 8. levél.

⁸⁹ Az eredetiben itt a következő bekezdés vezeti be a gyakorlatanyag leírását:

Végül is elérkeztünk maguknak a gyakorlatoknak a bemutatásához. Ezeket csak általánosságban, a helyzet, a forma és a tartás iránya szempontjából fogjuk leírni, és nem igyekszünk művészi és szabatos ábrázolásukra.

Beszámoló
a szülők és a nagyközönség számára Pestalozzi
nyverdoni intézetének helyzetéről és nevelési eljárásairól

[1808] ^[391]

A *Beszámoló* készítésének ideje pontosan megállapítható, mert a *Pestalozzi* aláírásával fennmaradt kézirat töredék az 1808. március 7-i dátumot viseli. Eszerint tehát az intézetet működésének legsikeresebb szakaszában mutatja be. Teljes egészében Pestalozzi szándékait tükrözteti, és jelentős részben az ő fogalmazása. Az volt a rendeltetése, hogy leszámoljanak benne az intézet ellen felmerült kifogásokkal, könnyen felfogható módon bemutassák nevelési célkitűzéseiket és az oktató-nevelőmunka gyakorlatát. Csatolták hozzá a leányintézet ismertetését és függelékül egy kimutatást *Az ingóságok jegyzéke, amelyeket minden növendéknek magával kell hoznia az intézetbe* címmel.

Első ízben 1808-ban jelent meg a *Wochenschrift für Menschenbildung von Pestalozzi und seinen Freunden* (Aarau bei H. R. Sauerländer) II. kötetének 1-47. p. Eredeti címe: *Bericht an die Eltern und an das Publikum über den gegenwärtigen Zustand und die Einrichtungen der Pestalozzischen Anstalt in Yferten*.

A szemelvényeket L. W. Seyffarth *Pestalozzi's sämtliche Werke*, XVII. kötetének (Brandenburg a. H., 1873.) szövege alapján (115-120. és 128-150. p.) Faragó László fordította. ^[392]

Intézetem életét a szó szoros értelmében vett *lelki épülés* és *tanítás* hatja át; de nem csupán egyoldalú benyomások és érzelmek nyújtotta tünékeny épülés, és nem csupán iskolai tanítás, hanem az ilyenfajta korlátozások fölé emelkedve *a gyermek érzületének és kedélyének teljes egészében való épülése és a természet nyújtotta tanítás*, tekintettel az egyedek szabad, önálló életére. *A családhoz való ragaszkodás és a családi kapcsolatok ápolásának iskolája ez*, ritkán tapasztalható mértékben. *A tanítók* legnagyobb része a szellem és a szív, a figyelem és az erőfeszítések közösségében él együtt naphosszat a gyermekekkel, mint vele egyenrangú lényekkel. Egy szobában laknak, együtt dolgoznak, és együtt alszanak velük. A gyermekek felügyeletének és gondozásának különféle feladatai legnagyobb részben a tanítók között oszlanak meg. Ők gyakorolnak felügyeletet a lakószobák, a taneszközök, a gyermekek ruházata, tisztasága, egészsége stb. fölött, úgyhogy növendékeink minden tekintetben állandó kapcsolatban vannak tanítóikkal, akik a tanórákon kívül is a legváltozatosabb módon hathatnak rájuk. Valamennyien együtt, szervezett egészként teszik meg az összes növendékeknek mindazt, amit a gondos anya egyedül tesz meg néhány gyermekének. Nevelési eszközeinket ebből a szempontból csak annyiban tekintjük értékeseknek, amennyiben meg tudják közelíteni a helyesen szervezett családi nevelés eszközeit, és azokat valóban minden vonatkozásban képviselik. A gyermekeket a tanítók ébresztik, jelen vannak, amikor felkelnek és felöltöznek; megfigyelik testük és ruházatuk állapotát; ellenőrzik őket mosakodás közben, és általában ügyelnek arra, hogy testüket tisztán tartsák; a tanulókat naponta kétszer felsorakoztatják, és megvizsgálják ruházatukat; elkísérik őket a reggeli és esti áhítatra, velük étkeznek, velük töltik a pihenés óráit, irányítják őket játék közben, sőt együtt játszanak velük; velük mennek sétálni, s közben arra törekednek, hogy felhívják tanítványaik figyelmét a természet megfigyelésére, növények és ásványok stb. gyűjtésére. Egyszóval tanítványaikat a tanítási időn kívül sem hagyják magukra, míg csak nyugovóra nem térnek, és el nem alszanak. A nőtlen tanítók, akik az intézetben lakhatnak, ugyanabban a hálóteremben is alszanak növendékeikkel.

Ilyen a tanítók viszonya növendékeikhez általában és *az* ^[393] *intézet* egyes családi és társadalmi jellegű szükségleteinek kielégítése szempontjából különösen. Ami mármost a *gyermekek* fel-

ügyeletét illeti, a tanítók és segédek három csoportra vannak osztva, és az összes növendékre kiterjedő, *általános egész napos felügyeleti szolgálatot* váltakozva látják el, mivel az egész napos felügyelet rendkívül fárasztó lenne, sőt azt nem is lehetne megfelelően ellátni, ha egy és ugyanazon tanítónak napról napra kellene végeznie. Így a napos felügyeleti szolgálat harmadnaponként esik ugyanarra a tanítóra. Ezáltal a tanítók megismerkednek az intézet általános szükségleteivel, valamint a növendékek előmenetelével és hangulatával - mint ahogyan a tanulók egészségi állapotára, tisztálkodására, a lakószobákra stb. vonatkozó felügyeleti feladatok megosztása révén áttekintést szereznek otthoni életük és társas együttélésük különleges körülményeiről, problémáiról és jelenségeiről. Ezt a szempontot azért említem meg külön, hogy megmutassam, mennyire fontos célja az intézet belső szervezetének az, hogy mind a tanítók, mind a tanulók számára családi nevelőintézménnyé válják, és így az intézet dolgai iránt minden tanító és minden tanuló őszinte, meleg érdeklődését biztosítsa és fokozza, és az intézet sorsának alakulásában minden tagját közvetlenül érdekeltté tegye.

Minden egyes növendék ezenkívül *külön felügyelet* alatt is áll. Az idősebb tanítók 12-16 tanuló különleges felügyeletét látják el; az a feladatuk, hogy az atyai lelkületű magánnevelő szerepét töltsék be a rájuk bízott gyermekek mellett. Ezeknek a növendékeknek minden igényükkel és kívánságukkal közvetlenül felügyelőjükhöz kell fordulniuk. A felügyelők különleges helyzete lehetővé teszi, hogy alaposan megismerkedjenek mindazzal, amire a gyermeknek mint gyermeknek és az embernek mint embernek lényé különféle igényeinek és társas kapcsolataiból adódó különböző szükségleteinek kielégítéséhez szüksége van.

Hetenként több ízben is órákig tartó *megbeszéléseket* tartunk *a teljes tanszemélyzet részvételével*.⁹⁰ Ezeken az értekezleteken hol az oktatás módszereivel és általában a tanítás kérdéseivel foglalkozunk, hol meg az intézet helyzetét és növendékeink fejlődését vizsgáljuk meg. Az egyik ülésen az egyes tantárgyakról, más alkalommal magukról a gyermekekről hallgatunk és vitatunk meg beszámolókat. Ezeken az összejöveteleken a legnagyobb szabadság és a legelfogulatlanabb hang uralkodik köztem és a tanítók között. Mindenki örömmel veszi, hogy tapasztalatait, észrevételeit, különleges nézeteit és kívánságait megvitatásra valamennyiünk elé terjesztheti, és gondolatairól őszintén elbeszélgethet a többiekkel. Minden ^[394] egyes észrevételt és határozatot azonnal bevezetünk az e célt szolgáló könyvekbe; az egyes gyermekekre vonatkozó megállapítások alapján küldünk jelentést a szülőknek, amit vagy magam fogalmazok meg, vagy valamelyik barátom készít el.⁹¹ Ez a kölcsönös nyílt és szabad véleménycsere és tanácskozási mód azt eredményezte, hogy a tanítók egysége mindinkább kialakult. Tökéletes *érzelmi és cselekvési egységgé* fejlődött, és a *gyermekek előtt egyetlen személyként jelenik*

⁹⁰ Ilyen értekezleten vett részt *Brunszvik Teréz* is (ld. I. köt. 58. p.)

⁹¹ A levelezésről készített másolókönyvek nagyrészt fennmaradtak. Anyaguk feldolgozása még sok értékes adalékkal szolgálhat az yverdoni intézet gyakorlati nevelőmunkájának megismeréséhez.

Példaként idézünk *Pestalozzi* egyik leveléből:

„Adottságai és bizonyos hajlama és kedve a matematikához mind világosabban kifejezésre jut, különösen annak gyakorlati alkalmazásában árul el gyakorlati érzéket. Ez főként a szabadidőben mutatkozik meg, amikor többnyire asztaloskodik, hajót épít, az osztályok padjait, asztalait, szekrényeit javítja. Mivel határozottan hajlama van ezekhez a munkákhoz, valószínű, hogy - amennyiben szabadon hagyják választani - jó építész vagy más e szakmába vágó művész válna belőle. Képzett értelme miatt és reá jellemző ügyesség folytán, amivel a dolgokhoz hozzáfog és végükre jár, iskolatársai tisztelik és szeretik. Előhaladására a számtanban, mértanban és algebrában egészen kielégítő. Mivel hajlama van a mechanikus munkára és a házas tevékenységre, minden kötelességét teljesíti és más ismeretekben is gyarapítja tudását. A rajzolásához vannak adottságai, sok türelme, és a természet után rajzolt tárgyat helyesen fogja fel, és jól utánozza, azonban ebben igen lassú.”

meg. Ezáltal azt is elérhettük, hogy minden egyes tisztafejű nevelő olyan szemléletesen él a gyermekben, mint amilyen szemléletesen az értelmes anya él gyermekében. Ezenkívül lehetlenné válik így a bánásmód egyoldalúsága, és nem kerül sor a gyermekek egyes kijelentéseinek és cselekedeteinek elhamarkodott megítélésére. A tanítót nem vakítja el valamelyik tanítványának véletlen sugallta szerencsés ötlete, viszont egy-egy hiba vagy ügyetlenség sem készíti kemény bánásmódra vagy fenyítés alkalmazására. Megtanul csalhatalanul különbséget tenni látszólagos és igazi képesség, tünékeny érdeklődés és határozott érdeklődési irány, illetve kitartó törekvés között. Igazságos tud lenni, és valóban igazságos is, mert megismerte a gyermek természetét, mert a gyermek minden egyes megnyilvánulásának jelentőségét adott-ságainak és képességeinek egészéből értelmezi, illetve *jellemének egészére* vezet vissza, s mert lelki szemeivel mindig a gyermek igazi mivoltát látja. A gyermekekre vonatkozó vélemények és megfigyelések összegyűjtése nemcsak azt eredményezi, hogy mindenkori hangulatát és fejlődési fokát könnyen és biztosan át tudjuk tekinteni; testi és lelki állapotának, továbbá azon időszakoknak és körülményeknek összehasonlítása révén, melyekben fejlődése megakadt, visszaesett és előrejutott, ^[395] megmutatkozott egyrészt az is, hogy életkora, testi állapota milyen jellegzetes hatással van szellemére - és megfordítva, másrészt nyilvánvalóvá válik az is, ha egyes tanítók a gyermeket illetően helytelen következtetéseket vontak le. Ebből a tanítók általában felmérhetetlen jelentőségű felvilágosításokat nyerhetnek arra nézve, hogy mire legyenek tekintettel a gyermek megítélésében és a vele való bánásmódban.

A tanítók az említett heti két alkalommal tartott összejöveteleken kívül szombat esténként is összegyülekeznek vacsora után, hogy a gyermekekről, a tanításról, az oktatás szükségleteiről stb. a hét folyamán gyűjtött megfigyeléseiket ismertessék. Ezen a gyűlésen elsősorban a gyermekek külső magatartását és társas életét tárgyaljuk meg, és azt vizsgáljuk, miként viselkednek, és hogyan nyilatkoznak meg ebből a szempontból. Mindent megbeszélünk, amit a tanítók elé megfigyelési feladatul akarunk kitűzni.

A megbeszélések jegyzőkönyvének anyagát figyelmeztetőül és emlékeztetőül használjuk az összes tanítók és növendékek közös gyűlésén, amelynek az a feladata, hogy a szükségessé váló intézkedéseket és az általános magatartási szabályokat mindenki előtt ismertesse, a hibák elkövetésétől óvjon, és hogy a nyilvánvaló helytelenségeket szóvá téve kijavítsa. Ezt a közös gyűlést vasárnap esténként szoktuk tartani. Rendszerint ezt az alkalmat használom fel arra is, hogy az elért haladást és a közösség hangulatát és szellemét ismertessem a gyermekekkel, felhívjam figyelmüket arra, amit példának tekinthetnek, és kárhoztassam azt, amit feltétlenül el kell kerülniük. Ha valamely gyermek nevét külön is meg kell említenem, ezt mindig elfogulatlanul, a gyermek önérzetének megsértése nélkül teszem, úgyhogy jobb elhatározások szülessenek, ne pedig valamilyen érzéki szenvedély gerjedjen fel benne. Az említett eszköz módjával való alkalmazásának és a gyermek megbélyegzésétől való tartózkodásnak tulajdonítom, hogy az oly kiváló hatással van a gyermekek magatartásának megjavítására.

Az említett összejöveteleken kívül is *minden egyes tanítóval állandó személyes kapcsolatban állok*. Mindegyikkel bizalmasan és nyíltan elbeszélgetek feladatairól és intézeti munkájával kapcsolatos kötelességeiről. Ugyanez a helyzet a gyermekek vonatkozásában is. Minden egyes csoport felügyelője hetenként egyszer elém vezeti a felügyeletére bízott gyermekeket, miután előzőleg beszámolt róluk. Ekkor arra törekszem, hogy egyszerű szavakkal és atyai érzülettel lelkükre beszéljek a gyermekeknek, hogy figyelmeztessem őket mindarra, amiben még nem mutatnak haladást, hogy komoly és jóságos szavakkal magukba szállásra készítsem őket, és megtanítsam a gyermekeket arra, hogy önmagukkal szemben őszintén és ^[396] lelkiismeretesen foglalkozzanak magukkal, hogy hibáikat komolyan megbánják, és hogy a jövőre nézve javulást fogadjanak. Rendszerint forró csókkal és igen gyakran könnybe lábadt szemmel tesznek ígéretet arra, hogy továbbra is szorgalmasak és figyelmesek lesznek, illetve - ha szükséges -, hogy megjavulnak. A most ismertetett módon naponta két kisebb csoporttal foglalkozom.

Ezenkívül *minden reggel és minden este együtt imádkozom a gyermekekkel*. Az áhítatot rendszerint ünnepélyes koráléneklés vezeti be. Beszédemben arra törekszem, hogy elevenen, forrón és kiolthatatlanul lelkükbe véssem azokat a legfőbb szempontokat, amelyek a komoly, jámbor és bölcs kedélyállapotot a legjobban fel tudják kelteni, és ébren tudják tartani.

*

Az egészséges táplálkozáson és gondozásukon kívül tanítványaink jó egészségét elsősorban annak a szabad és tevékeny életnek tulajdonítjuk, amelyet egész nap folytatnak, kiváltképpen az üdülés óráiban, de magukon a tanórákon is. Természetes, hogy bármennyire függ is a testi és szellemi tetterőre való nevelés eredményessége és általában a nevelés legfontosabb céljainak elérése a nevelőintézet pedagógiai eljárásaitól és a tanítók munkájától, a legfontosabb mégis a gyermekek *saját tevékenysége* és tevékenységük irányítása. A szabad és élénk tevékenység, a rend és a szabályszerűség, a túlerőltetés nélküli erőfeszítés, a tanulás, a játék és a tanítás megfelelő váltakozása, a túlzottan sok alvástól és a sokáig tartó fennmaradástól való tartózkodás stb. szükségszerű tartozékai a tanulók életének, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a tanulók az intézet valamennyi eljárását helyesnek fogadják el, és a maguk gyakorlatába is átvigyék. Azt hiszem, növendékeim tevékenységeiről a legrövidebben és legvilágosabban *napirendjük* ismertetésével adhatok áttekintést. Ez a következőképpen alakul:

Az első tanítási óra reggel hat órakor kezdődik. Hétkor reggeli áhítatot tartunk; utána megmosakodnak és megfésülködnek a gyermekek, rendbe hozzák ruházatukat, majd ruhavizsgálatra sorakoznak. Ez kis csoportokban történik, és az egyes csoportok tagjaira egy-egy közismerten gondos idősebb tanuló ügyel fel. Ezután megreggeliznek a tanulók. Nyolc órakor ismét megszólal a tanítás folytatását jelző csengő; az oktatás tizenkét óráig tart. Ebéd előtt egy negyedóra szabadidejük van növendékeinknek. Ebéd után fél kettőig pihenhetnek, majd fél kettőtől fél négyig ismét tanóráik vannak. Ezután öt óráig megint szabadidejük van; ezalatt kapják meg uzsonnájukat is. Este nyolc óráig ismét tanulnak, majd megvacsoráznak, részt vesznek az esti áhítaton, azután lefekszenek. ^[397]

Yverdon - különösen pedig a kastély - *egészséges fekvése* is lényegesen megkönnyíti a gyermekek egészségének megóvását. A város a Neuenburgi tó⁹² felső partján, egy kellemes völgyben fekszik, ahol szinte állandóan északi vagy keleti szél fúj; ezek a szelek rendkívül egészséggé teszik a várost. Yverdont sokan egészségtelen helységnek tartják; ez azonban nagy tévedés. Azonkívül, hogy a tó egyre jobban visszahúzódik a várostól, és hogy már régóta számos intézkedést foganatosítottak a környező mocsarak kiszáritására, a város egészséges voltát meggyőzően igazolja az is, hogy a mocsárláz és a fertőző megbetegedések már tizenkét év óta egyetlen szomszédos helységben sem fordultak elő olyan ritkán, mint nálunk, és hogy a halandóság kisebb itt, mint másutt. A gyermekbetegségek sem gyakoribbak nálunk, mint másutt. A legjobb bizonyíték erre intézetünk tanulóinak egészségi állapota.

Tanítási módunk és az a *szabadság*, amelyet a fiataloknak még a *tanítási órákon* is engedélyezünk, minden bizonnyal nem kis mértékben járul hozzá elevenségükhöz és vidámságukhoz. Ha tekintetbe vesszük, hogy a mozgás és a beszéd a gyermekek határozott természeti szükséglete, s ha tudjuk, hogy ezt a szükségletüket mennyire megbénítják és elnyomják más iskolákban, mozdulatlan ülésre és hallgatásra kényszerítve a tanulókat, akkor minden bizonnyal nem tekinthető jelentéktelen dolognak, hogy módszerem ezt az ártalmat gyökeresen kiküszöböli. Ebből a szempontból is biztosítja a nevelés és oktatás legfőbb céljainak elérését, anélkül, hogy a nevelés és oktatás szokásos balfogásait elkövetné.

⁹² Ismertebb nevén: *Neuchateli tó*.

A pihenés óráira napirend szerint naponta két ízben - közvetlenül ebéd után fél kettőig, majd fél négytől ötig - kerül sor; a nyári nagy hőségben azonban este hattól nyolcig is pihentetjük a gyermekeket. Ezekben az órákban a testnevelés valamennyi formájában részt vesznek növendékeink. A napos tanítók sétálni viszik őket, vagy nyáron fürödni, télen pedig szánkázni vagy korcsolyázni mennek velük.⁹³ Mindezek a foglalkozások teljesen veszélytelenek, ^[398] mert a tó a parttól száz-kétszáz lépésnyi távolságban sem lepi el a gyermekeket, télen pedig csak ez a sekély része fagy be. Ha azonban ezek a különleges gyakorlatok valamilyen okból nem hajthatók végre, akkor növendékeink kivonulnak a város melletti tágas és testgyakorlásra rendkívül alkalmas rétre, ahol a legkülönbözőbb testgyakorlatokkal foglalkoznak. Képességeiknek és hajlamaiknak megfelelően különböző csapatokra oszlanak, s maguk választják meg azt a különleges gyakorlatot vagy játékot, amellyel felüldítik magukat, s ugyanakkor jól el is szórakoznak. A tanító jelenléte és a gyermekek játékában velük egyenrangú társként való részvétele fokozza növendékeink örömét, és életet visz tevékenységükbe. Rossz idő esetén az általános testgyakorlatokat a *Wochenschrift*ben kifejtett speciális elveink alapján bent a kastélyban hajtjuk végre.⁹⁴ A növendéksereget öt csoportra osztjuk; az egyes csoportok testgyakorlatait más és más tanító vezeti. Figyelem, ügyesség és kitartás azok a legfőbb szempontok, amelyeket e gyakorlatok során mindig szem előtt tartunk. Szerdán és vasárnap az egész délutánt nagyobb sétákra szánjuk. Ezek a séták nyilván lényegesen hozzájárulnak növendékeink edzettségének növeléséhez és természetszeretetük elmélyítéséhez. A tanulók napközben való állandó elfoglaltsága, valamint az a körülmény, hogy mindig fáradtan, de sohasem kimerülten vagy felhevülten kerülnek ágyba, úgyhogy - mivel testük kívánja a pihenést - hamar elalszanak, ártatlanságuk megőrzésének egyik legfontosabb eszköze, és lelki nyugalmuk biztosításának egyik leglényegesebb alapja.

Ami ezenkívül a gyermekek *testtartását* és jó *modorát* illeti, mindazok a tanulók, akiknek szülei kívánják, tánc-, sőt vívástanításban is részesülnek; a legtöbbben azonban a katonai gyakorlatokban vesznek részt. Gyakorlatozó osztagunknak már nyolcvan tagja van. Az osztag gyakorlatait vezető tanítót Lausanne-ba küldtem, hogy a szükséges ismereteket az ottani katonai iskolában sajátítsa el. Feladatát valóban igen ügyesen látja el; a fiatalok valamennyien szeretik, és parancsnokuknak tekintik őt.

*

Remélem, az eddig mondottak mindenkit meggyőztek arról, hogy intézetem mint *nevelő intézmény* mind szervezetét, mind pedig helyzetét tekintve mind ki tudja elégiteni az ilyen jellegű intézményekkel szemben emelhető ésszerű követelményeket. *Oktatómunkánkra* nézve azonban már korántsem ennyire egyöntetű a ^[399] vélemény; tanításunk még sokakban támaszt kételyeket, és a helyzet az, hogy egyesek mindig ugyanazokat az ellenvetéseket hozzák fel, figyelmen kívül hagyva az összes azóta szerzett tapasztalatokat és megjelent írásokat, mások azonban időnként újabb s véleményük szerint rendkívül jelentős és fontos észrevételeket is

⁹³ Korcsolyázni Pestalozzi maga is igen szeretett. - *Morell*hez, egyik növendéke apjához intézett nevezetes levelében részletesebben is nyilatkozik nevelési jelentőségéről:

„Mióta írását megkaptuk, kedves kisfiát többé nem engedjük a jégre. A magunk részéről azonban a korcsolyázást az ifjúság egyik legértékesebb testgyakorlatának tartjuk. Kiváló hatása van a gyermek tartására; mozgékonyra és bátorra tesz, és különös előnye, hogy rendkívüli mértékben fokozza a gyermek kedvét, hogy a legkeményebb télen is szabad levegőn tartózkodjék, és élvezze egészséges befolyását. Olyan helyeket keresünk, amelyek a víz szempontjából teljes biztonságot nyújtanak, és tapasztalat szerint ez a játék a legcsekélyebb alkalmatlansággal sem járt.”

⁹⁴ L. *A testnevelésről* c. tanulmányt (II. k. 367. sköv. p.)

felvetnek. De hogy ebben a kérdésben is tisztábban lássunk, megpróbálok - amennyire ebben a rövid beszámolóban megtehetem - bizonyos áttekintést adni arról, hogy

1. *mit tanítunk az intézetben és hogy*

2. *tanításunkban milyen alapelvek vezetnek bennünket.*

1. *A tanítás tárgyairól* általában a következőket mondhatom el: A gyermek megtanulja, hogy *megérezze, szemlélje, megismerje és gyakorolja önmagát, vagyis testi, értelmi, esztétikai, erkölcsi és vallásos adottságait, képességeit és tevékenységeit.* Ezzel az önmagára vonatkozó szemléleti oktatással szemben áll a természetre vonatkozó szemléleti oktatás, úgy hogy az utóbbi lépést tart az előbbivel. Az egyénre önmagára és az egyén otthoni környezetére vonatkozó oktatás azután - a fentebb említett összes szempontoknak megfelelően - kibővül az egész emberi természetre általában. S ugyanígy az egyén érzéki tapasztalati köréből kiindulva kibővül az egész külső természetre is. Az elsőnek említett pontból kiindulva eljut a legfontosabb társadalmi és emberi viszonylatok megismeréséhez; az utóbbiból elindulva azoknak a kapcsolatoknak a megismeréséhez vezet el, amelyek egyfelől az egyén és az emberiség, másfelől a természet között állnak fenn és megfordítva. A tanítás *alapvető tárgyát és alapanyagát tehát az ember, a természet, a kettő kölcsönös viszonya és mindazok az ismeretek adják, amelyek a szóban forgó viszonylatok szemléletéből és megismeréséből fakadnak a gyermekek képzésének és megnevelésének érdekében;* az egyes ismeretek és tantárgyak ezekből az alapvető ismeretekből bontakoznak ki.

Itt azonban mint főszempontot és mint oktatómunkánk egyik legfontosabb alapját meg kell említenünk, hogy egyáltalán nem arról van szó, hogy a természetet, az embert és a kettő kölcsönös kapcsolatait pusztán külsőlegesen, érzéki módon, vagyis pusztán kiragadott tapasztalati ismérvek alapján fogjuk fel, amelyeket tetszőleges sorrendben vagy valamilyen egyedi logikai kapcsolatnak megfelelően állíthatnánk össze. Arról van szó, hogy *a dolgokat és azok megismerését eleven és szerves, szükségszerű és örök törvények szerint harmonikusan egymásra ható, bizonyos egyszerű és ősi elemekből maguktól előálló és kibontakozó egészeknek fogjuk fel - hogy azután ebből a szemléletből úgy alakuljanak ki az ismeretek, mint ahogy az egyes dolgok is egymásban és egymás által nyerik megalapozásukat és létüket.* Ezek az egészek nem valamely formából, hanem a lényegből és magából az életből bontakoznak ki, és a ^[400] formák csupán a szemlélt lényeg és élet kifejezéseiként és megjelenítéseiként jelentkeznek.⁹⁵

⁹⁵ Az 1823. évi kiadásban Pestalozzi a következő - *Niederer* ellen irányított - megjegyzést fűzi ehhez a részhez:

„Ezen a helyen - és más helyeken is - nem a nevelési rendszerre vonatkozó nézeteim természetes egyszerűségének megfelelően, hanem inkább éretlen, tölem alapjában véve idegen és érthetetlen filozófiai nézetek nyelvén fejezem ki magamat. Ezek a nézetek akkoriban - minden jó szándékunk ellenére is - velem együtt az intézet legtöbb tagjának megzavarták a fejét, engem pedig még külön törekvéseim lényegére nézve tévesztettek és bénítottak meg, s azt eredményezték, hogy házunkat és intézetünket - amely abban az időben látszólagos virágzásnak teljében volt - gyökerében bomlasztották, úgyhogy ezek a zavaros nézetek tekinthetők mindazon bajok rejtett forrásainak, amelyek hullámai ettől az időponttól kezdve az intézetben egyre jobban összezsúfolnak fejem fölött. Amikor az intézet élére kerültem, olyan voltam, mint egy gyermek. Az intézet fejlődése azonban olyan irányt vett, hogy gyermek többé nem maradhattam; viszont nem tudtam azzá lenni, amivé válnom kellett volna. Ennek a helyzetnek a következményei mind rám, mind az intézetre nézve a mai napig is éreztetik rendkívül szomorú hatásukat; a gondviselés azonban megadta számomra a lehetőséget, hogy annyi elvesztegetett esztendő után ismét azzal a gyermeki egyszerűséggel szemlélhessem a dolgokat, amely egyedül teszi lehetővé valóságos és leglényegesebb céljaim szolgálatát és azt, hogy végleges elérésüket - amennyire ez rajtam múlik - a magam hozzájárulásával is elősegítsem.”

Anélkül, hogy ennek az alapelvnek tisztázásába belemehetnék - amit más helyen kell majd megtennem, mivel egyrészt nem tételezhetem fel, hogy tanítványaim szüleinek legnagyobb része követni tudná fejtegetéseimet, másrészt gondolataim részletes kifejtéséhez nem áll megfelelő hely sem rendelkezésemre -, rátérek azoknak a szülők által is ismert tantárgyaknak a tárgyalására, melyekre gyermekeiket oktatjuk; ezeket is nem annyira a módszer által meghatározott összefüggéseik és jelentőségük szerint, mint inkább közismert elnevezésük és felosztásuk alapján fogom felsorolni, hogy a szülők világosabban láthassák, milyen ismeretek oktatására számíthatnak gyermekeik.

Az ismeretek jelentős részét a *nyelv* teszi ki. A nyelvtanítás a következő részekre oszlik:

1. *hangtan* és *szótan*, vagyis az elemi anyag megjelenítésének ismerete és készsége;
2. az alakok vagy viszonylatok tana, amennyiben a nyelv a gondolkodás törvényeit fejezi ki - tehát az *általános és különleges grammatika* és a *nyelvfilozófia*; végül
3. a nyelv *mint jelentés*, vagyis mint mindannak *legátfogóbb kifejezése*, ami az emberben, a természetben és a kettő kölcsönös viszonylataiban rejlik, s amit az ember önmagában és a természetben szükségképpen meglát és megnevez. A nyelvtanítás első két részét ez az utóbbi eredetileg és lényegéből fakadóan magában foglalja, úgyhogy az első kettő a harmadikból bontakozik ki. ^[401] A nyelvtanítás harmadik részének alapjait már kidolgoztuk. Ez az „Anyák könyve”, amelynek ebben a felfogásban egészen más jelentősége van, mint amit általában tulajdonítanak neki, nevezetesen, mintha csupán az emberi test részeinek megismertetését célzó eszköz lenne, s mintha csak arra szolgálna mintául, hogy miként kell más tárgyak részeit is logikai sorrendben felfogni és elnevezéseiket megtanulni. Jelenleg azzal foglalkozunk, hogy a nyelvtanítást teljes egészében összefüggő és hézagtalan rendszerbe foglaljuk.

Mivel ez a rendszer egyrészt már önmagában véve is igen sok dolgot foglal magába, másrészt tömör formában nem is lehet világosan bemutatni, végül az egész szellemi lét természetének ismeretét tételezi, ezért további tárgyalásával és részleteinek ismertetésével nem foglalkozom, csupán annyit jegyzek meg, hogy ha egyszer elkészül majd a nyelv elemi pedagógiai feldolgozásának rendszere - mint az embert önmagához és a természethez elvezetni hivatott eszköz -, akkor az a legmesszebbreható eredményekre fog vezetni egyrészt magára a megismerésre nézve, másrészt - s még inkább - az éppannyira egyszerű, mint amennyire szükséges és átfogó igazságok általános előkészítése szempontjából.

Mivel majdnem valamennyi tanítványunknak vagy a német vagy a francia az anyanyelve, elsősorban erre a két nyelvre vagyunk tekintettel, és a tanítás több órában egyszerre és egyidejűleg e két nyelven folyik. De a két nyelvet mégis külön-külön tanítjuk, és alapelveiket magukból az egyes nyelvekből fejtjük ki. A gyermekek így mind a két nyelven megtanulnak beszélni, olvasni és írni, hogy szóban és írásban is ki tudják fejezni mindazokat az ismereteket, amelyek arra vonatkoznak, hogy mi az ember, milyen tulajdonságai vannak, mire képes, és mit kell tennie, s azokat az ismereteket is, amelyeket környezetük és amelyeket a természet nyújt számukra. Ez a tanítás azonban sohasem válik csupán elszigetelt nyelv- és írástanítássá, hanem a legátfogóbb szellemi és érzelmi képzés eszközének, igazi erkölcsi oktatásnak fogjuk fel. Ezért nemcsak érthető, hanem természetes is, hogy tanítványaink haladása az átfogóbb kapcsolatokra való rámutatás és a nagyobb összefüggéseket felölelő, de bizonynyal egy fontosabb cél felé vezérlő menet miatt az idegen nyelv és az anyanyelv egyes részleteiben nem olyan nagymérvű és nem olyan szembetűnő, mint azokban az iskolákban, ahol csak egy nyelvet és ennek is csak gyors eredmények elérésére alkalmas részleteit tanítják, s méghozzá több időt is szánnak rá, mint amennyit mi nyelvtanításra fordíthatunk, sőt talán nem is gyakorolnak és tanítanak mást, mint ezt az egy nyelvet.

A szülők határozott kívánságára az ókori nyelvek közül a latint tanítjuk azoknak a gyermekeknek, akik előtt anyanyelvük ^[402] ismerete intézetünk oktatómunkája révén már bizonyos fokig világossá vált. Az egészen kicsiket vagy azokat a tanulókat, akik még nem vettek részt a nyelvoktatásban, a latin tanulásából kizárjuk. Néhány növendékünket, akik tanulmányaikat egyetemen óhajtják folytatni, be fogjuk vezetni a *görög nyelv* ismeretébe is. A módszer, amivel itt dolgozni fogunk, és amit e téren előkészítünk, a nyelvtanítás teljes rendszerének megvalósítását tételezi, és csak az ennek a kidolgozására irányuló kísérlet után világítható meg.

Tanítunk még *földrajzot* is. Az anyag tárgyalása itt a látókör és a *látókör* földrajzi viszonyainak - vagyis annak, ami a föld felületén látható - szemléltetéséből és megértetéséből indul ki, és a következő részekre oszlik:

1. *elemi oktatásra*, amely természeti, matematikai, fizikai, klimatológiai és politikai részekre oszlik;

2. *topográfiai részre*, amely a látókör földrajzi szemléletének valamennyi szempontját rendezett fokozatokban és rendszeres összefüggésben tárgyalja, kölcsönös összefüggéseiket kifejti, s ezzel az alapvetéssel a tanulókat előkészíti a földtörténetnek és az emberiség történetének, a kettő egymásra gyakorolt hatásának, az emberek, államok és népek egymáshoz való viszonyának, az emberi kultúra fejlődésének és végül nagyobb távlatokban és összefüggésekben a természettudományoknak az átfogó megismerésére. A statisztikai adatokat, vagyis a terményeket, a népesség számát, az államszervezetet stb. átnézetes formában, *táblázatokba* foglalva ismertetjük meg a gyermekekkel. A földrajzi oktatásban francia vagy német nyelven mindazok a gyermekek részt vesznek, akiknek képességei és előismeretei ezt lehetővé teszik.

A *természetrajz* tanításában a természet három birodalmát: az állat-, a növény- és az ásványvilágot ismertetjük ugyanígy elemi formában a tanulókkal. Az egyik legfontosabb szempontunk az, hogy a tanítást a gyermekek befogadóképességére, vagyis érzékeléseire alapozzuk, és abból indulunk ki, hogy mit tud megfigyelni az állatokkal, növényekkel és ásványokkal kapcsolatos jelenségekből, formákból, tulajdonságokból és tevékenységekből vagy működésekből, hogy tanításunk mintegy az egyes természeti birodalmakban általánosan és lényegük szerint kifejeződő határozott eszmékből kiindulva vezessen el az egyes szemléleti tulajdonságaikban észlelt nemek, fajok és egyedek megismeréséhez. Ezt az eszmét azonban teljes mértékben a látókörébe eső, tehát az általa látott, hallott, érzékelt és megfigyelt dolgok alapján tesszük tudatossá a gyermekben, és ezekből fejtjük ki egyre bővülő fokozatokban. Növendégeink növényekből, ásványokból és rovarokból kisebb gyűjteményeket állítanak össze; ezeket séta közben végzett gyűjtőmunkájukkal állandóan kiegészítik. ^[403]

A *kísérleti természettanban* kísérleteket mutatunk be. Tanítványainkat eddig a villamosság, a mágnesesség és a galvanizmus legfőbb jelenségeivel és néhány gáznemű testtel ismertettük meg. Egyebekben itt is a fizikai vonatkozású nyelvi ismeretek tanításában keressük a biztos vezérlő fonalat. Városunk egyik orvosának ügyes készüléke van a fizika tanításához, s ő hetenként egyszer órát is ad ebből a tárgyból az idősebb fiúknak.

Azokat a növendégeinket, akik nálunk kapják meg teljes kiképzésüket, s nincsenek arra kárhoztatva, hogy vándormadarakként intézetről intézetre vándoroljanak, megismertetjük nagy vonásokban a *világtörténelemmel* és a *hazai történelemmel*, valamint a leghíresebb emberek életével is; azokat a legidősebb növendégeinket pedig, akik elegendő időt töltenek intézetünkben, hogy a latin és a görög nyelv tanulmányozása révén bevezetést kapjanak az *ókori történelembe* és *irodalomba* is, az anyagnak ezzel a részével is megismertetjük.

A *számtant* vagy az úgynevezett számvetés mesterségét a tanulók ismereteinek és készségeinek fejlesztése céljából sokoldalúan feldolgozzuk, és növendégeink messzire is jutnak ezen

a területen. A tanítás alapja itt a *számviszonyok szemléleten alapuló tana*. Ehhez csatlakozik a *gyökvonás*, amelyet a négyzet szemléltetéséből fejlesztünk ki. Ehhez kapcsoljuk azután az *írásbeli vagyis a számjegyekkel végzett számolást*, amellyel teljesen a számviszonyok szemléletes tanának szellemében foglalkozunk, továbbá a *könyvelést* és mindazt, ami még a kereskedői pályára való előkészítés szempontjából szükséges. Tudományos szempontból megismerkednek még növendékeink az *algebrával*, amelyben az előzőleg végzett gyakorlatok rendkívül megkönnyítik és komolyan biztosítják haladásukat. Annál is inkább, mert nemcsak képletekkel játszanak - amint azt másutt szokták tenni -, és a képleteket nemcsak abban a formában használják, amint azokat velük közlik, tehát anélkül, hogy valami új dolgot le tudnának belőlük vezetni, hanem az a helyzet, hogy eljárásuk szükségességéről élénk belső szemlélettel rendelkeznek, és nemcsak azokat a dolgokat és viszonylatokat ismerik, amelyekből a képletek származnak, hanem öntevékeny módon ismeretlen vonatkozásokat és viszonylatokat fedeznek fel, és ezekből új alapelveket vezetnek le.

Ugyanez a helyzet az elméleti és gyakorlati *geometria* vagyis a földmérés mesterségének tanítását tekintve is. Ezt a tárgyat az egyik nálunk képzett és a módszerben teljesen járatos kiváló tehetségű tanító fáradságos munkával összefüggő rendszerre dolgozta ki,⁹⁶ amely [404] a *gyakorlati, családi és iskolai nevelés* számára rendkívül fontos utat tár fel, s amelynek nemcsak a nép általános szellemi, mesterségbeli és szakmai fejlődése szempontjából van rendkívüli jelentősége, hanem *tudományos szempontból* is az ismeretek jelentős gazdagodásával és fontos szemléleti módok megalapozásával kecsegtet. A mértant eddig az úgynevezett szemléleti ábécé keretében tárgyaltuk. Részei, amelyek szerint eddig feldolgoztuk és tanítványainknak oktattuk, a következők: az *alaktan*, a *méretek tana*, a *méretviszonyok tana* és részben a *sztereometria*, vagyis a térbeli testek tana. Növendékeinknek a mértanban nagyobb képző hatású, hézagtalanabb és teljesebb tanítást nyújtunk, mint amilyent eddig bárhol nyújtottak. Ugyanakkor tanításunk megalapozza és előkészíti egyrészt a mértan magasabb és legmagasabb fokú tudományos tárgyalását, másrészt széleskörű mechanikai és szakmai vonatkozású alkalmazásait.

A *rajztanítás* és az az összefüggés, amelyben növendékeink a rajzolást tanulják, nyilvánvalóan igazolja azt a tényt, hogy a módszer segítségével folyó szellemi képzésben minden egyes mozzanat mennyire a módszer egységes és mindent magába záró középpontjából mint egy mérhetetlen - természetesen nem mindenki által áttekinthető - egészből indul ki. (Egykor, ha a módszer tökéletessé válik, ez lesz érvényes az ember képzésének minden területére.) Lineáris rajzolás formájában már az alaktan tanítása során gyakorolják magukat tanítványaink a rajzban, s komoly haladást tesznek ezen a téren. Mihelyt gyakorlataik során a forma esztétikai vonatkozásai elkülönültek a matematikaiaktól, és az előbbiek a tanulóknak világosan tudatosultak, ettől kezdve a formák ábrázolásának legkülönbözőbb válfajaiban gyakorolják magukat. Ezután megtanítjuk őket a *perspektíva* törvényeire. A tulajdonképpeni művészi rajzra egy külön e célból alkalmazott festő tanítja idősebb növendékeinket. Mivel az elemi rajzolás a legközvetlenebb kapcsolatban van a formák ismeretével, erről a kérdésről már nem is szölok többet, csak annyit jegyzek meg meg, hogy művészek és más illetékes bírálók tanúbizonysága szerint növendékeinket olyan úton indítjuk el, amelyen bármelyikük eljuthat arra a fokra, hogy ha a művészetet választja életpályájául, akkor elegendő előkészítést kap arra, hogy egy művész vezetése alatt folytassa tanulmányait. Egy általános képzést nyújtó tanintézet ennél több előkészítést nem adhat, de ennyit meg kell adnia.

⁹⁶ Joseph Schmid (1787-1850), akiről Tobler már 1805-ben így írt: „A szemlélet ábécéjét a geometria ábécéjévé fejlesztette.”

A szemlélet ábécéje szilárdan megalapozza a szépírást is, melynek napjainkban oly nagy fontosságot tulajdonítanak. Ami azonban ennél is fontosabb, a lineáris rajzolást, valamint a szellemi és társadalmi életbe oly mélyen behatolt elemi matematikai szemléletet ^[405] olyan általánossá teszi majd, mint amilyen általánosan jelenleg már az olvasás és az írás elterjedt.

Tanítványainknak - amennyiben választott hivatásuk készségei közé tartozik - alkalmuk van a helybeli tapasztalt mechanikusok vezetésével megismerkedniük a mechanikával is. Ezek megnyitják előttük műhelyüket és órákat adnak nekik. A mechanika tanulásában máris tíz fiú vesz részt ténylegesen.

A *vokális zenét* mindazok a növendékek tanulják, akiktől a természet nem tagadta meg ezt a tehetséget. A tanítás jelenlegi formájában a következő gyakorlatokra és ismeretekre oszlik: ritmusgyakorlatok, hang- és dallamképzés, összhangzattani gyakorlatok; a zenei jelek tana vagyis a hangjegyek, zenei alakzatok és művek megértése és olvasása. A zenetanulást is a növendékek öntevékenységére építjük. Hogy az éneknek mint nevelési eszköznek hatását fokozzuk, növendégeinket a tanórákon kívül ebből a célból társaságba szerveztük, és minden vasárnap reggel együtt énekelnek. Növendégeink ezenkívül a városi zenetanároktól hegedű, fuvola, klarinét és zongoraórákat is vehetnek.

Ezzel egyszerű formában bemutattam, hogy mit tesz *ténylegesen* intézetünk növendégeink oktatása és gyakorlása érdekében. Könnyű lenne különben az általunk oktatott tárgyak jegyzékét előkelően hangzó nevekkal szaporítani. Az ember szinte szédül, ha végighallgatja azoknak a tudományoknak a tömegét, amelyeket manapság bármely triviális iskolában⁹⁷ tanítanak, s melyeknek neve és jegyzéke már maga is külön tanulmányt és tudományt tesz ki. De talán már túlságosan sok is az elnevezés, melyek szaporítása csak az ismeretek sajnálatos szétaprózódásának és az emberi szellem gyengeségének bizonyítéka, úgyhogy a látszólagos gazdagság épp a nyilvánvaló szegénység legvilágosabb jele.

Ami az említett tárgyak tanításának órarendjét illeti, a tantárgyak úgy vannak elosztva, hogy - amennyire csak lehet - ugyanabban az órában valamennyi osztályban ugyanazt a tárgyat tanítsuk, és így lehetővé tegyük, hogy növendégeinket képességeiknek és haladásuknak megfelelően tehessük át az egyik osztályból a másikba. Az osztályok száma tantárgyanként hat és tíz között változik; mindegyik osztálynak külön tanítója van. A különböző osztályok előhaladásának fokán mérhetjük le egy meghatározott időben a tanítás összefüggő és fokozatos menetét.

2. Az eddig mondottakkal természetesen még nem mutattuk meg kielégítő módon, hogy hogyan történik nálunk a tanítás, és ^[406] hogy milyen az egyes tárgyak közti kapcsolat és azok szelleme. Még kevésbé érintettük, mire törekszünk a nevelés rendszerének egészét illetően, és hogy az egyes növendékek érdekében mit akarunk elérni. Ezért megkísérlem, hogy ezzel kapcsolatban is bemutassam néhány szempontunkat.

Általánosságban elmondhatom, hogy növendégeinket nem akarjuk egyszerre túlságosan sok tantárgy tanításával túlterhelni, hanem azon fáradozunk, hogy egyedi ismereteiket oly sokféle-képpen elevenítsük meg számukra, hogy ezáltal képességeiket általánosan felserkentsük, és ismereteiket fejlődésük mindenkori lépcsőfokán készségekké alakítsuk, és összhangot teremtsünk közöttük.

Amit a fentiekben a növendékekkel való azonos bánásmódról mondtam, az megfelelő formában tanításukra is érvényes. Az emberi megismerés valamennyi területére nézve csak

⁹⁷ A lat. *trivium* (= hármas útelágazás) szóból: a középkorban a grammatikát, retorikát és dialektikát tanító iskola. Itt: alsó fokú iskola.

egyetlen tanítási menetet ismerünk; azt a menetet, amely - az emberi természet fejlődési menetével tökéletes összhangban - a tárgy természetéből és belső kibontakozásából fakad. Ez a menet egy meghatározott tárgyat tanuló valamennyi növendékre nézve - kivétel nélkül - azonos, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy a jobbféjű ugyanazt az utat jóval gyorsabban, a gyengébb pedig jóval lassabban teszi meg, hogy az utóbbi csak néhány lépcsőfokig tud eljutni, míg az előbbi valamennyin végighalad, és eljut az anyag legtökéletesebb és legszabadabb áttekintéséhez - hogy a zsenit teremtő szelleme felfedező munkára teszi képessé, míg a mindennapi ember fáradságos munkával is csak a belátásához és megértéséhez tud eljutni *ugyanezeknek* - de mégis *ugyanezeknek* - az eredményeknek. Ezért igen nagy gonddal és fáradsággal ügyelünk arra, hogy a zseni haladására szabad és szilárd utat biztosítsunk, viszont az átlagos fejeket addig tartóztassuk a tanultak kiindulópontjainál, és oly sokoldalú gyakorlásban részesítsük őket, ahogy azt a biztos haladás szempontja megköveteli, hogy ne termeljünk látszateredményeket, és hogy megakadályozzuk a felületességet. Mert minél gyorsabban halad az ilyen, annál bizonyosabb, hogy felületessé válik, és a végén annál kevesebbet fog tudni.

Ezért különleges gondot fordítunk annak kifürkészésére, hogy miben rejlenek egyes növendékeink különleges képességei, abból a célból, hogy ezeket a képességeket mintegy szellemi tevékenységeik középpontjává tegyük. Ezek adják kezünkbe azt a fonalat, amelynek mentén haladva minden egyes növendéket bevezethetünk a szellemi létbe, önbizalmat önthetünk bele, és felkelthetjük a törekvést szellemi léte körének kitágítására. Erre nézve olyan megfigyeléseket és tapasztalatokat gyűjtöttünk, amelyek rendkívül fontossá válhatnak számunkra, ha a tisztelt szülők magukévá teszik ^[407] szempontjainkat, és bizalommal támogatnak bennünket. Nincs ugyanis egyetlen olyan növendék sem, aki mindenben tehetséges lenne, de olyan sincsen, aki ne mutatna valami iránt különleges érdeklődést, s aki ne tudna nagyszerű eredményeket elérni, ha makacsul ráveti magát erre a területre. Az egyik gyermek szinte kizárólagosan csak a számok és alakok világában él, és minden mást csak közömbösen művel. A másik teljesen önkéntesen minden erejét a nyelv tanulmányozására fordítja. A harmadik különösen az esztétikumot ragadja meg, és igen szép alakzatokat rajzol, viszont más területeken lemarad. De vannak olyanok is, akik - úgy látszik - minden iránt egyformán fogékonyak, akik serkentő eszközül igénylik a változatosságot, és ezért mindennel egyforma lendülettel foglalkoznak. De a fejlődés időpontjai is különbözőképpen jelentkeznek, és előfordul, hogy valamelyik fiúban hirtelen úgyszólván új érzék támad olyan dolog iránt, amely azelőtt semmiféle hatást sem tett rá. Vajon nem kellene-e ezt a természet útmutatásának tekintenünk, s vajon nem nyernénk-e rendkívül sokat, ha ahelyett, hogy a gyermekeket egyszerre számos tárgyba vezetjük be, mindaddig, amíg egy meghatározott érdeklődési irányt mutatnak, csak ebben az irányban foglalkoztatnánk őket, úgyhogy hajlamaikat ezen a téren tökéletesen kielégíthetnék, amíg csak e foglalatosság során erőteljesen nem jelentkezik bennük a szükséglet és a kedv más dolgok iránt? Természetesen feltétlenül szükséges, hogy az elérni képzés valamennyi tárgyát - bizonyos fokig - valamennyi fiú elsajátítsa. De felmerül a kérdés, hogy mely időben, milyen rendben és fokozatban, és hogy egyáltalán kinek van joga erre nézve dönteni? Szerintem nyilvánvaló, hogy csakis a gyermek természetének. Ezért a nevelőintézeteket úgy kell megszervezni, hogy azokban a fejlődést és a képzést szolgáló tárgyak célszerűen fel legyenek dolgozva, és hogy mindazokat a tárgyakat oktassák, amelyeket a gyermek hajlamai és szükségletei igényelnek. Azt azonban, amit egy bizonyos gyermeknek tanítanak, azt minden esetben csak abban az időpontban tanítsák, amelyben a gyermek természete igényli, mert ez az egyedüli bizonyítéka annak, hogy a gyermek fogékonnyá és képessé vált az illető tárgy tanulására. De ha ezt a követelményt nem veszik figyelembe, különösen pedig a gyermek javát azzal akarják szolgálni, haladását aszerint ítélik meg, s valamely intézetet és tanítási módszert aszerint tartanak jónak, hogy a hagyományos tárgyakat úgy tanítja, hogy nincs tekintettel a gyermek természetére és törekvéseire, s nem gondol arra, hogy néhány év múlva

talán egy hónap alatt megtanulja azt, amivel jelenleg esetleg évekig hiába küszködik - ha nem elégszenek meg azzal, hogy a gyermek valami *lényegeset*, és pedig *igazában* elsajátított, anélkül, hogy a felnőttek ^[408] rákényszerítették volna akarataikat, akkor szükségképpen ellentmondások jönnek létre a természet és az emberek önkényes követelményei között. Ezek pedig a tanítókat és a gyermekeket is egyként megzavarják, s ahelyett, hogy az utóbbiak képzsét előmozdítanák, okvetlenül hátráltatni fogják. Igazi eredmények elérése természetesen időt és fáradságot igényel; a nevelőintézetek szervezetét teljesen új alapokra kellene építeni, és az oktatás céljára, valamint az elvégzendő feladatokra vonatkozó nézeteket lényegesen módosítani kellene. Ezt a szempontot, amelyet intézetemben eddig is már sokféleképpen próbáltunk érvényesíteni, amely azonban számos tévedést is eredményezett, itt csak érintettem, és csak futólag akartam felhívni rá a figyelmet, mivel más alkalommal talán majd részletesebben is ki fogom fejteni. De most visszatérek gondolatmenetem ösvényére.

A legfőbb cél, amelyre törekszünk, minden területen az adottságok kibontakoztatása. Azon iparkodunk, hogy a tantárgyakat, melyeket tanítunk, inkább a szellemi képzés eszközeiül, mint az ismeretek körének kibővítésére szolgáló eszközül használjuk fel. Ha valamely tárgyban szükség van az ismeretek kibővítésére, akkor először a gyermek szellemi erőit kell az ahhoz szükséges fokra fejleszteni, hogy a tanuló a szóban forgó ismereteket lényegükben és teljes terjedelmükben felfogja és megeméssze. Általában az a felfogásunk, hogy az ifjúság tanításának teljes egészében inkább a képességeket kell fejlesztenie, mint a tudást gazdagítani. Ha nem ragaszkodunk ehhez az alapelvhez, akkor a gyermek adottságait nem bontakoztathatjuk ki harmonikusan; ekkor az emberi nem kiképzése során nem erősödik emberségében, hanem csak önhittsége fokozódik, de maga szánalmasan gyengévé válik, s amint egyre szánalmasabbá és gyengébbé lesz, úgy válik egyre önhittebbé. Magának a jónak és a legjobbnak a tudása, ha nem kapcsolódik össze a jóra és a legjobbra irányuló törekvéssel és képességgel, szükségképpen sokkal inkább gátolja, mint támogatja az emberi természet meg-nemesítését. Az ifjúság tanulásának mindenkor öntevékenységnak, önmagától fakadó szabad teremtnak, eleven alkotásnak kell lennie; s ez egészen ritka mértékben így is van minálunk. Az ilyen tevékenység során a gyermek valamennyi képessége egyidejűen működésbe lép, úgyhogy az erőfeszítés, amellyel munkájuknak szentelik magukat, nem okoz nekik kárt, mivel nem kényszerítő jellegű. Munkájuk közben nagyszerűen érzik magukat; örömmel és buzgalommal adják át magukat neki. Örömmel tanulnak, de nem azért, mert tanulásuk játékos jellegű, és semmi erőfeszítést sem követel tőlük, hanem azért, mert a gyermek által elsajátítandó ismereteket képességeikhez szabjuk, és azok csak a gyermek figyelmének, ítélő és megfontoló képességének fejlődéséhez mérten válnak ^[409] összetettebbé és nehezebbé; azért, mert a gyermek számára nyújtott ismeretek magukból a gyermeki természet fejlődéséből fakadnak, és mindig ahhoz kapcsolódnak, amit a gyermek már tud; azért, mert a gyermeket a tanult ismeretek áthatják, mert benne él ismereteiben. Ez az ismeretszerzésben feloldódott élet magyarázhatja és értetheti csak meg, hogy miért tanul olyan eleveniséggel és örömmel a gyermek. Figyelme nem szóródik szét, hanem teljesen összeszedetté válik; a tanulás nem mulattatja, hanem megragadja; nem nyomasztja, hanem fellelkesíti. A gyermekeknek ezeket a megnyilvánulásait csak olyanok tekinthetik valamely mechanizmus játékanak, akik nevelésük során nem tapasztaltak önmagukon ilyen hatásokat, vagy akik maguk nem tudnak ilyenfajta megnyilvánulásokat létrehozni. De ha úgy tetszik, nevezzük a mechanizmus játékanak; ekkor azonban ez a mechanizmus nem más, mint az élő természet menete és tanítási módja. A tanítónak természetesen nem szabad közben pusztá szerszámmá válnia, aki a holt anyagot úgy, amint van, halott módon adja át, hanem teljesen bele kell helyezkednie a gyermek szemléleti és fogalmi körébe; teljesen otthonosan kell mozognia a tárgyban, a gyermekkel együtt kell igazságról igazságra, felfedezésről felfedezésre haladnia. Elismerem, hogy ez nehezebb, mint egy tetszőleges kézikönyvvel fellépni a katedrára, s a könyv anyagát diktálással, előadással és bemutatással beletölcsérezni a fiatalok fejébe.

De amikor mi az adottságoknak és képességeknek az emberi természet kibontakozásához vezető kialakítását tesszük oktatómunkánk alapjává, ezzel a tudományok tanítását korántsem küszöböljük ki, - miként azt az intézetben tanított tárgyakról a fentiekben közölt kimutatás is cáfolhatatlanul igazolja. Ellenkezőleg, meg vagyunk győződve róla, hogy *a szellemi képességek kialakításának igazi és általános elemei és alapjai egyszersmind a tudományoknak is általános, megváltoztathatatlan elemei és kiindulópontjai*, s hogy a tudományoknak másfajta alapjai nincsenek és nem is lehetnek. Ahogyan a módszer útján vezetett gyermek képességei bővülnek, ugyanúgy és ugyanolyan mértékben bővül tudása is, mégpedig akként, hogy egyrészt tudása szükségképpen mindig megfelel képességeinek, és hogy másrészt a gyermek mindenkor ismeretszerzése fejlődési fokához mérten megbízható és csálthatatlan *megismerés*, amely összhangban van kialakult adottságainak és ítélőképességének egész körével. Az én gyermekem, az én módszerem által képzett gyermek nem tud és nem mond ítéletet olyan dolgokról, amelyek korát, értelmét, gyakoriságát és tapasztalatainak körét meghaladják, de amit tud, azt tökéletesen tudja. Amiről ítéletet mond, arról tökéletesen ítélkezik; ítéleteit önmagából és abból a tanítási menetből meríti, amelyen végigvezették. A gyermeket ráállítjuk arra az ^[410] útra, amelyen az illető tudomány megalkotója haladt, és kellett, hogy haladjon. Kezébe adjuk a tudomány fejlődésének és az emberi nem e téren megtett képzési menete egymásutánjának fonalát, hogy segítségével a rendelkezésre álló segédeszközöket lényegüknek megfelelően, öntevékenyen és önállóan tudja felfogni és felhasználni, s hogy e fonálon haladva olyan messzire juthasson, amennyire csak képességeiből telik. Ha azt a valamit, amit tudománynak neveznek, annak az eljárásnak megfelelően, ahogyan azt tanítani szokták, egy-egy - terjedelme által megszabott és korlátozott - körvonalhoz hasonlítjuk, amelyen túl sohasem terjesztheti ki a gyermek tevékenységeit és szempontjait, hanem egyre szűkebb és korlátozottabb körökön kell haladnia a középpont felé, melynek elérésekor minden tevékenység és minden élet megszűnik, hacsak rendkívüli adottságoktól és képességektől sarkallva útját a maga erejéből megfordítani nem tudja, akkor viszont a módszer vezette gyermeket mindenben, amit tanul, eleve a középpontba állítják, ahonnan kiindulva minden oldalra és minden irányban szabadon és minden határon túl kiterjeszkedhetik, röviden: minden korlátozás nélkül oly messzire juthat, és oly mélyre hatolhat, amennyire csak képességei engedik. Már ennek a szabadságnak a megérzése is bizonyos sejtésekhez és tudományos vonatkozású ismeretekhez juttatja; olyan képességek tudatát ébreszti fel benne, és olyan erőfeszítésre készíti, amilyenre ebben a mértékben különben sohasem lenne képes.

Amit növendékeink tudományos képzése érdekében teszünk és próbálunk tenni, ugyanazt tesszük és próbáljuk tenni - hasonló szempontok alapján - *művészi képzésük* érdekében is. Mielőtt szabályokat és tételeket közölnénk, és okoskodásokba bocsátkoznánk velük, olyan gyakorlatokba és készségekbe vezetjük be őket, amelyek sokoldalúan megismertetik velük a művészet világának sajátosságait, számos szemléletet és számos tapasztalatot nyújtanak nekik, amelyek révén képessé válnak a szabályok és tételek életszerű felfogására, tényleges megértésére, az igazi tehetségek pedig szükség esetén önálló felfedezésére is. S mint ahogyan a módszer útján képzett növendék nem válhatik olyan emberré, aki a tudományokban járatlan, de mégis fecseg a tudományokról, ugyanígy nem válhatik olyanná sem, aki nem ismeri a művészeteket, de mégis a művészetekről fecseg. Minden téren a módszer elveiből és eszközeiből fakad minden művészi nevelés, minden összhang és tökéletesség alapja. A tapasztalat is igazolja azt, amit lélektani szempontból eleve helyesnek gondolhatunk. A módszer segítségével képzett növendék, ha van tehetsége a művészethez, gyorsan kibontakoztatja művészi képességeit; viszont az olyan, akinek nincsenek művészi adottságai, és aki nem képes nagyobb művészi lendületre, a módszer eszközei által ^[411] vezéreltetve biztosan szert tehet kiváló művészi érzékre, egyes művészi képességekre és a művészi reprodukálás mechanikus képességére.

Nem hagyhatom említés nélkül módszeremnek a *polgári hivatásbeli képzésre* gyakorolt hatását sem. Tudom, hogy sok tanítványom szülei számára korántsem közömbös ez a kérdés, hanem gyermekük jövőendő életcéljai, jövőjük biztosítása és saját lábukra állítása érdekében komolyan érdekli őket gyermekük eredményes hivatásbeli képzése. Örülök, hogy e tekintetben határozottan állíthatom: a módszerem által vezetett növendékben olyan testi, szellemi és technikai képességek bontakoznak ki, amelyek alapján bármely szakmában, amelybe beleveti magát, önállóan fog tudni dolgozni. S bármennyire lehetetlen is, hogy intézetem beleveessen egyes meghatározott ipari szakmákba, mindazonáltal - amint ezt az emberi képességek helyes kibontakoztatása és kiképzése érdekében szükségképpen meg kell tennie - általában felkelti a növendékekben az iparnak valamennyi iparág alapjául szolgáló közös szellemét, és a tevékeny főként tömegével alakít ki olyan nézeteket, összefüggéseket és eszméket, melyeknek a polgári élet hivatásaira és szükségleteire való alkalmazása az ilyen dolgokban jártos megfigyelőnek tüstént a szemébe ötlük. Néhány idősebb tanulónkkal kapcsolatban a tapasztalat már igazolta ezt a megfigyelést, és lehetetlen, hogy az intézetben kialakított elvek és eszközök hatását a tápláló társadalmi rend és az iparból élő egész néposztály helyzetének megjavítására és megnemesítésére döntő jelentőségűeknek ne tekintsük.

Az igazi embernevelés szellemének és alapelveinek lényegéből következik, hogy az ipari munkát magát - annak különböző válfajaiban - az embernevelés eszközévé tegyük. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha minden ipari munkát, minden szakmai tevékenységet megelőző a szellem és a szív kialakítása, röviden: a dolgok valóban szellemi és közhasznú, azaz vallásos szemléleti és tárgyalási módja. Ez viszont ismét semmi esetre sem érhető el másként, mint tiszta szellemi, érzelmi és akarati képzés révén. Az olyan ipari tevékenység, amely csak rutin, amely csak magában álló mechanikai készség, amely csak külsőleges dolgokból indul ki, és állati ösztönökön alapul, sem az egyént, sem a népet nem emeli fel, és nem teszi nemesebbé. Azonban az ipar szelleme, amelyet az elemi képzés tiszta és átfogó eszközei gyökereztetnek meg, amely az emberben természetének magasabbrendű adottságaival összhangba jut, s amely lényege szerint egységes szellem: egy és ugyanazon egyén szelleme - az ilyen szellem fel-emeli és megnemesíti az egyént és a népet, mert igazságával kielégíti az emberi természetet, lelki tisztaságával megszépíti az ember tevékenységét és a szeretet révén megszenteli ^[412] életét. Ezeknek az elveknek tényleges megvalósítása természetesen még arra a pillanatra vár, amelyben kedvenc tervem végrehajtása: egy szegényiskola létesítése lehetővé teszi számomra, hogy az alsóbb osztályok gyermekeivel is olyan eredményeket érjek el, amelyek éppoly bizonyosan és ugyanolyan erővel ragadják majd meg a nemes gondolkodásúak szívét, mint amilyennel a szellem képzésének elemi eszközei megragadták azt. ^[413]

Hattyúdál

[1826] ^[417]

A *Hattyúdál* az utolsó nagyszabású munka, amely még *Pestalozzi* életében megjelent. Ez volt összegyűjtött műveinek utolsó tőle származó kötete: *Pestalozzi's sämtliche Schriften*, XIII. kötet. *Stuttgart und Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung*, 1826. (A következő két kötet főként *Joseph Schmid* tankönyveit foglalta magában.)

A munka határozottan két egyenlőtlen részre különül, és mindkettő jóval korábbi - az 1810-es évek elejéről való és kiadatlan maradt - kéziratokra támaszkodik. A nagyobbik első rész *Pestalozzi* pedagógiai nézeteinek rendszeres áttekintését adja, a második és kisebbik részben pedig életútját tekinti át egészen intézeteinek megalapításáig. Ezt az utóbbi részt tartalmazza válogatásunk.

A burgdorfi és yverdoni időkről szóló részt, mivel *Schmid* befolyására élesen támadta *Niederert* és követőit, *Cotta*, a kiadó, nem fogadta el, s így az egyidejűleg külön jelent meg Lipcsében *Életrajzom burgdorfi és yverdoni nevelőintézeteim élén* címmel. A könyvet az ellenfél durván sértő válasza követte, s ez vitte sírba *Pestalozzit*.

A mű eredeti címe: *Schwanengesang*.

A fordítást *L. W. Seyffarth* szövegkiadása nyomán (*Pestalozzi's sämtliche Werke*, XIV. kötet. Brandenburg a. H., 1872. 185-272. p.) *Prohászka Lajos* készítette. ^[416]

Bölcsőmtől fogva érzékeny és gyenge szervezetű voltam. Már nagyon korán megmutatkozott fokozott eleveiségem egyik-másik képességem és hajlamom kifejtésében. Azonban amilyen melegen érdeklődtem egy-egy tárgy vagy szempont iránt, ugyanolyan korán és ugyanolyan mértékben közömbös voltam minden más iránt, ami nem kapcsolódott valamiképpen hatékonyan kedvteléselem tárgyához. Ami érzelmemhez szólt, az mindig gyorsan és melegen megragadott. Az ilyen tárgyak benyomásai mindig mélyen behatoltak bensőmbé, és igen sokszor és rendkívül könnyen örökre bevésődtek. Más tárgyak ellenben, olyanok, amelyeknek megfigyelése és tanulmányozása mindjárt feltűnésükkor komoly, sőt kitartó és higgadt figyelmet igényelt - bármily fontosakká válhattak volna is rám nézve, s bármennyire hozzájárultak volna is képzésemhöz -, ritkán hatottak rám ily elhatározó erővel. Ellenkezőleg, feltűnő, hogy mindaz, ami szívemhez szólt, igen gyakran és igen gyorsan gyengítette annak benyomását, aminek az eszemet kellett volna felvilágosítania és képző hatásával felráznia. Képzeletem csakhamar felülkerekedett bennem, és nagymértékben hátráltatta szellemi meg gyakorlati kiképzésemet mindabban, ami szívemet nem kötötte le. Kereken meg kell mondanom, hogy az efféle tárgyakban már igen korán és nagyon gyakran megbocsáthatatlanul figyelmetlennek, szórakozottnak és meggondolatlannak mutatkoztam.

Mindaz, aminek nevelnie kellett volna megfontolásomat, eszmélkedésemet, körültekintésemet és óvatosságomat, belőlem viszont hiányzott, természetesen igen hamar éreztette hatását életem alakulásában is. Már gyermekkoromban nagyon gyakran balul ütött ki, amihez hozzáfogtam. Kis dolgok miatt is százszor meg százszor mentem fejjel a falnak, többször, mint bármelyik más gyermek. De ezzel mit sem törődtem. Vigyázatlanságommal olyan könnyelműség párosult, hogy az a balsiker, amely más gyermeknek erős szívfájdalmat okozott volna, nekem úgyszólván semmit sem jelentett. Ha egyszer túlestem a dolgon, még ha közvetlenül érintett is - bármennyire kívántam, vagy bármennyire féltem tőle előzőleg - ha párszor már aludtam rá, olyan volt, mintha meg sem történt volna. Ily kevésbé hatott rám a boldogság vagy boldogtalanság. Eme alapvető sajátosságaim fejlődésük során egyre súlyosabb ^[417] következményekkel jártak, és évről évre annál inkább hátrányosan és kártékonyan befolyásolták gyakorlatilag

tevékeny életre való felkészülésemet, mivel nevelésem úgyszólván arra volt szabva, hogy éppen ezeket a sajátosságokat egészen rendkívüli módon táplálja és erősítse.

Apámat igen korán elvesztettem, és hatodik életéveemtől kezdve hijával voltam környezetemben mindannak, amire a férfierő fejlődésének ebben a korban oly égetően szüksége van. A legjobb anya oldalán e tekintetben annyira nőiesen nevelt és anyás gyermekké váltam, hogy ahhoz fogható semmilyen vonatkozásban sem lehetne egykönnyen találni. Az évek során alig kerültem elő, ahogy nálunk mondani szokták, a sut mögül. Röviden: a férfierő, a férfias tapasztalás, a férfias gondolkodás és a férfias tevékenység kifejlődésének minden lényeges eszköze és ösztönzése éppolyan mértékben hiányzott nevelésemből, mint amennyire sajátos természetem és egyéniségem gyöngeségei miatt különösen is szükségem lett volna rájuk.

Másfelől azonban reggeltől napestig olyan környezetben éltem, amely nagyon is szívem szerint volt, és élénken foglalkoztatta azt. Anyám teljes odaadással és mindarról lemondva, amit az ő korában és az ő körülményei közepett megkívánhatott volna, feláldozta magát három gyermekének;⁹⁸ s ebben a nemes önfeláldozásban támogatta őt egy olyan személy,⁹⁹ akinek emlékezete mindörökké feledhetetlen marad számomra. Még csak alig néhány hónapot töltött ez a cseléd lány szolgálatunkban, amikor apám - akit meggyőzött és meghatott ritka erélye és hűsége, és aki nyugtalankodott a következmények miatt, amelyekkel közeli elhunytának elárvult és vagyontalan családjára nézve járnia kellett - halálos ágya elé szólította őt, és így szólt hozzá: „Babeli, az Isten szerelmére és az irgalmasság nevében kérlek, ne hagyd el feleségemet; ha meghalok, ő elveszett, és gyermekeim szívtelen, idegen emberek kezébe kerülnek. Ha te nem segíted, nem tudja felnevelni gyermekeimet.” Megindultan, nemes szívvel, a maga valósággal fenséges ártatlanságában és egyszerűségében nagylelkűen adta szavát a lány haldokló apámnak: „Ha Ön meghal, nem fogom elhagyni a feleségét. Halálomig nála maradok, ha szüksége lesz rám!” Szava megnyugtatta haldokló apámat; szeme felderült, és ezzel a vigasszal szívében hunyt ^[418] el. Babeli megtartotta ígéretét, és haláláig anyám mellett maradt. Segített neki, hogy három gyermekét - akkor tulajdonképp három szegény árva - az elképzelhető legnehezebb körülmények közepett minden szükséges és nyomorúságon át tudja menteni, s méghozzá oly állhatatossággal, oly áldozatkészséggel, ugyanakkor olyan körültekintéssel és bölcsességgel, hogy az annál csodálatraméltóbb, mivel Babeli hijával volt minden iskolai műveltségnek, s csak néhány hónapja került falujából Zürichbe, hogy itt szolgálatba álljon.

Magatartásának és hűségének egész méltósága nemes, egyszerű és áhítatos hitéből fakadt. Bármilyen nehéz volt is ígéretét lelkiismeretesen megtartania, sohasem merült fel lelkében a gondolat, hogy elállhatna, vagy hogy jó volna elállnia ennek az ígéretnek további teljesítésétől. Özvegy anyám helyzete a legnagyobb takarékossgot követelte; de szinte hihetetlen, mit fáradt a mi Babelink, hogy e téren a majdnem lehetetlent is megtegye. Hogy egy kosár káposztát vagy gyümölcsöt néhány krajcárral olcsóbban vehessen meg, háromszor-négyszer is elment a piacra, s kileste a pillanatot, amikor a piaci árusok már indultak volna hazafelé. Ez a végletes takarékossg, amely nélkül anyám jövedelme aligha lett volna elég háztartásának kiadásaira, mindenre kiterjedt. Ha mi gyermekek csak egy pillanatra ki akartunk menni az utcára, vagy el akartunk menni valahová, ahol dolgunk nem volt, Babeli e szavakkal tartott

⁹⁸ Hét gyermek közül három maradt életben. Heinrich Pestalozzi bátyja, az 1745-ben született *Johann Baptist* 1780 után eltűnt, húga, *Anna Barbara* (1751-1832) később Lipcsébe költözött, és ott férjhez ment.

⁹⁹ Barbara *Schmid* a Zürich környéki Buchs faluból került Pestalozziékhoz 31 éves korában. A halotti anyakönyvben neve után ez a bejegyzés olvasható: „41 éven át hűséggel és becsülettel szolgált Pestalozziné asszonynál.”

vissza bennünket: „Miért akarjátok hát haszontalanul a ruhátokat és cipőtöket rongálni? Nézzétek, mit nélkülöz anyátok, hogy felnevelhessen titeket, hogy hétszámra és hónapszámra sehova el nem megy, és hogy minden krajcárral takarékoskodik, amelyre neveléstekhez szüksége van.” Sajátmagáról és arról, hogy mit tett háztartásunkért, és hogy mennyire feláldozza ezért magát, a derék leány egy szót sem szólt nekünk.

Bármily szűkösen éltünk is azonban otthonunkban, minden úgynevezett becsületbeli kiadásra mindig szinte erőnkön felül áldoztunk, s erre aránytalanul többet fordítottunk, mint akármilyen másra. Borravalóban, újévi ajándékokban és hasonlóknál nem takarékoskodtunk. Bármennyire nem örült is anyám és Babeli, ha egy előre nem látott eset ilyen költséget okozott, mégis mindig becsülettel viseltük. Nekem és két testvéremnek mindig nagyon szép ünneplő ruhánk volt; de csak keveset hordhattuk, s mihelyt hazajöttünk, menten le kellett vetnünk, hogy jó sokáig viselhessük ünneplőre. Ha anyánk látogatást várt, egyetlen szobánkat minden lehetséges művészettel fogadószobává változtattuk át.

Nagyapám¹⁰⁰ falusi pap volt, aki még örömét lelte abban a ^[419]gondolkodásban, amelyet az egykori jobb iskolázás félig holt maradványainak megóvása érdekében kifejtethetett, és iskolamesterétől megkövetelte, hogy a szokásos komoly szorgalommal művelje az olvasás- és írástanulást meg az imádságok, bibliai idézetek és katekizmuskérdések emlékezetből való felmondásának kemény formáit. Ezt az iskoláról való gondoskodását összekötötte azután a lelkeseknek azzal a - régebben hasonlóképpen általános - kötelezettségével, hogy a családokat nemcsak alkalom szerint, betegség vagy szerencsétlenség esetén, hanem az év folyamán rendszeresen is látogassák. Erről folyamatosan vezetett feljegyzései voltak, s ezekben minden egyes család helyzetét körülményesen leírta. Így azután nemcsak atyai gondossággal, hanem biztos tárgyi ismeret alapján is tudott érdeklődni minden iránt, ami egy-egy családban erkölcsi, anyagi vagy éppen vallási szempontból fontos volt. Ezeknek a látogatásoknak ennek következtében reális befolyásuk volt az iskolásgyermekre. Amilyen gyöngye volt nagyapám iskolája módszeres tekintetben, olyan hatékonyan kapcsolódott a nép erkölcsi és családi neveléséhez, s ez a kapcsolat erőteljesen és reálisan támogatta a figyelmet, az engedelmességet, a tevékenységet és az akaraterő megfeszítését, tehát a nevelés legfontosabb alapjait.

A régi jobb idők maradványai - ha erőtlenebbül is - még éltek, s így parasztságunk ebben az időben még a legtöbb faluban derekasán viselkedett. Telve voltak természetes érzékkel, élettapasztalattal, tevékenységük egyszerű és ártatlan volt. Tanulatlanságukban és korlátozottságukban is egyszerű, azonban eleven érzék élt bennük minden iránt, ami lényege szerint derék, jó, helyes és igaz. Ez a lelkiület a kor kiválóbb embereit még a legutolsó falusi kunyhóban is eltöltötte, elfogulatlan és aggodalmat nem ismerő bátorságra, buzgóságra és ellenállásra készítette őket a jogtalanság, a hazugság, a szeretetlenség és a keményszívűség kirívó megnyilvánulásainak minden fajtájával szemben, bárkitől eredtek is ezek. A falusi nép körében még nem kapott lábra általában a lanyhaság és a közöny minden iránt, ami jogos vagy jogtalan, jó vagy gonosz, a falusi iskolák pedig - minden korlátozottságuk, elmaradottságuk és egyre fokozódó belső gyöngeségük ellenére is - sokoldalú régi gyakorlatuk és formáik révén, lényegében igazi pszichológiai érzékkel, bizonyos mértékig mégis fenntartották és oltalmazták ezt a szellemet.

A városi iskolákban ellenben már nem őrizték és nem támogatták ugyanabban a mértékben a régi jó idők maradványait. Felismerték az alapos tudományos készültség hiányát, ugyanakkor azonban egyoldalúságukban évről évre egyre inkább szemük elől tévesztették, hogy ennek áldásai összefüggenek a nép családi ^[420]nevelésével, valamint azokkal a képességekkel és készségekkel, amelyek feltételezik és megkövetelik ezeknek az ismereteknek mindennapos

¹⁰⁰ Andreas Pestalozzi (1692-1769).

tevőleges gyakorlását a családi életben. A városi nevelésben közömbösség, tájékozatlanság és figyelmetlenség harapózott el az összes lényeges családi és iskolai nevelési eszközöknek meg annak az erkölcsi, szellemi és fizikai közképességnek¹⁰¹ a belső összefüggését illetően, amely pedig csakis ebből az összefüggésből fakadhat. Ez pedig nagyrészt megsemmisítette a régi polgári nevelés alapjait, és eltüntette ennek a falusi nép nevelésével szemben valóban meglevő előnyét, amellyel az a régi időkben dicsekedett. A baj a családi és a polgári élet területén elsősorban a várost sújtotta. A városi életnek a falusi élettel szemben mutatkozó előnyei, ezeknek az előzőknek mélyebben rejlő alapjai sok vonatkozásban eltűntek. Mint ahogy egykor a falusi népesség ereje és műveltsége a városból származott, és áldásos eredményeiben aztán ismét a városban egyesült, úgy most sok vonatkozásban a városból indult ki a falusi népesség fokozódó elgyöngülése és fokozódó romlása. Az akkori idők papjainak általános volt a panasza: *Omne malum ex urbe*.¹⁰²

Azonban már korán feltűnt nekem, hogy a falusi nevelés fogyatkozásain általában és lényegében sokkalta könnyebben lehetne segíteni, mint a városin. Ezenfelül szerettem is a falusi népet. Sajnáltam tévelygéseit és ügyetlenségét, amelyben még eléggé hatékony természetes ereje ellenére gyámoltalanul tengődött, és már igen korán ifjú éveimben felmerült bennem az az éltető gondolat, hogy szerény erőmhöz képest hozzá tudnék járulni a falusi nevelés megjavításához. S már ifjú éveimben világos volt előttem, hogy ezt a nevelés oldaláról az iskolai oktatás szokásos eszközeinek, az írásnak, olvasásnak és számolásnak lehető egyszerűvé tételével kell kezdeni. De mielőtt még ezt folytatnám, előbb további neveltetésem történetét kell elmondanom, és részletesebben rá kell mutatnom arra a hatásra, amelyet nevelésem egy vonatkozásban jó és sok vonatkozásban hibás volta abbéli törekvéseimre kifejtett, hogy a szokásos tanítási eljárások egyszerűsítésével a nép családi nevelésének erőit újra életre keltsem, és ezzel a falusi iskolák hajdani sikerét részben újra biztosítsam.

Ifjúkoromban - mint említettem - érzelmesség jellemzett és a pillanatnyi benyomásnak való kiszolgáltatottság; emellett tetteimben elhamarkodott és meggondolatlan voltam. A világ csupán addig terjedt számomra, ameddig anyám szobájának szűk határai látni^[421] engedték, és ugyanilyen szűk határok között folyt iskolai életem is. Az igazi emberi élet jóformáin olyan idegen volt előttem, mintha csak nem is abban a világban laktam volna, amelyben éltem. Legalábbis az egész világot ugyanolyan jóindulatúnak és megbízhatónak véltem, mint amilyen magam voltam. Ezért természetesen kora ifjúságomtól kezdve áldozata voltam mindenkinek, aki játékot akart űzni belőlem. Nem fért össze természetemmel, hogy bárkiről is rosszat tegyek fel, amíg magam nem tapasztaltam, avagy károm nem volt belőle. S mint ahogy embertársaimban is minden tekintetben jobban bíztam, mintsem kellett volna, a magam erejét is többre becsültem, mint ami erő bennem volt, és sok dologra tökéletesen képesnek éreztem magam, amire tulajdonképpen egészen alkalmatlan voltam. Ez a vak hiszékenység ifjúkorom kezdetétől egészen a mai napig egy sereg elhamarkodott cselekvésbe és vállalkozásba sodort, amelyek bármikor teljességgel tönkretelhetek volna, vagy legalábbis bármely pillanatban előidézhetnék volna életem céljainak teljes megghiúsulását. És mégis, Istennek legyen hála, teljességgel sohasem idézték elő. Ez kétségtelenül csak úgy volt lehetséges, hogy tevékenységem folytonos balsikerének mindig volt olyan oldala is és olyan körülmények meg eredmények is kísérték, amelyek újból meglepődöttséggel töltötték el, és felemeltek bensőmben. Emellett életem törekvéseinek hajszája és balsikerei közepett könnyelműségem olyan esetekben is megőrizte derűmet és életkedvemet, amikor mindenki más halálra keseredett volna.

¹⁰¹ A *közképesség* (Gemeinkraft) az összhangzatosan fejlett képességek feltételezett közös alapja Pestalozzi lélektani szemléletében.

¹⁰² (Lat.): Minden rossz a városból jön.

Különösnek találom, hogy egy sereg olyan anekdota, amelyet családom körében egyik atyai ősömről, Ott archidiakonusról¹⁰³ sokszor elmeséltek, kettőnk jellemének és sajátosságainak feltűnő hasonlóságáról tanúskodik, és nagyon is igazolni látszik azt a feltevést, hogy családi jellemvonások sokszor több nemzedék múltán, számos közbülső tag átugrásával, feltűnően hasonlóan térnek vissza. Jóindulatú és könnyelmű volt, akárcsak én, gazdasági ügyekben pedig ugyanolyan ügyetlen és hanyag, de mivel a polgári élet megszokott kerékvágásán nem lépett túl úgy, mint én, hanem a többi hozzá hasonlókkal együtt rendesen végigjárta a szokásos utat a tanári állástól a kanonokságig, e hibáinak következményei sem voltak oly kirívóan feltűnők, sem oly nyomasztók, mint az én esetemben.

Egyszer azonban jóindulatú hiszékenysége anyagi és családi szempontból is csúfosan megréftáta őt. Lelkészi minőségben meglátogatott egy ritka nagy selma hírében álló özvegy-asszonyt, azzal a feltett jószándékkal, hogy lelkére beszélve rávegye, törődjék többet^[422] a róla keringő beszéddel és jobban vigyázzon jó hírére. A ravasz asszony azonban a jó kanonokot csakhamar meg tudta győzni arról, hogy mindaz, amit róla híresztelnek, a legnagyobb igazságtalanság; ő - mondta - még a legjobb korban van, rokonai pedig, akik örökölni szeretnének utána, csak azért akarják rossz hírbe hozni, nehogy tisztességes házasságot köthessen stb. S ezt oly megfontoltan és oly következetes ügyességgel tudta csinálni, hogy a jó ember a végén úgy hitt mindenben, amit neki mesélt, mint az evangéliumban, s végül is ő maga vette feleségül az asszonyt. Azonban már néhány héttel a menyegző után odajutott, hogy - mélyen átérezve, milyen nagy hibát követett el házasságával - cédulát függesztett dolgozószobája ajtajának külső oldalára, ezzel a szöveggel:

Szodomát egykor elhagyta a jámbor, derék Loth,¹⁰⁴
Szodomába bejár most a bolond Ott, a kanonok.

A bohózatnak nemsokára válás lett a vége.

Minden jóindulata és szerénysége ellenére túlságosan sokra tartotta magát és műveltségének fokát. Egy Josephus Flavius¹⁰⁵ kiadás, amelyet ő gondozott, továbbá néhány ókori vonatkozású kutatás némi irodalmi hírnevet szerzett neki annak idején. Ez azonban túlságosan is magabiztossá tette őt, úgyhogy később évek hosszú során át, egészen késő aggkoráig egy terjedelmes, számos főlíó kötetre terjedő Josephus Flavius-szótáron dolgozott, amelynek kiadásához a legnagyobb anyagi reményeket fűzte. Reményeinek megvalósulásában annál is inkább bízott, mivel fia a canterbury-i püspök könyvtárosa volt, s püspöke nagyon megbecsülte. Fia azonban korán meghalt; ősöm műve pedig a kor idevágó irodalmának nagyarányú előhaladása következtében egyre inkább veszített jelentőségéből. Végül még kiadót sem talált, még ha kéziratát ingyen adta volna is. Ez igazán velem is megtörténhetett volna, amikor hegyszámra írtam tele a papirost nyelvgyakorlataimmal, jóllehet most egy ívet sem ítélnék belőle nyomtatásra érettnak.¹⁰⁶ Engem azonban környezetem olyan szigorú rendreutasításban részesített, hogy egészen a mai napig még csak kísértésbe sem jöttem, s e tekintetben sosem voltak vérmes reményeim.

Ez a hasonlóság ősapám és köztem a legkülönbözőbb területeken szembeszökően megmutatkozott. Akárcsak én, ő is mélyen átérezte^[423] korának tévedéseit és gyöngéit, és meleg

¹⁰³ Johann Baptist Ott (1693-1743), zürichi archidiakonus és kanonok.

¹⁰⁴ A biblia elbeszélése szerint Lothot angyal vezette ki Szodomából, mielőtt a bűnös város elpusztult.

¹⁰⁵ Flavius Josephus (37-100 körül), zsidó történetíró.

¹⁰⁶ Ezekre a gyakorlatokra vonatkozóan l. Pestalozzinak *A módszer* c. emlékiratát, különösen a hozzá kapcsolt mellékleteket.

szívvel táplálta a reményt, hogy képessége szerint hozzájárulhat kiváltképpen a vallásoktatás világosabbá és egyszerűbbé tételéhez. Csatlakozott tehát Turretini,¹⁰⁷ Werenfels¹⁰⁸ és Osterwald¹⁰⁹ törekvéseihez, és szoros kapcsolatban volt e férfiakkal, bár alig hiszem, hogy tudományos szempontból mindegyiküket elérte volna. Közben újítsági vágyában oly kevésbé volt mentes némi hiúságtól, a másként gondolkodókkal szemben pedig éppoly kíméletlen volt, mint amilyen magam voltam életem egyik-másik korszakában.

A következő eset némi képet ad arról, milyen kíméletlenül lépett fel korának merev ortodoxiájával szemben. Mint ahogy az Zürichben a reformáció óta minden kiemelkedő műveltségű férfinál szokásban volt, háza nyitva állott mindenkinek, akit erre műveltsége ajánlott. Idegenek is gyakran látogatták őt, így egy alkalommal Osterwald egyik fia is eljött. Mivel pedig az én kanonokom tudta, hogy ha idegenek jönnek hozzá, mindig odatolakodott egy Schweizer nevű, merev, szóhüvelyező teológus is, aki értett valamit franciául, és kifaggatta az idegent, hogy kicsoda, s honnan jön, kioktatta tehát a fiatal Osterwaldot, hogy ha majd egy kövér, vén ember jön hozzá, s megkérdi tőle, kicsoda, válaszoljon így: „Kis eretnek vagyok, az apám pedig nagy eretnek.”

Nagyon kedvelte a tréfás válaszokat, és egyetlen kínálkozó alkalmat sem mulasztott el, hogy játsszék a szavakkal: amit mondott - mivel érzelmeikhez szólt -, olyan gondolatokat ébresztett az emberekben, amelyek az általa kiejtett szavakat egyáltalában nem fedték teljesen. A célzást általában sokkal jobban kedvelte, mint a magyarázatot, de jobban is értett hozzá; s egyébként is oly jóindulattal élt ezzel a tehetségével, hogy nem is igen vették zokon tőle, amit mondott. Minden alkalmat felhasznált, még a legjelentéktelenebbeket is, hogy tréfásan fejezze ki magát. Egyszer egy szűk utcácskában egy kövér, nagytermetű kádármesterrel találkozott, s ez szilárd polgári lépteivel már majdnem nekiment, mielőtt kitért volna előle. Az én kanonokom megállt, megszólította, és egész komolyan így szólt hozzá: „Kádármester, valóban jól tette, hogy kitért előlem.” A vastag kádárnak nevetnie kellett, amikor a gyöngye^[424] öreg emberkét látta, ahogy szembeszállt vele, s így szólt: „De hát, kanonok úr, mit is csinált volna, ha nem térek ki?” Erre az én kanonokom egészen nyugodtan így felelt: „Hát akkor én tértem volna ki *magának*.”

Egy ízben még akkor is jelentkezett ez a tréfálódzó kedve, amikor gonosztevőt kellett a bitófához kísérnie. Valóban fertelmes fickó volt. Bármit mondott is neki a kanonok, csak a fejét rázta, és semmiképp nem akart tudomást venni róla. Az én kanonokom azonban nem tágított: megszakitás nélkül a lelkére beszélt. Ez felbosszantotta a fickót. Ráadásul esős idő is volt. Amikor azután egy pocsolyához értek, a fickó oly erősen beletaposott az egyik lábával, hogy a kanonok tetőtől talpig telefröcskölődött sárral. De ő egészen nyugodtan fordult oda a fickóhoz, így szólva: „Te, majd ha visszajövünk, tégy ismét így.”

Ez a tréfálkozó kedv nem hagyta el őt késő öregkorában sem, semmilyen körülmények között. Egy főplébánosi hely betöltésekor volt némi reménye, hogy őt választják meg a tisztségre. Azonban egy fiatal, keménykötésű, erőteljes férfiúval, Wirz főplébános úrral¹¹⁰ szemben mellőzték őt. A tiszteletreméltó új főplébános udvarias akart lenni az idős kanonokkal szem-

¹⁰⁷ Jean Alphonse Turretini (1671-1737), lelkész, a genfi akadémia teológia tanára és rektora, a genfi egyház merev ortodoxiája ellen szállt síkra.

¹⁰⁸ Samuel Werenfels (1657-1740), a baseli egyetem teológia tanára és rektora, francia és angol nyelvre is lefordított írásaiban a protestánsok egyetemes összefogását hirdette.

¹⁰⁹ Jean Frédéric Osterwald (1663-1747), neuenburgi lelkész. 1744-ből való bibliafordítása ma is használható. - Osterwald, Turretini és Werenfels alkották „a svájci teológiai triumvirátust”.

¹¹⁰ Hans Konrad Wirz (1688-1769).

ben, s azt üzenté neki, hogy szívesen elvállalná helyette a keddi prédikációt, amelyet állásából kifolyólag tartania kellett; egy prédikációval több vagy kevesebb, nem számít neki. Az én öreg kanonokom azonban másként vélekedett. Azt felelte neki, hogy nem adja el elsőszülöttségét egy káposztafejecskéért.¹¹¹ Ez a tréfás hang oly természetes volt feleleteiben, és olyanira megóvta derült kedélyét, hogy sokszor mondta: azt hiszi, azért ért el oly idős kort, mivel kissé könnyelmű, és mindent inkább túl könnyen, mintsem túl nehezen vesz. S bizonyos, hogy ezt joggal elmondhatom magamról is. Annyi minden ért életemben, hogy bizonynal nem értem volna el ezt a kort, amelybe valóban eljutottam, ha kedélyem nem lett volna a legnagyobb mértékben könnyed. Kettőnk jellemének hasonlósága tényleg feltűnőnek látszik.

De ismét visszatérek enmagamra. Mivel, mint mondtam, ifjú életem éveiben az erőteljes férfias képzés otthonomban teljességgel hiányzott, azért az összes fiús játékokban a legügyetlenebb és legélhetetlenebb voltam, bár ugyanakkor valamiképp mégis mindig ki akartam tűnni a többiek közül. Ebből következett, hogy egypáran közülük igen gyakran gúnyt űztek belőlem. Egyikük, aki különösképpen kitént ebben, ezt a csúf nevet akasztotta rám: Heiri Wunderli^[425] von Thorliken.¹¹² Mégis a legtöbben szerettek jóindulatomért és szolgálatkészségemért, de általánosan ismerték egyoldalúságomat és ügyetlenségemet, valamint meggondolatlanságomat és szelességemet mindabban, ami különösebben nem érdekelt.

Jóllehet a legjobb tanulók közé tartoztam, mégis érthetetlen meggondolatlanságomban olyan hibákat követtem el, aminőket még a rosszabbak közül sem vétett volna egy sem. A tantárgyak lényegét a legtöbb esetben élénken és helyesen fogtam fel, formájuk iránt ellenben, amelyben megjelentek, gyakran közömbös, sőt figyelmetlen voltam. Ugyanakkor, amikor az oktatás egy bizonyos tárgyának egyik-másik részletében osztálytársaim mögött messze elmaradtam, más részletekben ritka mértékben felülmúltam őket. Ez oly igaz, hogy egyszer, amikor az egyik tanárom,¹¹³ aki nagyon jól tudott görögül, de egyáltalán nem rendelkezett szónoki készséggel, Démoszthenész néhány beszédét lefordította és kinyomatta, csekély iskolás görög tudásommal nekimerészkedtem, hogy az egyik beszédet én is lefordítsam és a vizsgán ez irányú előhaladásom bizonyítékául benyújtsam. E fordítás egy részlete megjelent a „Lindauer Journal”-ban egy „Agis” című tanulmány mellékleteként. Fordításom tűz és szónoki elevenség szempontjából tagadhatatlanul jobb is volt, mint a tanár úré, jóllehet kétségtelen, hogy úgyszólván semmit sem tudtam görögül, a tanár úr ellenben annál jobban.

Ahogy a tárgyak egy részében aránytalanul rosszabb előmenetelt értem el, mint másokban, hasonlóképpen általában fontosabb volt számomra - még azt sem mondhatnám, hogy a tulajdonképpeni megértése, hanem inkább érzellemmel teljes megragadása a megismerés ama tárgyainak, amelyeket meg kellett volna tanulnom, fontosabb, mint megvalósításuk eszközeinek gyakorlati elsajátítása. Ettől függetlenül azonban hevített a vágy, hogy azokat a tárgyakat, amelyeket szívem és képzeletem magába zárt - noha gyakorlati kifejtésük eszközeit elhanyagoltam - mégis ki tudjam fejteni, s szerencsétlen módon a nyilvános oktatás szelleme szülővárosomban ez idő tájt felettébb alkalmas volt arra, hogy táplálja a város ifjúságában az effajta ábrándos érzületet: élénken érdeklődni és magukat alkalmasnak vélni olyan dolgokra, amelyeket egyáltalán nem gyakoroltak be kellőképpen. Az ifjúság jobbik részében általánosan élt ez az ábrándos érzület, magát Lavatert sem véve ki. Az igazságtalan tartományi helytartó

¹¹¹ Az itt előforduló szójáték: *um ein Wirzstöcklein* - lefordíthatatlan. Maga Pestalozzi jegyzetben közli, hogy Zürichben egy fajta bodros levelű káposztát hívnak *Wirz*-nek. (A fordító megjegyzése.).

¹¹² Kb. bolondfalvi Csudás Henrik (A fordító megjegyzése.).

¹¹³ Johann Jakob *Steinbrüchel* (1729-1796), a klasszika filológia tanára volt Zürichben. Szophoklész és Euripidész fordításaival vált ismertté.

története sajátos ^[426] fényt vetne e kijelentés igazságára Lavater művelődési útja szempontjából is, ha nem merítették volna feledésbe.¹¹⁴

Azonban a korszak a nyilvános oktatás mindeme hibái ellenére tudományos szempontból igen kedvező volt. Bodmer, Breitinger, később Steinbrüchel és a kor számos más professzora és tudósa tudományosan kitűnően képzett férfiak voltak, bár legtöbbjüknek - ha nem is valamennyiüknek - nem volt kellő érzéke az iránt a gyakorlati élet iránt, amelyre városunk ifjúságát nevelni kellett volna. Függetlenség, önállóság, jótekonyság, áldozatkészség és hazaszeretet: így szóltak nyilvános nevelésünk jelszavai. A szellemi kiemelkedés volt az az eszköz, amelyet kiváltképpen ajánlgattak nekünk, hogy minderre szert tehessünk. Ez azonban híjával maradt a gyakorlati képességek megfelelő és alapos kiképzésének, ami mindehhez valóban hozzásegített volna. Arra tanítottak minket, hogy álmodozva az igazság szóbeli felismerésében keressük az önállóságot, és nem éreztették át velünk elevenen, hogy mire lett volna igazán szükségünk mind külső, mind belső, mind családi, mind polgári önállóságunk biztosításához. Az oktatás szelleme, amelyben részesültünk, sok elevenséggel és vonzó ábrázolásmóddal arra készítetett bennünket, hogy a gazdagság, a becsület és a tekintély külső jeleit egyoldalúan és meggondolatlanul lebecsüljük, sőt valósággal megvessük. Az ebben a kérdésben érvényesülő felületességgel arra tanítottak bennünket, hogy feltegyük, sőt szinte vakon higgyük, hogy takarékossággal és önmérséklettel nélkülözni tudjuk a polgári élet minden előnyét, anélkül, hogy ennek következtében a társadalmi együttélés fontosabb áldásaiban kárt szenvednénk. Ábrándos elképzeléseket keltettek bennünk, hogy lehetséges a családi boldogság és a polgári önállóság elérése akkor is, ha nem rendelkezünk tetemes, polgári módon képzett erővel a kereset és a jövedelem megszerzésére. E tekintetben oly messze elmentünk, hogy gyermekfejjel arról képzelődtünk: a nagyszabású görög és római polgári életéről szerzett felületes iskolai ismereteink alapján megbízható módon és kitűnően fel tudunk készülni egy svájci kanton és a hozzátartozó helységek szerény polgári életére.

Ez a szárnyalás az efféle magasröptű álmok világába annál is inkább hatott ránk, mert ez idő tájt már minden polgári intézményünkben megmutatkoztak, és mélyen behatoltak a régi, egyszerű, érdemes, hűséges svájci szellem elgyengülésének jelei, és ezért a tiszta, hazafias szívekből mindenfelé előtört a kívánság, hogy újra életre keltsük hazánk hanyatló jó szellemét, és hogy gyökerükben ^[427] komolyan és sikeresen küzdhessünk az e téren jelentkező bajok ellen, amelyek minden nemes érzésű svájcinak fájdalmat okoztak. A nekünk e célra felszolgált táplálékból azonban hiányzott a természeti érzéknek az egyszerűsége és ártatlansága, annak a régi hazafias szellemnek hajdani alapja, amelyet helyre akartunk állítani. „Azok az írások pedig, amelyeket ennek az érzületnek az ébrentartására kezünkre játszottak, és ajánlottak nekünk, minden kiválóságuk ellenére is korunk mély mesterkéltségének és e romlott kor természetellenességének voltak termékei. Tulajdonképpen azért készültek, hogy minket is nagymértékben mesterkéltté tegyenek, hogy az apáinkra jellemző bon sens-t¹¹⁵ visszájára fordítsák bennünk, hogy a mindennapi élet mesterkéletlen és egyszerű szemléletében ne csak megzavarjanak, hanem éppenséggel azért, hogy az ilyen szemlélettel mereven szembeállítsanak bennünket.

Rousseau megjelenése kiváltképpen hozzájárult azoknak a tévelygéseknek az elmélyítéséhez, amelyekbe ez idő tájt ifjúságunk javát a hazafias hűség és lendület ragadta, s amelyek azután a nemsókára bekövetkező nagy, szenvedélyes világesemények következtében minálunk gyakran egyre nagyobb egyoldalúságba, meggondolatlanságba és zavarba csaptak át. Voltaire egyidejű megjelenése pedig - az ő megvesztegető hűtlensége a vallásos érzület tiszta szentsé-

¹¹⁴ Pestalozzi itt a *Grebel* helytartó ellen írt röpiratára céloz. L. I. köt. 20. p.

¹¹⁵ (Fr.): józan ész.

gével, annak egyszerűségével és ártatlanságával szemben - olyan szellemi irányzatot hívott életre, amely semmiképpen nem illett a mi régi szabású, birodalmi városok mintájára formálódott szülővárosunkhoz, s amely sem a meglevő régi jót megóvni, sem valami megbízhatóan jobbat létrehozni nem volt alkalmas és megfelelő. Nálam is Rousseau fellépése volt a tápláló forrása azoknak az ártalmas következményeknek, amelyeket a közelgő világfelfordulás úgyszólván hazám egész nemesebb érzésű ifjúságában kiváltott, s amelyek az ősi hazafias svájci szellem megújítására törő fennkölt szárnyalás ártatlanságára hatottak. Amikor „Emil”-je megjelent,¹¹⁶ lelkesen merültem el a legnagyobb mértékben gyakorlatiatlan, ábrándos szellememmel ebben a hasonlóképpen a legnagyobb mértékben gyakorlatiatlan, ábrándos könyvben. Egybevettem a nevelést, amely gyermekszobám szögletében, de az általam látogatott iskolában is részemül jutott, azzal, amelyet Rousseau az ő Emilje számára igényelt és követelt. A családi nevelést és a nyilvános nevelést szerte a világon és minden rendben egyaránt teljesen elnyomorodottnak találtam, s úgy tűnt nekem, hogy az valóságos állapotának nyomorúsága ellen Rousseau ^[428] magasröptű eszméiben találhatna általános gyógyírt, és ott is kellene keresnie orvosságát.

A szabadságnak Rousseau által újólag ihletett, ideálisan megalapozott rendszere¹¹⁷ is fokozta törekvéseimet, hogy valamilyen nagyobb, áldásosabb körben működhessem a nép javára. Gyermekes elgondolások, hogy mit kellene és mit lehetne ebben a tekintetben szülővárosomban tenni, arra készítettek, hogy feladjam a papi pályát, amelyre eddig készültem, és amelyre szántak. Úgy gondoltam, a jogi tanulmányok olyan életutat nyitnak meg előttem, amely módot és lehetőséget teremtené, hogy szülővárosom, sőt egész hazám polgári állapotára tevékeny befolyásom legyen. Egy igen fájdalmas körülmény azonban - szerencsémre - mindjárt csírájában megsemmisítette ezt a tervet. Barátom,¹¹⁸ akinek erejére - jól ismerve a magam egyoldalúságát és gyakorlati erőtlenségét - nagyigényű terveimben reménnyel és bizalommal számítottam, már huzamos ideje mellbajban szenvedett. Betegségét sokáig jelentéktelennek véltük; ebben az időben azonban súlyosra fordult, és csakhamar halálos bajjá vált. Amikor ezt látta, magához hívatott, s így szólt hozzám: „Pestallozzi, én meghalok. Neked pedig, magadra hagyatva, nem szabad olyan pályára lépned, amely jóindulatod és könnyen hívésed miatt veszedelembé sodorhat. Keress valamilyen nyugodt, csendes foglalkozást, és ha nem áll melletted valaki, aki téged nyugodt, higgadt ember- és világismeret birtokában megbízható hűséggel segít, soha ne bocsátkozz olyan nagyigényű vállalkozásokba, amelyeknek meg hiúsulása valamiképpen veszedelmessé válhatik rád nézve!” Halála mélyen megrendített. Hittem, hogy tanácsát mindenben követni fogom, de eközben nem fordítottam rá elég gondot, hogy komolyan és kellő erővel küzdjek a bajok ama forrásai ellen, amelyekről barátom óvott, és *amelyek bennem rejtettek, és mélyen belém gyökereztek*.

Igaz ugyan, hogy fokozott erővel vettem magam arra a régi tervemre,¹¹⁹ hogy jobb és egyszerűbb oktatási eszközöket honosítok meg a nép körében, és reméltem, hogy ily módon nyugodalmas, boldog családi életet élve, az egyszerű nép oktatásának egyszerűsítésén és kereseti lehetőségeinek jobb megalapozásán fáradozva, segíteni tudok állapotán, és csendben jótékonyan tudok hatni környezetemben. Azt az utat azonban, amelyre rálépni szándékoztam, ^[429] éppoly kevésbé ismertem, mint enmagamat, s nem is sejtettem, hogy hová fog vinni.

¹¹⁶ Az *Emil* megjelenésének éve: 1762.

¹¹⁷ Rousseau az ugyancsak 1762-ben kiadott *Társadalmi szerződés* c. művében a népfelség elvét hirdette meg.

¹¹⁸ Hans Kaspar *Bluntschli* (1743-1767). L. I. köt. 21. p.

¹¹⁹ A „régí terv”-ről semmit sem tudunk. Azonban Pestallozzi már 1765-ben megjelent *Kíválmakban* utal a nép pedagógiai felvilágosításának szükségességére.

Akkori helyzetemben nem is sejthettem ezt, és vakon lelkesedve újonnan feltámadt tervemért, hirtelen úgy döntöttem, hogy egészen a földművelésnek szentelem magamat.¹²⁰

Az a nagy hírnév, amelynek Tschiffeli¹²¹ mint mezőgazda örvendett, arra készítetett, hogy e célból nála keressek tanácsot, útbaigazítást és eszközöket a magam képzéséhez. Nagy jóindulattal fogadott, de az a mód, ahogyan gazdálkodott, továbbá általában az életre és a világra vonatkozó nézetei - széleskörű és sokoldalú ismeretei és törekvései ellenére is - oly kevésbé voltak megbízhatóak, mint ahogy tudatlanságomban én sem voltam képes igazán hasznot húzni és a földművelésre gyakorlatilag felkészülni, sem a földművelésnek ama nagyszabású, külsőleges, valójában megtévesztő képe alapján, amely szemem elé tárult, sem azoknak a nagyszabású nézeteknek és kilátásoknak nyomán, amelyekkel e nemes férfiú szívemet eltölteni és eszemet megvilágítani törekedett. A földművelésre vonatkozó számos, külön-külön véve nagy és helyes nézet birtokában éppoly nagy mezőgazdasági álmodozó voltam, amikor tőle elmentem, mint ahogy számos, magában véve nagy és helyes polgári ismerettel, nézettel és belátással eltelt polgári álmodozó voltam, amikor hozzá érkeztem. Nála való tartózkodásom csupán azzal az eredménnyel járt, hogy az ő merész és nagyszabású, de nehezen megvalósítható, sőt részben kivihetetlen tervei újra életre keltették az én gigantikus elképzeléseimet. Ugyanakkor hatásukra törekvéseim megvalósításának lehetőségét illető meg gondolatlanságomban is úgy megmakacsoltam magam, hogy annak következményei már falusi pályafutásom első éveiben döntő módon közrejátszottak életem anyagi balszerencséjében, és szívemet egészen a mai napig kiváltképpen azért töltik el fájdalommal, mivel a legtisztább, legnemesebb lelkek egyikét, akivel e földön valaha is találkoztam, oldalamon egész életére szerencsétlenné tették.¹²²

Zürich ifjai között számos barátom volt, és egyikük¹²³ közvetítésével kerültem ismeretségbe evvel a személlyel, aki az illetőnek nővére volt. Terveimet melegen magáévá tette. Szerettem őt, azonban vágyaim útjában nehézségek álltak. Magam szegény voltam, ő ellenben, vagy helyesebben szülei, igen jómódúak voltak. Meggondolatlanul, szeleburdi módon és vakon törve vágyaim után, célhoz értem.^[430] Úgy képzeltem, hogy ezzel a házassággal a mennyország szállt le hozzám a földre. Hitem emberbaráti és pedagógiai törekvéseim biztos és sikeres teljesülésében olyan látszólagos meggyőződésig fokozódott, hogy az esetleges balsiker gondolata még csak fel sem merült bennem. Volt hitelem, volt pénzem, szeretve voltam, és környezetemben még pénzügyi téren sem mutatkozott az aggodalomnak árnyéka sem. Tschiffeli és más berniek festőbuzér-ültetvényei,¹²⁴ amelyeket akkoriban úgyszólván tökéletesen sikerülteknek ítélték, nagy feltűnést keltettek, és - bízva azokban az ismeretekben és tapasztalatokban, melyeket a földművelés terén Tschiffelinél szereztem - szülővárosom egyik igen gazdag cége¹²⁵ társult velem a növény termesztésére való kísérletre. Egy pillanatra úgy látszott, mintha minden egyesült volna, hogy engem - tekintet nélkül a buzér termesztésének voltaképpen céljára - általában mezőgazdasági és emberbaráti reményeim legmagasabb csúcsára segítsen.

¹²⁰ Pestalozzi korában és baráti körében általános volt a rajongás a vidéki élet iránt. Társai közül azonban egyedül ő tett kísérletet a gyakorlati megvalósításra.

¹²¹ Johann Rudolf Tschiffeli (1716-1780). L. I. köt. 22. p.

¹²² Anna Schulthess (1738-1815).

¹²³ Hans Kaspar Schulthess (1744-1816), lelkész. Pestalozziné bátyja.

¹²⁴ *Rubia tinctorum*. A gyökeréből nyert *alizarin* a vörös kelmefesték alapanyaga volt.

¹²⁵ Hans Konrad Schulthess (1714-1791), kapitány, kereskedő és bankár cége „a Görbe Kardhoz”.

Amikor a mezőgazdasági művelés szempontjából még erősen hátramaradt vidéket kerestem, ahol földet szándékoztam vásárolni, Rengger¹²⁶ gebisdorfi lelkész révén ismerkedtem meg a Birrfeld állapotával. Itt emberemlékezet óta néhány ezer hold majd mindig parlagon hevert, és ezt a földet a königsfeldeni kolostor többnyire hitvány, szikkadt juhlegelőnek használta, és nem is használhatta másnak, mivel az egész nagy pusztának csak a legkülső szélén volt néhány holdnyi sovány kaszáló, s csak kevés és jelentéktelen forrás öntözte. Ez az aránytalanság a kaszáló és a szántóföld közt az egész körzetben annyira feltűnő volt, hogy bizonyos harminc hold száraz szántóföldet lehetett számítani egy hold hitvány, száraz kaszálóra. Emellett e nagy legelő tulajdonosai általában olyan szegények voltak, hogy teljesen lehetetlen volt számukra szénát és szalmát vásárolni és így fokenként tenni valamit parlagon heverő gabona-földjeik feljavítása érdekében. Azonban néhány évvel azelőtt, hogy ezt a vidéket megismertem, Lupfig faluban - Birr szomszédságában, ahol vásárolni szándékoztam - márgabányát fedeztek fel, amelynek kitűnő hatása volt kaszálók mesterséges létesítésére.¹²⁷ Egyúttal az is kitűnt, hogy a mésztartalmú talaj legszárazabb területein, amelyek a Brunegg hegység lábánál, Birr mögött fekszenek, a spanyol lóhere^[431] trágyázás nélkül is kétségtelenül jó eredménnyel termesztető. Birr akkori lelkésze, Fröhlich úr,¹²⁸ akit Rengger lelkész úr révén ismertem meg, a mezőgazdaság minden csínjával-bínjával ismerős és a vidék feljavítását valóban szíven viselő férfiú volt. Ő ismertetett meg engem tüzetesen azokkal a fontos körülményekkel, amelyeket az imént a Birrfeldről szólva érintettem, és hamarosan meggyőződtem, hogy azok a lényeges eszközök, amelyeknek e vidék nagyarányú biztos feljavítását elő kell idézniük, máris kéznél vannak, és azonnal és könnyen felhasználhatók.

Arra a gazdasági erőre és közreműködésre támaszkodva, amelyet a céljaim megvalósítására velem társult kereskedőház teljességgel biztosítani látszott, rögtön elhatároztam, hogy amilyen gyorsan csak lehet, összevásárolok ebből a földből hat-nyolcszáz holdat¹²⁹ azon a potom áron, amelyen akkor kínálták. Amikor azután mintegy száz hold már kezemben volt, azonnal ház építésébe fogtam. Ennek terve céljaim szempontjából éppannyira meggondolatlan, alkalmatlan és célszerűtlen volt, mint amennyire e nagy földterület tervezett megvásárlása önmagában véve tökéletesen jól átgondolt, gazdasági szempontból pedig feltétlenül előnyös lett volna. Mindamellet *megvalósítása* során ez a terv is igen nagy, sőt - mostani meggyőződésem szerint - legyőzhetetlen akadályokba ütközött volna. A sok földbirtok, amely ebben az esetben egészen Birr, Lupfig és Brunegg helységek közeléig kezembe került volna, rövid néhány esztendő alatt a jelenleginek tízszeresére, sőt még többre emelte volna a közeli szántóföldek árát. Ennek következtében ezek a velem szomszédos falvak egyszerre csak arra ébredtek volna, hogy potom árért veszítették el legközelebbi jószágaikat; ez pedig a berni kormányt szükségképpen érzelmileg és tetteleg is ellenem hangolta volna.

A dolog azonban hirtelen más fordulatot vett. Elővigyázatlan és célszerűtlen házépítkezésem és a közvélemény ítélete arról az emberről,¹³⁰ akit egész vállalkozásom intézésében nagyon is nagy bizalommal ajándékoztam meg, akit azonban - noha bizonyos lényeges szempontból rendkívül hasznosnak bizonyult számomra - általánosan gyűlöltek és félték tőle, az egész

¹²⁶ Abraham Rengger (173?-1794), a Helvét Köztársaság későbbi miniszterének, Albrecht Renggernek, Pestalozzi egyik pártfogójának édesapja.

¹²⁷ A márgát homokos talajon trágyául használják.

¹²⁸ Johannes Fröhlich (1714-1784), feltehetően a Lénárd és Gertrud-ból ismert Ernst lelkész mintája. 1752 és 1782 között lelkészkedett Birrben.

¹²⁹ Brugg környékén 1 hold = 36000 négyzetláb azaz kerekén 3100 m².

¹³⁰ Heinrich Märki mészáros, akiről Pestalozzi Hummel alakját mintázta.

szomszédságban hamarosan megfosztotta a vállalkozást nyilvános hitelétől. A kereskedőház, amely vállalkozásomban társam volt, mindenfelől azt az értesítést kapta, hogy egész vállalkozásom - úgy, amiként hozzáfogtam - esztelenség, s ha eljárásomnak gátat nem vet, egész [432] biztosan mind elvesz a pénz, amelyet befektetett. Így tájékoztatta maga Fröhlich lelkész is, aki kezdetben ezt a vásárlást ajánlotta nekem, ámde mélységesen gyűlölte azt az embert, akit tervem megvalósításában bizalmammal ajándékoztam meg. Megdöbbenve ezektől az értesülésektől, de jóindulatúan és segítségére készen, az illető kereskedőház két tiszteletreméltó és mezőgazdasági szakértelmük szempontjából általánosan a legnagyobb bizalomnak örvendő férfiút¹³¹ küldött ki hozzám szülővárosomból, hogy a vállalkozás állapotát megvizsgálják, és erről jelentést tegyenek. Nem tudom, mit mondjak: szerencsémre vagy szerencsétlenségemre, ezek előtt az urak előtt egyáltalán nem volt ismeretes sem az általam megvásárolt meszes talaj sajátos természete, sem az, hogy a helyszínen meglevő eszközök segítségével könnyen javítható. A birtok nagy része, mivel évek óta nem szántották fel, egy kőbánya talajához hasonlított a termékeny föld legkisebb jele nélkül, sőt a felszántott földeken is, ha valaki néhány napi eső után végigment rajtuk, semmi mást nem láthatott a felületen, mint apró fehér mészköveket, amelyek a talajt elfedték. Csodálkoztak vásárlásaim meggondolatlanságán, még inkább azonban a megkezdett lakóépület célszerűtlen és drága elrendezésén, és az utóbbi szempontból igazuk is volt. Jelentésük alapján a velem összeköttetésben levő kereskedőház teljesen elveszettnek vélte a vállalkozást, némi veszteség árán visszavonult, és a terv további megvalósításában magamra hagyott.

Magam a vállalkozást még egyáltalán nem tartottam teljesen elhibázottnak. Lényegét illetően valóban nem is volt az. A föld holdjának ára, amelyért átlagban tíz forintot fizettem, évről évre emelkedett, és ma köztudomás szerint és általában kétszáz, háromszáz, sőt négyszáz forinton áll; s ha vásárlásaimat tovább folytatom, jóval hamarabb ily magasra emelkedett volna. Birtokom földje minden látszat ellenére jó és könnyen javítható volt. A kopár szántók hamarosan dúsan termő hereföldekké változtak át. Röviden: vállalkozásom megghiúsulásának oka nem a földben, hanem lényegében és teljességében bennem rejlett, az én kifejezett alkalmatlanságomban bármiféle, nagyobb gyakorlati készséget kívánó vállalkozásra. Alkalmatlanságomat mindenki ismerte, csak én magam nem. Életem álma, az a remény, hogy széles, termékeny hatáskörre tehetek szert, amelynek egy nyugodt, csendes családi kör alkotja közepontját, immár végképp szertefoszlott. Nehéz helyzetem, hogy még fel nem épült házam és birtokom naponként növekvő igényeinek eleget tegyek, mindig abban a mértékben fokozódott, ahogy az orvoslásra hivatott eszközök felhasználásában ügyetlennek bizonyultam. [433]

Feleségem mélységesen szenvedett e körülmények miatt; de sem bennem, sem benne nem gyöngítették az elhatározást, hogy időnket, erőnket és vagyonunk maradékát a nép oktatásának és családi nevelésének egyszerűbb tételére áldozzuk. Ügyetlenségem és gyámolatlanságom következtében azonban, amellyel céljaim felé az utat egyengetni és céljaimat előkészíteni törekedtem, ez mit sem segített. Ellenkezőleg, csak még tovább csábított, mégpedig annál inkább, mivel - az alapvető fogyatkozások mellett, amelyek első vállalkozásomat megghiúsították, és még felismeretlenül és kijavíthatatlanul hatottak bennem - egy újabb vállalkozáshoz, amelyre ábrándozó hajlamom vitt rá, szerencsétlenségemre csupán kecsegtető, de alapján semmit sem érő támogatást kaptam.

Megkísértem ugyanis - jóllehet falusi vállalkozásom helyzete anyagilag már nagyon szorongatott, és mindjobban visszavetett -, hogy olyan szegényintézetet alapítsak, amely mindenben megfelel korábbi éveimben róla szőtt ábrándos reményeimnek. Szinte ellenállhatatlan erővel lelkesített az a hitem, hogy képes vagyok e téren olyasmit teljesíteni, ami hatékony és sokrétű

¹³¹ Ludwig von Meiss földesúr és Johann Rudolf Schinz lelkész.

támogatást nyújthat törekvéseimhez. Birtokomat akartam ama pedagógiai és mezőgazdasági törekvéseim szilárd középpontjává tenni, amelyeknek kedvéért szülővárosomat elhagytam. Ámde a saját magamban gyökerező nehézségeken és a kedvezőtlen anyagi körülményeken kívül, amelyek közt máris éltem, most még olyan külső nehézségek is akadályoztak, amelyekre nem számítottam, és amelyekkel szemben egyéni jellemem következtében egészen rendkívüli mértékben tehetetlen voltam. Rajongó módon mindenek ellenére minden vonatkozásban tökéleteset akartam - akkor, amikor hasonlóképpen minden vonatkozásban hiányoztak belőlem azok az erők, képességek és készségek, amelyek nélkül még a magasztos és nagy terv *legelső és legkezdetlegesebb elemeit és előkészítésének eszközeit* sem lehet jól létrehozni.

Ugyanilyen szerencsétlen módon fogtam mindenhez, amit csak megkísértem: a céljaimhoz vivő létra legmagasabb foka felé törtem, mielőtt még annak alsó fokain lábamat szilárdan megvetettem volna. Ugyanakkor pedig csak felületesen ismertem azokat az eszközöket, amelyekre szükség van, hogy a népnevelésnek általánosan ismert és általam mélyen, fájlalt hiányosságaival szemben minden alapvető ponton kellő tárgyismerettel és gondossággal hatni lehessen. Az ilyen segíteni akarás nem járhatott más eredménnyel, mint hogy döntő módon kivegye részét ennek a tervnek a megghiúsulásában is. A korszak uralkodó szelleme igen nagy mértékben fokozta és erősítette a balsikernek ezeket a bennem rejlő okait; nem tehetett másként, így kellett hatnia. A mesterkéltség keltette zavarok forrása azokban a csírákban rejtett, amelyekből a régi, erőtől duzzadó ^[434] nevelési alapok *látszólagos pótlékainak* kifejlődését remélték; másrészt a pedagógiai évszázadnak abban az általános igyekezetében, hogy a műveltség magasabb fokain tündököljön, mielőtt még annak alsóbb fokozatait kellőképpen megalapozták volna. Mindez - anélkül, hogy sejtettem, tudtam és hittem volna - tökéletesen megegyezett saját tevékenységem tökéletlenségével. S mégis a korszellemnek éppen ez az iránya volt az, amelyről rajongó lelkesedésemben azt véltem, hogy szembe tudok vele szállni.

Ily nagy, kimondhatatlanul nagy volt elmém sajátosságánál fogva az ellentét aközött, amit akartam, s aközött, amit tettem és tehettem. Ez az ellentét az érzelmi megindultságom és szellemem ügyefogyottsága, meg polgári ügyetlenségem közti aránytalanságból fakadt, és szükségszerűen jelentkeznie kellett. Korántsem sejtettem, mekkora nehézségeket tud a kor nevelésében uralkodó általános mesterkéltség a nevelés és az oktatás minden valódi és alapos egyszerűsítésének útjába állítani - következőleg mennyire akadályozhatja az én újabb kísérletemet is. Egyáltalában nem éreztem, mint ahogy éreznem kellett volna, hogy ha a korszellem valahol az összes társadalmi rendekben szemben áll a nevelés valamely helyes irányzatával, akkor ez a szembenállás minden egyes rendben megtalálható, a legalsóbb néposztályokban éppúgy, mint a felsőbbekben. A szegény és földhözragadt népet mérhetetlenül nehezen lehet egyszerűen és természetesen nevelni ott, ahol mindazoknak a nevelése, akik nem szegények, és nem szenvednek szükségét, nagymértékben természetellenes és mesterkélt. Ez a körülmény számtalan előre nem látott nehézséget gördített pedagógiai tervem megvalósításának útjába. De hogy ezeket kellően meg tudjam világítani, idevágó kísérletem tulajdonképpeni eredetére kell visszanyúlnom.

Egy szegény nevelőintézet tervével léptem a nyilvánosság elé, amelynek elgondolása és elvei gazdasági szempontból még a gyakorlati készségemmel szemben tanúsított bizalmatlanság ellenére is sokfelé tetszést, és - kiváltképpen Zürichben, Bernben és Baselban - számos nem-leslelkű hazafiban meleg érdeklődést keltettek. Ennélfogva mindjárt kezdetben törekvéseimhez képest megtévesztő és félrevezető arányú támogatást kaptam, és ugyanakkor - e támogatásra támaszkodva - mindenfelől szegény gyermekeket is ajánlottak felvételre ebbe az intézetbe. Ezek között azonban igen sok volt a legnagyobb mértékben elvadult gyermek, sőt ami még rosszabb, sokat közülük a koldussorban is felettébb elkényeztettek, s amellet a pártfogás és a korábban élvezett támogatás következtében igényessé és követelőzővé lettek. Az ő szemükben eleve gyűlöletes volt az az erőteljes nevelés, amelyben őket céloznak megfelelően

részesíteni akartam, és kellett volna is részesítenem. ^[435] Megalázónak tekintették azt a helyzetet, amelyben nálam voltak, ahhoz képest, amelyben korábban éltek.

Házam vasárnaponként megtelt olyan anyákkal és rokonokkal, akik gyermekük helyzetét nem tartották várakozásuknak megfelelőnek. Előálltak mindazzal a követelődéssel, amelyet rosszul nevelt koldussöpredék megenged magának olyan házban, amely sem nyilvános védelemben nem részesül, sem tekintélyt ébresztő külseje nincs. Gyermekük elégedetlenségét akarták ezzel megerősíteni. Sőt, némelyek szemembe merészelték mondani, hogy A. úr, B. úr vagy C. úr, akinek tanácsára gyermeküket nekem átadták, bizonynyal éppúgy hitelt fog adni panaszaiknak, mint ők maguk. S valóban így is történt. Itt is, ott is érezhettem nemsokára az ilyen pártfogásba vett koldusapák és koldusanyák befolyását olyan személyekre, akik ezeket a gyermekeket átadták vagy ajánlották nekem. Más, egészen elvadult gyermekeket viszont, mihelyt kineveltem őket, vasárnapi ruhájukban titokban szöktettek el tőlem, lakóhelyükön pedig a hatóságok részéről igen gyakran észrevehetően nem volt meg az arra való készség, hogy bizalommal és körülményeskedés meg huzavona nélkül visszajuttassák hozzám őket.

De ezeket a nehézségeket lassanként többé-kevésbé legyőzhettem volna, ha nem törekedtem volna kísérletemet erőimhez képest aránytalan mértékben kiterjeszteni, és szinte teljesen hihetetlen meggondolatlansággal mindjárt kezdetben nem akartam volna olyan vállalkozásá átalakítani, amely az ipar, az emberek és a kereskedelem tökéletesen biztos ismeretét tételezte fel, jöllehet ezek az ismeretek éppoly mértékben hiányoztak belőlem, mint amilyen sürgősen szükségem lett volna rájuk vállalkozásom mostani iránya mellett. Én, aki az oktatás magasabb fokára való előresietést a kezdeti ismereteknek az alsóbb fokon való biztos megalapozása nélkül általában helytelenítettem, és a kor nevelésében alapvető bajnak tekintettem, a magam nevelési tervéből pedig minden erőmmel kiküszöbölni is véltem - a magasabbrendű iparágak nagyobb jövedelmezőségétől megtevésvetve - bár sem ezeket az iparágakat, sem elsajátításuk és bevezetésük eszközeit még csak hozzávetőleg sem ismertem - arra csábítottam magamat, hogy iskolásgyermekemet a fonásra és szövésre tanítva ugyanazokat a hibákat kövessem el, amelyeket - mint éppen említettem - a nevelésről vallott nézeteim egészében elvettem, helytelenítettem, és minden rend házi boldogságára nézve veszedelmesnek tartottam. A legfinomabb szövést akartam kierőszakolni, mielőtt még gyermekeim keze legalább a durvában valamelyes készségre és biztonságra tett volna szert; és hasonlóképpen musszelin¹³²-kendőket akartam ^[436] készíttetni, mielőtt takácsaim kellő biztonságot és készséget szereztek volna közönséges gyapotkendők szövésében. Ügyes és gyakorlott gyárosok is tönkremennek ilyen visszás eljárás során; mennyivel inkább tönkre kellett nekem mennem rajta, aki a dologhoz szükségesek megítélésében annyira vak voltam, hogy határozottan azt kell mondanom: aki csak kezébe vett egy nálam készült fonalat, rögtön megfoszthatott fele értékétől. Mielőtt fel-eszméltem volna, máris fülíg voltam az adósságokban, és kedves feleségem vagyonának, sőt reménybeli örökségének nagyobb része úgyszólván pillanatok alatt semmivé lett. Szerencsétlenségünk meg volt pecsételve. Szegény voltam immár.

Szerencsétlenségemet egyebek közt még az is növelte és siettette, hogy ebben a vállalkozásomban is - akárcsak az elsőben - könnyen, igen könnyen és ellenőrzés nélkül kaptam bizalmat. Tervem mihamar olyan hitelre talált, aminőt ez a vállalkozás semmi esetre sem érdemelt volna, ha komolyan figyelembe veszik korábbi, hasonló helyzetben tanúsított magatartásomat. Bár hibáimat ezen a téren többször is tapasztalták már, mégsem sejtették, hogy valójában mily nagy mértékben alkalmatlan vagyok bármiféle gyakorlati tevékenységre. Egy ideig még most is tartósnak ígérkező bizalmat élveztem. Mivel azonban kísérletem szükségképpen hamar csődöt mondott, környezetemnek ez a bizalma éppoly kevésbé meggondolt mértékben az

¹³² Különösen finom, áttetsző gyapot- vagy selyemszövet.

ellenkezőjébe csapott át; teljesen vakon megvonták törekvéseimtől még a megbecsülés árnyékát is, és többé már abban sem hittek, hogy akár csak egy részüket is képes lennék megvalósítani.

Ez a világ rendje. Velem sem történt más, mint ami mindenkivel megtörténik, ha hasonlóképpen önhibájából szegényedik el. Az ilyen ember pénzével együtt általában abban való hitét és bizalmát is elveszti, amit valóban ér, és amire valóban képes. A hitem azokban a képességekben, amelyek céljaimhoz tényleg megvoltak bennem, elveszett most, azokba a vélt képességekbe vetett hitemmel együtt, amelyeket enmagam ámtásával magamnak tulajdonítottam, de amelyek valójában nem voltak meg bennem. Szemrehányást senkinek sem tehetek: azok a képességek, amelyekkel céljaim érdekében valóban rendelkeztem, hiányosak voltak, s e hiányok kielégítő pótlása nélkül meddők maradtak bennem. Sajnos, döntő pillanatokban már két ízben megfeledkeztem arról a tanácsról, amelyet ifjúkorom első barátja halálos ágyán e hiányokra való tekintettel adott nekem.¹³³ Szégyellem magam, vagy helyesebben legbelsőmben mély szomorúság tölt el emiatt. Életsorsom nagy szerencsétlensége a mai napig feltétlenül ebből a megbocsáthatatlan hibából fakad. ^[437]

Kísérletem szívet szaggató módon ért véget. Feleségem túlzott nemeslelkűségében majdnem egész vagyont elzálogosította miattam. Egyes személyek, akiknek nevét el kell hallgatnom, gyakran kíméletlenül és részben veszélyes módon visszaéltek nemeslelkűségével. Ámde leküzdhetetlen szomorúság fog el: a részleteket és azt, ami a legnyomasztóbb volt e körülményekben és következményeikben, hallgatással kell mellőznöm. Csupán hitvesemet sajnálom, aki, miután feláldozta magát nekem, mindent elveszített, ami nemes szívét boldoggá tehetne volna, és amiről azt remélte, hogy a velem való házassága révén oldalamon megvalósíthatja és élvezheti. Azonban, Istennek legyen hála, amitől hibáim következtében megfosztottam, azt Isten bizonyos módon barátok útján visszajuttatta neki. E barátok haláláig sok mindenért kárpótolták, amit miattam elveszített, és sok mindenben nyújtottak neki vigasztalást, amiben én okoztam neki bánatot. Szenvedéssel teli élete hosszú éveinek során néhány nemes barátnője¹³⁴ együttérző figyelemmel és gondossággal vette őt körül, gyöngédséggel enyhítve sok szenvedését, amiért nekik és az isteni gondviselésnek utolsó leheletemig nem adhatok eléggé hálát.

Szerencsétlenségem közepette még nekem is sok barátom volt. Ámde majd mindnyájukban kialudt az irántam való bizalomnak még az utolsó szikrája is. Szerettek ugyan, de feladtak engem. Környezetemben mindenfelé elhangzott a szó, hogy elveszett ember vagyok, nem lehet segíteni rajtam. Ez annyira ment, hogy legjobb barátaim, elfogódottan ettől az ítélettől és telve részvéttel, ha történetesen távolról megpillantottak valamelyik utcában, egy másikba húzódtak vissza, nehogy szóba kelljen elegyedniük olyan emberrel, akin semmiképpen sem lehet segíteni, mert ez nekik csak fájdalmat okoz, nekem pedig semmit sem használ. A könyvkereskedő Füssli¹³⁵ - úgyszólván az egyetlen ember, akivel helyzetemről szívélyes és együttérző szót válthattam - kerekén megmondta nekem ez idő tájt: régi barátaim általában kétségtelennek tartják, hogy életemet kórházban vagy éppenséggel a bolondok házában fogom végezni.

Ez a szeretetre méltó, rám nézve, fájdalom, nagyon is korán elhalt barátom meleg részvéttel viseltetett sorsom iránt. És éppen abban a szobában, ahol ezt mondta nekem, ugyanebben az időpontban olyasmi történt, ami alkalmasnak látszott arra, hogy gazdasági helyzetem hirtelen

¹³³ Utalás Kaspar *Bluntschli* tanácsára. L. II. köt. 429. p.

¹³⁴ A legszorosabb barátság Romana Franziska von *Hallwyl* grófnőhöz (1756-1836) fűzte *Pestalozzinét*; *Hallwyl* nevű birtokán sokszor időzött.

¹³⁵ Johann Kaspar *Füssli* (1743-1786), *Lavateren* kívül Pestalozzi legjobb ifjúkori barátja.

javulásra vezessen, és véget vessen enyéim szomorú helyzetének. Füssli igaz barátja volt a régi polgári ^[488] igénytelenségnek, sőt a város nyilvános szolgálatában az egyszerűség elévült maradványainak is. Épp akkoriban készültek a városháza és a kapuk sánta őrségét a kormányzat akkor kibontakozó divatos köztársasági - úrias - felfogásának megfelelő formában átalakítani. Ez az újítás szorosan összefüggött a katonai erő híján való katonai pompának akkor divatossá váló szellemével. Befolyásos személyiségek támogatták, akik jobban örültek semmittevő polgár- és parasztkatonák parádéjának, és ezt a dekórumot és díszet többre becsülték és jobban értékelték, mint azt a polgári szorgalmat és polgári becsületességet, amelyből ősidőktől kezdve szülővárosunkban minden házi áldás fakadt, és évszázadokon át általánosan virágzott. Ez a rendszabály, amikor megvalósult, számos régimódi felfogású polgárban visszataszítást keltett; nem tetszett nekem sem. Egy pillanatnyi ötlet hatására egy kis cikket írtam akkor, amely nevetségessé tette ezt az újítást. Ez a cikk épp Füssli asztalán volt, amikor az testvérével, a festővel, ¹³⁶ aki Londonban tudtommal ma is nagy tiszteletben él, az én szomorú sorsomról beszélt, s panaszkodott, hogy természetem és viselkedésem miatt semmilyen eszközt sem ismer, amellyel helyzetemen segíthetne. A festő ebben a pillanatban vette kezébe az én mókás cikkemet a görbe lábú, porlepte és fésületlen városi kapuőrség egyenes növésű, jólfésült és díszes őrséggé való átalakításáról, többször elolvasta, majd így szólt fivéréhez: „Ez az ember segíteni tud magán, amikor csak akar; tehetsége van hozzá, hogy úgy írjon, ahogy a mai időkben egészen biztosan érdeklődést fog kelteni. Buzdítsd őt erre, és mondd meg neki: én üzenem, hogy mint író egészen biztosan segíteni tud magán, csak akarnia kell.” Barátom azon nyomban magához hívatott, és ujjongva közölte velem ezt a hírt, hozzáfűzve: „Nem értem, hogy is történhetett, hogy ez magamtól nem jutott eszembe.” Úgy éreztem, mintha álmodat beszélt volna el nekem.

Nyomasztó körülményeim között annyira elhanyagoltam magamat művelődési szempontból, hogy hovatovább egyetlen sort sem tudtam már nyelvhiba nélkül leírni, és bármit mondott is Füssli, teljesen alkalmatlannak éreztem magam az írásra. De a szükség - bár egyébként sokszor mondják róla, hogy rossz tanácsadó - most jó tanácsadóm volt. Marmontel *Erkölcsei elbeszélései* ¹³⁷ éppen asztalomon feküdtek, amikor hazaértem. Azzal a határozott érdeklődéssel vettem kézbe őket, hátha lehetséges lenne, hogy én is csináljak ^[439] ilyesfélét, s miután néhány elbeszélést többször is elolvastam, mégis úgy tűnt nekem, mintha ez nem lenne egészen lehetetlen. Megpróbálkoztam öt vagy hat hasonló kis elbeszéléssel: ezekről semmi egyéb nem emlékszem már, mint hogy egyik sem tetszett nekem. Az utolsó „Lénárd és Gertrud” volt, amelynek meséje, magam sem tudom hogyan, folyt a tollamból, és úgyszólván magától alakult, anélkül, hogy a legcsekélyebb tervem lett volna a fejemben róla, vagy ilyen tervre csak gondoltam volna. A könyv néhány hét alatt készen volt, anélkül, hogy tudtam volna, miként jutottam hozzá. Sejtettem értékét, de csupán úgy, mint amikor valaki álmában érzi annak a boldogságnak értékét, amelyről éppen álmodik. Alig tudtam, ébren vagyok-e; de a remény új szikrája kezdett éledni bennem, hogy ezen az úton talán mégis sikerülni fog anyagi helyzetemen javítanom és enyéim számára azt elviselhetőbbé tennem.

Megmutattam kísérletemet Lavater egyik barátjának, aki nekem is barátom volt. ¹³⁸ Ez érdekesnek találta, de hozzátette, hogy a könyvet mostani formájában nem lehet kinyomtatni; elviselhetetlenül pongyola és irodalmiatlan; de sokat fog nyerni, ha olyan ember dolgozza át,

¹³⁶ Johann Heinrich Füssli (1741-1825), teológus korábban Lavaterrel együtt Grebel helytartó ellen lépett fel. Később Londonba költözött, és előkelő helyet foglalt el az angol művészeti életben.

¹³⁷ Jean François Marmontel (1723-1799), francia író. A maga idejében széles körben elterjedt műve, a *Contes moraux* 1761-ben jelent meg.

¹³⁸ Johann Konrad Pfenniger (1747-1792) Lavater mellett működött mint segédlelkész.

akinek írói gyakorlata van. Hozzáfűzte, hogy - ha hozzájárulok - szívesen átadja egy barátjának, akit alkalmasnak vél erre. Vonakodás nélkül, mint egy gyermek, azt feleltem neki erre, hogy ez nagyon megfelelne nekem. Azon nyomban át is adtam neki átdolgozás végett a könyv első három vagy négy ívét. De mennyire elcsodálkoztam, amikor ezeket az íveket átdolgozva ismét visszaadta nekem. Igazi iskolás teológiai tanulmány lett belőle, amely a valóságos paraszti élet természeti képét, ahogy a maga mezítelen, de hű alakjában egyszerűen és mesterkéletlenül megrajzoltam, kegyeskedő modorban írta át, és a parasztokat a kocsmában olyan merev iskolamesteri nyelven beszéltette, amely könyvem sajátosságának még a nyomát is eltörölte. Ez persze nem volt ínyemre.

A barátom, aki a megbízást adta ennek a fiatal embernek, most maga is szégyenkezett az eredmény láttán, én pedig köszönettel lemondtam könyvem további átdolgozásáról. Semmiképpen sem akartam így számomra idegenné nyomorítva a világba kibocsátani, mint ahogy ebben az átdolgozásban előttem állott. Ezért néhány nappal később elhatároztam, hogy Baselbe utazom, hogy itt Iselin tanácsjegyzővel, akit mint a Helvét Társaság¹³⁹ tagját Schinznachban ismertem meg, és felettébb tiszteltem, könyvemről és kiadásának módjáról mindent töviről-hegyire megbeszéljek. Azért is vettem [440] ebben az ügyben szememet kiváltképpen őrá, mivel teljesen biztos voltam felőle, hogy könyvem hangjának megítélésében kevésbé fog kisvárosi szempontokhoz igazodni, mint ahogy megmaradt barátaim legtöbbszörénél előreláttam, és tartottam tőle. Ítélete és viselkedése mindamellet minden várakozásomat felülmúlta. Az a benyomás, amelyet könyvem tett reá, egészen rendkívüli volt. Egyenest kimondta: „A maga nemében nincs még párja, és azokra a nézetekre, amelyek uralkodnak benne, korunknak sürgősen szükség van; a helyesírási fogyatékoságokon - tette hozzá - könnyen lehet segíteni.” Ennek a gondját mindjárt magára is vette, valamint a könyv kiadását is vállalta, továbbá az érte járó tisztességes honorárium megszerzését is. Ez utóbbira vonatkozólag azonban mindjárt megjegyezte: „Valószínűleg nem lesz jelentékeny, mivel írónak még újonc, és még nincs neve.” Írt is azonnal Deckernek¹⁴⁰ Berlinbe, aki egy aranyat fizetett nekem ívenként, de mindjárt megígérte, ha a könyv oly kelendő lenne, hogy második kiadás válnék szükségessé, akkor ismét ugyanannyit hajlandó fizetni ívenként. Mondhatatlanul elégedett voltam. Egy arany ívenként az én körülményeim között nagyon is sok volt.

A könyv megjelent, és hazámban meg Németországban általánosan kitüntető figyelmet keltett. Majd minden lap dicsérőleg méltatta, s ami szinte ennél is többet jelent, majd minden kalendárium tele volt vele. Amit pedig a legkevésbé vártam, a berni Közgazdasági Társaság¹⁴¹ mindjárt a könyv megjelenése után köszönő iratot intézett hozzám, s nekem ítélte nagy aranyérmét, amelyet azonban - bármennyire örültem neki, s bármily szívesen megőriztem volna - akkori helyzetemben meg nem tarthattam, hanem néhány hét múlva kénytelen voltam pénzértéke fejében egy éremgyűjteménynek eladni.

Könyvem értékét, a benne kifejtett alapvető nézetek jelentőségét még magam sem ismertem, s legkevésbé sem gondoltam volna, hogy az elemi képzés eszméje ama alapelveinek és szempontjainak sikerült festői ábrázolását tartalmazza a maguk összességében, amelyekben húsz vagy harminc évvel később minden természetszerű nevelés és oktatás eszközeinek alapját kezdtem felismerni, és attól kezdve azután pedagógiai törekvéseim folyamán mind teljesebben iparkodtam felfedezni, gyakorlatilag kipróbálni és bevezetni. Még arra sem gondoltam, hogy ama nevelési kísérlet eszményének, alapelveinek és szempontjainak valóban sikerült

¹³⁹ A *Helvét Társaság*ot 1762-ben alapították. A felvilágosodás szellemében törekedett Svájc megújítására.

¹⁴⁰ Georg Jakob *Decker* (1732-1799), berlini könyvnyomtató és kiadó.

¹⁴¹ Johann Rudolf *Tschiffeli* alapította 1759-ben.

festményét lehetne megpillantani benne, amelyet még jóval a könyv megírása előtt ^[441] birtokomon megvalósítani próbáltam, bár nagyon szerencsétlen eredménnyel. Ez is, az is igaz volt, mégpedig mindkét vonatkozásban tetemes mértékű, nagy, egyetemes érvényű igazság. Akkor még egyáltalán nem ismertem a szót: „az elemi képzés eszméje”, és nem is hallottam még tudatossággal kiejteni. De az eszmének a lényegét - ahogy az csakis az alsóbb rendű, egyszerű nép körében valósítható meg, mégpedig úgyszólván minden mesterséges segédeszköz nélkül, és ahogy azt már akkor magamban hordoztam - természetesen anélkül, hogy szóba tudtam volna foglalni - Gertrud alakjában a maga teljességében ábrázoltam.

Örömöm és az enyéim öröme a siker miatt - kimondhatatlanul nagy volt. Valóban úgy látszott, hogy tartósan hozzá fog járulni anyagi helyzetem megjavításához, mivel hatására néhány emberbarát újból és élénken felfigyelt rám. De amily kevésbé vártam, hogy a könyvnek olyan sikere lesz, mint amelyet tényleg aratott, éppoly kevésbé sejtette bárki is környezetemben a könyv belső, lényeges célzatát és azoknak a törekvéseknek belső lendületét, amelyek bennem éltek, és amelyek művem külső formai köntösét szinte általam sem sejtve tollamnak sugalmazták. De még nálam is kevésbé sejtette meg környezetem a könyv belső értékét és belső célzatát. Anyagi szempontból nem is volt jelentős következménye rám nézve. Közvetlen környezetemben - s anyagi szempontból egyedül ennek lehetett volna rám jelentékeny befolyása - csupán olyan regényt láttak benne, amely jól kielégítette az akkori nemzedék olvasásszomját, és lépten-nyomon hangoztatták, hogy van némi tehetségem a regényírásra. Bárcsak megadatott volna nekem az a kegyelem is - mondták -, hogy most már éjjel-nappal szorgalmasan és derekasán éljek ezzel a tehetséggel, s így magamnak és családomnak jobb falat kenyeret szerezzek, mint aminőt eddig láttak nálam. Itt-ott azt is nyíltan megmondták, hogy rosszul teszem, ha nem törekszem ezen az egyetlen úton, amely még nyitva áll előttem, visszaszerezni szülővárosom tisztos polgárának rangját, amelyből olyannyira lecsúsztam.

Ámde egyáltalán nem felelt meg természetemnek, hogy ezt a tanácsot, úgy ahogy kaptam, megfogadjam. A legnagyobb szükségben sem voltam képes arra, hogy ezt a kenyérkeresetet tegyem tevékenységem és fáradozásom hajtó erejévé, amelyet ráadásul egyoldalúan, időnként keserűséggel és szenvedélyesen ajánlottak nekem. Inkább akartam, sőt mindenekelőtt azt akartam, hogy élettevékenységgel hatni tudjak hazám népének műveltségére, amelynek állapota szívemet szorongatta, meg hogy azzal a tehetséggel, amelyet most elismertek bennem, *a nép ügyét a nép igazsága által* szilárdabb alapokra helyezzem, mint ahogy azt környezetemben ^[442] megalapozva láttam. Élettevékenységgel mindenképpen hatni akartam hazám népének műveltségére, mivel állapota nagyon nyomta szívemet.

Lavater jobban érezte, mint környezetemben bárki, hogy ehhez van némi tehetségem és képességem, s hogy ezt jogtalanul hagyták figyelmen kívül, és jogtalanul becsülték le annyira, mint ahogy tették. Egyszer azt mondta feleségemnek: „Ha fejedelem volnék, Pestalozzitól mindenben tanácsot kérnék, ami a falusi népet és a nép állapotának javítását illeti, azonban soha egy fillérnyi pénzt nem bíznék rá!” Más alkalommal meg így szólt hozzám: „Ha csak egyetlen sort is látnék egyszer öntől íráshiba nélkül, akkor sok, nagyon sok olyasmire képesnek tartanám, amit szívesen megtenne, és amivé szívesen lenne.” Az ő ítélete eltér attól a környezetemben szilárdan kialakult hittől, hogy általában és feltétlenül használhatatlan vagyok bármire, ami jobb és valóságosabb, mint a regényírás. Lavaternek ezek a nézetei azonban úgy elvesztek a környezetemben felőlem elterjedt bizalmatlanság légkörében, mint ahogy a kiáltó szava elvész a pusztában.

Könyvemet ezenközben tovább dicsérték. Utálat töltött el azonban azok miatt a nézetek és elvek miatt, amelyekből dicsérőim kiindultak. Különösen bosszantó volt látnom, hogy hatása szűkebb környezetem egyes öntelt csoportjaiban úgy érvényesült, hogy falusi népünk fokozódó erkölcsi és polgári romlásának forrását egyoldalúan és merőben az olyan falusi előljárókban keresték, mint amilyen az én Hummelem is volt, és a közállapotok nyilvános irányítá-

sának ezeket a - természetesen igen sok hibával terhelt - legsóbb szerveit tekintették a falvakban az egyre növekvő romlás első és egyetlen okának; úgy tüntették fel a nép szemében ezeket az alárendelt tisztségviselőket, mintha ők lennének az egyedüli bűnbakok az országban. Ez a divat ez idő tájt általánosan terjedt, és pillanatnyilag egyenesen arra vezetett, hogy még némely jószándékú, de gyöngé népbarát is egészen szem elől veszítette azokat a fontosabb okokat, amelyeknek erőteljes befolyása nélkül az ilyen Hummel-félék a falvakban egyáltalán nem tudtak volna érvényesülni.

Semmi sem lehetett annyira szívem és benső meggyőződése ellen való, mint könyvem eltorzult sikerének ezek a következményei. Felháborítottak, és amilyen vagyok, elfogulatlan nyíltságomban és heveségemben azon nyomban a lehető legegyszerűbb módon akartam fellépni ez egyoldalú értelmezéssel szemben; s ettől a szándéktól vezettetve megírtam a „Kristóf és Elzá”-t.¹⁴² Ebben ^[443] hazám művelt közönségének és különösen az én egyenes lelkű és a maguk módján felvilágosult honfitársaimnak a szeme elé akartam tárni a nép romlásának mélyebben fekvő, de épp ezért felettébb elkendőzött és elfátyolozott okait - azokon a meztelen, kendőzetlen és elfátyolozatlan okokon kívül, amelyek a falvakban a gonosz, Hummel-féle előjárókban megnyilvánulnak és kifejeződnek. Evégből elolvastattam egy parasztszalád tagjaival a „Lénárd és Gertrud”-ot, és olyan dolgokat mondtam velük a könyv meséjéről és a benne szereplő személyekről, amelyekről azt gondoltam, hogy polgártársaim közül nem mindenki eszmél rá magától, bármennyire szeretne is. A könyv azonban nem tetszett. Nem olvasták, és kiadója nem akart a folytatására vállalkozni.

Ennek ellenére tovább is abban a szellemben írtam, amelyet környezetem a „Kristóf és Elzá”-ban olyan nemtetszéssel fogadott, és amely szívemben annál inkább kedvesebbé vált számomra, minél inkább visszatetszést keltetett. Ebben az időpontban írtam egymásután az „Ábrák ábécés könyvemhez” c. művet,¹⁴³ amely később „Mesék” címen jelent meg, továbbá egy füzetet a „Törvényhozásról és gyermekgyilkosságról”¹⁴⁴ meg „Vizsgálódásaim a természet menetéről az emberi nem fejlődésében”.¹⁴⁵ Néhány kisebb tanulmányom Iselin „Ephemeriden”-jében¹⁴⁶ és a tőlem kiadott „Schweizerblatt”¹⁴⁷-ban jelent meg.

Ez idő tájt bontakozott ki bennem az a gondolat, hogy azokat a szempontokat, amelyek olyannyira nem tetszettek, ahogyan a „Kristóf és Elzá”-ban kifejteni iparkodtam őket, jobban érvényesíthetném a „Lénárd és Gertrud” történetének folytatásával. E könyv három későbbi részét¹⁴⁸ e szándék megvalósításának - és ennél fogva az első részével kapcsolatban a művelt rendek számára írottaknak - kell tekinteni; ezzel szemben az első részt magam is mindig a többitől különálló, a közrendű családok kezébe való népkönyvnek fogtam fel, és így is bántam vele. Azonban ezekből a művekből is, miként egész eddigi irodalmi munkásságomból, csak nagyon kevés hasznom származott. A könyvkiadáshoz éppoly kevésbé érttem, mint minden máshoz, amihez eddig gazdasági vonatkozásban hozzáfogtam, és nélkülözése egész ideje alatt - míg csak Schmid ^[444] barátom Cotta úrral egy rám és céljaimra nézve nagyon is előnyös

¹⁴² Megjelenésének éve: 1782.

¹⁴³ Megjelenésének éve: 1797.

¹⁴⁴ Megjelenésének éve: 1783.

¹⁴⁵ Megjelenésének éve: 1797.

¹⁴⁶ Itt láttak napvilágot 1777-1778-ban Pestalozzi írásai a neuhofi szegényintézetéről.

¹⁴⁷ Pestalozzinak az 1782. év folyamán kiadott folyóirata. L. I. köt 333-356. p.

¹⁴⁸ A három folytatás megjelenésének időpontja: 1783, 1785 és 1787.

egyezményt létre nem hozott¹⁴⁹ -, azt mondhatnám, még a kenyeret és a vizet is alig kerestem meg velem.

Anyagi zavaromnak ez az állandósága és a megbecsülésnek ezzel egy időben általánosan fokozódó kifejezése, amely korom legjelentékenyebb személyiségei részéről irántam megnyilvánult, olyan kontraszt volt, amely erősen hatott érzéseimre. Már régóta kapcsolatban voltam a pénzügyminiszterrel, von Zinzendorf gróffal,¹⁵⁰ aki, akárcsak jómagam, a nép házi nevelésének helyreállításában látta az egyetlen eszközt a nép egyre növekvő elvadulásának és ebből folyó szerencsétlenségének eredményes feltartóztatására, s felismerte, hogy a „Lénárd és Gertrud” a nép számára általánosan érthető és egyes családokban használható útmutatás arra, hogy önmagukon sokmindenben segíteni tudjanak, amiben jelenleg gyámoltalannak vagy éppenséggel elesetteknek mutatkoznak. Vele való ismeretségem gazdasági szempontból igen nagy reményeket keltett bennem. Szoros ismeretségbe kerültem ez idő tájt számos magasrangú emberbaráttal is, akik velem együtt ábrándos reményeket tápláltak törekvéseim felől. Ezek a reményeim valamivel később a legmagasabb fokra hágtak, amikor megismerkedtem a Firenzében élő von Hohenwart gróffal,¹⁵¹ az ő révén pedig Lipót nagyherceggel, a későbbi római császárral. Az utóbbi egészen rendkívüli módon érdeklődött a népnevelést illető nézeteim iránt, sőt az általam folytatott és birtokomon megghiúsult kísérleteim iránt is. Leveleimet az ő parancsára közvetlenül magának ő császári-királyi fenségének címeztem és a választ rájuk rendszeresen von Hohenwart gróf úrtól kaptam. Jó kilátásaim voltak valamilyen, céljaimnak megfelelő gyakorlati alkalmazásra, s úgy látszott, hogy többé nem fogok csalatkozni bennük. Éppen azon voltam, hogy egy, a nézeteimnek megfelelő intézet végleges tervét a nagyhercegnek benyújtsam, amikor a sors a császári trónra helyezte őt, s ezzel ez a kapcsolat véget ért.

Emlékezetes rám nézve anyagi szempontból a következő körülmény: Több hazámfia, aki Firenzébe utazott, biztosított arról, hogy a nagyherceg ott határozottan kijelentette előttük, hogy elküldött nekem egy nagy aranyérmet az ő arcképével. Bizonyos viszont, hogy ezt nem kaptam meg. Jószívű, nemes szándékú, adakozó^[445] bizalmú fejedelmek udvarában nem ritkán találkozhatunk efféle jelenséggel.

Reményeim teljes megghiúsulása miatt ez időben is nagyon szenvedtem. Ámde szenvedésem ideje elmúlt. Nem panaszkodom többé, ellenkezőleg, sorsom szerencsétlen fordulatainak okát szomorúan ismerem fel saját magamban. De látom azt is, hogy van összefüggés e sorsfordulatoknak a képzésre szolgáló eszközök egész körére való befolyása és az elemi képzés eszméjéről vallott még oly tökéletlen nézeteim és elveim között, amelyekre a felettem uralkodó isteni gondviselés - belső törekvéseimmel összhangban - részint vágyaim és hajlamaim készítése révén, részint a szükség kényszere alatt elvezetett. Ezek a nézetek és elvek jelentik életem törekvéseinek egyetlen gyümölcsét, továtűnő földi életem egyedüli vigaszát és egyedüli örömét. Ez az egyetlen dolog, ami bágyadt tetterőmet e földön még - akárcsak ifjúkoromban - felszítani és fellobbantani képes, ha valahol felmerül szemem előtt annak lehetősége, hogy egy lépéssel tovább haladjak benne. Ez a tűz és láng nem is fog lelohadni bennem, míg szememet le nem hunyom. Szívemben felemelkedve elismerem, hogy kevesebb baj és szerencsésebb sors nem szította volna oly nagyra azt a lángot, amely eredetileg törekvésemet fűtötte.

¹⁴⁹ A szerződés 1817-ben kötötték meg.

¹⁵⁰ Karl Johann Christian von *Zinzendorf* gróf (1739-1813), II. József, majd II Lipót minisztere. (E kapcsolat dokumentuma az I. köt. 355-366. p. közölt emlékirat.)

¹⁵¹ Sigismund von *Hohenwart* gróf (1730-1820), Lipót toszkánai nagyherceg (a későbbi II Lipót császár) fiainak nevelője.

Ebben teljes vigasztalást találok azért, hogy anyagi helyzetem ez időben is nyomasztóan rosszabbodott.

Birtokom gondja évről évre tovább növelte ezt a nyomást. Évenként nagy összegeket emésztett fel, és úgyszólván semmit sem jövedelmezett. Nem *születtem* mezőgazdának, és lehetetlen erre a pályára rosszabbul *nevelni* valakit, mint ahogy engem neveltek. Feleségem sem értett hozzá. De még ha értettünk volna is, szegénységem megfosztott az eszközöktől: nemhogy gyökeres javításokra, hanem még a közönséges csekély jövedelmezőség színvonalán való fenntartásra sem telt. Nemegyszer még a birtokon termelt szénát meg szalmát is el kellett adnom, hogy segítsek a pillanatnyilag sürgős szükségem; s mint ahogy az első pillanattól kezdve, amióta e birtok az enyém volt, környezetem visszaélt bizalmammal, úgy most még kétszeresen is visszaélt szorult helyzetemmel.

Battier barátom¹⁵² teljes egészében látta helyzetemet, látta szorultságomat és a visszaéléseket, amelyekkel környezetemben ezt a szorultságot kihasználta, és hű baráti szívvel segíteni akart rajtam. Azt tanácsolta nekem, adjam el bármily áron gazdaságomat, amely mindjobban rám nehezedik, és kiszipolyoz, s felajánlotta, ha még oly keveset ér is, kész annyit hozzáadni az eladási árhoz, hogy kb. ^[446] 1000 arany tökéet helyezhetek családom részére biztos kézbe, és ennek kamatával támogatva csendes, nyugodalmas írói életnek szentelhetem magamat. Ez a javaslat egyrészt olyannak látszott, hogy hálásan el kellett volna fogadnom; de mivel másrészt a házam körül valamennyi birtok értéke már akkoriban tetemesen emelkedett, én pedig teljes biztonsággal előre láttam, hogy igen rövid idő múlva az enyémé is ebben a mértékben és ugyanúgy emelkedni fog, tehát az ebben az esetben remélhető előny kétségtelenül jóval felül fogja múlni azt az összeget, amelyet Battiernek ajánlata elfogadása esetén pótolnia kellett volna, azért semmiképp sem akartam, hogy jótékonyágát igénybe véve, többet veszítsek tulajdonomon, mint amennyi megtartása esetében máris ténylegesen kezemben volt. Feleségemmel együtt szilárdan arra határoztam el magamat, hogy a gazdaságot megtartva inkább tovább vállalkozunk a folytatódó szorongatásokat, mintsem hogy e jótékonyág elfogadásával anyagi tekintetben tulajdonképpen tényleges vagyoni állapotunknál rosszabb helyzetbe kerüljünk. Semmiképpen nem akartuk, hogy az évenkénti nagyobb jövedelem kedvéért elveszítsük azt a biztos kilátást, hogy tökevagyonunkat évről évre sokkal nagyobb arányban lássuk gyarapodni, és ezért inkább vállaltuk jelenlegi szorultságunk fennmaradását, semhogy ezen az áron szabaduljunk meg tőle.

Teljesen igazunk is volt, ha a dolog egyik fontos oldalát tekintjük. Unokám¹⁵³ élvezi most ennek az elhatározásnak következményeit. Egyúttal pedig teljesen igazolva van most az a nagy gazdasági eredmény is, amellyel eredetileg tervezett nagy birtokvásárlásom - persze más kezekben - járt volna. Akkoriban azonban rajtam kívül úgyszólván egyetlen ember sem tartotta lehetségesnek, hogy a birtokok értéke ily rendkívüli mértékben emelkedjék e vidéken. Battier oktan makacsságnak tartotta azt az elhatározásomat, hogy ajánlatát nem fogadom el, s ezt a nézetét kiváltképpen a következő körülmény idézte elő és erősítette meg benne. Egy gazdag aargau gyapotkereskedő,¹⁵⁴ akinek azt a megbízást adta, hogy a ház állapotáról és értékéről biztos értesülést szerezzen, nyilván csakhamar átlátta, hogy potom áron való megvétele igen előnyös spekuláció lehetne, ezért olyan parasztoktól, akiknek a földje az én birtokom mellett terült el, s akik azt remélték, hogy ha ócsárolják birtokomat, akkor olcsó áron vissza-

¹⁵² Felix Battier (1748-1801), baseli kereskedő, Pestalozzi neuhofi vállalkozásának támogatója.

¹⁵³ Pestalozzi egyetlen unokája, Gottlieb (1797-1863).

¹⁵⁴ Johann Rudolf Meyer (1739-1813), vállalkozó. Szűkös anyagi viszonyok között nőtt fel, vagyonából később szívesen áldozott kulturális és közérdekű célokra. Feltevések szerint a Lénárd és Gertrud III. és IV. részében fellépő Gyapot-Meyer mintaképe.

vásárolhatják, hiteles bizonylatokat adatott magának földjeim értéktelenségéről: ezek pedig mindnyájan ^[447] nagyon is készségesnek mutatkoztak erre. Természetes, hogy szorult helyzetem ezután az eset után még csak rosszabbodott, és egyre súlyosbodva egészen a svájci forradalomig tartott.

Voltak ezenközben még mindig barátaim, akik életemet és tevékenységemet gazdasági vonatkozásban - miként az egész világ - helytelenítették ugyan, de különösen a „Lénárd és Gertrud” megjelenése után pedagógiai és emberbaráti nézeteimre való tekintettel nagy figyelemmel fordultak felém, és sok vonatkozásban - bár egyáltalában nem mindenben - osztották akkori nézeteimet az igazi polgári jólét alapjairól és hazám e téren jelentkező időszerű szükségleteiről. Többre közülük a svájci forradalomban a nép nagy bizalommal tekintett, ennél fogva befolyásuk volt az akkori kormányintézkedésekre. Nem is haboztak, hogy anyagi szükségemben segítsenek rajtam, és evégből baráti együttérzéssel jövedelmező politikai állásokra kínálták nekem támogatásukat, s az akkor uralkodó körülmények közepett ezekhez könnyen hozzá is juttathattak volna. Szerencsémre azonban akkor visszaemlékeztem elhalt barátom szavára, hogy jellemem miatt bármely polgári szempontból veszedelmes pályán mindent kockáztatnék, ha nem segítene egy hidegvérű, ügyes és hű ragaszkodásában szilárd gyakorlati ember, s ezért az ilyen ajánlatokat állhatatosan visszautasítottam. Annak a férfinak, aki e korszakban Svájcban az első szerepet játszotta¹⁵⁵ - amikor egész befolyását felajánlotta nekem ilyen pályafutáshoz - azt válaszoltam: „*Iskolamester akarok lenni.*”

S ehhez nemsokára olyannyira alkalmas támogatást találtam, amelyet sohasem reméltem volna. Néhány régebbi barátom nagyon bátorított, hogy maradjak hű feltett szándékomhoz, és a nép jólétére irányuló figyelememben s tevékenységemben teljességgel csak a nevelésre szorítkozzam. Ugyanakkor azonban e végből a legnagyobb jóakarattal és bizalommal, úgyszólván feltétel nélkül segítségüket is felajánlották nekem. Ismerik Stansba való meghívásomat, és ismerik beszámolómat arról a fáradsággal terhes, engem azonban boldoggá tevő néhány nappól, amelyet ezen a helyen töltöttem. Törekvéseim lényegére -, hogy a nép oktatását legalsóbb fokain egyszerűbbé tegyem, és ezáltal legfontosabb eszközeiben magához a nép lakószobájához közelebb vigyem - itt ébredtem rá, olyan élet közepette, amely elragadtatással töltött el. Úgy éltem gyermekeim körében, mint a szegények atyja. A voltaképpen tudományos és gyakorlati képzés szempontjából semmim sem volt számukra, csupán szívemnek atyai ereje állt rendelkezésemre, mégpedig úgy, ahogy ^[448] személyiségem sajátosságában korlátozottan kifejezésre jutott. A családi élet szelleme - minden igaz emberképzésnek, minden igaz nevelésnek ez az örök alapja - szeretetem, odaadásom és áldozatosságom révén egyszerűen és valóban természetszerűen fejtette ki áldásos erejét. Következményeiben ez nem volt csekély jelentőségű. Nem csupán azokat a természetszerű eredményeket tette számomra világossá, amelyeket az ilyen élet a családi boldogság legfontosabb alapjainak: a szeretetnek, a gondolkodásnak és a munkálkodásnak nevelésében elér; ez az élet sokkal többet adott ennél: döntő világosságot vetett törekvéseim sajátos szempontjaira, legelső kiindulópontjaiban világította meg nézeteimet a népnevelés valamennyi eszközének egyszerűsítésére és ezáltal a lakószoba belső világához való közelítésére vonatkozóan.

Az elemi képzésnek és a belőle szükségképpen fakadó természetszerű nevelési és oktatási módszernek a fogalmát még nem mondtam ki, környezetemben sem mondta ki senki. Erejének lényeges eredménye azonban ténylegesen megnyilvánult körünkben. Gyermekek tanítottak gyermekeket; gyermekek szívesen tanultak gyermekektől, és haladottabb gyermekek szívesen és jól megmutatták a kevésbé haladottaknak azt, amit tanultak, és amit jobban tudtak

¹⁵⁵ Philipp Albert *Stapfer* (1766-1840), a Helvét Köztársaságban a művészetek és tudományok minisztere.

ezeknél. Bármily kicsiny volt is valamelyikük, hacsak néhány betűvel többet ismert is, odaült más kettő közé, mindkét kezével átölelte nyakukat, és testvéri szeretettel megmutatta nekik, amivel többet tudott náluk. - Akkoriban még nem is beszélt senki kölcsönös oktatásról;¹⁵⁶ de valódi, eredeti szelleme oldalamon és gyermekeim között legfinomabb elemeiben bontakozott ki.

Ezek a kivételesen áldott napok hamar tovatűntek. A háborúnak egy fordulata elűzött Stansból, amely erőim, gyöngéim és céljaim sajátosságának oly igen megfelelő tért nyitott. Bensőmben mélyen meg voltam rendülve, és bizonynal igazam is volt, jóllehet még nem tudtam és nem sejtettem, hogy miért. Most, közvetlenül Stansból való távozásom után, előttem állott az a tulajdonképpeni húszéves korszak, amikor Burgdorfban az elemi képzés eszméjét többé-kevésbé a maga nagy távlatokra utaló mélységében és gazdagságában kezdtem tanulmányozni, majd nemsokára - készületlenül és a feladatokra meg nem érve - az eszme gyakorlati megvalósításához a magam garasával iparkodtam hozzájárulni. Nos hát ez a korszak elmúlt. Mostani írásom első ívein¹⁵⁷ megpróbáltam - azt mondhatnám: érzelmeim lelkes hevületével - megértetni kortársaimmal ennek a nagy eszmének jelentését, úgy ahogy húszesztendő [449] kísérleteim és tapasztalataim során bennem tisztázódtak. Igyekeztem részletesen megmutatni azokat a nagy, áldásos eredményeket, amelyeknek ebből az eszméből gondosan megalapozott bevezetése esetén - megítélésem szerint - szükségszerűen be kell következniük; ugyanakkor azonban leplezetlenül, elfogulatlan igazságszeretettel feltárni igyekeztem törekvéseim nagy és több oldalú kudarcának azokat az okait is, amelyek részint saját magamban, részint környezetemben és a kor körülményeiben rejlettek.

Egyáltalában nem ringatom magamat abban a hitben, hogy ezt a feladatomat már valóban teljesítettem is. Nem, nem! Ha azt kérdezik: „Hogyha minden úgy történt, ahogy mondod, miért nem jutottál hát, Pestalozzi, törekvéseidben jobban előre?” - akkor erre még korántsem adtam feleletet. Igyekeztem ugyan az eddigiekben feltárni egyéni jellememnek és ifjúkori nevelésemnek befolyását életem törekvéseire; szükségképpen fel kell tárnom azonban most azt is, milyen része volt a balsikerben annak a hatásnak, amely húsz esztendeig tartó kísérletezésem folyamán azokból a körülményekből, helyzetekből és viszonyokból fakadt, amelyek közt ezek a kísérletek végbementek. S nagyon is szívemen viselem, hogy ez az utóbbi éppoly lelkiismeretességgel és nyíltszívűséggel történjék, mint az előbbi, hogy így sem azok a következmények, amelyekkel egyéniségem sajátosságai és gyöngéi járultak hozzá e balsikerhez, sem pedig azok a hibák és balfogások, amelyek a gyakorlati megvalósítás húszesztendő kísérleti időszakában a sikert oly hátrányosan befolyásolták, ne idézhessék elő, hogy az elemi képzésre vonatkozó immár kedvenc eszmémme vált nézeteim akár értékükben, akár fontosságukban a közönség szemében elhomályosuljanak, vagy éppenséggel semmivé foszoljanak.

Miután elbeszéltem ifjúságom és ifjúkori nevelésem történetét, most ahhoz a ponthoz érkeztem, hogy kimutassam, miként alakult Burgdorfban gyakorlati pályám, hová vezetett törekvéseim vak és merész szárnyalása; továbbá, hogy miként kerültem Yverdonban számtalanszor a végső romlás szélére, mindinkább eltévelyedve e megalapozatlan magas szárnyalás következményeképpen. Mindamellet ez csöppet sem gyöngítette bennem ennek a nagy eszmének áldásos hatásáról vallott meggyőződésemet, sőt inkább még erősítette azt; és sokszoros tapasztalás révén támogatott mind az eszme lényegének, mind pedig a megvalósításra szolgáló eszközöknek teljesebb felismerésében.

¹⁵⁶ Az eredetiben: *enseignement mutuel*.

¹⁵⁷ L. a *Hattyúdal* itt közölt részletét bevezető megjegyzést.

Sorsom elszólított Stansból, a sorsomon érzett belső megindultsággal kerültem Burgdorfba, itt azonban nem találtam meg azt az egyszerű, meleg, egyéniségemnek annyira megfelelő és engem oly boldoggá tevő talajt, amely ott megvolt, s amelyről azt hittem, hogy ^[450] céljaimra gyümölcsözően és sokáig használhatom majd. De beleilleszkedtem a helyzetbe, és Burgdorfba érkezve nem törekedtem semmi másra, sem többre, sem nagyobbra, mint hogy a helység egyik zugiskolájában újra felvegyem a népoktatás elemi pontjainak egyszerűsítésére irányuló szerény törekvéseim fonalát - amennyire ez egyáltalában lehetséges volt számomra. Ily körülmények között ismerkedtem meg Fischer úrral, ¹⁵⁸ egy irodalmilag igen művelt emberbaráttal, akinek a kormány a városban levő tartományi helytartói kastélyt egy tanítómesteri szeminárium felállítására céljára átengedte. De meghalt, mielőtt állását elfoglalta volna. Az a lelkesedés, amely stansi nevelői munkásságomban kezdettől fogva eltöltött, és amelyről a Gurnigelről írott leveleim ¹⁵⁹ is tanúskodnak, továbbá pedagógiai tevékenységre ösztönző korábbi lelkes törekvésem, amely a kormány több tagja előtt ismeretes volt, arra indította az illetékeseket, hogy ezt a buzgóságot megjutalmazzák. Áadták nekem a kastélyt, hogy pedagógiai terveimet és kísérleteimet folytassam egy itt berendezendő nevelőintézettel kapcsolatosan, ugyanakkor rendkívüli előnyöket és támogatást kínáltak érte. Az a talaj azonban, amelyre most léptem, amelyre a kastély elfogadásával lépnem kellett - tekintettel azokra a bennem rejlő sajátosságokra, hiányokra és gyöngeségekre, amelyekkel ehhez a nagy, különösen irodalmi szempontból nagyigényű vállalkozáshoz hozzáfogtam -, éppoly kétértelmű és kedvezőtlennek bizonyult, mint amennyire alkalmas és kedvező volt az, amelyet Stanssal el kellett hagynom. Ezen a talajon úgyszólván szükségszerűen el kellett vesztenem tájékozódásomat, s csak sokára, igen sokára érhettem el ismét, hogy életem törekvéseinek célkitűzéseit illetően újból összhangba kerüljek önmagammal.

Szíves köszönettel tartozom a helvét kormánynak rólam való gondoskodásáért és bizalmáért; ezirányú kedvezésével azonban éppoly kevésbé járt el helyesen, mint én annak elfogadásával. Amit fentebb sajátosságaimnak és ifjúkori életem folyásának leírásakor elmondtam, eléggé bizonyítja, mennyire híjával voltam szinte mindennek, kiváltképpen pedig azoknak a tudományos ismereteknek és készségeknek, amelyekkel szükségképpen rendelkeznie kell egy olyan nevelőintézet megfelelő és becsülésre méltó vezetőjének, mint aminő ez volt, amely most mintegy *Deus ex machina* ¹⁶⁰ a kezembe ^[451] hullott. Nagyon is jól éreztem ugyan, mennyire hiányzik belőlem ehhez sok-sok minden; ámde megtisztelő hírem annyira hízelgett nekem, a világi hírnév területén szegény újoncnak, hogy szinte magamra sem ismertem, arra pedig alig gondoltam, mi kell ahhoz, hogy azt a megbecsülést, amelyet a szerencse szinte odavetett az embernek, tartósan megőrizzük, és az idők folyamán méltónak bizonyuljunk rá. Gyermekesen átengedtem magam annak a hiú reménységnek, hogy amit nem tudok, abban állásom szerencsés körülményei közepette majd mások szívesen és eredményesen segítenek rajtam. Ez azonban mindig rossz vigasz. Aki azért, mert nem tud segíteni magán olyasmiben, amit kötelességének ismert el, és magára vállalt, segédet kénytelen keresni, hogy az tegye meg helyette, amit neki kellene megtennie - az ilyen ember igen hamar szolgálja lesz alkalmazott segédjének. Segédje pedig - ilyen már a világ - ezer eset közül kilencszázkilencvenkilencben csak addig fog segíteni neki, ameddig előnyét leli benne, viszont ellenére fog tenni mindenben, ha ezzel saját magát hátránytól és károsodástól tudja megóvni, vagy legalábbis úgy véli, hogy megóvhatja. Tapasztalásból tanultam meg ezt; sajnos azonban csak későn. Az utóbbi

¹⁵⁸ Johann Rudolf Fischer (1772-1800), *Stapfer* volt titkára, ebben az időben a burgdorfi iskolák irányítója.

¹⁵⁹ Pestalozzi levele egy barátjához stansi tartózkodásáról.

¹⁶⁰ (Lat.): isten a gépezetből; átvitt értelemben: isteni beavatkozás, váratlan fordulat.

húsz esztendőm minden szerencsétlensége olyan körülményekből fakad, amelyek a felismerés késedelmeskedése következtében állottak elő.

Túljutottam rajtuk. S mint ahogy yverdoni intézeteim időleges feloszlását befejezve ez idő szerint alázattal, megadással és hittel kerestem magamnak unokám aargauai jószágán¹⁶¹ fizikai, családi és közéleti vonatkozásban egyaránt megnyugvást biztosító pontot, úgy keresek nyugópontot irodalmi és pedagógiai szempontból is, és ebben a hangulatban felvetem a kérdést önmagam előtt: Vajon valóban elveszett-e életem értelme? Még egyszer szemügyre veszem életem törekvéseit egész terjedelmükben és természetük szerint. A múltat - azt, ami mögöttem van - leküzdöttem magamban. Az Úr megsegített. Ő, aki a meghajolt nádat nem törí szét, és a pislogó mécsest nem oltja ki,¹⁶² segíteni fog ezután is. Belső felemelkedés érzése fog el. Megindulva, mint a legfelemelőbb áhítat órájában, kimondom ezt, és köszönöm Istennek: életem értelme nem ment veszendőbe. Nem, az én intézetem, amely Burgdorfban úgyszólván a káoszából állott elő, Yverdonban pedig mondhatatlan nehézségek közepette alakult, nem volt életem értelme. Nem, nem! Mindkettőnek legfeltűnőbb vonásai az én egyéni gyöngéimből fakadnak, azoknak a gyöngeségeknek termékei, amelyek következtében életem külső^[452] törekvéseinek: különböző kísérleteimnek és intézeteimnek önmagukat kellett tönkretenniük, és a romlás küszöbére kellett jutniuk.

Sem intézeteim, sem a bennük folyó kísérletek valamennyi külső megnyilvánulása nem jelentették életem törekvéseit. Ezek mindenkor bensőmben éltek eleven életüket, és külsőleg is száz meg száz sikerült eredmény igazolta örökké fennmaradó üdvös alapjuk egész igazságát. Hogy sok külső megnyilvánulásuk talmi csillogása átmenetileg megszűnt, azt egyáltalában nem lehet törekvéseim értéktelenségének rovására írni; ez inkább az erőim és vállalkozásaim közti diszharmonióból s a velem céljaim megvalósítására szövetkezett személyzet heterogén jellegéből következett, valamint abból, hogy törekvéseim és kezdeményezéseim minden külső alakítása olyan kormányzó készséget kívánt, aminőt csak emberi vállalkozás valaha is megkívánhatott, én pedig a kormányzásra legalkalmatlanabb ember vagyok. Már természetem szerint sincs a legcsekélyebb hajlamom sem hozzá. Tudom, hogy akaratom természete szerint szolgáltra születtem, de ugyanakkor egyáltalában nem neveltek arra, hogy tudjak is szolgálni. Mégis azt hittem, hogy a *szolgálatra való alkalmatlanságom* ellenére a *szolgálatra való hajlandóságom* révén el tudom érni azt, amit ezen a világon elérni csakis akkor lehet, ha mindkettő, a *helyes kormányzás* és a *helyes szolgálat* egyszerre érvényesül.

Ismételnem kell itt azt, amit szerencsétlenségem éveinek hosszú során százszor meg százszor is elmondtam magamban: Azzal az első lépéssel, amelyet lábam a burgdorfi kastély lépcsőjére tett, elvesztettem önmagam, mivel olyan pályára tértem, ahol külsőleg nem várhatott reám egyéb, csak szerencsétlenség, tekintve, hogy az állás elfogadásával, amely ebbe a kastélyba hozott, olyan helyzetbe kerültem, amely lényege szerint és szükségképpen megkövetelte a belőlem hiányzó kormányzási képességet.

Mindamellett nem csupán a *kormányzásra való képtelenségem* volt az, ami kísérleteim pillanatnyilag teljes kudarcát, s végül eddigi intézeteim teljes feloszlását előidézte, s úgyszólván szükségessé tette; ugyanúgy része volt *benne szolgálatra való képtelenségemnek* is abban az állásban, amelybe most jutottam. Még elemi ismeretekkel és elemi készségekkel sem rendelkezttem mindazokban a pozitív tudományokban, amelyre bármely területen szükségem lett volna, hogy személyemben jól szolgáljam azt az intézményt, amelyet szolgálva vezetnem kellett. S mégis hagytam, hogy olyan intézet élére állítsanak - vagy helyesebben: hogy falhoz

¹⁶¹ A Neuhofon ekkor Gottlieb Pestalozzi gazdálkodott.

¹⁶² Máté 12, 20.

állítsanak -, amelyet kizárólag olyan férfiak egyesülésének kellett volna vezetnie, akik azonos módon éreznek, céljaikban tökéletesen egyetértenek, és akik a legkülönbözőbb tudományokban alapos ^[453] ismeretekkel és a tanításban kiváló képességekkel rendelkeznek - ha azt akartuk, hogy ez az intézmény legalább indulásakor megfelelő és biztos teret nyerjen, és valóban mélyen gyökeret verjen.

Éppúgy intézetem természete szinte minden egyébnél inkább azt is megkívánta, hogy vezetői mind, az elsőtől az utolsóig egy szív és egy lélek legyenek. Jól tudtam ezt, álmodozó hajlamban mégis összekevertem egy különböző *véleményekből összerótt* testület sivár ürességét az olyan férfiak reális erejével, akikben megvannak mindazok a hajlamok, ismeretek és készségek, amelyeket egyesülésük célja, az ügy megkövetel, és akik ezért e cél elérésének biztosítékát önmagukban hordozzák. Annyira gyermek voltam állásomban, hogy azokat a légvárakat, amelyeket álmodozó lelkem a fellegekbe vetített, megingathatatlan sziklára épültnek hittem, az e légvárak biztonságáról szóló álomkóros dicséreteket pedig szilárd megalapozásuk bizonyítékának tekintettem. Továbbá: eltévelyedésemnek ebben az egész nagy időszakában úgy tekintettem arra a néhány szerencsés körülményre, amely egy nagy lottó játék főnyereményének módjára hullott az ölembe, mintha vállalkozásomnak életem fogytáig biztosított forrásai lettek volna, vagy - inkább azt mondhatnám - *felhasználtattam*, sőt súlyosan kártevő módon *eltékozoltattam* őket. Egyesülésünk kezdetén még arról a rikító különféleségről sem sejtettem meg, amely házam személyzetében jellem szempontjából mutatkozott, hogy előbb vagy utóbb szükségképpen vállalkozásom halálát fogja okozni.

De ki hinné: a nyomós okok sorában, amelyek reményeim megvalósulását Yverdonban megíúsították, mégsem éppen ez volt a *legnyomósabb*. A legfontosabb a kudarc elkerülhetetlen okai közt maga a mi vállalkozásunk volt. Belekezdünk, mielőtt még álunkban is tisztáztuk volna, mi is legyen belőle, sőt mielőtt tisztában lettünk volna azzal, hogy voltaképp mit is akarunk. Vállalkozásunk, ahogy Burgdorfban kicsírázott, Buchsee-ban alakulni kezdett, Yverdonban pedig viszontagságos formátlanságában önmagával küszködve és önmagát pusztítva gyökeret eresztetni látszott: ez a vállalkozás önmagában véve, terv nélküli keletkezésében - függetlenül személyes alkalmatlanságomtól, függetlenül a benne részt vevő személyek különbségeitől, függetlenül a cél elérésére alkalmazott eszközök egymásnak ellentmondó voltától, sőt függetlenül attól is, hogy ellentétben állt a nevelési rutinnal és a mindenható korszellemmel - *kivihetetlen képtelenség volt*. Ha egyikünkben sem lett volna hiba, ha a körülmények nem lettek volna ellenünkre, sőt - azt merem mondani -, ha rendelkezünk minden hatalommal, minden anyagi eszközzel és minden bizalommal, és tudományos szempontból sem hiányzik belőlünk semmi, amire az egyes feladatokhoz ^[454] szükségünk lett volna - a vállalkozásnak, ahogy minden részében megnyomorítva csíráznia, növekednie, magát fenntartania és kiérlelnie kellett, szükségképpen zátonyra kellett futnia. Babilóniai toronyépítés volt ez, ahol mindenki a maga külön nyelvén beszélt, a másikat pedig nem értette. Tagadhatatlan, hogy hatalmas erők is voltak körünkben: de közös erő céljaink szolgálatára nem volt. Gondolni sem lehetett rá. Ha erőnk külön-külön még oly nagy lett volna is, belőlük és általuk sohasem állott volna elő az intézmény közös ereje.

Egyesülésünk történetének minden lapján talán még a vaknak is meg kell látnia az igazságot, utolsó napjaiban pedig vállalkozásunk azoknak a tévelygéseknek érett gyümölcszeként áll előttünk, amelyeknek létét és igazságát sokáig nem ismertük fel eléggé. Nem képzelhető el a természetben olyan közösségi erő, amely képes volna valami önmagában *természetellenes dolgot* eszközeiben és hatásaiban természetszerűvé alakítani. *Az olyan nevelési módszer pedig, amely a világon minden viszonylatban egyaránt természetszerűen és kielégítő eredménnyel érvényesül, amely a nevelésügy minden igényének minden helyzetben egyformán eleget tesz, s amely egyetlen intézetben és néhány egyes ember kapcsolatából jön létre - lényege szerint képtelenség. Aminek alkalmasnak kell lennie arra, hogy az emberiséget minden viszonylatban szol-*

gálja, az csak az emberiség valamennyi viszonylatából magából állhat elő. Ha valaminek emberek millióira kell üdvösen hatnia, akkor az általa *alkalmazott eszközöknek* olyan erők, rendszabályok és eszközök összesítése gyanánt kell létrejönniük, amelyeket külön-külön részekként már előzetesen milliókban és milliók számára kellőképpen előkészítettek, és amelyeket velük összhangban lehet alkalmazni és felhasználni.

Megingathatatlan alapjai ezek minden olyan kísérletnek, amely a népoktatásra a maga egészében és általánosságban akar hatni. Ha most ezeket az alapokat egybevetjük a mi kezdeti kísérleteink valóságos állapotával, ekkor szemünkbe szökik, hogy az ilyen vállalkozás említett lényeges szükségletei közül úgyszólván egy sem állott rendelkezésünkre. Nem titkolhatjuk magunk előtt, hogy körünkben sehol sem voltak meg természetes kiindulópontjai annak a mérhetetlen jónak, amelyet kerestünk; ezzel szemben nagyon is elevenen hatottak azok a tényezők, amelyek még azt a kevés jót is szétválasztották és elszakították egymástól, ami valóban megvolt közöttünk, úgyhogy bizonynyal sehol a világon nem lehetett volna nyugtalanítóbban és egymást kölcsönösen inkább megsemmisítő módon egymás mellett találni őket. Mindamellett az is igaz, hogy mind e körülmények közepette törekvéseink lényeges alapelveiből is, de még eltévelyedéseinkből és útvesztőinkből is, amelyeken át feljűk ^[455] törekedtünk, olyan indítékok, eszközök és eredmények származtak, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy az emberi természet erőire serkentő befolyást gyakorolva emberek millióit tegyék képessé, hogy a maguk körülményei között sikerrel hasznosítsák törekvéseink egy-némely részletét és kísérleteink egy-egy eredményét; mégpedig azokat, amelyek áldásos erejűket körünkben nem tudták természetesen és kielégítő módon kibontakoztatni, mivel mi természetellenesen *nagy arányokban, előkészület és eszköz nélkül akartuk kikényszeríteni azt, amit csupán apródoként lehet előkészíteni, ami csak idővel és kellő gondozással juthat el az egyes részek egészséges növekedéséhez, ezen át pedig fokozatosan az egész kiérlelődéséhez és tökéletesedéséhez.*

Maga a vállalkozás, amelynek ezernyi örvénye között egészen megszűnéséig tovább kellett úsznom, ahová csak életem rohanó árja erőszakkal elsodort, egyáltalán nem tekinthető szívem művének, sőt még csak álmodozó hajlamom művének sem. Sohasem álmodtam életemben olyat, mint amiben azok között a körülmények és viszonyok között, amelyekhez láncolva voltam, mintegy fejetlenül, részben pedig majdhogynem szív nélkül is, kezemmel-lábammal s még valami mással is részt kellett vennem, és amit nekem is támogatnom kellett. Való, hogy legalább egyes időszakokban - kiforgatva önmagamból és kívül azoknak a képességeknek és hajlamoknak körén, amelyekkel környezetemben valami lényegeset tehettem volna az emberiség javára - *úgyszólván teljesen* ki voltam taszítva intézetem gályájának evezőpadjára, de még kitaszítottságomban is súlyosan visszaéltek velem, önmagámmal ellentétben használva fel engem.

Törekvéseim lényege és erőim középpontja kezdettől fogva abban a bennem egészen ritka módon eleven természeti ösztönben nyilvánult meg, hogy a népoktatást lényeges részeiben, kiváltképpen pedig kiinduló pontjaiban egyszerűbbé tegyem. Ezek a rám nézve sajátos törekvések azonban egyáltalán nem burgdorfi életemmel kezdődnek. A nép és a gyermek iránti szeretetemnek abban az első, ifjúkori fellángolásában jelentkeztek először, amely az álmodozásra való hajlamommal és az összes gyakorlati élettevékenységekben való járatlanságommal együtt jellemem sajátossága volt, de egyúttal egész életem sorsfordulatainak sajátosságait is előidézte, sőt elő kellett idéznie. Ezek a törekvések azonban már ez időben oly mélyen hatottak, és olyan pszichológiailag megalapozott és - mondhatnám - ösztönszerűen feljebb törekvő érzékkel fonódtak össze, hogy minden elbizakodottság nélkül határozottan állíthatom: az elemi képzés magasztos eszméje, amelyet későbbi éveimben a maga pszichológiai mélységében kifürkészni és a megvalósítására szolgáló ^[456] eszközök lehetőleg egyszerűbbé tételé-

vel a nép lakószobájához közelvinni iparkodtam - ez a magasztos eszme már akkor kibontakozva lelkem mélyén lappangott, amikor a „Lénárd és Gertrud”-ot írtam.

Igaz ugyan, hogy a szót: „az elemi képzés eszméje” - ez idő tájt még nem ejtettem ki, sőt, azt hiszem el sem hangzott még előttem; az a végső eredmény azonban, amelyet ez az eszme az emberi nemből még a legszerényebb viszonyok között is el tud érni, már akkor tetemes mértékben és mélyen élt bennem. Gertrud, ahogy előttünk áll, a természet gyermeke, akiben a természet az elemi képzés lényeges eredményeit a maga tisztaságában ábrázolta, és aki a képzés egyetlen mesterséges eszközével sem tanult meg élni. Együttal pedig a természet gyermekének oly sajátos formáját képviseli, amilyen valóban csakis az alsóbb néposztályokban jöhet létre. Röviden: amikor Gertrud képét felvázoltam, az elemi képzés eszméjének eredményei a maguk belső lényege szerint a tökéletesség olyan fokán lebegtek előttem, hogy ebben továbbjutni máig sem tudtam, minden eszmélkedés és idevágó kísérleteim minden tapasztalása árán sem. Igaz viszont, hogy azóta sok tekintetben természetellenes és pszichológiátlan nevelési és oktatási kísérleteim zűrzavara érzelmileg némiképpen eltérített az elemi képzésről festett eme ifjúkori kép tiszta, fennkölt igazságától, és olyan bonyolult útvesztőkben tévelyegtem, amelyek a magasztos eszmének súlyosan ártanak. De mindezek a hányattatások, amelyek e törekvések káoszában végbementek, s velem meg körülöttem lejátszódtak - bár következményeik sokszor szívettépőek voltak -, mégsem tudták elsötétíteni, még kevésbé kioltani bennem ifjú éveim kezdeti törekvéseinek lényegét: hogy a családi nevelés és oktatás valamennyi eszközét egyszerűbbé tegyem - úgy, ahogy e törekvések szellemét ebben a könyvemben oly elevenen kifejtettem.

Intézetem külső megvalósulásának kudarcra szükségképpen életem törekvéseinek ehhez az eredeti magvához térített vissza. Semmi más és semmi ezzel ellentétes dolog soha nem keltett bennem mély érdeklődést. Erre nem is volt lehetőség, annál kevésbé, mivel külsőleges élet-törekvéseim következményei, hányattatásai és eltévelyedései, valamint életem sorsfordulatai közepette e törekvések sok olyan eredménnyel jártak, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy idevágó eredeti elképzeléseimre világos és elhatározó fényt vessenek. Kétségtelen tény, hogy elemi törekvéseink egész hosszú ideje alatt hatásuk nyomán *minden korszakban* kerültek ki olyan növendékek, akik egyes elemi eszközeink és módszereink messzeható erejét minden kétségen kívül igazolták. Sőt, növendékeinknek e kérdésben ítélni képes szülei úgyszólván kivétel nélkül, valamint olyan férfiak, akiket minden nevelés- és oktatásügy természeti és [457] lélektani alapjának megítélésében illetékes bírónak kell elismernünk, sokszorosan és következetesen elismerték, hogy ezeknek az általunk alkalmazott egyes eljárásoknak valóban van hatásuk arra, ami az én sajátos és különleges élettörekvésem: az oktatás általánosan megszokott eszközeinek egyszerűbbé tételére és - ez szükségképpen következik - a lakószoba erőinek gyarapítására és fokozására. Oly hosszú időre terjedő kísérleteink egyetlen korszakában sem hiányoznak az erre vonatkozó hitelt érdemlő bizonyosságok.

Kérdezősködjének magában Yverdonban, hogy az utolsó időkben azok közül a lányok közül, akiket a számtanban és mértanban Schmid alapelvei szerint vezettünk, nem tettek-e szert sokan olyan általános pedagógiai erőre, hogy - alapelveinknek és tevékenységünknek e városban tapasztalt minden félreismerése ellenére is - leányintézetünk ideiglenes beszüntetése általánosan sajnálkozást keltett. Kérdezősködjének a legkülönbözőbb helyeken, ahol a nálunk nevelődött jelesebb növendékek állást kaptak, sőt kérdezősködjének magában a párizsi politechnikai iskolában,¹⁶³ mennyire kitüntették magukat közülük többen is. Németország számos helyén, különösen Poroszországban, olyan férfiak állanak nevelőintézetek élén, akik pedagógiai képességeik jó részét annak az elemi képzésnek köszönhetik, amelyben nálunk része-

¹⁶³ *École polytechnique*, a francia forradalom idején alapított, a megerősödő burzsoázia művelődési szükségleteinek szolgálatában álló híres mérnökképző iskola.

sültek.¹⁶⁴ Feltűnő jelenség az is, hogy egy bizonyos Amerikában időző Neef¹⁶⁵ úr által ezen elvek szerint nevelt két növendék ez idő szerint Párizsban messze kimagaslik a matematikai tanulmánytól látszólag legtávolabb eső tudományban, a kémiában. Ezekhez a tényekhez még csupán egyet fűzök hozzá: Azoknak az újabb keletű fáradozásoknak a nyomán, hogy egy francia folyóirat kiadásával elemi alapelveinket és eljárásainkat a közönséggel alaposan és minden oldalról megismertessék, valamint tapasztalatainkról és eredményeinkről előtűk ismeretessé vált adatok alapján Párizsban és Londonban igen nagy figyelmet és érdeklődést tanúsítottak céljaink iránt, mégpedig olyan személyiségek, akiket pszichológiai és pedagógiai nézetek és törekvések területén kétségtelenül *elsőrangú* szaktekintélyeknek kell elismerni.^[458] Sőt, *ugyanilyen nagyszólyú* férfiak Észak-Amerikában és Brazíliában - támogatni kívánván hazájukban nézeteinket és törekvéseinket - meleg érdeklődést tanúsítottak terveink iránt, és határozottan megígérték, hogy befolyásukkal tevékenyen segíteni fogják.¹⁶⁶

Mindezek a tények, amelyek törekvéseink értékére világítanak rá, burgdorfi és yverdoni tartózkodásunk mérhetetlen zűrzavarában valósultak meg. De mert munkánk lényegét általában mégis megsemmisüléssel fenyegette, ennek a zűrzavarnak egyszer véget kellett érnie. Ezért tökéletesen meg vagyok győződve róla, hogy yverdoni intézeteim ideiglenes beszüntetését valóban inkább arra való szerencsés készítésnek kell tekinteni, hogy törekvéseink lényegét tisztultabb alapokra építsük, mintsem annak jeléül, hogy e törekvések értéktelenek, és hogy lehetetlenség üdvös eredményeket elérni általuk. Nem, mert amiként nem mehet tönkre a természetnek örök fundamentumokra épített, erőink kibontakozásában megnyilvánuló menete, éppoly kevésbé tűnhetik el lényegtelen agyrem módjára valami - bármily csekélység is -, ami valóban alkalmas rá, hogy az emberi nem nevelési és oktatási eljárásában a mesterséges beavatkozás menetét a természetnek istenileg megalapozott menetéhez jelentősen közelebb hozza. Nem tűnhetik el, ha eredményeink helyességét és fontosságát oly mértékben a kortársak szeme elé tárja, és oly megbízhatónak és megvalósíthatónak mutatja ki - bármilyen is egyébként ez a kor -, mint ahogy ez legfontosabb elemi kísérleteink némelyikével történt.

Minden komoly vizsgálatnak tényként kell megállapítania, hogy életem törekvéseinek eredményei ma is szilárdan állanak a *maguk sajátos eredeti alapjain*, és alkalmasak rá, hogy továbbfejlesszék őket.

Ezeknek az eredményeknek részben lehetséges és valószínű, részben pedig kétségtelen folyományai oly fontosak, hogy a későbbi esetleges szégyenkezés veszélye nélkül nyíltan kimondhatom: intézeteink és kísérleteink számos eredménye alkalmas arra, hogy hatalmas erővel, igazán és természetes módon ragadja meg az emberi természet erőit az elernyedésnek abban az állapotában, amelybe korunk mesterként eljárásai következtében jutottak. S majdnem azt mondanám, természetünk erőit emberi újjászületésre és új életre készítik, mert megtanítanak rá, hogy a természetünkben rejlő külső és belső szemlélő képességben természetszerűen fel tudjuk ismerni minden megbízható tudásunk, ismeretünk és készségünk kiinduló pontjainak mintegy ősi forrását, hogy ezt a forrást fel tudjuk^[459] használni, és oly fokban tudjuk birtokba venni és megtartani, mint amilyen mértékben korunk nevelésének és oktatásának rutinos eljárásai sokszorosan eltérítettek és eltávolítottak tőle.

¹⁶⁴ Poroszországból nagyszámú tanítójelöltet küldtek kiképzés végett Pestalozzihoz.

¹⁶⁵ Franz Joseph Nikolaus Neef (1770-1854) egy párizsi árvaházban bevezette Pestalozzi módszerét. 1804-ben *Napóleon* (akkor még első konzul) részt vett a vizsgán. Kétségtelenül az ő véleményét is tükrözte külügyminiszterének, *Talleyand*nak a látottakra vonatkozó megjegyzése: „Túl sok a népnek.” - Neef később Amerikába költözött, és Philadelphiában működött Pestalozzi szellemében.

¹⁶⁶ Joseph Schmid a folyóirat előkészítése érdekében Párizsba és Londonba is elutazott, azonban a tervből nem lett semmi.

Egyáltalán nem valami légvár tehát az elemi képzés eszméje - már azon a fokon sem, ahogyan kezünkben van. Nem lehet az, ha pedig lényegét megőrizzük, soha nem is válhatik azzá. Ez magából az emberi természetből következik, és eredményei minden tekintetben és minden irányban mesterséges beavatkozás nélkül maguktól sorra megnyilvánulnak az egyes rendek valóságos életében Minden ily módon a természetből származó jó nevelési szabály, a szeretetnek, a bizalomnak és a hitnek minden tiszta ténykedése, az igazságnak és a jognak minden felismerése, a valódi mesterségbeli tudás minden készsége, bármily formában és szerkezetben nyilvánul is meg - lényegében ennek a magasztos eszmének eredménye. Azon nem fordul meg a dolog, hogy a csillogó, szerető, belátó, irányító ember, az ügyes kezű munkás valóban tudja-e és világosan felismeri-e, hogy hite, szeretete, gondolkodása, mesterségbeli tudása, illetve cselekvőkészsége, hozzáértése és tudása összefügg az elemi képzés eszméjének lényegével és hatóeszközeivel. A kibontakoztatott erkölcsi, szellemi és mesterségbeli képességek, ahogy a valóságos életben minden mesterkedés nélkül létrejönnek, egyszerűen az alapvető emberi erők megnyilvánulásai, s az elemi képző eszközök mesterséges gyakorlatainak hozzájárulása egyáltalában nem teremti, hanem csupán támogatja őket, azaz megkönnyíti, serkenti és erősíti megjelenésüket, és a különböző képességek között egymást kölcsönösen segítő és serkentő összefüggést hoz létre.

A világ tele van az elemi kibontakozás e természetes menetének egyes eredményeivel, amelyek a mesterkéletlen erkölcsök, szokások és állapotok egyszerűségében a mindenkori körülményeknek és szükségleteknek megfelelően sorra jelentkeznek, mégpedig maguktól, külső beavatkozás nélkül, nagy tökéletességgel. S feltűnő, milyen erővel fejeződnek ki és mutatkoznak meg a természet közönséges menetének ezek a megnyilvánulásai egyes egyszerűen és műfogások nélkül jól felnevelt emberekben: mesterséges eljárások nem segítik őket, mégis az elemi képzés eszméjének legjobb eredményeivel vetekszenek; az egyes ember tehetsége és egyénisége szerint különböznek ugyan, egyedi jellegével azonban mindig összhangban vannak.

Itt egy embert látsz igen gyöngye szellemi képességekkel és minden mesterségbeli készség nélkül, mégis olyan mély erkölcsi és vallásos erővel, amely szinte a lelkesedésig fokozódva valósággal a hit, az istenfélelem és az emberszeretet zsenijévé avatja őt. Amott egy másikat találsz, aki erkölcsi tekintetben kevésbé válik ki ugyan, ^[460] a vallás terén pedig a lelkesedéstől ugyancsak messze van, ezzel szemben a természet mintegy tudományos tárgyak mélyebb feltárására teremtette, és ezért is lelkesedik. Amott pedig ismét egy másikkal találkozol, aki különösebb erkölcsi érdeklődés híján és a tudományos kutatás iránt való kiemelkedő képesség nélkül is valóságos lángész valamely mesterségben, és ez bensőleg oly erővel foglalkoztatja, hogy a legcsekélyebb alkalom is, amely erre a kiemelkedő tehetségre hat, hatalmas belső erővel ragadja meg, és könnyedén vezeti döntő sikert jelentő eredményekre.

Aki a maga valójában akarja megismerni a világ menetét, hogy miként hozza működésbe természetes úton képességeink elemi kibontakoztatásának általános alapjait, ennek az ilyen szembeszökő jelenségek különbségében kell tanulmányoznia őket, figyelembe véve mind az egyes egyének lángelméjét, mind pedig az emberi adottságok különféleségének tényleges következményeit. Az emberi nem kulturális haladásában általában az ilyen lángeszű emberek jelentik a természetes támaszt és kiindulást, ők szolgáltatják a természet valódi menetét természetes módon támogató eszközöket. Ez a menet teszi lehetővé, hogy az elemi képzést szolgáló mesterséges eszközöket könnyen és eredményesen elterjesszék, s ezáltal észrevehető sikerrel és biztonsággal előkészítsék és támogassák azt az üdvös hatást, amely általános elterjedésükből fakad.

Az emberi erőknek az a természetszerű kibontakoztatása, amely az elemi nevelő eljárásoknak általánosan az alapjául szolgál, és feltétlenül alapjául is kell szolgálnia, lényeges mozzanataiban sokkal inkább az életből, mintsem mesterséges ténykedésekből származik. Valamennyi

mesterséges eljárása alá van rendelve az élet magasabb értelmének, nagy eredményei általában inkább az emberi természet erőinek tényleges felébresztéséből fakadnak, s nem tudományos és technikai művelő eljárások hatására jönnek létre. Ebből a szempontból jelent az elemi nevelés és oktatás nagy és mélyreható könnyebbiséget. Minden egyes ember a maga helyzetében és a maga körülményei közepette, az elemi képzés eszméjének és eszközeinek ismerete nélkül is ezerféle szempontból, ezernyi helyzetben és ezer alkalommal kiveheti részét nemünk erőinek természetszerű kibontakoztatásában. Épp ezért azonban minden felvilágosult emberbarátnak kötelessége, hogy elismerje és másokkal is elismertesse e magasztos eszme minden igazi eljárásának azt a természeti alapját, amelyet minden emberben megtalálunk, és amely minden rendben, mindenféle viszonylatban a nevelés és oktatás ezer meg ezer ténykedésében jut kifejezésre, mégpedig minden mesterséges fogás nélkül, a természetnek megfelelően.

Ha nem támaszkodunk az elemi képzés e minden emberben ^[461] bennerejlő természeti alapjának elismerésére és felhasználására, akkor teljességgel lehetetlen e magasztos eszme eljárási módjait, kivált elemi pontjaiban, természetszerűleg és üdvös eredménnyel felkutatni, feldolgozni, felhasználni és minden rendű embernek valóban kielégítő tények formájában a szem elé tárni. Ahol viszont hittel és szeretettel támaszkodnak rájuk, ott az eszme mesterséges eljárásmódjai mindenütt készséges fogadtatásra találnak magában az emberi természetben. Ahol a nevelésnek ezt a természeti alapját felismerik és gonddal, komolyan építenek rá, ott minden jelenségében isteninek is ismerik el, s szent vezetőnek és tanítónak tekintik mindabban, amit a nevelés - legmagasabbrendű eredményeit is beleértve - nemünk művelődése érdekében tenni és célul kitűzni képes. Következményeikben légvárakhoz vezetnek mindazok a törekvések, amelyek úgy akarják az elemi képzés eszméjét a nevelés útján megvalósítani, hogy közben *nem igyekeznek* gondosan a természetnek erre az erőink kifejtésében általánosan érvényesülő tényleges menetére építeni. Ezek a légvárak azután a felületes, mesterkelt és álmodozó embereket hasonlóképpen könnyen készítetik olyan vágyakra, igényekre, tettekre, eljárásokra és kísérletekre, amelyekkel ahelyett, hogy az embertársak javát szolgálnák, csupán sokszoros zavart, szerencsétlenséget és nyomorúságot idéznek elő közöttük.

Valamely mélyen az emberi természetbe belenyúló törekvés megvalósítási eszközeiben előrelépni csak oly mértékben lehet, amilyen mértékben mindenkor az eszme lényegének és a megvalósítására alkalmas eszközöknek világos felismerésében előrehaladtunk. Ha az ilyen és hasonló tárgyak elméletében nem érünk el egyre nagyobb világosságot, akkor eszközeinket semmiképpen sem alapozza meg belső, egymást kölcsönösen támogató és éltető összefüggés. Az elméletben való előhaladás ugyanakkor minden részletében legszorosabban összefügg azzal, hogy általában milyen tartósan és mennyire növekvő mértékben tevékenykedtünk egy ilyen tárgy megvalósításán. Gyakorlati kísérleteink egyetlen területén sem szabad megállapodnunk. A tartós tevékenység mindinkább neveli és fokozza a képesség erejét, és a példa meg a tényleges tapasztalások eleven hatása felébreszti mindazon körök figyelmét és érdeklődését, amelyek közelükbe kerülnek. Legyen mégoly csekély és jelentéktelen is, amivel ezekhez a tapasztalásokhoz hozzájárulsz, ha hozzájárulásod az elemi képzés eszméjének eredményeként és annak szellemével meg eszközeivel összefüggésben áll elő, akkor fel tudja kelteni annak a környezetnek figyelmét és érdeklődését, amelyben jelentkezik. S minél nagyobb és jelentősebb maga az ilyen tapasztalásból eredő hozzájárulás, annál jelentősebb és ^[462] következményeiben annál gazdagabb a környezetére való benyomása is. Mindamellett itt még azt is különösen figyelembe kell vennünk, hogy általában csak annak van nagy hatása, csak annak van ellenállhatatlan ereje, ami tökéletes. Ebből természetes szükségszerűséggel következik, hogy a ténylegesen elemi jellegű példákat és tapasztalásokat egyenként a lehető legnagyobb tökéletesség fokára kell emelni.

Nem állhatok ellent annak, hogy valóságos példával ne világítsam meg azt a szempontot, amely szerint az elemi képzés eszméjének nagy természeti alapját erőink kibontakozásában a

természetnek mindnyájunkban bennerejlő egyszerű menete jelenti. Példám feltűnően fényt vet arra, milyen ügyessé tud válni némely ember a nevelésügynek még bonyolultabb eljárásaiban is. Egy szegény kisfiúval, akit az egyik kolostor koldusfiúként befogadott, az a balszerencse történt, hogy fellökött egy égő lámpást, úgyhogy az a padlásról a szalmába esett és felgyújtotta; ennek következtében egy tetemes nagyságú kolostori épület leégett. A szegény fiúra most mindenki úgy tekintett, mintha valami szörnyeteg lett volna. Senki sem akarta többé házába fogadni. Sokáig éhséget és egyéb szükségletet szenvedett. Végül is elszökött, és koldulva kóborolt. Végre egy üveges felesége megkönyörült rajta, és magához vette. Olyan jól megtanulta ezt a mesterséget, hogy az asszony nem szívesen engedte őt el. A fiú kezdett öntudatra ébredni, többet akart tanulni a mesterségénél, beutazta Itáliát és Franciaország egy részét, még Angliába is eljutott, több nyelvet megtanult folyékonyan, és nagy ügyességre tett szert mindenfajta emberrel való bánásmódban. Most már mestersége sem elégítette ki. Az a gondolata támadt, hogy képzettségével komornyikként még sokkal többre viheti, mint hogyha mesterségét vándorolva gyakorolja. Ugyanakkor bizonyos honvágy is húzta vissza hazájába, s ott éppen annak a kolostornak apátjánál ajánlkozott erre a szolgálatra, amelynek gazdasági épületeit leégette. Az apátnak feltűnt az ember képzettsége, nyílt szelleme és ügyessége. Tüstént fel is fogadta őt komornyiknak, és oly kiválóan szolgálatkésznek és olyan alkalmasnak találta, hogy valósággal apai hajlandósággal kezdett viseltetni iránta. Néhány szolgálati év elteltével az ember megházasodott, vendégfogadót bérelt, s itt is tanúságot tett kiváló általános gyakorlati képességeiről. De ami a legfontosabb, s ami miatt tulajdonképpen szólok róla, az a következő: A férfi egyetlen gyermekét sem küldte iskolába, ellenben minden tárgyban maga oktatta olyan sikerrel, hogy az egészen rendkívüli volt, és az egész környék csodálkozását kivívta, őt lánya minden olyan nyelven folyékonyan beszélt, amelyet az apa tudott, s a műveltségnek mindazon ágaiban, amelyekben az apa járatos volt, ^[463] ők is annyira gyakorlottak voltak, mintha az összes iskolákat végigjárták volna, sőt mintha még annál is iskolázottabbak lettek volna, mint ami a polgári rend magasabb köreiben szokásos. Amihez csak hozzáfogtak, értelmesen végezték, reggeltől késő estig tevékenykedtek, amellet a legalsóbbrendű munkát sem vetették meg. Mivel polgári ízlés szerint öltöztek, ha a földeken dolgoztak, levetették felső szoknyaikat, s paraszti módra felkötötték őket a mezei munkához. A vendégfogadóban pedig idegenek szemeláttára olyan magatartást és illemtudást tanúsítottak, aminőt az ember, látva a paraszti munkálatokban való jártasságukat, lehetetlennek tartott volna. Úgy tűnt, mintha apjuk szeméről olvasták volna le, hogy mit kíván, ha pedig az apa füttyentett, nemcsak egy, hanem két vagy három lánya futott oda egyszerre, hogy megnézzék, mit óhajt és mit parancsol, s ezt olyan gondossággal, pontossággal és serénységgel tették, aminőt a legrafináltabb mesterséges képzés legmagasabb eredményei révén is csak ritkán tud elérni.

Bármilyen találó is ez a példa erőink kifejlődésének természetes, nevelési eljárásokkal nem támogatott menetéről - legalábbis mindenütt, ahol az egyes emberben hatékony belső erők támogatják, külsőleg pedig a körülmények kedveznek neki -, épp annyira igaz az is, hogy abból a szempontból, amire a nép nagy tömegének kulturális vonatkozásban minden rendben szüksége van, semmit sem jelent. Egyes ilyen emberek fellépése ebből a szempontból annyit ér, mint néhány csepp édes víz, amely a tenger keserű, sós árába ömlik. Úgy elvész a népben, mint *rari nantes in gurgite vasto*.¹⁶⁷ A népnek minden rendben és minden körülmények között szüksége van műveltsége megszerzése céljából mesterséges eszközökre, különben mindannak ellenére, amit erőinek kifejtésére magában hordoz, nagyon könnyen és szinte kivétel nélkül az érzéki állati ingerek áldozatává lesz: elvadul vagy mesterkéltté válik, ami nyomatókos,

¹⁶⁷ (Lat.): A nagy mélységben néhol láthatni csak úszót. (Vergilius: Aeneis. - Baróti Szabó Dávid fordítása).

erkölcsileg és szellemileg jól megalapozott ellensúly hiányában - akár érzéki erejének fokozódása, akár érzéki eltompulása következtében - így is, úgy is embertelenségre vezet.

Bármennyire nyilvánvaló, hogy némely ember pusztán magának az életnek a hatására minden külső eszköz nélkül ugyancsak kiváló emberi képességekre tett szert, ez mit sem bizonyít az elemi képzés eszméjének szükségessége vagy annak értéke ellen. Az elemi képzés lényeges és követelően szükséges kiegészítése a mi mesterséges eszközökkel nem támogatott *valóságos földi életünknek*, amely bizonyos esetekben egyes embereket gyakran kiválóan formál, a nagy [464] tömegeket azonban egy ellenében kilencszázkilencvenkilenc esetben félreneveli - úgy, ahogy ez következményeiben részint az emberiség elvadulására, részint mesterkéltté válására gyakorolt hatásában megnyilvánul, és ahogy - majdnem azt mondanám - minden idők szellemében és minden korban kimutathatóan jelentkezik. S ha most a *természettől nem segített élet fejlődésének pozitív kényszerét* tekintjük, miként az ritka esetek kivételével általában érvényesül, s egybevetjük *az elemi képzés eszközeivel támogatott és segített élet fejlődésének* készítésével, miként az természete szerint általában minden társadalmi rendben érvényesül, akkor ezt találjuk: Az a gyermek, akit erői kibontakoztatásában beavatkozás nélkül átengedünk a nagy természeti folyamatnak, az élet első korszakában mindenekelőtt *általánosságban* olyan anyának van híjával, aki elevenen, nyugodtan és éretten, kiképzett képességeinek birtokában tudatosan hordozza magában az ösztönzéseket mindarra, amivé gyermeke számára természet-szerűen lennie kell. Gyermekeit pedig éppúgy általánosságban az a veszély fenyegeti, hogy ezeknek a magukra hagyott hajlamoknak ösztönszerű felélesztése erőinek felébresztésében minden pillanatban megzavarja, szétzilálja, s így helyett, hogy természet-szerűen képezné, inkább természetellenesen félreneveli. Ily körülmények között a természetellenesen vezetett gyermek e torz fejlődésének igényei következtében, amiben maga az anya hibás, csakhamar anyjának magának is terhére fog válni.

Ha az anya nyugodt természetű, a gyermek természetellenesen felébresztett nyugtalanságának csillapítására maga is olyan szerekhöz fog nyúlni, amelyek természetellenesek, és érzékiségük következtében a gyermekre ártalmasak; ha viszont szenvedélyes, akkor gyermekének nyugtalanságát saját nyugtalanságának és saját kényelmetlen érzéseinek kifejezésével próbálja csillapítani. Korholni és büntetni fogja gyermekét, aki semmit sem követett el, csupán olyan, amivé az ő vezetése mellett lennie kellett. Tehát az ártatlanságot bünteti. Első magvát veti el a szegény teremtményben a szenvedélynek, első magvát veti el az ártatlanság elvesztésének. Ami isteni és tiszta, a gyermek erőinek természetes tevékenységéből magából fakad, lassanként elvész. Ami szenvedélyes és nem-isteni viszont természetellenesen felzaklatott érzéki és állati természetéből előtör, napról napra erősödni fog. Szemlélő erejének természetes kibontakozását megzavarják. A tervszerűen érzékei elé tárt szemléleti tárgyak képző hatását a gyermekben sokszor megbénítják, hasonlóképpen magukat ezeket a tárgyakat is gyakran elvonják érzéki tapasztalása elől; ehelyett tömegesen tárnak érzékei elé olyan tárgyakat, amelyek természetellenesen felfokozott ingereikkel félrenevelik őt. Tehát a szemlélőképesség természet-szerű kibontakozását [465] úgyszólván már eredetében természetellenesen megzavarják, ezzel pedig a beszéd képességének és a gondolkodási képességnek természetes kibontakozását - mivel végső fokon mindkettőt a szemlélőképesség természet-szerű kibontakozása alapozza meg - ha teljesen lehetetlenné nem is teszik, természet-szerű kibontakozásuk útjába mégis már ebben az időpontban szinte áthághatatlan akadályokat raknak, ezzel pedig jóformán mindazt megsemmisítik, amivel a természet-szerűen vezetett családi élet már kisdéd korában előkészítheti a gyermeket, hogy természetes módon tudjon élni az iskola lehetőségeivel, és ami áldásossá teheti számára az iskolázás éveit.

Ha ilyennek látjuk a gyermeket a családi nevelés időszakában, akkor nincsenek benne természetes éledt ösztönzések semmi olyasmi iránt, amit az iskolai képzés természetes módon megadhatna neki. Nincsenek benne olyan természet-szerűen serkent kiindulópontok, ame-

lyekhez az iskola természetszerűen kapcsolódhatnak. Olyan új világba jut itt, amelyhez semmiféle szellemi és kedélybeli kapcsolat nem fűzi, amely azonban kétségtelenül szenvedélytől fűtött kapcsolatban van félreveltségével. Voltaképpen annak a félrevelésnek a folytatására jól felkészülten lép az iskolába, amelyben részesülnie az iskolai vezetés mellett módja van. Családi félrevelése eleven kapcsolatba kerül iskolatársai egész seregének családi félrevelésével. Mivel pedig valamennyiük félrevelése lényegében általában hasonló eredetű és hasonló természetű, azért felettebb könnyen általánosan ragadóssá is válik. Ahol sok a gyermek, ott a szemtelenség csakhamar általánosan kiváltódik, ha nem él már eleve erőteljesen minden egyesben közülük a szerénység. Éppúgy ragály útján könnyen fészkel be magát a gyermekek szívébe az iskolázás korában a gonoszkodó pajkosság, a szemérmetlen könnyelműség, a gyöngeségnek és a szegénységnek komisz kigúnyolása, megsértése, megbántása, valamint a szeretetlenség meg a keményszívűség egyéb hibái, ha nem virult a családi otthonban már eleve az a kedvesség, az a szeretet, az a béke és nyugalom, amely a gyermekkorban oly természetes, s ha ezek a tulajdonságok nem váltak élő gyermeki, fivéri vagy nővéri magatartásban habituálissá, úgyszólván életszükségletté és a gyermekek második természetévé. Ugyanígy szellemi tekintetben is csakhamar elharapódzik a gyermekek tömegében a szórázottság, a gondatlanság, a figyelmetlenség, az elővigyázatatlanság és az elhamarkodás, ha a családi nevelés következtében még nem vert eléggé erős gyökeret mindegyikükben a figyelem, a meggondolás és a megfontolás.

Testi tekintetben viszont a restség, a kényelmesség, az érzéki vágy és annak következményei - polgári és családi tevékenységükben az ügyesség, erőfeszítés és kitartás kifejlődésének ezek a [466] legnagyobb kerékkötői - szintén ragályossá válnak az iskolai évek folyamán, ha a családi nevelés nem készítette és szoktatta gyermeki szerető szellemüket már jóelőre ahhoz, hogy testüket fizikailag kifejlesszék és gyakorolják, s hogy részt vegyenek a hozzájuk illő különféle házi tevékenységekben, sőt ha nem készítette és szoktatta őket serény erőfeszítésre és az ebben való kitartásra. Az iskolamester ily körülmények közt egyáltalán nem képes - bármily szívesen tenné is - természetszerűen hatni a rábízott gyermekek erkölcsi, szellemi és testi erőinek fejlesztésére, mivel e tekintetben nincs meg az a természetszerű műveltségük, amelyet már a családi élet körében meg kellett volna kapniuk. Ily körülmények között egyáltalán nem tekintheti és érezheti magát gyermekei apai nevelőjének. Ellenkezőleg, szükségképp olyan gyermekek agyonhajszolt oktatójának és idomítójának kell tekintenie és éreznie magát, akiknek esze, szíve és keze távol esik tőle, valamint attól, amit be kellene gyakoroltatnia velük. S a maga szomorú helyzetében, hogy oktató és idomító eljárásaival legalább látszatra eredményt érhessen el, kénytelen a legtermészetellenesebb módokhoz folyamodni, s gyermekeit jutalmazásokkal, a becsület és dicsőség hívságos eszközeivel ahhoz édesgetni, amit akkor, ha a családi körben természetszerűen nevelték volna, és ha arra, amit az iskolában tanulniuk kellene - jól előkészítették volna őket, elemeiben már magukban hordoznának, és a továbbfejlesztésükre szolgáló képző gyakorlatok során szíves-örömmel elsajátítanának. Hasonlóképpen természetellenes iskolai büntetések nyers hatalmával kell visszatartania őket olyan dolgoktól, amelyek egyébként sem maguktól nem váltak volna begyökerezett szokássá bennük, sem pedig mások példája nyomán nem ragadtak volna rájuk. S ha ilyen, nevelési szempontból a családi életben nemcsak elhanyagolt, hanem éppenséggel eltorzított lelkű gyermekek ebben az állapotban kerülnek a kisiskolából a magasabb s általában a tudományos vagy a gyakorlati polgári életre képző és oktató különféle intézményekbe, akkor fizikai kibontakozásuknak ebben az időszakban különösen élénken gyarapodó ereje nagyon is alkalmas arra, hogy az érzéki élet és az érzékiség állati kíváncsiságainak féktelenségre, önzésre, arcátlanságra és erőszakra ösztönző ingerei számára igen erős, szenvedélyes és veszedelmes tápot nyújtson, és arra csábítsa őket, hogy felületes ismeretek, éretlen fejlődés és csupán félig-tanult mesterség- és hivatásbeli készségek alapján olyan elbizakodott, minden alárendelést megtagadó és csupán üres légvárakra támaszkodó igényekkel lépjenek fel, amelyeknek következményeit korunkban

világos vagy inkább ríkító fényben látjuk, és napjaink sokszoros szerencsétlenségének egyik legfőbb okául tanultuk megismerni. [467]

Ha végül is ezeket az ilyen úton felnövekedett embereket mint apákat és anyákat családi vonatkozásban, nyilvános tevékenységüket pedig polgári és hivatási szempontból vesszük szemügyre, akkor mutatkoznak meg csak igazán a legrikítóbb színben a kora ifjúságukban nem természetszerűen kapott nevelés következményei, vagy még inkább ekkor mutatkoznak az ilyen nevelés messzeágazó, szomorú hatásai. Mesterkéltté vált korunk szellemi életének pozitív romlásában és az általa erőszakosan élesztett és erősített általánosan érzékies világ-szellem hatása alatt felnövekedve, nincsenek meg azok a lényeges biztos ismereteik, hajlandóságaik és készségeik, amelyeket az apai házban egy jó, természetszerű nevelés, majd pedig a gyermek- és ifjúkorban egy erre épült jó természetszerű iskolai és hivatásbeli képzés megadhatott volna nekik, vagy helyesebben: amelyre mindez előkészítette volna őket. A családi és polgári kötelességeik teljesítésére irányuló tiszta, emberi indító okok és ösztönzések nem találhatnak bennük természetszerű, reális megalapozásra. Csupán elvadulásukból és mesterkéltté válásukból, továbbá azokból az ingerekből, amelyek ezt a kétszeres romlást fokozzák és erősítik bennük, merítenek indítékot azoknak a kötelességeknek áldatlan, látszatra való teljesítéséhez, amelyeknek külsőleges teljesítésére körülményeik - szellemük és szívük ellenére - kényszerítik őket. Ebben a helyzetben látszatra gyakran sok jót is tehetnek, ami azonban valójában szintén csak a „szükség törvényt bont” közmondással magyarázható. Teljes mértékben hiányzik belőlük a lényeges alapja mindannak, ami családi és polgári szempontból igazán jó. Azok a kötelességek és jogok, amelyek az emberiséget illetik, egészen alárendelt jelentőségű mozgatói az ő emberileg cseppet sem felemelő és emberileg nem kielégítő világérzésüknek. A szeretet forrásai kiapadtak bennük, az igazságról pedig ezt kérdezik ebben a szikkadtságban: ugyan micsoda? S mivel olyanok, amilyenek, jogosan kérdezik ezt. Az igazság magában véve, a maga tisztaságában számukra semmi, és nem is lehet más. Hiányzik belőlük. Érzékiségük szolgálatból és szükségből fakadó összes kötelezettsége sem az igazságból, sem a szeretetből nem meríthet ösztönzést; ezért e kötelességek teljesítésén sem családi, sem nyilvános életükben nincsen áldás.

Ámde nem akarom tovább részletezni azokat a következményeket, amelyek - mivel az első gyermekévekben a családi életben hiányzik a nevelésügy biztos, természetszerű megalapozása - korunk romlottsága folytán annyira általánosak. Ellenkezőleg, hogy a képet valamelyest enyhítsem, inkább hozzáfűzöm, hogy az első gyermekévekben hiányzó jó, természetszerű házi nevelés e szerencsétlen következményei persze a rákövetkező évek folyamán némely [468] esetben nagymértékben enyhíthetők, részben valóban ki is küszöbölhetők a vallás befolyása révén. A valóságos életben tehát korántsem mutatkoznak általánosan oly ríkító színben. De ha az ember már későbbi éveiben jut el oda - bármily módon és bármily eszközökkel történjék is ez -, hogy egészen belássa, mi hiányzik neki élete családi és polgári boldogságának biztos megalapozásához, s ha valóban arra is sor kerül, hogy e hiányok miatt keserves könnyeket ont: a következményeket bizonyos ponton túl akkor is aligha törölheti el egészen önmagában. Ha eléri is, hogy belássa: alkalmatlan rá, hogy szívét kielégítő módon keresse meg a maga kenyerét, és hogy gyermekeit ránevelje mindarra a jóra és üdvösre, amire szükségük van, meg hogy a körülötte levő szegényeken a legjobb szívvel segítsen - azért azokkal az ismeretekkel és készségekkel, amelyekre evégből szüksége van, mégsem rendelkezik, és sírjáig sínyleni fogja, hogy e tekintetben visszamaradt amaz állapot mögött, amelybe a bölcsőtől kezdve folytatott elemi képzés révén eljutott volna.

Folytatom megkezdett utamat, s mint ahogy eddig megkíséreltem megrajzolni *a mesterséges beavatkozással nem támogatott élet tényleges menetét*, ahogy ritka eseteket nem számítva - következményeiben általánosan megmutatkozik, úgy haladok most tovább, és éppúgy ipar-

kodom szemügyre venni azt az életet, amelyet az igaz, természetszerű és elemi képzés eszközei gyámolítanak - olyanképpen, amilyen valóban, s amilyennek lennie kell.

A gyermeki élet első korszakában gondolnunk sem lehet elemi, természetszerű képzésre olyan anya nélkül, aki ennek a képzésnek lényeges eszközeit vagy szívének és szellemének neme-sebb adottságaként egyénileg magában nem hordja, vagy pedig valóban biztos tanulmányo-zásuk révén kellőképpen el nem sajátítja. Ezek az eszközök természetük lényege szerint alkal-masak arra, hogy valóban művelőleg hassanak a gyermekre, s hogy hasonlóképpen általában gátolják és gyöngítsék a gyermek elfajulására vezető késztetéseket. Az első legfőbb törvénye ennek a művelésnek a kiskorú gyermek nyugalma. Ezt a nyugalmat az anyának minden módon támogatnia kell, mélyen ösztöne természetében rejlik, hogy ezt a nyugalmat szentnek tekintse. Mindent elkövet e nyugalom előmozdítására és megzavarásának megakadályozására. Vezetésének természetes menetéből következik, hogy mindent megtesz arra, hogy gyermekét táplálja, meg hogy természetellenesen se maga ne zavarja, se másoknak ne engedje zavarni. Az anya e tevékeny gondoskodása azt idézi elő, hogy csecsemője erőinek első megmozdulása nem külső, véletlen és nyugtalanságot keltő érzéki ingerekből, hanem abból az önfenntartási ösztönből ered, amely általában összes erői ^[469] kibontakozásának alapja, s hogy ezek az erők nyugodtan és csendesen, környezetének zavartalan és háborítatlan szemlélete révén bontakoz-nak ki, fejlődnek és erősödnek benne. Ilyen vezetés mellett az a gyermek, akiben anyja nem kelt természetellenes nyugtalanságot, sőt inkább megóvja őt a nyugtalanság félrenevelő és megtévesztő behatásaitól, nem lesz egykönnyen anyjának terhére. S anyja ily módon nem fog kísértésbe esni, hogy vak jólelkűséggel természetellenes és a gyermek számára ártalmas szereket használjon felzaklatott nyugtalanságának csillapítására, sem pedig nem fog ingerült szenvedélyességében saját nyugtalanságának nyilvánításával gátat vetni gyermeke nyugtalan-ságának, s nem fogja a gyermeket ebben a kedélyállapotában korholni, büntetni, ártatlanságá-ban megbántani, és így a szenvedély magvát felébreszteni és erősíteni benne.

Ami tiszta és isteni a gyermek erőinek spontán tevékenységéből fakad, az anya ilyen viselke-dése folytán napról napra megerősödik benne. Viselkedésével természetszerűen bontakoztatja ki a gyermekszemlélő képességét, ezzel pedig természetszerűen alapozza meg beszélő képes-ségét. Azokat a tárgyakat, amelyek ezt célozzák, fokozatosan egymásra következő és így fo-konként egymást előkészítő gyakorlatok során gonddal és művészettel tárja a gyermek érzékei elé, hogy szemlélje őket. Így a gyermek biztos nyelvtudása szükségszerű és csalhatatlan eredményként áll elő szemléleti gyakorlataiból és a gyakorlatoknak a dolgok természetében megalapított ama összefüggéséből, amelynek benyomását illetően magát szóban kifejezni vagyis beszélni meg kell tanulnia. Ugyanilyen módon kapcsolják össze a gyakorlatok a gon-dolkodási képesség természetszerű kibontakozását a szemlélő képesség kibontakoztatásával, oly egyszerűen és természetszerűen fejtik ki belőle, hogy a kialakítandó beszélőképességet közbülső foknak tekinthetjük - valami mechanikus, magában véve élettelen eszköznek a szemléleti és a gondolkodási tan eme bensőséges kapcsolata és egymásra való kölcsönös befolyásuk szellemének és életének kifejezésére. Ekként aztán ki fog tűnni, hogy a gyermeket a biztos elemi vezetéssel már a családi nevelés körében, kiskorában alaposan előkészítjük, és alkalmassá tesszük arra, hogy üdvösen tudja hasznosítani iskolai éveit és iskolai képzését. Amint ily vezetés mellett az eddig élvezett családi nevelésből átkerül az iskola vezetése alá, mindarra, amit annak első fokán be kell gyakorolnia, már jól előkészítette az a nevelés, amelyben családi életének eddigi gyakorlatai során részesült. Az, amit a természetszerűleg megalapozott iskolázásnak adnia kell neki, már a családi nevelés körében kapott ösztön-zésekkel találkozik benne, úgyhogy nem fog idegenkedni tőlük, hanem maga is kívánni fogja őket.

Mindannak a kiindulási és kapcsolási pontjait, amit a ^[470] gyermeknek az iskolában tanulnia kell, a családi életben szerzett szemléleti ismeretei készítették elő és hozták létre. Mindabba,

amit az előtte most megnyíló új világban természetszerűen tanulnia és begyakorolnia kell, igen könnyen beetalálja magát. Mindaz, amit ezen a pályán természetszerűen meg kell tanulnia, bensejében élő összefüggésben van azzal, amit a családi nevelés idején természetszerűen begyakorolt és elsajátított. Ez a családi nevelés a legszorosabban összefügg mindazzal, amit az iskolában kell begyakorolnia.

Mint ahogy a már a családi élet körében elvadult és mesterkéltté vált gyermekek félreneveltsége könnyen átragad olyan társaikra, akik az ilyen hibák iránt akár egyik, akár másik vonatkozásban fogékonyak, úgy a családi körben az iskolázás éveire erkölcsileg és szellemileg helyesen előkészített gyermekek is hatnak azoknak a társaiknak művelődési menetére, akiket családi körükben erkölcsileg és értelmileg többé-kevésbé szintén jól nevelnek, ha nem is mondhatom, hogy ragadósan, de mindenesetre serkentően és vonzóan. Az elemi képzésben jártas iskolamester feltétlenül hamarosan felfigyel rájuk, figyelmeztetni fogja társaikat a gyermekeknek a tanulásban mutatott kiváló képességeire, valamint kedves, szeretetteljes viselkedésükre. Csakhamar fel tudja használni őket arra, hogy a gyengébb gyermekeket iskolai gyakorlataikban támogassák és segítkezzenek nekik, s minthogy minden csoport csupán egyes tagjainak előhaladása által jut előre az egyesülés céljai felé, ezért természetes, hogy minden elemi képzésre berendezett iskolának egyes, már a családi élet körében az elemi iskolázás szellemében nevelt gyermekek révén kell keresnie - és az ő révükön tudja biztosítani - általános és megbízható előhaladását. Valóban, erre a belátásra nagy reményeket építhetünk. Ha minden természetellenes balgaságot és fogyatkozást - mint látjuk - oly könnyen ragadóssá tehet némi nyaláncság meg cifraság, akkor miért ne lehetne az igaz és erőteljes nevelési rendszabályok természetszerűsége a maga csallhatatlanul üdvös következményeivel szintén vonzó, meggyőző és magával ragadó a néptömeg szemében minden rendben és minden életkorban, vagy ami ugyanannyit jelent: miért ne válhatnék meghatározott körülmények között ragadóssá? S miképp volna lehetséges, hogy egy elemi képzés tekintetében jól megalapozott iskolában nem különösen ez volna az eset? Nem lehet másként; mindazok a gyermekek, akiket a család körében az elemi vezetésre jól előkészítettek, lényeges üdvös befolyást fognak gyakorolni és kell is gyakorolniuk a velük együtt elemi képzésben részesülő iskolásgyermekek tömegére.

Ámde némileg kizökcentem annak a képnek az összefüggéséből, amelyet megrajzolni szándékoztam. Olyan elemi iskolát képzeltem el, amely már az elemi képzés szempontjából jól ^[471] megalapozott családi nevelésben részesült gyermekekből tevődne össze; s az ilyen iskolától sokkal, de sokkal többet lehetne elvárni, mint amit éppen elmondottam.

Az arcátlanság, a meggondolatlanság, a gondtalanság, a tétlenség és az ügyetlenség, egyszóval mindazok a hibák, amelyek az olyan gyermekek tömegében kifejlődnek, akiket a család körében nem neveltek természetszerűen e hibákkal ellentétes érzületre és magatartásra, nem akarom mondani, hogy gyökerükben ki vannak irtva azon gyermekek köréből, akiket a családban a valóban elemien képző eljárásokkal természetszerűen neveltek, de bizonyosan nincs meg már számukra az a csábító hatásuk, amely ellenkező esetben olyan könnyen ragályossá teszi őket. Az ilyen gyermekek már az iskolába és a tanterembe való lépés kora előtt kedves, barátságos és jóakaratú viselkedéshez és ugyanígy meggondolt, józan, tevékeny és szorgalmas élethez szoktak. A durvaság, a meggondolatlanság és a munkakerülés semmiképpen sem itatta át húsukat és vérüket; ezzel szemben már a bölcsőjüktől kezdve begyakorolták a természetszerű, romlatlan családi élet szelíd, enyhe szellemét, élénk figyelmességét, meggondoltságát és tevékenységét, s így ezek természetessé váltak számukra. A legfontosabb kiinduló pontjai mindannak, amit az iskolában tanulnak, és amiben ott tovább kell képezniük magukat, lényegében megvannak bennük, és már a bölcsőtől kezdve begyakorolták őket. Az iskolamesternek igen sok vonatkozásban csupán azt kell gondosan továbbépítenie, aminek valóságos alapjait a családi élet körében már megvetették, és amire a gyermekeket tulajdon-

képpen nem most, az iskolai életben kell fogékonnyá tenni, mivel a már kialakult fogékonyságukban csak megerősítésre és további vezetésre szorulnak. Az iskolamester ilyen körülmények között úgy érzi magát, mint aki olyan gyermekek nevelését folytatja és segíti atyai módon, akik hozzá bensőleg valóban közel állanak, természetszerű iskolai eszközeivel pedig minden tekintetben összhangban lévén, értelmükkel, szívükkel, kezükkel egyaránt önként, örömet és szeretettel részesülnek bennük. Ahhoz, hogy iskolája elemi vezetésének biztos hatásait feltétlenül elérje, egyáltalában nem kell az iskolai jutalmazások és az iskolai büntetések ama természetellenes rendszeréhez folyamodnia, amelyek közül az előbbiek érzékiséggel és becsvággyal rontják meg a gyermekek szívét, az utóbbiak pedig sértésekkel alázzák meg, és kedvetlenné teszik.

A családban elemi szempontból jól nevelt gyermekek maguktól igyekeznek, hogy tovább jussanak mindabban, ami már felélesztve és elevenen bennük rejlik, és szívesen haladnak tovább mindabban, ami korábbi fokain már a családi élet körében is ^[472] vonzotta őket, és kedvükre való volt, s ami az elemi vezetés szempontjából lényeges, sőt úgyszólván nélkülözhetetlen.

Ha azután ily módon elemien képzett serdülő ifjak kerülnek a fiúiskolákból a magasabb, tudományosan képző intézetekbe, vagy mint inasok polgári foglalkozások műhelyeibe, akkor gyermek- és ifjúkoruk természetszerű vezetése révén már nagymértékben képesekké váltak arra, hogy ezeket az intézeteket és műhelyeket jövő életük szempontjából haszonnal látogassák. A szemtelen durvaság, az elbizakodottság, a vak önhittség és az eszeveszett merészség - amelyek ebben a korban oly könnyen termik meg a különféle színekben és formákban kibontakozó, de minden formájában egyaránt természetellenes és ártalmas legénykedés szellemét, ezt a családi és a polgári élet egyetemes boldogulására nézve minden rendben oly végzetes elfajulását annak az élénken ébredő erőérzetnek, amely az emberi természetet ebben a korban jellemzi -, hathatós ellensúlyra találnak a családi nevelésben és a belőle fakadó és rajta alapuló elemi, házi és iskolai képzésben. Az elemi módon nevelt ifjú úgy érzi, hogy önmagában messze felülemelkedett az ifjúkori vakmerőség ingerein és követeléseinek ártalmas merészségén. Érzelmének és szívének érdeklődése erővel eltéríti őt azoktól az ingerektől, amelyek az efféle ifjúkori elbizakodottság és követelőzés vak fellángolását kiválthatnák. Az ész és a szív magasabb igényei élnek benne, s ő komoly erőfeszítéssel, különös nyugalommal és benső békességgel törekszik feléjük.

Egész érdeklődését leköti az előkészület jövő életének közvetlenül előtte álló gyakorlati pályájára, ezzel alapozzák meg és ebben merül ki e korszak egész tevékenysége. S így lép családi nevelése, iskolai évei, rendi- és hivatási képzése természetszerű művelődési eszközeinek áldásait élvezve, mint atya s mint polgár arra az életpályára, amelynek szempontjából életének korábbi korszakában az áldott siker lényeges előkészítő eszközét kell látnunk. Helyzete most olyan kötelességek teljesítésének kezdetét jelenti, amelyekre bölcsőjétől kezdve egészen ezirányú képzésének befejeztéig természetszerűen készítették elő. Mint atya s mint polgár teljes mértékben élvezi képzésének maradandó áldását egészen a sírjáig. A bölcsőtől kezdve biztosan megalapozott és kiművelt ismeretek, hajlamok és készségek birtokában természetszerű alapokon nyugvó ellenszerrel és ellensúllyal rendelkezik azok ellen az ingerek és következmények ellen, amelyek korunk szellemének romlottságából, elvadultságából és mesterkéltségéből, de általános világi irányából is fakadnak, és amelyek a magára hagyott érzéki emberi természet gyöngeségét és durvaságát egyaránt fenyegetik. Helyzetének és körülményeinek kötelességei összhangban vannak eszének és szívének irányával, ^[473] valamint életének készségeivel és szokásaival. Kötelességeinek teljesítése nem szorul rajta kívül levő indító okokra, olyan ingerekre és ösztönzésekre, amelyek az emberi természetben általánosan kiváltják és fokozzák a romlottságot, az elvadultságot és a mesterkéltséget, önmagukban, szellemük és szívük állandósult irányulásában, értelmük ítéleteiben, akaratuk hajlamaiban,

egész magatartásuk készségeiben találnak belsőleg hatékony indító okokat a helyzetükből és körülményeikből adódó kötelességek üdvös és őket kielégítő teljesítésére. E kötelességeiket teljesítve mint emberek, atyák és polgárok éppúgy áldottnak és boldognak érzik magukat, mint ahogy környezetükben és a maguk körülményei között ők is áldást, jólétet és megelégedést terjesztenek el ezzel. A magasztos és szent fundamentumait a jónak, amelyet cselekszenek, a szeretet és a hit teremti meg bennük. Nem így szólnak az igazsághoz: mi vagy te?, a jogtól pedig nem kérdik: mit akarsz? Szívük mentes a hazugságtól. Ezért is ismerik fel magukban oly sokoldalúan és oly nagy biztonsággal annak az igazságnak a fundamentumait, amely nekik szolgál, és amelyre szükségük van; s hogy mi a jogos, azt lelkiismeretük mondja meg nekik benső, isteni szózáttal. Mindenük az igazság, amely a maga tisztaságában eszükhöz és szívükhöz szól. Bennük magukban, az ő szeretetükben és hitükben van az alapja. Hisznek az igazságban, mert szeretik, és szeretik, mivel hisznek benne. Ebben rejlenek a természet-szerűség végső és legnagyobb áldásai az emberi természet erőinek és hajlamainak kifejlődésében, s ennek a természetszerűségnek a megismerésére és kikutatására törekszik az elemi képzés eszméje.

Igyekeztem elevenen bemutatni ennek az eszmének, valamint családi és polgári befolyásának messzeható jelentőségét az emberiség közösségi és egyéni jólétének biztos megalapozásában, melegen óhajtva e nézetek elismertetését. Ezt most nem ismétlem. Ellenkezőleg, kötelességemnek érzem - amennyire csak rajtam múlik - megakadályozni, hogy ezeket a kedvenc nézeteimet egyoldalúan és felületesen fogják fel, és hogy ennek következtében olyan álmódzó és hívságos reményeket építsenek rájuk, amelyeknek kudarca csak azt idézhetné elő, hogy számottevő akadályok gördülnek e magasztos eszme tényleges előhaladásának útjába - mind annak megismerése, mind pedig gyakorlati megvalósítása és alkalmazása szempontjából. E nagy eszme megvalósításának eszközei tulajdonképpen még nincsenek meg. *Mesterségbeli kifejtésének* eszközeit - még ha csupán szellemi tekintetben mint a szemlélettan, a nyelvtan és a gondolkodástan eszközeit veszem is őket számításba - még nem tartjuk mind kielégítően a kezünkben. Kidolgozásuk lenne az első feladat, amivel bevezetésüket legalább távolról előkészíthetjük. Még ^[474] az elemi szám- és formatan is nélküli természetes alapját - pedig ez a tan használhatóság szempontjából közelebb van a befejezéshez, mint bármi más, ami elemi szempontból feldolgozva rendelkezésünkre áll, mivel az elemi szemlélettan művelő eszközei gyámoltalan, sivár és kidolgozatlan állapotban, szinte csak álmokként léteznek körünkben. A szám- és formatan közvetlenül a szemlélettan első kezdeti gyakorlataiból indul ki, és a gyakorlataiban való előhaladásnak az elemi nyelvtan előhaladásával kell lépést tartania. E tan gyakorlatai csakis így válnak azzá, amivé természetük szerint lenniük kell: az elemi megalapozást kívánó gondolkodástan természetszerű gyakorlataivá.

A szellemi képzés valamennyi tárgyának területén sürgősen szükség van az olyannyira hiányos elemi kezdő gyakorlatok kidolgozására. Ez pedig - látszatra - olyan nehéz feladat, hogy alig akad ember, aki a kidolgozásukban való részvételtől vissza ne riadna, amint meglátja, hogy ez eleinte mit igényel. Még az életük megszokott folyásában felettébb tevékeny emberek is irtóznak az olyan munkától, amely rutinos szorgalmukkal nem vág egybe, vagy éppenséggel ellentétben van vele. Fáradalmaikat rendszerint aránytalanul többre becsülik, mint amekkorák valójában. Kétségtelenül ez a helyzet az elemi képzés eszméjének ezúttal szemügyre vett sürgető szükségletei esetében is.

Bennünk magunkban rejlik a belső alapja minden olyan igénynek, amelyet az elemi képzés eszméje felvet, valamint mindazoknak az eredményeknek is, amelyeknek létrehozására alkalmas. Általában minden emberben megnyilvánul, és a pszichológus kutató gyakorlott szeme előtt általában láthatóvá válik. A mesterséges tevékenység és a természetes menet egymással való megegyezésének eszközeit alapjaikban nyilván magunkban hordjuk. Részletes kidolgozásuk tehát lényegileg és kiváltképpen attól a törekvésünktől függ, hogy ki akarjuk dolgozni

őket. Kezdőpontjaik kifejtése során éppen ezért lényegileg felettebb könnyű lesz kidolgozásuk minden romlatlan apai és anyai szívnek, de minden olyan nevelőnek is, akiben alapjuk belsőleg elevenen él. Ez annyira igaz, hogy ezeknek a műtermékként még ki nem dolgozott eszközöknek lényeges részeit helyel-közzel az összes többé-kevésbé természetszerűen vezetett nevelő és oktató intézetekben ténylegesen alkalmazzák - még ha nincsenek is ennek tudatában. Az is, akiben e tekintetben nyoma sincs a mesterségbeli tudásnak, ha hűséggel él a dolgok természetének elevenen benne rejlő, mesterségtől mentes kényszerével, úgyszólván már eleve képessé válik a mesterség kifejtésére. S ebben a vonatkozásban is igaz, hogy aki hű a kevésben, amiye van, annak sok adatik, és sok ^[475] olyanra fog szert tenni, amiye nincs.¹⁶⁸ Ez annál feltűnőbb, mivel az elemi képzés összes eredményei, még a legmagasabbak is, úgyszólván maguktól állanak elő az első képző eszközök végtelenül egyszerű kezdeteiből, képző erejük további alkalmazásának tehát fokról fokra mindig könnyebbé kell válnia.

E magas eszme kifejlődésének természetszerű gyarapodása tehát sok egyéb jóhoz hasonlóan, amit az embernek el kell sajátítania, és be kell gyakorolnia, az igazi, eleven hittől függ, meg attól, hogy állhatatosan és hálásan használja mindazt, amit további keresésének és törekvésének tárgyából máris magában hord. A legelső és legfontosabb követelmény, amelyet ezúttal ez a magas eszme elénk szab, minden ellentmondás nélkül abban áll, hogy ezeket az eszközöket - úgy, ahogy a gyermekeknek csecsemő koruktól egészen a hetedik vagy nyolcadik életévéig szükségük van rájuk - lehető teljességgel kidolgozzuk, és ilyenképpen felhasználás végett a gyermekek elé tudjuk tárni. Ez azonban, tekintve azokat a tapasztalatokat és kísérleteket, amelyeket e téren oly sok éven át végeztünk, semmiképp sem eshetik nehezünkre. S mivel az, ami erre később következik, és épp annyira szükségképpen kidolgozásra vár, lényegileg és általában e kezdőpontok tökéletesítéséből, vagy inkább épp az általuk, fejlődése természetszerű fokozatainak megfelelően életrekellett és megerősített emberi természetből származik - azért a mesterséges gyakorlatok ama eszközeinek kidolgozása, amelyeket az eszme a gyermekek képzése számára idősebb korokban megkíván, semmiképp sem eshetik neheze az olyan férfiaknak, akik e képzési menet első fokozatainak kidolgozásával tisztában vannak. Bár bizonyny igaz az is, hogy mindaz, amit eddig a szemlélettan, a nyelvtan, továbbá a gondolkodás és a mesterségek tanának elemi feldolgozása terén elértünk, alig vezetett el bennünket annak a küszöbéig, amit minden egyes tudomány és mesterség elemi kimunkálása a lényeges, elemi alapelvek és eszközök vonatkozásában igényel és megkövetel.

Nyilvánvaló dolog, hogy ha csak el is akarunk indulni abban, amit ez utóbbi tekintetben megtennünk lényegében szükséges, akkor sürgősen fel kell keltenünk korunk általános kultúrájának és az emberiességnak hatékony és tevékeny érdeklődését, ahol csak ez nézeteinek és eszközeinek tisztaságát tekintve megegyezik az elemi képzés eszméjének lényegével, továbbá általánosan fel kell hívnunk evégből az emberiség és a nevelésügy barátainak figyelmét. Ama képző eszközök teljes kidolgozását illető nézeteimben, amelyeket az elemi képzés eszméje megkövetel, mindig erre a szempontra térek ^[476] vissza: ez az eszme feltételezi, hogy az elemi képzés mindenféle mesterséges eszközének eredeti alapjaként és mintegy ősforrásaként határozottan a természetnek minden emberben bennrejlő menetét ismerjük el, következésképpen, hogy ez a megvalósítására szolgáló eszközök kiválasztásának vezető szempontja, és hogy lényegében maga is ebből a menetből áll elő.

Mint ahogyan sürgetően szükségesnek vélem, hogy *erre az alapra építve* gondosan kidolgozzák azokat a nevelési eszközöket és képző gyakorlatokat, amelyeket a szellemi erők kibontakozása a szemlélettan, a nyelvtan és a gondolkodástan természetszerű megalapozása érdekében megkövetel, hacsak nem akarjuk, hogy az elemi szellemi képzés mesterséges

¹⁶⁸ Vö.: Lukács 16, 10 és 19, 17.

eszközei csupán felületes, az emberi természetet ki nem elégítő, hanem inkább természetünket megzavaró ténykedésre vezessenek, és bennünket mesterkéltté rontva természetellenességre csábítsanak - hasonlóképpen ugyanez okból szükségesnek tartom azt is, hogy a nagy eszme megvalósításának biztos előkészítése végett haladéktalanul neveljenek és képezzenek egy bizonyos számú ifjút és leányt sajátosságosan arra, hogy használni és alkalmazni tudják e kidolgozott eszközöket a maguk összességében. Ha az ilyen intézetek csak valamelyest is megfelelnek progresszív rendeltetésüknek, akkor bizonyosan olyan személyek fognak belőlük kikerülni, akik képesek lesznek arra, hogy a mi kísérleteinket minden mértéken túl felülmúlva, létrehozzák azokat a legfontosabb eredményeket, amelyeket mi a magunk bábeli tornyának építése közben ebből az eszméből kisarjadni láttunk. Az ifjúság képzésére gyakorolt hatásuknál fogva még a gyöngébbek is biztosabban fognak növendékeikkel munkához látni, és tovább fognak előrehaladni, mint mi. Köztük a lángelméjű fők az előkészítve kezükbe adott elemi eszközök segítségével olyan erővel fogják az ifjúságot megragadni, hogy annak következményeit - ha egész terjedelmükben kihasználják ezeket az eszközöket - nem is lehet kiszámítani. Az ilyen, elemi szempontból képzett nevelők és nevelőnők számára jól megszervezett intézetek természetüknél fogva és szinte kétségtelenül oda fognak hatni, hogy az elemi képzés valamennyi teljesen kidolgozott eszközét - és ennél fogva a belőlük fakadó minden eredményt is - a nép lakószobáiba viszik, és ily módon az elemi képzés kezdeteit a bölcsőtől kezdve a hetedik vagy nyolcadik életévig a családi élet tulajdonává teszik. Ennek következtében embermilliók részesedhetnek az ilyen oktatás üdvös hatásainak lényeges elemeiben - abban az időben, amikor nevelési eljárásunk rutinszerű menete következtében valamennyi társadalmi rendben számtalan gyermek vagy elvadulásba süllyed, mivel nem ösztönzik őket semmi másra, mint erőik érzéki-állati felgerjesztésére, vagy ^[477] pedig bizonyos fajta ártalmas mesterkélttség csalárd látszatának esik áldozatul, amennyiben - erőik kibontakozása során önmagukból és a természet menetéből kivettét - szintén szükségképpen el kell veszíteniük az önmagukkal való egység minden bennük rejlő fundamentumát és önmaguknak önmagukkal való megelégedettségét, amely ebből az egységből fakad.

Az a mértani haladvány, amely a nép félrenevelésének ragályos hatásában oly sokféle vonatkozásban jelentkezik - és ismeretes, hogy az kétségbeejtő -, valóban éppúgy lehetséges és elgondolható a nép helyes nevelésének üdvös hatására vonatkoztatva is; mint ahogy az elemi képzés eszméjének is nyilvánvalóan az a tulajdonképpen rendeltetése, hogy szellemének és a megvalósítását célzó eszközöknek mélyreható ereje révén ezt a haladványt a népnevelésben lehetségessé tegye és megalapozza. Avégből is feltűnően szükségünk van rá, hogy befolyásával jótékony ellensúlyt jelentsen azoknak az ösztönzéseknek az előretörésével szemben, amelyek korunkban a nevelés és az oktatás terén a mesterkélttség ártalmából származnak.

Azoknak az eszközöknek a szelleme és lényege, amelyekkel e célhoz eljuthatunk, mindenoldalúan fellelhető az emberi természet bensejében, és a természet menete következtében, amelynek folyamatában erőink általában kibontakoznak, homályos ismerettel bizonyos fokig már eleve megvan minden emberi lélekben. Voltaképpen nem is kell hozzá egyéb, mint hogy ezeknek az eszközöknek az emberi lélekben élő homályos ismerete élénken az ember érzékei elé állítódjék, mégpedig annak az organizmusnak a külső ábrázolása révén, amely ezt a homályos ismeretet világos eszmévé emeli. Ha ez megtörténik, mint ahogy megtörténhetik és meg is kell történnie, akkor minden emberfia saját magában meglevőknek érzi ezeket az eszközöket, s ezek megragadják őt. Ennek következtében nyilvánvaló, hogy lényegi és szükségszerű befolyásuknak oda kellene hatnia, hogy az emberi nemből számtalan szunnyadó erőt ébresszen fel, és hogy a nevelésügyre vonatkozó, jelenlegi állapotunkban bonyolult és elhomályosodott nézeteket millió esetben kibogozzon, és elméletileg meg gyakorlatilag világos fényt vessen rájuk.

A kiérlelt képzési eszközöktől származó hatás ilyen előhaladásának lehetősége mindamellett egyáltalán nem indul ki jelentős és már csírájukban feltűnést keltő kezdetekből. Tudjuk, hogy maga a mennyek országa is hatásának kezdeteiben ahhoz a vetőmaghoz hasonló, amely a legkisebb a vetőmagok közül, mégis olyan fává tud növekedni, hogy az ég madarai fészkelnek alatta. Az emberi művelődésnek minden, mélyen az emberi természetbe belenyúló csírájából, amely erősen serkentő szellemet rejt magában, sokoldalú, ^[478] parányi, szinte észrevehetetlen képző eszközök keletkeznek, és ezek belső hatásukkal képesek és alkalmasak ilyen mértani haladványt létrehozni és külsőleg is szembeszökővé tenni. Ugyanez a tökéletesedés útja mindazokban a tárgyakban, amelyek progresszív kifejtést igényelnek. A világon minden nagy dolog kicsiny, de növekedésükben nagy fokban erőteljes és jól gondozott csírákból származik; ami pedig csírájában tökéletes, az eredményei tökéletességének lényeges eszközeit is magában hordozza; éppúgy, mint ahogy az, ami csírájában gyenge, gátolt és korlátozott, romlásának csíráját is magában hordja. Hasonló helyzetben van minden olyan törekvés is, amely nagyban akar megvalósítani valamilyen messzeható vállalkozást, mielőtt még megvalósításának eszközei egyes elemeikben eléggé elő volnának készítve.

Igaz ez, vagy pedig nem? - Ha igaz, habozhatunk-e akkor, hogy olyan cél felé törekedjünk, amelynek fontossága - kiváltképpen a mi korunkban - kétségen kívül van? Azt hiszem, kimondhatom, hogy korunk egyaránt megérett arra, hogy átérezze az ilyen kísérletek továbbfolytatásának szükségességét, valamint arra, hogy észrevehetően világosabban ismerje fel megvalósításának lényeges eszközeit. Vajha mihamar elhatározó lépés történnék e magasztos eszme kidolgozására szolgáló eszközök továbbfejlesztésére, és megtörténnék az ilyen, korunk fennálló kultúrájába sokoldalúan és mélyen belenyúló, pszichológiailag jól megszervezett kísérletek előkészítése. Ha illenék hozzám, akkor pályám végén ezúttal azt mondanám: *Aude sapere, incipe!*¹⁶⁹ Ezt a szót nem szabad kimondanom, de mégis kívánhatom: tennék bár meg olyan férfiak, akiknek a szava többet ér, és nagyobb hatással szól, mint az enyém.

És ehhez a kijelentéshez még bizvást hozzáfűzhetem a következő igazolható tény: Néhány egyáltalában nem jelentéktelen, sőt inkább nagyon is lényeges eszköz a nevelés és az oktatás általános elemi megalapozása irányában tett kísérletek biztos folytatásához már a kezünkben van - részben kidolgozva, részben pedig a további kivitelezés számára biztosan előkészítve. S ha egyszer majd meglátják, mit fognak véghezvinni nemünk erkölcsi, szellemi és technikai kultúrájának megalapozása terén az olyan ifjak és leányok, akik e magasztos eszmének csupán ezeket az eddig valóban kidolgozott eszközeit biztosan elsajátították; mit fognak véghezvinni azáltal, hogy ezekben részesítik majd a gyermekeket a családi élet körében a bölcsőtől kezdve a hatodik és hetedik életévig - akkor majd az arról szóló bizonyítékokat, amit véleményünk szerint ez irányú törekvéseinkkel sikerült kiküzdenünk, nem fogják többé ^[479] sem kétségbe vonni, sem megmosolyogni abban a *mértékben*, ahogy eddig történt, és hasonlóképpen nem fogják túlzottnak találni azokat a reményeket sem, amelyeket erre építeni mérészkedtünk.

Nem, nem, bármi legyen is az oka annak, hogy ezeket a reményeket mostanság oly tartósan és egyre inkább ebben a megvilágításban szemlélték és kezelték! Ezek mégis egész bizonyosan nem abban a mértékben légből kapottak, mint ahogy az emberek általánosan gondolják, és kell is, hogy gondolják, amíg csak el nem jutnak addig, hogy belássák: természetünk erkölcsi, valamint intellektuális és technikai képességeinek megnevelése nemünket gazdasági téren - és ezáltal családi és polgári, következésképpen államgazdasági tekintetben is - határtalanul többre juttatná, és többre is kellene juttatnia, mint amit akár az elképzelhető legnagyobb eredmények esetén nemesített juhok tenyésztésével, vagy az ember kivételével - a Föld

¹⁶⁹ (Lat.): Merj tudni, láss hozzá! (Horatius).

bármely más teremtményének tenyésztése révén valaha is el fognak érni. Ettől a meggyőződéstől azonban, sajnos, még nagyon távol vagyunk, és - úgy látszik - most is még egyre inkább távolodunk tőle.

Mindamellett nem tagadhatom, hogy ezek a remények nagyon sokáig bennem sem szilárdultak világos fogalmakká. Alapjukat, az elemi vezetés belső értékét, sokáig csupán sejtelmyszerűen homályos fogalmakban hordoztam magamban. Ezek a sejtelmek azonban az első pillanattól fogva lelkesítettek, mivelhogy kibontakoztak bennem, és ellenállhatatlan erővel ragadtak magukkal, hogy szüntelenül törekedjem biztos megismerésükre, egyúttal pedig - ezt most szívesen beismerem - magukkal sodortak az idevonatkozó, pusztán tapasztalati és felszínes, de szakadatlan, mindig továbbfolyó kísérletek forgatagába, amelyeknek azonban végezetül mégiscsak azzal az eredménnyel kellett járniuk, hogy e magasztos eszmének legalább egy részét illetően határozott, világos fogalmakra tettem szert, s így a vele kapcsolatos homályos megérzéseim forgataga hovatovább a tárgyamra vonatkozó többé-kevésbé teljesen világos fogalmak egyre inkább táguló körévé változott át. Érzéseim ennyiben mind közelebb vittek fogalmain fokozatos megérlelődéséhez, de mindjobban felkeltették, sőt oltathatatlaná tették bennem a szomjúságot is, hogy ebben az érlelődésben folyamatosan előbbre jussak; egyúttal azonban ebből a szempontból is olyan egyoldalú erőszakosságra ragadtak idevágó törekvéseimben, hogy az sokakban keltett visszatetszést, szükségképpen visszatetszést kellett keltenie. S minden bizonnyal lehetséges, sőt valószínű, hogy céljaim és törekvéseim fontossága és elérhetősége iránti lelkesedésemben túlbecsültem rájuk való érettségem fokát.

Ám legyen! E szenvedélyes szomjúság vitathatatlanul olyan ^[480] szerencsétlen sorsfordulatok következménye volt ugyan, amelyek sajátos hibáimból és gyöngeségeimből származtak, és azokkal szorosan összefüggtek, ámde ugyancsak igaz az is, hogy ennek a szomjúságnak, amely ellenállhatatlanul arra kényszerít, hogy síromig kitartsak e törekvések mellett, erős belső alapja van bennem olyan áldásos, az emberi természetbe belenyúló igazságokból, erőkből és tapasztalásokból, amelyeknek fontosságát annál is inkább nagynak, jelentősnek és előremutatónak érzem, minthogy e törekvéseim egész ideje alatt mellettem állott Schmid,¹⁷⁰ aki az e téren meglevő egyoldalúságom és gyöngeségem ellensúlyozására bőséges és nekem rendkívül sok segítséget nyújtó erővel rendelkezik, és aki olyan hiányokat pótol bennem, amelyeket az ő segítsége nélkül sohasem lettem volna képes kiegyenlíteni. E férfúval való kapcsolatom nélkül korántsem lettem volna rá képes, hogy Hattyúdalom hangjában úgy felemelkedjem, amiként tényleg történt - és ez nem ébreszt bennem aggodalmat, hanem nyugodtan mondatja velem: Istennek hála, hogy ennek az életnek minden viszontagsága sem képes arra, hogy ezt a szomjúságot kioltsa bennem! Ha nem is tudom már többé kielégíteni, mégis azt mondom: Istennek hála, hogy nem aludt ki bennem! Nem csekélység számomra, hogy minden gyöngeségem ellenére törekvéseim egész körében életem folyamán mindig híven és állhatatosan kitartottam eredeti céljuk mellett, hogy a természetszerű nevelés és a természetszerű oktatás lényeges eszközeit magának a népnek otthonába bevigye. Teljességgel természetellenes dolognak tartanám, ha törekvéseim lelkesedésének e belső megalapozottsága birtokában és e körülmények között - amikor minden balszerencse és minden viszontagság közepette mégis újra meg újra egyre inkább megerősödtem magasröptű várakozásaimban - ez a szomjúság valaha is megszűnhetnék, míg utolsót nem lélegzem.

Az én kötelességem azonban nemcsak az, hogy ügyeljek, nehogy eloltódjék bennem - ez magától jön; ámde van valami más is e szomjúhozás körül, ami nem jön magától: az tudniillik, hogy ne csupán engem emésszen el, hatástalanul maradv a törekvéseim további sikerére. Nem!

¹⁷⁰ E sorok jellemző fényt vetnek Pestalozzi és Joseph Schmid viszonyára, különösen Pestalozzi súlyos következményekkel járó ragaszkodására munkatárához.

Arra kell törekednem, hogy hátralevő kevés napjaimban egyetlen pillanatot se engedjek többé elszaladni anélkül, hogy minden tölem telhetőt meg ne tegyek annak a mostanság annyira mélyen begyökerezett és környezetemben általánosan elterjedt balvéleménynek valóban eredményes megcáfolására, hogy ti. itt lenne végre az ideje, hogy beismerjem: teljesen képtelen vagyok ^[481] mindannak gyakorlati megvalósítására, amire ezen a téren oly sokáig és oly nagy erőmegfeszítéssel törekedtem, és hogy életem végén ne gyötörjem magam többé olyan terméketlen vesződéssel, amelynek céltalan voltát és sikertelenségét végre-valahára mégiscsak tudomásul kellett vennem. Ó, nem, nem veszem tudomásul, és annak a feltételezésnek, amelyből kiindulva ezt az eredménytelenséget velem szemben érvül használják, abban a mértékben, ahogyan ezt teszik, nincsen alapja. A legnyugodtabb komolysággal jelenthetem ki ebben az órában, hogy talán érettebbé váltam az elemi képzés nagy eszméjének néhány igen jelentős és lényeges részére, mint kevesen mások, s mint amilyené magam sem váltam volna soha életem viszontagságai és balszerencsés fordulatai nélkül. Úgy látom, tevékenységemnek ez a kevés és csupán elszigetelt eredménye *érett gyümölcsként* még biztosan áll életem fáján, és nem engedem ellenállás nélkül, hogy bármely szél - akár jó, akár rossz indulatból - egykönnyen lerázza őket. Ismételten kijelentem, hogy életem törekvéseinek ez a jóllehet kevés-számú és magányos gyümölcse legbelsőbb érzésem szerint a maga korlátozottságában is oly közel van a megéréshez, hogy legszentebb kötelességem megtartásukért élni, küzdeni és meghalni. Még nem ütött az óra, amikor felölük nyugovóra szabad térnem, és amikor nyugovóra akarok térni. Ütött azonban számomra egy másik óra. Ama komoly vizsgálat szükségességének órája most hangosan ütött, és bánatosan teszem hozzá: az én szempontomból - vagy helyesebben annak a csekélységnek a szempontjából, amivel az elemi képzés eszméjének gyarapításához és előbbreviteléhez még hozzájárulhatok - segélytkérően ütött. Ez a vizsgálat immár rám nézve az *egyetlen, ami szükséges*; ¹⁷¹ s ha egyáltalában megérem, hogy részem lesz benne - azonban oly módon, hogy ezt a vizsgálatot magát is *vizsgálat alá lehet vetni* -, akkor nincs mit kívánnom többet. Hattyúdalmomat éppen ezért ugyanazokkal a szavakkal végzem, amelyekkel kezdtem: ¹⁷²

Vizsgáljatok meg mindent, tartsátok meg a jót, s ha bennetek valami jobb érlelődik, tegyétek igazsággal és szeretettel ahhoz, amit ezeken a lapokon igazsággal és szeretettel igyekeztem feltárni előttetek, és legalább ne vessétek el életem törekvéseinek egészét mint valamilyen végleg elintézett dolgot, amely nem érdemli meg a további vizsgálatot. - Valóban, még nincs végleg elintézve, ellenben egészen biztosan komoly vizsgálatot igényel, mégpedig nem csupán miattam és az én kérésem kedvéért. ^[482]

¹⁷¹ Lukács 10, 42.

¹⁷² Pestalozzi ezzel a mottóval kezdi *Hattyúdalmát*. - Vö.: Pál apostol I. levele a tesszalonikiakhoz, 5, 21.

Kísérő írás

Pestalozzi válogatott műveiből I-II. című szövegek online formátumú közléséhez a forrásszöveg: Pestalozzi válogatott művei - I. Neuhof; II. Stans - Burgdorf - Yverdon - Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Zibolen Endre - Tankönyvkiadó, Budapest, 1959 - 451+483 p.

A két kötet tartalmát a következő írások adják:

I. kötet - Neuhof

- Előszó 5-7. p.

- Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) - bevezető tanulmány - Zibolen Endre - 9-65. p.

a Pestalozzi írás címe:	a fordító neve:	a könyv oldalszáma:
- Pestalozzi naplója fiának neveléséről (1774)	- Székely Károly	67-80
- Írások a neuhofi szegényintézetéről (1777-1778)		
Kérelem emberbarátokhoz...	- Prohászka Lajos	82-93
Törredék az emberiség elesettjeinek történetéből		
- Egy remete est órája (1780)	- Prohászka Lajos	95-112
- Lénárd és Gertrud		
Első rész - előszó és 1-100. §. (1781)	- Prohászka Lajos	113-332
Fejeztek a harmadik részből (1785)		
- Közlemények a Schweizerblattból (1782)		
Jelenetek Franciaország belsejében...	- Majzik Lászlóné	333-354
Megjegyzések a nevelésről és a politikáról	- Zibolen Endre	
Sch...r úrnak - Z...ben		
- Vázlatos emlékirat a hivatásra nevelésnek a népis- kolai neveléssel való összekapcsolásáról (1790)	- Hajdú János	355-366
- Igen vagy nem? (1793)	- Juhász Ferenc	367-427
- Ábrák ábécés könyvemhez... (1797)	- Tavasi Lajos	429-446

II. kötet - Stans - Burgdorf - Yverdon

a Pestalozzi írás címe:	a fordító neve:	a könyv oldalszáma:
- Pestalozzi levele egy barátjához stansi tartózkodásáról (1799)	- Prohászka Lajos	3-33
- A módszer - Pestalozzi emlékirata		
Melléklet a „Módszer”-hez (1800)	- Faragó László	35-58
- Hogyan tanítja Gertrud Gyermekeit? (1801)	- Faragó László	59-220

- Emlékirat a párizsi barátomhoz a módszer lényegéről és céljáról - részlet (1802)	- Faragó László	221-233
- Gondolatok a falusi népnevelésről (1803)	- Faragó László	235-249
- Szellem és szív a módszerben (1805)	- Faragó László	251-275
- Nevelés és ipar (1806)	- Zibolen Endre	277-304
- Nevelési céljaim és kísérleteim	- Faragó László	305-365
- A testnevelésről (1807)	- Zibolen Endre	367-389
- Beszámoló a szülők... számára... yverdoni intézetének helyzetéről és nevelési eljárásairól (1808)	- Faragó László	391-413
- Hattyúdál (1826)	- Prohászka Lajos	417-482

A magyarországi Pestalozzi-recepció neveléstörténeti feldolgozása nagyon hiányos, alapvetően nincs is. 1927-ben, Pestalozzi halálának 100. évfordulóján rendezett ünnepségekhez kapcsolódóan kísérlet történt arra, hogy az addigi magyarországi hatásokról Pestalozzi-recepciót adjanak. Ám ekkor inkább csak a Pestalozziról szóló publikációkat vették számba. A recepció-kutatás módszereiben még nagyon kiforratlan, kezdetleges, így inkább ünnepi véleményekről, értelmezésekről, mint komoly kutatásokra épülő neveléstörténeti tudományos ülésszakról beszélhetünk. (Magyar Paedagogia, 1927, XXXVI. évf. 3-6 sz.; A gyermek 20. évf. 1927, 1-3. sz.) Az 1927 óta megközelítően eltelt 80-90 év értelemszerűen nem is lehetett kutatás tárgya, semmiféle, még oly kezdetleges, kutatásoknak sem. Pedig a 19. század egészében és a 20. század első felében is Pestalozzi gondolatai befolyásolták a magyarországi pedagógiai gondolkodást, közoktatási törekvéseket. 1945 után azonban hirtelen „elvágták” ezeket a hatásokat. Már Pestalozzi-születésének 200 éves évfordulóján, 1946-ban, alig találkozzunk megemlékező írásokkal, utalásokkal Pestalozziról a pedagógiai sajtóban, s komolyabb ünnepségek ekkor sehol sem történtek.

Az 1950-es években törekvések jelentkeznek egyfajta Pestalozzi kutatás feléledésére. 1956-ban a Balatonfüredi Pedagógus Konferencián is megjelölnek Pestalozzi-kutatási témát. Mégis az 1959-ben két kötetben megjelentetett Pestalozzi válogatott művei Zibolen Endre, Prohászka Lajos, Faragó László nevéhez köthető, és nem az 1956-os kutatási tervben megjelölt személyhez. (III. Neveléstörténet - 3/ Pestalozzi-monográfia Tettamanti Béla /Szeged, Egyetem/ - Balatonfüredi pedagógus konferencia - 1956 október 1-6 /Rövidített jegyzőkönyv/ - Pedagógiai Tudományos Intézet, 1957, 423. p. - <http://mek.oszk.hu/04200/04283>.) Az 1959-es kötet, és az azt bevezető Zibolen Endre tanulmány egy új Pestalozzi-reneszánsz reményét mutatja. Annak ellenére reményre adhatott jogot a két kötet, hogy a Pestalozzi írásoknál a válogatásban érezhető: Pestalozzi pedagógiai gondolatainak szelektív megjelenítését adják e kötetek is. Az 1959-es kiadvány - s a bevezető tanulmány - még árnyaltabb Pestalozzi-képet mutat, mint Zibolen Endre 1984-es kismonográfiája (Zibolen Endre: Johann Heinrich Pestalozzi - Egyetemes neveléstörténet - Tankönyvkiadó, Bp. 1984, 166 p.)

Milyen történeti tények mutathatók fel napjainkig a magyarországi Pestalozzi-recepcióban? Hogyan értelmezhetők ezek a történeti tények a magyarországi pedagógiai gondolkodás, s a közoktatás-politika alakulása szempontjából?

Az 1959-es Pestalozzi válogatott művei megjelenési körülményeiről történeti adatok olvashatók Prohászka Lajosnak - valószínű, az 1940 évek közepén is megtartott - Pestalozzi egyetemi előadásszövegéhez írt szerkesztői jegyzeteiben és az előadási szöveget követő Kísérő írásban (<http://mek.oszk.hu/04100/04159/04159.htm#9>).

A Magyar Elektronikus Könyvtárba, a Pestalozzi szövegek magyar nyelvű, és Prohászka Lajos egyetemi előadása szövegének online elhelyezésével a szerkesztőnek határozott törekvése az, hogy egy Pestalozzi recepciós kutatás megindulását ösztönözze és segítse a magyar neveléstörténeti kutatásokban. Már azt is azért tette, előzőleg - 2007-ben -, amikor Pestalozzi halálának 260. évfordulójára emlékezve és tisztelegve, online elhelyezte a svájci pedagógus, gondolkodó két tanulmányát a Magyar Elektronikus Könyvtárba (<http://mek.oszk.hu/03300/03332>). E tanulmányok jelen online közlésünkben ismételten helyet kapnak.

*

Szerkesztési sajátosságok:

A Pestalozzi szövegek online változatánál az 1959-ben a Tankönyvkiadó által megjelentett két kötetes Pestalozzi válogatott művei-ből dolgoztunk. A nyomdahibák javítása és a hivatkozások „lap” illetve „l.” kifejezéseinek egységes „p.”-re cserélésén túl igyekeztünk szövegű másolatot adni. Az 1959 óta megváltozott helyesírási szabályokat nem követtük. A Magyar Elektronikus Könyvtárban elvárt online szerkesztési kívánalmaknak megfelelően végeztük el a soronkénti karakterszámok rendezését. A Word formátumnak megfelelően a sorok végén a szavakat nem választottuk el. A bekezdéseket megtartottuk ugyan, de az áttekinthetőség érdekében a bekezdések között sorközt hagytunk és a bekezdések minden kezdősort a sorok elején indítottunk. A jegyzeteket igyekeztünk áttekinthetőbbé tenni. A jegyzetszámozásnál, a dokumentumsor egészénél, folyamatos számozást alkalmaztunk, így a jegyzetszámozásban eltérés van a szövegforrás és az online szerkesztett változat között!

Az online szerkesztés követelményeihez alkalmazkodva eltérés van a szövegforrás betűsor karakterszáma, oldalsorszáma és oldalszáma között. A forrásszöveg oldalszámait [...] jelben a forrásszöveg oldalának még teljes szava után közöljük. Így az online szövegváltozatból is idézni lehet a szövegforrást! Felhívjuk az idézést végző olvasó, kutató figyelmét: nem jelöljük a kötetszámot (a Kísérő írásban közölt forrásszöveg tartalomjegyzékéből egyértelműen megállapítható a kérdéses kötetszám) és a fent leírtaknak megfelelően a jegyzetszámozás eltérésére (a forrásszövegben tanulmányonként új számozással indul a jegyzetszámozás, tehát az is leszámítható az online szerkesztett szövegváltozatból is)!!!

*

A szövegek online szerkesztésénél, formázásánál segítséget kaptunk Pénzes Dávid pedagógia-politológia szakos egyetemi hallgatótól, Bajusz Bernadett középiskolai tanár, PhD hallgató kolléganőtől és más tanár-szakos egyetemi hallgatóktól. Munkájukat köszönjük.

Budapest (Buda), 2008. július

Orosz Gábor
szerkesztő